

Frændafundur

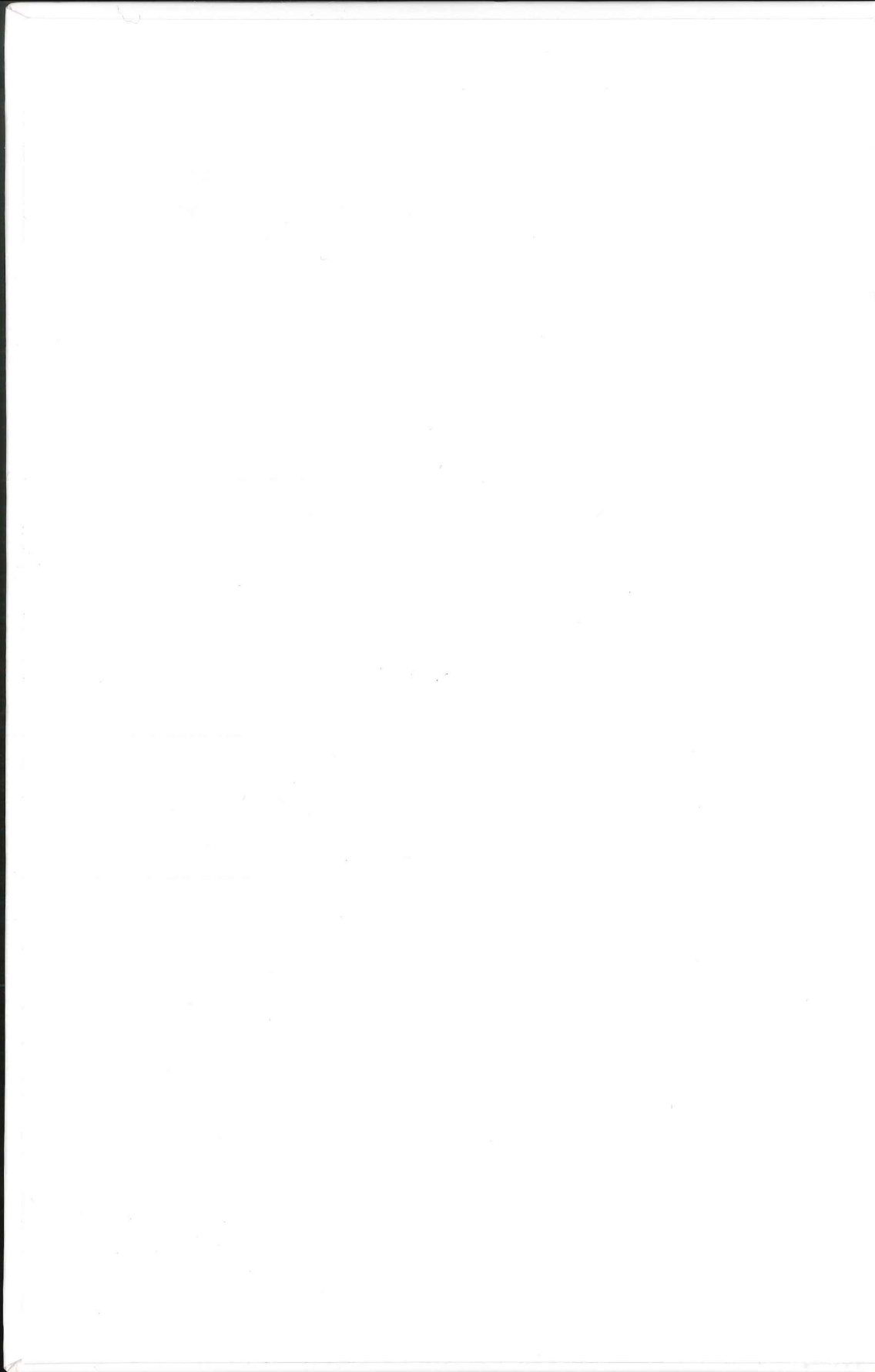
Fyrirlestrar frá íslensk-færeyskri ráðstefnu
í Reykjavík 20. – 21. ágúst 1992

Fyrirlestrar frá íslensk-føroyskari ráðstevnu
í Reykjavík 20. – 21. august 1992

Ritstjórar
Magnús Snædal
Turið Sigurðardóttir

Háskóli Íslands · Háskólaútgáfan

Frændafundur

Fyrirlestrar frá íslensk-færeyskri ráðstefnu
í Reykjavík 20. – 21. ágúst 1992

Fyrirlestrar frá íslensk-føroyskari ráðstevnu
í Reykjavík 20. – 21. august 1992

Ritstjórar

Magnús Snædal

Turið Sigurðardóttir

Háskóli Íslands · Háskólaútgáfan
Reykjavík 1993

ISBN 9979-54-058-3

© 1993 Höfundar

Háskóli Íslands · Háskólaútgáfan
Prentun: Steindórsprent - Gutenberg

Efnisyfirlit

Formáli	7
Fyrirlesarar	9
Hjalmar P. Petersen: Skerpingin í føroyskum	11
Stefán Karlsson: Samanburður á færeysku og íslensku máli	20
Jóhan Hendrik W. Poulsen: Føroysk fólkænøvn	32
Guðrún Kvaran: Íslensk mannanöfn	42
Martin Næs: Týðingar úr íslenskum til føroyskt og móttøkan, íslenskar bókmentir hava fingið í Føroyum – Ella: Frá Kolbeini Tumasygni til Bubba	48
Hjörtur Pálsson: Þýðingar á verkum færeyskra höfundar á íslensku og viðtökur sem þær hafa hlotið á Íslandi	58
Eyðun Andreassen: Føroysk og íslensk kvæðir	78
Vésteinn Ólason: Sagnadansar og kvæðalag	90
Rógvi Thomsen: Høvdingar hittast: Tróndur í Gøtu og Sigmundur Brestisson í føroyskum bókmentum og samleika	99
Ólafur Halldórsson: Færeyinga saga á Íslandi	121
Vilhjálmur Hjálmarsson: Fiskveiðar Færeyinga við Austurland	128
Edith í Jákupsstovu: Føroyskur fiskiskapur undir Íslandi	142
Stein Hjalti í Jákupsstovu: Nøkur dømi um, hvussu havstreymar ávirka fisk og annað lív í havinum kring Føroyar	146
Anna Agnarsdóttir: Ísland á bresku áhrifasvæði fram að síðari heimsstyrjöld	162
Hans Jacob Debes: Føroyar á bretska valdaøki fram til seinna heimskríggj. Eitt søguligt yvirlit	179
Stefán Ólafsson: Innreið nútímaþjóðfélags á Íslandi	195
Ingi Sigurðsson: Viðhorf Íslendinga til Færeyja og Færeyinga	218
Turið Sigurðardóttir: Hugburður føroyinga til Ísland og íslendingar	236
Heimildaskrá	245

Formáli

Efni þessarar bókar er afrakstur íslensk-færeyskrar ráðstefnu sem fram fór í Reykjavík 20. – 21. ágúst 1992. Fyrirlestrarnir eru hér prentaðir í þeirri röð sem þeir voru fluttir á ráðstefnunni. Einn fyrirlesari, Jóan Pauli Joensen, skilaði þó ekki erindi sínu, Hvussu nútíðin kom til Føroya, til prentunar í þessari bók. Höfundum var gefinn kostur á að auka við fyrirlestra sína en mjög er misjafnt hve frábrugðnar greinarnar í bókinni eru þeim erindum sem flutt voru. Sjóður til styrktar vestur-norrænu samstarfi og Clara Lachmanns Fond veittu styrki til útgáfu bókarinnar.

Skipulagningu ráðstefnunnar annaðist „Færeyjanefnd“ heimspekideildar Háskóla Íslands, sem kosin var af deildarráði 23. febrúar 1990, en í henni sátu Davíð Erlingsson, Ingi Sigurðsson (form.), Magnús Snædal og Svavar Sigmundsson. Haustið 1991 bættist Vésteinn Ólason í nefndina og Guðvarður Már Gunnlaugsson var henni til aðstoðar við lokaundirbúning og framkvæmd ráðstefnunnar. Allur undirbúningur var í samvinnu við samsvarandi nefnd við Fróðskaparsetur Føroya sem í sátu Eyðun Andreassen, Hans Jacob Debes, Jóhan Hendrik W. Poulsen og Turið Sigurðardóttir. Þá aðstoðaði Ingibjörg Bergmundsdóttir fyrirlesara við öflun gagna og hafði einnig veg og vanda af frágangi heimildaskrár bókarinnar. Rannsóknasjóður Háskóla Íslands styrkti þessa bókfræðivinnu en Letterstedtska Föreningen, Føroya landstýri og menntamálaráðuneytið veittu styrki til greiðslu kostnaðar við ráðstefnuhaldið.

Ráðstefnan var liður í því að efla rannsóknasamvinnu milli heimspekideildar Háskóla Íslands og Fróðskaparseturs Føroya en samningur um það var gerður milli stofnananna árið 1990.

Ritstjórar

FYRIRLESARAR Á RÁÐSTEFNUNNI

Frá Færeyjum

Eyðun Andreassen, dr. phil., lektari í skaldskapi av manna munni, Føroyamálsdeildini, Fróðskaparsetri Føroya, V.U. Hammershaimbs gøtu 16, FR-100 Tórshavn, Føroyar.

Hans Jacob Debes, dr. phil., professari í søguvísindum, Sögu- og samfelagsdeildini, Fróðskaparsetri Føroya, Dvørgastígi 1, FR-100 Tórshavn, Føroyar.

Edith í Jákupsstovu, húsmóðir, Tórsbyrgi 17, FR-100 Tórshavn, Føroyar.

Stein Hjalti í Jákupsstovu, fiskifrøðingur, stjóri, Fiskirannsóknarstovuni, Nóatúni, FR-100 Tórshavn, Føroyar.

Jóan Pauli Joensen, dr. phil. & fil. dr., professari í søguvísindum, Sögu- og samfelagsdeildini, Fróðskaparsetri Føroya, Dvørgastígi 1, FR-100 Tórshavn, Føroyar.

Martin Næs, landsbókavørður, Føroya Landsbókasavni, J.C. Svabos gøtu 16, FR-100 Tórshavn, Føroyar.

Hjalmar P. Petersen, cand. mag., FR-360 Sandavági, Føroyar.

Jóhan Hendrik W. Poulsen, mag. art., professari í málfrøði, Føroyamálsdeildini, Fróðskaparsetri Føroya, V.U. Hammershaimbs gøtu 16, FR-100 Tórshavn, Føroyar.

Turið Sigurðardóttir, mag. art., lektari í bókmentum, Føroyamálsdeildini, Fróðskaparsetri Føroya, V.U. Hammershaimbs gøtu 16, FR-100 Tórshavn, Føroyar.

Rógvi Thomsen, cand. ped., kennari, J. Nolsøes gøtu 37, FR-100 Tórshavn, Føroyar.

Frá Íslandi

Anna Agnarsdóttir, Ph.D., dósent í sagnfræði, heimspekideild Háskóla Íslands, Árnagarði, IS-101 Reykjavík, Ísland.

Guðrún Kvaran, dr. phil., orðabókarritstjóri, Orðabók Háskólans, Neshaga 16, IS-107 Reykjavík, Ísland.

Hjörtur Pálsson, cand. mag., rithöfundur, Smiðjuvegi 15, IS-200 Kópavogur, Ísland.

Ingi Sigurðsson, Ph.D., prófessor í sagnfræði, heimspekideild Háskóla Íslands, Árnagarði, IS-101 Reykjavík, Ísland.

Ólafur Halldórsson, dr. phil., handritafræðingur, Álfaskeiði 96, IS-220 Hafnarfjörður, Ísland.

Stefán Karlsson, mag. art., handritafræðingur, Stofnun Árna Magnússonar, Árnagarði, IS-101 Reykjavík, Ísland.

Stefán Ólafsson, Ph.D., prófessor í félagsfræði, félagsvísindadeild Háskóla Íslands,
Odda, IS-101 Reykjavík, Ísland.

Vésteinn Ólason, dr. phil., prófessor í íslenskum bókmenntum, heimspekideild
Háskóla Íslands, Árnagarði, IS-101 Reykjavík, Ísland.

Vilhjálmur Hjálmarsson, fv. menntamálaráðherra, Ásvallagötu 18, IS-101
Reykjavík, Ísland.

Skerpingin í føroyskum ¹

1 Føroyskt hevur [gv]/-gv-skerping aftan á miðføroysku tvíljóðini /ɔu/ og /ɐu/, <ó, ú>, norr. *ó, ú*. Nútíðarframburðurin er eitt raddað lokaljód /g/ við einum dentalum /v/ í næsta stavisli. Gomlu tvíljóðini hava sjálvljóðsframburðin [ɛ], s.s. [rɛgva] *rógva* og [ɪ], s.s. [rɪgva] *rúgva*, norr. *róa, hrúga*. Eldra framburðin síggja vit hjá J. Chr. Svabo (1746–1824, Svabo 1966), sum skrivar *røgva, rygva*, t.v.s. tey stuttu avbrigdini av /ɛu/ <ó> og /ɐu/ <ú> framman fyri tvey hjáljóð, eins og í nútíðarfør. *stórur: stórt; súrur: súrt*, við framburðinum [sɔ̥uɪɔɪ, sɔ̥ɛɪɔ̥; sɐuɪɔɪ, sɐɪɔ̥].

1.1 -ggj/[j:] -skerpington hendir aftan á miðføroysku tvíljóðini /ɔi, ai, ɔi, ei], <i/ý, ei, oy, ey>, norr. *í, ý, ei, ey, au*. Framburðurin af tvíljóðinum framman fyri [j:] (skrivað -ggj), er einljóðaður, s.s. [nɔ̥j:ɔ, nɔ̥j:ɔɪ, rɔ̥j:a, dɔ̥j:a, hɛ̥j:ɔɪ] *níggju, nýggjur, reiggja, doyggja, heggjur* = norr. *níu, nýr, reigja, deyja, haugr*.

1.2 Í nútíðarføroyskum er skerpington bæði í einstavilsisorðum, tveystavilsisorðum og í fleirstavilsisorðum, s.s. *rógv, rógva, órógva, órógvaði*. Vit hava tó onga skerpington framman fyri hjáljóð.

Hetta sæst í m.a. lýsingarorðabendingini ímillum: *búgvín*, men: *búnan, búnir*, o.s.fr. Í samansettum orðum er skerpington í *moyggjaland*, men ikki framman fyri hjáljóð, s.s. *sjóland*, og heldur ikki har orðaskil er, s.s. *sjó+alda*. Undantøk eru s.s. *sjóvarmáli*. Men her kann ein óskertur formur vera varðveittur sum fyrri liður í einari samanseting.

2.0 Til ber at seta skerpingtona í samband við strukturar í øðrum tungumálum, og til ber – í føroyskum – at tosa um eina lokan frá null til approximant til trongaljód til palatalt lokaljód (t.v.s. [j:] skerpington), og til raddað lokaljód (t.v.s. [gv]-skerpington). Skerpington hendir, sum vit skulu síggja, fyrst í tveystavilsisorðum, har seinna sjálvljóðið er í øðrum stavilsli. Vit kunnu nevna tvey dømi: *rógva, níggju*:

¹ Greinin er ognað minninum um Jörund Hilmarsson.

/rɔu-a/ > /rɔu-wa/ > /rɔw-wa/ > /rɔʏ-wa/ > /rɔg-wa/ (Suðuroy),
 /rægva/ (Svabo) > /rɛg-wa/
 /nɔi-ɔ/ > /nɔi-jɔ/ > /nɔj-jɔ/ > /nɔʏj-ɔ/ > /nɔj-ɔ/

Mynd 1.

Her skal nevast, at mann eisini kann hava eina lokan frá null, ígjøgnum eitt glottalt trongaljód til oralt trongaljód til affrikat ella aspirerað ljód til óraddað lokaljód.

2.1 Eg skal stutt nevna nakrar lokandi strukturar í øðrum tungumálum.

2.1.0 Nakrar føroyskar dialektir, serl. í Vágum hava eina diftongering, og eitt hiatusinnskot í tveystavilsisorðum í: [fɔuwa, heijan, kʰvæuwa] *fáa, hagan, kvøða*. Heldur ikki er óvanligt í n.før. at hava /j, w/ í eitt nú: /dɔi:j, bæuwi, rɛuwi/ *doyði, búði, róði*. Samanber millumstiginu /nɔi-jɔ/ og /rɔu-wa/ omanfyri.

2.1.1 Næsta grannamál okkara, íslenskt, hevur eitt nú framburðin /mei(j)jar/ og /bu:(w)wa, rɔu(w)wa/ *meijjar, búá, róá*, og í gomlum handritum eru skrivihættir til, sum kundu bent á ein framburð við lokaljóði í AM 657 C 4to: *meiGiar, meygjar* = *meijjar* (munnlaga frá Stefáni Karlssyni).

2.1.2 Danskar dialektir, serliga í Norður- og Vestur-Jútlandi, men eisini á Rømø, Samsø og Fyn, kunnu fáa tað danir kalla ein klusilparasitt aftan á gl.don. longu sjálvljóðini /i, ȳ, ū/. Vit skulu her nevna hetta diftongherðing, ið er ein herðing, sum kemur fram í herðingarsterkari støðu. Til ber at hava dialektala variatión ímillum glide, trongaljód ella lokaljód. Tey bæði fyrstu serliga í útjaðaraøkinum. Dømi um diftongherðing eru: /pri:k̥s, mi:çl, gryk̥n, mugʷs/ *pris, mil, gryn, mus*.

Í einum serstøkum vesturjútiskum umráði ber eisini til at hava diftongherðing aftan á gl.don. longu sjálvljóðini /ē, ā, ō/. Men kortini er altíð ein glide við í framburðinum, framman fyri herda ljóðið og aftan fyri sjálvljóðið, s.s. [se̞çə, høvçə, sgo̞çʷə] *se, hø, sko*.

Úrslitið av diftongherðingini í teimum donsku dialektunum, sum Jane Jensen kannaði í 1986, hevur sama formant 2 sum affrikatljóð. T.v.s. at ljóðið ikki hevur sama framburð sum vanligt lokaljód.

Diftongherðingin er vanlig í søguligum einstavilsisorðum – smb. lutfallið í fynskum ímillum t.d. [ˈbijg̊, ˈbij] *Bi* og [bij] *bide* (‘ = „dynamisk stærk stigende Accent“, Andersen 1955:73-74). Hugsandi er, at accentin, sum kemur undan „stød“ í donskum, t.e. „en voldsomt stigende-faldende dynamisk Accent“ (Andersen

1955:76), hefur ávirkað gongdina í einstavilsisorðum, men tá mugu vit hava í huga lutfallið á Rømø. Her ber til at hava diftongherðing í upprunaligum tveystavilsisorðum, s.s. [ʔRjgʲ, ʔRjŋːm, ʔpjvʔ, ʔtúg, ʔkúnːn, ʔbvgʲ] *ride, rim, pile, Tue, Kone, byde* (Nissen 1945:115-117).

Hetta ger, at mann kann tosa um diftongherðing aftan á gomul høg fram- ella bakmælt ljóð. Tað serliga vesturjútiska økið við diftongherðing aftan á /ē, ē, ō/ hefur altíð ein glide framman fyri klusilin og aftan fyri sjálvljóðið, s.s. [seːçə] *se*.

2.1.3 Norskar dialektir í Vemdalen hava ein glide framburð í t.d. [breijje, meijjə] ‘breiður, meira’. Í „Nord-Østerdalsmål“ eru nøkur dømi um eitt sekundert velart ljóð framman fyri *n* og aftan fyri *t* og *j*, s.s. [sv̥ign] ‘svín’. Ikki heilt óvanligt er eitt nasal-innskot. Í Tynset-dialektini sæst hetta: /gr̥iŋːnə, piŋːnə, skriŋːn, tryŋːnə, gryŋːn/ *grine, pine, skrin, tryne, gyn*. Eisini aftan á gl. *ú* í /broŋːn/ *brun*, og aftan á gl. *ei* og *øy* í /s̥eŋːn, r̥eŋːn, b̥eŋːn, r̥æŋːnə/ *sein, rein, bein, røyne*.

Norsku dialektirnar hava hetta innskot bæði í einstavilsisorðum og í tveystavilsisorðum og aftan fyri gl.norskt *ei, øy, í, j, ú*.

Svenskar dialektir kunnu fáa /ij, yj, uɐ, oɐ/ framburð, serliga í Svealandi, aftan á longu sjálvljóðini /i, y, u, o/ (Elert 1971:11).

Í øllum førum er talan um eina lokan aftan á høg fram- og bakmælt ljóð – uttan [oɐ] í svenskum.

2.1.4 Týskar dialektir hava í summum førum eina útvikling av dentalum lokaljóði til velar lokaljóð aftan á longu sjálvljóðini /i, u/ og eftir /iu/, og eina víðari útvikling av sjálvljóðunum framman fyri. T.d. í ripuariskum: *wīn > weŋ, brūn > broŋ, liute > lœk, zīt > tsek* (Werler 1983:1132). Velariseringin minnir um tað, sum hendir í tí norsku Tynset-dialektini. Tað, sum er av áhuga her er, at útviklingin hendir aftan á høg, fram- og bakmælt sjálvljóð.

Í luxemburgiskum er eitt klusilinnskot aftan á høg fram- og bakmælt ljóð í *zeht* „Seide“ (miðháttýskt *side*), *bakt* „heute“ (< **hiu-tagu*), *lekt* „Leute“ (mht. *liute*). Upprunaliga sjálvljóðið framman fyri sekundera klusilinnskotið er altíð høgt og fram- ella bakmælt. Luxemburgiskt hefur eisini eitt klusilinnskot eftir fornhátýsku sjálvljóðini /ē, ē, i/. Men kortini altíð soleiðis, at sjálvljóðini eru blivin høg, fram- ella bakmælt. T.d.: *drikt* „Drähte“, *spikt* „spät“, *brukt* „Brot“, *drigden* „töten“. Og eftir fht. /uo, ie, ou/. Eisini her eru sjálvljóðini framman fyri blivin høg fram- ella bakmælt. Eitt nú í: *blukt* „Blut“, *brugder* „Bruder“, *figdern* „füttern“. Og í *frekt* „Freude“ (< **frawipō*) og *klegdær* „Kleider“ (< **gleit*-). Her er klusilinnskotið aftan á eldri *-w*, t.v.s. ein glide, og *-i*.

Týsku dialektirnar hava tað, týskarar kalla eina velarisering ella gutturalisering aftan á sjálvljóð, sum upprunaliga antin vóru høg, fram- ella bakmælt (*i, u*) og tvíljóð, har seinni parturin hevði hesi virði. Sjálvljóðini frammanfyri kundu so fáa

annað virði, s.s. *hakt* „heute“ (< **hiu-tagu*). Hin vegin eru eisini dæmi um velarisering, har sjálvljóðini framman fyrri upprunaliga voru /ē, ō/. Kortini eru sjálvljóðini blivin *i* og *u*, nakað sum hugsandi hendi, áðrenn velariseringin byrjaði.

2.1.5 Germanska skerpingin, har germ. **ww* > norr. *ggv* og got. *ggw* og har germ. **jj* > norr. *ggj* og got. *ddj*, hefur fingið ymiskar forkláringar, s.s. analogigreiningina hjá Kurylowiz (1968:329-333).

Aftur aðrir halda, at talan er um eitt laryngealljóð, ið er orsøkin til skerpingina (Holtzmanslóg). Talan er um **-jh* og **-wh* ímillum sjálvljóð, har fyrsta sjálvljóðið er stutt og í fyrsta stavilsi. *h* stendur fyrri laryngeal 1, 2 ella 3 (Rasmussen 1989:1). Aftur aðrir halda seg ikki kunna góðtaka laryngeal sum orsøkina til germ. skerpingina (Beekes 1972:327-336).

Vert er at leggja til merkis, at skerpingin í germ. hendir aftaná *u* og *i* ljóð.

2.1.6 Baltisku málini litauiskt og lettiskt hava stundum eitt óupprunaligt lokaljóð. Hetta hendir dialektalt í lettiskum í Selswegen, har menn hava [k] eftir /u/ í *jūks* 'tit' (smb. got. *jus*, avestiskt *yūš*, lit. *jūs*). Í Selswegen hava menn *brūkte* 'breyð' (ie. rótin **bhreū*).

Í Selsau er hetta at síggja í eitt nú *oukss* 'oyra' (lit. *ausis*). Í Lubhan er [k] eisini aftan á /i, èi, ài, iu/ og /w, j/ (< *v, j*) (Endzelin 1922:174). Tónin í lettiskum er tann ikki-stoytandi tónin og hefur tí neyvan spælt inn.

Talan er also um eina útvikling eftir eitt eldri -*u* og /i, èi, ài, iu/ og /w, j/.

2.1.7 Litauiskt hefur óupprunaligt [k] í *áuksas*, smb. lat. *auris*, og í *tūksantis*, smb. ísl. *púsund*. T.v.s. eitt lokaljóð aftan á -*u*. Kanska hefur tann stoytandi tónin spælt inn í litauiskt, um vit bera saman við *saūsas*, men talan kann eisini vera um eina serliga útvikling aftan fyrri -*u* ljóð framman fyrri -*s* (Pedersen 1942/43:117-118).

2.1.8 Loksins skulu vit nevna tibetotanska-burmanska tungumálið maru í Norður-Burma. Maru hefur stundum eitt sekundert -*it*, har burmanesiskt hefur -*ei*, (og atsi -*i*), og eitt sekundert -*uk*, har burmanesiskt hefur -*ou* (og atsi *ou/ui*). T.d. burm. *myêi* = maru. *myit* 'ommubarn/abbabarn'. Burm. *yôu*, atsi. *vùi* = maru. *yuk* 'bein'.

Robbins, sum hefur skrivað um hetta, heldur, at tónarnir ikki hava nakra ávirkan á tað sekundera lokaljóðið, men at talan er um eina útvikling til glide til lokaljóð aftan á høg fram- og bakmælt ljóð (Robbins 1966:581-586).

2.2 Tað tykist sum mann við finsk-ugriskari málfrøði og franskari ljóðfrøði kann tosa um ein vissan **tendens** til lokan eftir høg fram- og bakmælt ljóð, og soleiðis ber eisini til at skilja føroysku skerpingina. Tað er sjálvandi ikki talan um eitt lop í einum, frá eitt nú norr. *kú* til før. *kúgv*. Hetta er hent við nøkrum millumstigum, helst teimum, sum vit hava sett upp í *mynd 1*.

3.0 Í jarðarbókunum frá 1585-1750, sum danskir embætismenn skrivaðu um jarðarviðurskifti í Føroyum, og sum Håkon Hamre (1944) hevur viðgjørt, er staðanavnið á *Rógvu* í Vestmanna m.a. skrivað *Roffue*.

Um vit hyggja nærri at digrafinum *-ffu-* í jarðarbókunum, so mugu vit seta hann í samband við gl. danska orthografi. Her sæst, at *-ffu-* kann standa fyri framburðin [w-w] í hvør sínum stavilsi, t.d. *haffua* = /haw-wa/. Her skal eisini nevast tað, ið Hendrich Gerner sigur í *Orthografia Danica* frá 1678 (Diderischen 1937/38:145):

det dobbelte f eller ff som haffuer Naturen oc Egenskaben med *Digamma*, deelis aldrig / hverken udi Staffvelsen eller Linneden / men skriffvis heel *ut*: haff-ver, giff-ver.

Til ber tí at tulka *roffue* sum /rɔw-wa/, t.v.s. við einum hiatusins koti aftan fyri seinna partin av tí upprunaliga miðføroyska /ɔu/ tvíljóðinum. Við einfaldum reglum ber til at siga, at null > [w] aftan fyri tvíljóð, hvørs seinni partur er [+uppmæltur, +kringdur] – \$[sjálvljóð] (\$ = stavilsismark). Smb. her nútíðarmálførini í eitt nú Vágum, har sama regla er produktiv í eitt nú [ɔuwa, slɔuwa] *fláa, sláa*.

*-gv-*skerpingin hevur tí helst verið: /rɔu-a/ > /rɔu-wa/ > /rɔw-wa/ (jarðarbøkurnar) > /rɔɣ-wa/ > /rɔg-wa/ (Suðuroy), /rɔegva/ (Svabo) > /rɛg-wa/.

Ein kundi væl hugsað sær, at formarnir /rɔw-wa/ og /rɔɣ-wa/ hava alternerað í eldri føroyskum, á sama hátt sum t.d. í donskum dialektum, har til ber at hava spirantiskan framburð og framburð við glide. Smb. eisini skiftið í nútíðarføroyskum dialektum, har mann eitt nú norðarlaga í landinum hevur framburð uttan skerping í t.d. staðarnavninum /rœuwa/ *Róva* = *Rógva*. Í /dœuwa/ *dúva* = *dúgva* og í /tʰœuwa/ *tíva* = *túgva*. (Eivind Weyhe hevur víst mær á hesar formarnar.)

Herdu formarnar hava vit so havt í herðingarsterkari støðu í eldri føroyskum. Og upprunaliga í tveystavilsisorðum, men við seinni analogiskari útjavning.

3.1 Á sama hátt mugu vit hava eina ljóðútvikling aftan á /œu/ <ú>. T.d. /sœu-wa/ > /sYw-wa/ > /sYɣ-val/ > /sYg-val/ (smb. Svabo *sygva*) > /sɪgval/ *súgva*.

3.2 Skrivihátt við <g> ber til at síggja í føroysku tingbókini frá 1725, har spælt verður uppá orðini *tjóvvur* og *tjógv*. Har stendur (Hamre 1944:54):

iche at hafve skieldet Joen Jacobsen for tyv menß, siger sig at haver sagt J.J. tin tioug, huilcet effter det færøsche Sprogs thalemaade bemercher Laaret af et faar eller andet Kreatur.

Ein annar møguligur formur við <g> eftir /œu/ kann vera *brygum* í tingbókini frá 1688, um brygum = *brúgvum* (Hamre 1944:55).

3.3 Somuleiðis ber til at fata *-ggj*-skerpingina aftan á eitt høggt frammælt ókringt sjálvljóð framman fyri sjálvljóði í næsta stavilsí. Eisini her kunnu vit gera ta einfaldu regluna, sum sigur, at null > [j] aftan fyri tvíljóð, hvørs seinni partur er [+høgur] – \$[sjálvljóð]. Ein kann her hugsa sær eina víðari útvikling ígjøgnum eitt palataliserað raddað trongaljóð, sum móguliga longu var til í málinum í /beygja/ 'boyggja' > miðfór. /bɔɪɣ-a/. Eisini var ein glide til í eitt nú *-ja* infinitiv í /deyja/ 'doyggja' > miðfór. /dɔi:j-a/ og í hvørsfalli í /eyja(r)/ 'oyggja(r)' > miðfór. /ɔi:j-a(r)/.

Ein kann hugsa sær *-ggj*-skerpingina í /nɔi-ɔ/ > /nɔi-jɔ/ > /nɔj-jɔ/ > /nɔɣɔ/ > /nɔj-ɔ/ *níggju* (norr. *níu*). Her ber eisini til at hugsa sær eina alternatión ímillum /nɔj-jɔ/ og /nɔɣɔ/, har seinna ljóðið stóð í herðingarsterkari støðu. Dømi eru eisini um óskerptar [j:] formar. Hetta sæst í [heijɔɪ] *heygur* mórtvegis [hɛj:ɔɪ] *heyggjur*, í [sɔɔijɔɪ] *stígur* mórtvegis [sɔɔj:ɔɪ] *stíggjur*. Og í [sleij] *sley*, [sleija] *sleya* mórtvegis [slej:] *sleyggj*, [slej:a] *sleyggja*. Í Hvalba er eitt staðarnavn *Blárgarður*. Fyrri liður er gen. sg. af *bður* (Eivind Weyhe).

4.0 Tað sær út til, at [ɣ] í summum fœrum væl kann hava forðað fyri skerping. Hetta er í so vanligum orðum sum *eyga*, *eiga*, *fleyga*, *kvíga*, *víga*, *míga*, *síga*, *stíga*, *sýgur*, og í *deigur*, *dreygur*, *feigur*, *toygur*. Eg meti her, at [ɣ]-burturfallið hendir seinni í hesum orðum enn í øðrum, og tað er heldur eingin grund at meta, at slíkt burturfall er hent í einum.

4.1 Somuleiðis forðar [v] fyri skerping í *doyva*, *dríva*, *klíva*, *níva*, *ríva*, *stíður*, *tríður*.

5.0 Omanfyri nevndu dømini, í eitt nú *mynd 1*, vísa, at skerpingin fyrst hendir í tveystavilsisorðum framman fyri sjálvljóð í næsta stavilsí.

5.1 Uppteljingar, eg havi gjørt í *Sandoyarbók*, sum er eitt kvæðahandrit frá fyrst í 1800-talinum, ið Jóannes í Króki savnaði, vísa, at eldri fœroyskt hevur havt eina alternatión ímillum skerping í tveystavilsisorðum og onga skerping í einstavilsisorðum. Hetta vísti Chr. Matras (1952) eisini á.

Uppteljingarnar vísa (/V—V = ímillum sjálvljóð, —# = í útljóði, —C = framman fyri hjáljóð):

-ggj-skerping í *Sandoyarbók 1*.

/V—V	—#	—#	—C
moidgjar	moidgj	moi	moidna
225	5	40	17

Mynd 2.

-gv-skerping:

/V_____V	____#	____#	____C
siægvur	siægv	siou	siounum
393	49	83	97

Mynd 3.

Tað sæst týðiliga, at vit hava skerping í tveystavilsisorðum, meðan hon ikke er gjøgnumförd í einstavilsisorðum, har vit hava skerping í nútíðarmálinum. Eitt gott dømi um, hvussu skiftið hevur verið, sæst í Sandoyarbók (II:35, vers 7):

Riju tair aa *skægvín* burt (= *skógvin*, norr. *skógr*)

restar kjempur tvear

Taa tair komu aa hajin *skou* (= *skóg* akk. sg.)

taa siulti Vismar sear.

(Riðu teir á skógvin burt,/ restar kjempur tvær./ Tá teir komu á heiðin skó,/ tá skjulti Vismar sær).

Eisini síggjast einstavilsisformar í nútíðarmálinum uttan skerping, s.s. *tríggir* : *trý*, og í einstavilsisorðunum: *tvey*, *sjey*, *nú*, *jú*, *tey*, *í*. (Kortini hevur før stundum havt skerping her í eldri tíð. Smb. Matras 1952.)

5.1 Orðini *flúgva* og *lúgva* hava skerping hóast *tey* hava eitt upprunaligt [ʏ], mótsett eitt nú *síga*, sum ikki hevur skerping. [ʏ] er helst fyrr burturdottið í hesum orðunum og vit hava fingið bygnaðin /fluu-wa/, /lúu-wa/. Og hjá *klúgva*, við upprunaligum [v], hava vit havt /kluu-va/. T.v.s., at vit hava havt grundarlag fyri skerping.

5.2 Men vit hava onga skerping í *flýgur*, *lýgur*, fyri teir væntaðu formarnar **flýggjur*, **lýggjur*. Talan er her um analogimyndan frá øðrum sagnorðum í sama flokki (2), men eisini um analogi frá fyrsta flokki, tí norr. *í* og *ý* eru samanfallin um hesa tíð. Tí ber til at hugsa sær analogimyndanina:

/bøitør/ : /krøipør/ : X

X => /lœi:jør, flœi:jør, klœivør/

Mynd 4.

Eitt annað, sum eisini kann hava spælt inn er, at eitt bendingarmynstur *lúgva* : **lúggjur* : *leyg* : *lugu* kann hava virkað tyngjandi fyri minnið.

Tátíð í 2. fl. hevur onga skerping í *leyg*, *fleyg*, *kleyv*. Hetta kann vera sama alternatió, sum vit sóu í Sandoyarbók, við skerping í tveystavilsisorðum og ongari skerping í einstavilsisorðum, umframt at talan kann vera um analogi frá sagnorðum í sama flokki:

/k^hrūpa/ : /k^hreip/

/lúgva/ : X

X => /lei:j/ *leyg*.

Mynd 5.

Sama er galdandi fyri *fleyg* og *kleyv*.

Í fyrsta flokki er heldur eingin skerping í tátíð í *seig*, *steig*. Men av tí at vit heldur ikki hava skerping í *stga*, *stíga*, so er ikki talan um omanfyri nevnda dømi um óskerptar einstavilsisformar og skerptar tveystavilsisformar. Talan er um eina alternatió, har [ɣ] hevur forðað fyri skerping.

Sagnorð í 4. fl. (*sova*, *veva*) hava onga skerping í tátíð: *svóvu*, *vóvu*. Hetta seinna tó vanligari: *vevaðu* [ve:vavø]. Her kann talan vera um analogi frá sagnorðum í sama flokki, men eisini um analogi frá 5. og 6 flokki, sum í miðføroyskum hava /ʊ/ í tátíð:

/dreupø/ (5. fl.) : /beu.ɹø/ (4. fl.)

/feurø/ (6. fl.) : X

X => /sveu.ɹø, veu.ɹø/.

Mynd 6.

Tó kann mann eisini hugsa sær, at /v/ hevur forðað fyri skerping.

Sama analogimyndan er galdandi fyri 5. fl. í *sóu*, *góvu*, meðan [ɣ] kann hava forðað fyri skerping í *drógu*, *lógu*, um talan ikki er um analogi.

Ljødættu formarnar síggja vit í Sandoyarbók í *sægvu* (I:4, vers 78); *mægvast* (= ísl. *móa*) (II:117, vers 259); *lægvu* (II:213, vers 47).

1. og 3. pers. tát. eint. í 6. fl. hava onga skerping í *dró*, *sló*, sum kann vera gamla alternatióin við ongari skerping í einstavilsisorðum. Men mann hevur eisini her móguleika fyri analogi:

/fæara/ : /feur/

/dra(ʏ)a/ : X

X => /dreuw/ *dró*.

Mynd 7.

Samanumtikið kann sigast, at føroyska skerpingin er ein diftongherðing, sum fyrst hendir í tveystavilsisorðum. *-gv*-skerpingin hendir aftan á miðføroysku tvíljóðini /au/, /ou/ <ú, ó>, meðan *-ggj*/[j:]skerpingin hendir aftan á miðføroysku sjálvljóðini /oi, ei, ai, oi/ <í/ý, ey, ei, oy>. Hesi ljóð fáa ein homorganan approximant aftaná seg, t.v.s. [w] og [j] framman fyri eitt sjálvljóð, sum stendur í næsta stavilsi.

Víðari útviklingin er gjøgnum eitt frikativt ljóð [ɣ], og [ɣ] til eitt lokaljóð [g] og eitt palatalt lokaljóð [j:]. Millumstigið við approximant s.s. /rɔw-wa/ síggja vit í jarðarbókunum og tað er eingin grund at endurgera eitt labiovelert millumstig inn í føroyska málsøgu (smb. Hamre 1944:55). Samanburður við onnur mál vísir, at tey eisini hava ein tendens til eina lokan aftan á høg fram- ella bakmælt lokaljóð.

Innan bendingarkervið eru ymiskar myndanir, sum vit mugu greina út frá analogi.

SUMMARY

The *-gv* “skerping” occurs in Middle Faroese after the diphthongs /eu/ and /au/ (ON *é, ú*), and the *-ggj*/[j:] skerping occurs after MF diphthongs [oi, ei, ai, oi]. (ON *í/ý, au, ei, oy*).

The “skerping” is to be regarded as a diphthongization, resulting in a stop, and might be compared to similar tendencies in other languages and dialects. In MF it originated in polysyllabic words, as can be seen from the alternation in the older ballad language, while Mod. Far. seldom exhibits these alternations.

The placename *á Rógvu* is written with the Danish diagraph *-ffu-* in *Jarðarbøkurnar* (see Hamre 1944). The phonetic value is [w-w], that is: [rɔw-wu]. The “skerping” therefore originated as an hiatus [w] after the *-u* of the diphthongs [ou, au]. Then follow [rɔɣ-wu] > [rɔgwu] > [rœgvu] > [rɛgvu]. This also occurs after [au]. After the MF diphthongs /oi, ei, ai, oi/ we find e.g. MF /noi-œ/ > /noi-jœ/ > /noiɣjœ/ > /noiɣœ/. This is a hiatus after diphthongs with final [+high, +front].

Samanburður á færeysku og íslensku máli¹

1. Landnemamál

Ætla má að málsamfélög í Færeyjum og á Íslandi hafi verið áþekkt á landnámsöld. Ef við trúum því að fornar sögur varðveiti sannleikskjarna og ályktum út frá almennum líkum, getum við gert ráð fyrir að drjúgur hluti landnámsmanna í báðum löndunum hafi verið af norrænu bergi brotinn – einkum norsku – en að sumir þeirra hafi komið vestan um haf, frá Bretlandseyjum, og þeir hafa haft með sér þræla og fleira fólk af keltneskum uppruna og hugsanlega engilsaxneskum. Málkerfi og mestur hluti orðaforðans hefur verið norrænn, enda ráðandi stétt af norrænum uppruna, en í báðum löndunum hefur verið slæðingur keltneskra orða innan um, helst orðum sem vörðuðu matföng og atvinnuhætti. 'Atlantsorð' kallaði Christian Matras (1958b) þessi keltnesku tökuorð sem einkum eru þekkt í norrænu eymálunum, og hann hefur fjallað um slík orð í fleiri greinum (Zachariassen 1970). Einnig hefur Helgi Guðmundsson (1959, 1960, 1969, 1970) gert nokkrum þessara orða skil á prenti, og meira mun vera í vændum frá hans hendi.

3. Færeyskar ritheimildir

Færeyskar ritheimildir frá miðöldum eru ekki miklar að vöxtum, en málið á þeim er mjög áþekkt íslensku.

Elstar eru fáeinar rúnaristur, og þeirra merkilegust er Landnáma þeirra Færeyinga á Sandavogssteininum, sem hefur verið talin frá því um 1200 (Brøndum-Nielsen 1923):

Porkell Onondarsun, austmaðr af Rugalandi, byggði þenna s(t)að fyst.

Frá öndverðri 14. öld er til eitt handrit og handritshluti, sem hugsanlega er skrifað af Færeyingum. Þar er annars vegar um að ræða Lundarbókina (Medeltidshandskrift nr. 15 í háskólabókasafninu í Lundi), sem er stór og fögur lögbók og hefur m.a. að geyma landslögin norsku fyrir Gulaping ásamt réttarbótum, þeirra á meðal búnaðarbálki Færeyinga, Sauðabréfinu (Sørli 1936, 1965). Handritshlutinn er fyrstu 14 blöðin í Hauksbókarhlutanum AM 544 4to

¹ Fyrirlesturinn var ofurlítið styttrur í flutningi, en hér er þó ekki drepíð nema á fáein atriði og fremur miðað við íslenska lesendur en færeyska.

með efni sem Finnur Jónsson kallaði „heimslýsingu og helgifræði“ (Kristensen 1925; Jón Helgason 1960:ix-xiv). Óvíst er um þetta hvorttveggja að það sé skrifað af Færeyingum, en sé svo ekki, hafa skrifararnir án efa fremur verið norskir en íslenskir. Reyndar er það svo, að í fácinum tilvikum hefur leikið vafi á þjóðerni handritaskrifara á þessu tímaskiði, enda má líta svo á að fram yfir miðja 14. öld séu íslenska og færeyska enn í hópi norskra mállýskna, lítt frábrugðin afbrigði norrænu; þannig fjallaði Marius Hægstad (1917, 1942a) um færeysku og íslensku í hinu mikla verki sínu um vesturnorskar mállýskur fyrir 1350.

Frá því um 1400 og fram um 1500 eru aðeins stuttir textar til, skrifaðir í Færeyjum, Hundabréfið og fleira smálegt í Kóngsbókinni, sem nú er varðveitt í Landsbókasafninu í Þórshöfn (Isl. perg. 4to nr. 33 í Konungsbókhöfðu í Stokkhólmi), lögbók sem að mestu er talin skrifuð í byrjun 14. aldar og hefur m.a. að geyma elsta texta Sauðabréfsins (Jón Helgason 1951), og auk þess eru til fáein fornbréf sem bera skýr færeysk málauðkenni (Jakobsen 1907:xxxvii-xxxviii; Hagström 1964).

Nú líður hátt á þriðju öld án þess að vitað sé að samfelldir færeyskir textar hafi verið festir á blað. Þó er til uppskrift á Sauðabréfinu frá 1600 (AM 316 fol.) með færeyskum máleinkennum (Poulsen og Zachariasen 1971:3), og vitað er að fimm kvæði voru skrifuð upp fyrir Ole Worm 1639, en þær uppskriftir munu hafa brunnit í Kaupmannahöfn 1728 (Matras 1958a:92–93). Frá þessu tímaskiði eru aðeins varðveitt færeysk nöfn og önnur stök orð, oft í danskri mynd, og í mesta lagi einstaka setningar í jarðabókum, þingbókum (Hamre 1944) og í Færeyjalýsingum þeirra Tómasar Tarnovius 1669 (útg. 1950) og Lúkasar Debes 1673 (1963).

Frá þessu ritfátæka skeiði færeyskrar málsögu eru til ókjörin öll af íslenskum handritum – á þriðja hundrað þúsund blaðsíðna, gæti ég ímyndað mér, – þannig að efniviður til málsögulegra rannsókna er ólíkur að vöxtum í löndunum tveimur.

Það er ekki fyrr en á seinni hluta 18. aldar að Jens Christian Svabo (1746–1824), sem bæði samdi Færeyjalýsingu á dönsku (Svabo 1959) og tók saman færeyska orðabók (Svabo 1966–70), fór að skrifa upp færeysk danskvæði með framburðarstafsetningu (Matras 1939, 1943) og fleiri fetuðu í fótspor hans á fyrri hluta 19. aldar.

Einn þeirra var presturinn Johan Henrik Schrøter (1771–1851), sem auk þess að skrifa upp kvæði af Sigurði Fáfnisbana og ættmönnum hans (Matras 1951–53) þýddi Mattheusarguðspjall (Matras 1973b) og Færeyinga sögu (útg. 1832) á færeysku. Þessar uppskriftir Schrøters og þýðingar hans var það fyrsta sem prentað var á færeysku máli og birtist á árunum 1822–1832.

3. Stafsetning

Allar þessar færeysku uppskriftir og þýðingar sem voru gerðar fram undir miðja 19. öld voru með framburðarstafsetningu, en ekki þeirri sömu, því að sumpart notuðu

ekki allir sama táknið fyrir sama hljóð og auk þess töluðu skrifararnir mismunandi mállýskur, og það hafði að sjálfsögðu sín áhrif á stafsetninguna.

Þennan vanda leysti Vensil Ulrik Hammershaimb (1819–1909), sem þá var guðfræðinemi í Kaupmannahöfn. Það gerðist 1846 fyrir áhrif frá danska málfraeðingnum N.M. Petersen, sem árið áður hafði haldið því mjög eindregið fram í blaðagrein að uppskriftir texta með mállýskubundinni framburðarstafsetningu gætu engan veginn talist ritmál þjóðtungu. Jón Sigurðsson, sem var skjalavörður Hins konunglega norræna fornfræðafélags, kom þar einnig við sögu, því að hann færði nokkrar færeyskar særingar með framburðarstafsetningu í íslenskan stafsetningarbúning, og með nokkrum breytingum Hammershaimbs voru þessir textar prentaðir ásamt þremur stuttum þjóðsögum sem Hammershaimb hafði fært í letur í tímariti Fornfræðafélagsins, *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1846 (Matras 1951). Síðar færði Hammershaimb stafsetningu sína enn nær formálinu og íslenskum ritvenjum. (Það er reyndar skemmtilegt að sú þjóðsaga sem var prentuð fremst af sögunum 1846 var Risi og kelling, sem segir frá misheppnaðri tilraun Íslands til að flytja Færeyjar norður til sín.)

Sú stafsetning sem Hammershaimb mótaði í meginatriðum hefur verið á þorra þess færeyska ritmáls sem hefur séð dagsins ljós nú í nærfellt hálfa aðra öld. Þessi stafsetning hefur þann kost að hún hentar vel sem sameiginlegur búningur dálítið mismunandi framburðarmállýskna og hún tengir færeyskt nútímamál sameiginlegri rót norrænna mála. Það sama má segja um íslenska nútímastafsetningu, en færeyska stafsetningin hefur óneitanlega þann ókost að hún er í sumum greinum enn fjarlægari framburðinum en sú íslenska. Þetta á ekki síst við um stafina *ð* og *g*, þar sem þeir standa fyrir önghljóð í íslensku, en þessi önghljóð eru týnd úr færeysku og í stað þeirra oftast komin hljóðin [j], [v] eða ekki neitt eftir atvikum (Rischel 1961:xxi–xxiii, xxix–xxxii). Á hinn bóginn er færeysk stafsetning nær framburði en sú íslenska t.a.m. í því, að samkvæmt henni er ekki skrifað *nn* í bakstöðu endinga og yfirleitt ekki tvíritaður samhljóði á undan öðrum samhljóða.

Tilraunir málfraeðinga, og þar er einkum til að nefna samtímamennina Jakob Jakobsen (1864–1918) og Björn M. Ólsen (1850–1919), til að breyta stafsetningu mála sinna til muna í átt til framburðar báru ekki árangur.

4. Aðstæður málþróunar

Ytri aðstæður færeyskrar og íslenskrar málþróunar hafa um sumt verið áþekkar, en a.m.k. frá því fyrir siðbreytingu og fram á þessa öld þó ærið ólíkar.

Fram um siðbreytingu hafa erlend máláhrif í Færeyjum og á Íslandi trúlega að mestu borist frá Noregi, en síðan fram til 1940 nær einvörðungu frá Danmörku. Kaupmenn voru í báðum löndunum lang-flestir danskir frá því um 1600 og fram um síðustu aldamót, en tiltölulega fleiri embættismenn danskir í Færeyjum og þorri

presta þar fram á þessa öld, en nær engir á Íslandi. Dóms- og stjórnýslumál var því um aldir danskt í Færeyjum en að mestu leyti íslenskt hér, og að því er kirkjumálið varðaði voru skilin enn skarpari. Málfar á íslenskum embættisskjölum og guðsorðabókum var þó dönskuskotnara en annað ritmál íslenskt frá því á 16. öld og fram á þá 19. (Jón Helgason 1931:42–44).

Eins og við er að búast hefur færeyska orðið fyrir mun meiri dönskum áhrifum en íslenska, en fróðlegt gæti verið að bera saman að hve miklu leyti þessi náskyldu mál hafi mótað dönsk tökuorð með hliðstæðum hætti, og sama máli gegnir raunar einnig um ensk tökuorð í málunum, sem m.a. hafa fylgt setu fjölmenns ensku-mælandi setuliðs í löndunum báðum á styrjaldarárunum síðari og ekki síður afþreyingariðnaði af ýmsu tagi þá og síðar.

Í sambandi við tökuorð finnst mér t.a.m. athyglisvert að a.m.k. í sumum tilvikum hafa slík orð aðlagast beygingakerfinu betur í færeysku en í íslensku. Sem dæmi má taka *studentur* og *professari*, þar sem við höfum *stúdent* og *prófessor*; á hinn bóginn höfum við aðlagð okkar tökumyndir betur að málkerfinu með því að flytja áhersluna á fyrsta atkvæði.

Það sem ólíkast hefur verið að því er varðar ytri aðstæður málþróunar í Færeyjum og á Íslandi er væntanlega sú staðreynd að Færeyingar hafa um aldir verið án bóka á móðurmáli sínu, og það er ekki fyrr en liðið er á þessa öld að meira verður um færeyska texta en danska í skólum og meðal almennings – og í kirkjum landsins (Rasmussen 1987). Mikil framleiðsla íslenskra bóka á sama tímaskeiði, þar á meðal síendurteknar uppskriftir aldagamalla texta, hefur án efa átt einna mestan þátt í því að varðveita formkerfi málsins svo lítt breytt sem raun ber vitni, en hitt er um leið undrunarefni og sýnir styrk færeyska málsamfélagsins og munnmennta þess, að fornnorrænt formkerfi skuli einnig hafa haldist í meginatriðum í Færeyjum, enda þótt einfaldanir hafi þar að vísu orðið meiri en hér á landi.

Mállýskumunur verður að teljast meiri í Færeyjum en á Íslandi (Hammershaimb 1891, I:lvii–cxvi; Lockwood 1955; Weyhe 1987; Dahlstedt 1958a, 1958b; Hreinn Benediktsson 1961–62; Jón Aðalsteinn Jónsson 1964). Í hvorutveggja landinu hefur þó verið sama félagslega fyrirbrigðið fyrir hendi, sem ætla má að hafi stuðlað að máljöfnun (Helgi Guðmundsson 1977:321), alþingi á Þingvelli og lögbíngið í Þórshöfn, þar sem fólk úr öllum landshlutum hefur hist árlega. Hins vegar hafa samgöngur í Færeyjum milli byggða og landshluta verið torveldari og trúlega minni mannflutningar milli sveita en á Íslandi. Með tilliti til máljöfnunar hefur það væntanlega skipt mestu máli þegar fólk í efstu þrepum mannfélagsstigans flutti búferlum á eignarjarðir í öðrum landshlutum. Flutningar íslenskra presta milli fjarlæggra prestakalla hafa vafalítið einnig haft málleg áhrif hér, en flutningar danskra presta innan Færeyja hins vegar ekki, en þeir virðast reyndar ekki hafa verið miklir (Øssursson 1963). Eitt af því sem er sérstakt varðandi ytri aðstæður íslenskrar málþróunar er að málsvæðið er hringlaga (Helgi Guðmundsson

1977:319). Af þeirri ástæðu hafa ýmsar íslenskar málbreytingar átt auðveldara með en ella hefði orðið að breiðast út um allt landið á tiltölulega skömmum tíma (sbr. Jón Helgason 1958:18). Gegn öðrum breytingum hefur verið staðið báðum megin, þannig að þær hafa verið mjög lengi að ganga yfir eða hafa lognast út af eftir að hafa tört á einhverju landssvæði nokkrar kynslóðir eða jafnvel um aldir.

Í þessu stutta spjalli er að sjálfsögðu fjarri því að ráðrúm sé til nokkurs samanburðar að gagni á færeysku og íslensku, en ég ætli að drepa á örfá atriði.²

5. Dæmi um breyttar beygingar

Í báðum málunum hefur orðið nokkur einföldun á beygingakerfinu. Sem dæmi má taka meðal nafnorða að fáyrður flokkur kkk. *ia*-stofna hefur í hvorugu málinu haldið velli – þó að gamla beygingin hafi að vísu verið endurvakin í íslensku af málvöndunarmönnum síðustu öldina. Löngu áður voru nafnorð af þessum flokki búin að fá *r* um alla beyginguna og endingar *a*-stofna, t.d. *læknir*, *læknirs*, *læknirar* (Hreinn Benediktsson 1969, Kjartan G. Ottósson 1987:314–15), en í færeysku hafa þau hlotið ofurlítið mismunandi örlög, þó að flest þeirra hafi horfið í hóp *an*-stofna eins og *lækni*, ef. *lækna*, en haldið þá um leið óbreyttri beygingu í fleirtölu.

Í sagnbeygingum hefur orðið meiri einföldun í færeysku en í íslensku, ekki síst í því að ekki eru nema leifar eftir af færeyskum viðtengingarhætti.

Eitt sérkenni færeysku er að allar sagnir, veikar og sterkar, enda nú á *-i* í 1.p.et.nt.frsh., eg *nevni*, eg *hugsi*, eg *krevji*, eg *bíti*, eg *fari*. Í íslensku hafa gömlu endingarnar haldist, ég *nefni*, ég *hugsa*, ég *kref*, ég *bít*, ég *fer*, en þó var undantekning á í norðlenskum mállyskum, a.m.k. í Eyjafirði. Meðal veiku sagnanna höfðu *ia*-sagnir og *ē*-sagnir endinguna *-i* frá því í forn norrænu, ek *nefni*, ek *lifi*. *Ja*-sagnir voru einkvæðar í et.nt. eins og sterku sagnirnar, ek *kref*, en eini sagnaflokkurinn með tvíkvæðar eintölumyndir auk *ia*- og *ē*-sagna var hinn fjölyrði flokkur *ō*-sagna, og þar höfðu Eyfirðingar, *-i* en ekki *-a* (Hægstad 1942b:42); alltaf sagði hún amma mín *ég hugsi* og *ég prjóni*. Hér hefur verið á ferðinni sama áhrifsbreyting og í færeysku, þó að hún hafi ekki gengið eins langt, og eins og svo margar aðrar málbreytingar sem upp hafa komið í íslenskri tungu hefur hún orðið að lúta í lægra haldi fyrir ofurvaldi eldri mynda (Stefán Karlsson 1993).

6. Nokkrar sérhljóðabreytingar

Sérhljóðabreytingar í færeysku og íslensku hafa orðið miklar og um margt ólíkar, en meiri líkindi eru þó með málunum að því er varðar breytingar á sjálfu sérhljóðakerfinu.

Samfall hefur orðið í báðum málunum á /q/ og /ø/, sbr. t.d. *øxl* og *øx* (ísl. *öxl*

² Viðtækari samanburður er hjá Jóni Helgasyni (Jón Helgason og Janus Øssurson 1932:81–121).

og *öxi*, fær. *öksl* og *öks* eða *öksa*). Sömuleiðis hefur *u*-hljóðvarpshljóðið af /á/, þ.e. /ǫ/ fallið aftur saman við óhljóðverpta hljóðið í málunum báðum þegar það var munnkvætt, sbr. t.d. no. *hár* (fær. *hár*) sem er eins í et. og ft. Hins vegar hefur samfallið orðið við /ó/ þegar hljóðið var nefkvætt, sbr. t.d. ísl. *spónn*, fær. *spónur*. Hliðstætt var með stutta hljóðvarpshljóðið /ǫ/ í færeysku þegar það var nefkvætt, sbr. t.d. fær. *ommu*, ísl. *ömmu*, og fær. *strond*, ísl. *strönd*. Séríslensk var að mestu afkringing langa /ø/-hljóðsins í íslensku, sem varð til þess að það féll saman við /æ:/ og hvorttveggja varð síðar [ai], *dóma* > *dæma* > [ðai.ma].³ Til eru vitnisburðir um að /ó/ hafi afkringt í færeyskum mállýskum eins og í íslensku (Sørlic 1936:42–49; Hagström 1964:20 og 22), en annars féllu saman í færeysku gömlu löngu hljóðin /é:/ og /æ:/, og eftir hljóðdvalarbreytingu hafa þau einnig fallið saman við gamalt stutt /a/, og samfallshljóðið er nú borið fram [ea] eða [a] eftir því hvort það er stutt eða langt.

Sameiginlegt málunum er samfall á /y/ og /i/, bæði stuttu og löngu, þó að samfallshljóðin séu mismunandi, [i] og [i] í íslensku en [i] og [øi] í færeysku. Hins vegar féllu samsvarandi tvíhljóð yfirleitt ekki saman í Færeyjum; þar ríma ekki sagnmyndirnar *steikja* og *reykja*, sem eru *steikja* og *roykja*, nema í Norðureyjamáli, þar sem tvíhljóðið er [øi] í báðum tilvikum.

Eitt af því sem einkennir bæði málin gagnvart öðrum norrænum málum eru tvíhljóð, og það er ekki aðeins að gömlu tvíhljóðin séu varðveitt í einhverri mynd, heldur hafa jafnframt komið upp ný tvíhljóð, enn fleiri þó í færeysku sem jafnframt er auðugri af skriðhljóðum. Það þykir víst ekki góð latína nú á dögum að leita sálfræðilegra skýringa á hljóðbreytingum, en alltaf þykir mér skemmtileg gamla hugmyndin um að norræna sýnkópan hafi orðið vegna þess að víkingar höfðu hraðan á og máttu ekki vera að því að bera fram þessi löngu frumnorrænu orð, og hver veit nema það hafi verið vegna þess hvað Færeyingar og Íslendingar voru hæglátir og um leið dragmálir (eins og Þilir í Noregi) í Sögubroti af fornkonungum (*Fornaldar sögur Norðrlanda* I 1829:382) að þeim hafi gengið illa að halda óbreyttu til enda löngu sérhljóði – ég tala nú ekki um þegar þeir kváðu. (Í sjónvarpsauglýsingu um daginn heyrði ég sungið „hann Tumi fer á fætur við fyrsta hanagal“ með skriðhljóðinu [ea] að færeyskum hætti í síðasta atkvæðinu.) En þó að tilhneigingin til tvíhljóðunar eða skriðhljóðunar hafi verið fyrir hendi í báðum málunum, hefur ávöxtur hennar orðið ólíkur í flestum tilvikum. Þó má nefna að þróun /o/-hljóðanna, bæði þess langa og stutta, hefur orðið nokkurn veginn sú sama í færeysku og íslensku, en fyrri þáttur færeyska tvíhljóðsins /ó/ getur að vísu verið frábrugðinn þeim íslenska. Þegar gamla stutta hljóðið er langt í nútímamáli, er – eða getur verið – sama skriðhljóðið í báðum málum, t.d. í *koma*; það þótti a.m.k.

³ Í hljóðrituðum orðum og orðhlutum úr íslensku og færeysku nútímamáli eru 'lög' hljóð ekki auðkennd með tvípunkti á eftir í þessari grein, eins og venja er, heldur er settur einn punktur á eftir 'þanhljóðunum' (sbr. kaflann Atkvæðagerð).

danska hljóðfræðingnum Poul Andersen þegar hann lét okkur Christian Matras bera fram orð sem hafa langt /o/ í málum okkar hvorn í kapp við annan fyrir einum fjeritíu árum.

Hljóðdvalarbreytingin hefur gengið yfir færeysku á nokkurn veginn sama hátt og í íslensku. Þar er nú langt sérhljóð á undan sömu samhljóðaklösum og í íslensku, en einnig á undan /p/ og /k/, t.d. í *epli* og *miklir*, nema í Suðureyjarmáli, sem í fleiri atriðum varðandi hljóðdvöl er sér á parti (Zachariasen 1968).

7. Sitthvað um samhljóð

Eins og algengt er í tungumálum hafa breytingar orðið minni á kerfi samhljóða en sérhljóða í færeysku og íslensku, meiri þó í færeysku, einkanlega á þann veg að önghljóðum hefur fækkað; sum hafa horfið eða breyst í lokhljóð. T.a.m. hefur /p/ orðið /t/ í flestum orðum, t.d. í *tú* og *Tórshavn*, en /h/ í fáeinum svo sem ábendingarfornafninu *hesin* (*þessi*), og víðar er sagt *hósdagur* en *tórsdagur* (*þórsdagur*), eins og í *hamblaha* (fyrir *það er nefnilega það*) í íslensku. Breytingarinnar /p/ > /t/ verður vart þegar í færeyskum textum frá því um 1400 (Jón Helgason 1951:103).

Önnur breyting sem örugg merki sjást um í færeysku um 1400 er breytingin /hvl/ > /kv/, sem þá er fyrir nokkru komin upp í vesturnorskum mállýskum (Sørli 1936:81). Það er til marks um sameiginlega tilhneigingu í náskyldum málum að þessarar breytingar verður ekki vart með vissu hér á landi fyrr en á 18. öld (Gunnar Karlsson 1965; Stefán Karlsson 1967:31), en hún hefur ekki enn gengið yfir landið allt; „Nú gína kjaftarnir beggja vegna um Suðurland, og skiptir líklega ekki nema fáum áratugum unz allt landið er gleyp“, sagði Jón Helgason (1958:18).

Önnur sameiginleg samhljóðabreyting, sem ógerningur er að tímasetja, en ekki hefur enn náð fullum tókum á íslensku, er afröddun /m/, /n/, /l/ á undan /p/, /t/, /k/ – og reyndar einnig á undan /s/ í færeysku; Færeyingar *dansa* með órödduðu /n/-i.

Mállýskubundið í báðum löndunum – og Noregi líka – er hins vegar linmæli á /p/, /t/, /k/. Ekki kann ég skýringu á því, hvers vegna þessi breyting hefur einmitt gengið yfir syðsta hluta allra landanna þriggja, hvort fólk þar hefur verið undir meiri dönskum áhrifum en þeir sem norðar bjuggu ellegar skort hörku þeirra og festu!

Sameiginleg færeysku og íslensku – og reyndar vesturnorskum mállýskum einnig – er breytingin /r/ og /l/ í [ɹ] og /rn/ (og stundum /nn/) í [ɹn], þó að þetta hafi tekið til heldur færri tilvika í færeysku en íslensku. Íslenski framburðurinn [rɹl] og [rɹn] (Anna Helga Hannesdóttir 1992) á sér hvorki hliðstæður í færeysku né norsku, svo að ég viti, og [r]-hljóðið í þessum klösum hefur að öllum líkindum verið endurvakið fyrir ofvöndun í lestri bókabjóðarinnar – e.t.v. ekki fyrr en á

síðustu öld;⁴ klasarnir [rɔll] og [rɔn] fara í bága við þær meginreglur framburðar sem mælt mál íslenskt virðist hafa, eins og drepið verður á hér síðar í kaflanum Atkvæðaskil.

Í sambandi við breytingarnar í [ɔ.l] og [ɔ.n] er vert að vekja sérstaka athygli á því, að þessi sambönd virðast ekki hafa komið upp í færeysku ef samhljóð fór á eftir (Sørlie 1936:91–92). Þannig er t.a.m. sagt *ffall* [fjaɔ.l] en *fjals* (*fjalsmegin*), *kallur* eða *kall* [kʰaɔ.l] en *Kalsoy*, *barn* [baɔ.n] en [bans] *bein* og [ban.] *dómur* (Jacobsen og Matras 1961:80, 203, 22). Líklegt er að í íslensku hafi þessu verið eins háttað að því er *l*-samböndin varðar; faðir minn hét [kʰaɔ.l], og sjálfur er ég [kʰal.sɔn], þó að sumir rembist við að bera fram samhljóðahrönglið í [kʰarɔlsɔn], og óspilltir Íslendingar segja [fjal.s] (*milli fjalls og fjöru*), þó að líka sé sagt [fjaɔls]. Í Blöndalsorðabók (Sigfús Blöndal 1920–24:194–95) er einungis gefinn upp framburðurinn [fjal.s] á eignarfallinu einu sér og eignarfallssamsetningum.⁵ Sé litið á stofnsamsetningar með *ffall* sem fyrri lið í Færeysk-dönsku orðabókinni (Jacobsen og Matras 1928:86 og 1961:80) er svo að sjá að orðliðurinn sé því aðeins borinn fram [fjaɔ.l] að síðari liður hefjist á *b* + sérhljóði, *ffallhagi*, *ffallhogur* en [fjal] endranær, en í orðabókarhandritum Svabos (Matras 1966:203–205) og í kvæðauppskrifum Schrøters (Matras 1951–53:xli) er ritháttur þessara orða á reiki. Svabo skrifar t.a.m. *Fjalmeâvur* en *Fjadrsteâvur* og bæði *Fjalgonga* og *Fjadrllgonga*. Varla er fyrir það að synja að *dl*-rithættirnir hjá Svabo í þessum orðum sýni framburð, upp kominn fyrir áhrif frá ósamsetta orðinu *Fjadr*, en hitt þykir mér fullt eins sennilegt að einungis sé um ritáhrif að ræða frá þeirri mynd. Til samanburðar má nefna að Jakob Jakobsen hefur í sinni stafsetningu *dl* fyrir eldra /ll/ og /rl/ og *dn* fyrir eldra /rn/ í öllum orðmyndum þar sem framburðurinn er ekki [rl] eða [rn], og það gerir hann án tillits til þess hvort nokkurt [ɔ] er í venjulegum framburði, sbr. t.d. *fornbræv* sem hann stafsetur *fodnbræv*. Samkvæmt orðabók Blöndals (Sigfús Blöndal 1920–24:194–95) er framburðurinn [fjaɔ.l] (með *l*-inu ýmist rödduðu, naumrödduðu eða órödduðu) í öllum íslenskum stofnsamsetningum með *ffall* sem fyrri lið án tillits til upphafshljóðs síðari liðar. Mér er hins vegar til efs að það sé einráður framburður, og hef grun um að hann hafi forðum fremur verið [fjal.] á

⁴ Í *Íslenzkri málfræði* eftir Jón A. Hjaltalín rektor segir svo samkvæmt uppskrift Einars Árnasonar, síðar bónda og alþingismanns, í Möðruvallaskóla veturinn 1891–92 (G 54/1 í Héraðsskjalasafni Akureyrar og Eyjafjarðarsýslu, bls. 105):

Eins og *dd* er *r* framborið fyrir framan *l* í sama atkvæði og í sumum orðum, þar sem hljóðstafur fer á undan og *n* á eftir, s.s. *jarl*, frb. *jaddl*, *járn*, frb. *jáddn*, *skarn*, frb. *skaddn*. Þó heyrir *r*-ið opt í viðhafnarmeiri ræðu og lestri.

⁵ Í íslensku hefur raunar komið upp lokað tannhljóð í klasanum /lls/, en á eftir [l]-inu. Þetta má ráða af rithættinum *llz* í íslenskum handritum fyrir eldra /lls/ (en ekki /ls/ eða /rls/), sem er nær einráður frá því á 13. öld og fram eftir 16. öld. Þá hefur þetta lokhljóð fallið brott (Stefán Karlsson 1989:14) – e.t.v. í sambandi við hljóðdvalarbreytinguna og nýja atkvæðagerð í málínu, sem af henni leiddi.

undan samhljóði, eins og í færeysku. Í sumar heyrði ég gamla frænku mína fyrir norðan nefna [fjal.ðra.p^ha] þá viðartegund sem flestir kalla [fjaðlðra.p^ha], og ég er á því að þessi framburður frænku minnar sé eldri og hljóðréttur, bæði í samræmi við breytinguna /llr/ > /ldr/ og eðlilega gerð samhljóðaklasa í íslensku. Það má líka minna á framburðarmyndirnar [hal.]dór og [hal.]dóra, sem eru venjulegar og einar tilfærðar í Blöndalsorðabók (Sigfús Blöndal 1920–24: 295), þó að aðrar *hall*-samsetningar hafi framburðinn [hað.l] og *Halldór* heyrist nú stundum nefndur [haðl]dór af þeim sem ætla að vanda sig. Hliðstæð dæmi og [fjal.]drapi og [hal.]dór eru að öllum líkindum sagnirnar *kolfalla* og *kolfella*, sbr. [k^hɔl.]velta í færeysku, en við tölum hins vegar um að [k^hɔl]velta.

8. Atkvæðagerð

Hér er ég að lokum kominn að atriði sem ég held að væri sérstök þörf á að gaumgæfa nánar en gert hefur verið og skoða m.a. með því að bera saman færeysku og íslensku, og að því er tekur til íslensku alveg sér í lagi mál gamals fólks sem enn er ofar moldu ellegar á tal sitt varðveitt á segulböndum.

Þetta er atkvæðagerð í málunum tveimur, en með atkvæðum á ég ekki við þær samstöfur sem við skiptum orðum í milli lína í samræmi við meginreglu Rasks (1830:40–41), þar sem öll samhljóð milli tveggja sérhljóða eru oftast látin fylgja fyrri samstöfunni nema um samsett orð sé að ræða.

Í fornnorrænu voru sum atkvæði stutt en önnur löng, eins og ráða má m.a. af skáldskap, en eftir hljóðdvalarbreytingu er gert ráð fyrir að í íslensku séu öll áhersluatkvæði löng. Langt atkvæði er þá gjarnan skilgreint þannig, að í því sé annaðhvort langt sérhljóð með engu eða einu samhljóði á eftir eða einum þeirra samhljóðaklasa sem voru nefndir hér áður í sambandi við hljóðdvalarbreytinguna, ellegar þá að sérhljóðið sé stutt en að á eftir því fari langt samhljóð eða samhljóðaklasi. Lítil munur getur þó verið á raunlengd langra og stuttra hljóða; hún er undir ýmsum þáttum komin, m.a. talhraða og áherslum.

Hugum ögn nánar að lengd einstakra hljóða í samhljóðaklösum. Margir hafa með hljóðritunum eða í berum orðum látið í ljós að í slíkum klösum séu öll hljóðin stutt. T.a.m. segir svo í nýjustu bók sem ég hef séð um íslenska hljóðfræði (Eiríkur Rögnvaldsson 1990:78): „... samhljóð eru ekki löng í grannstöðu við önnur samhljóð; þau geta aðeins verið löng milli sérhljóða eða í bakstöðu.“ Hins vegar taldi Jón Ófeigsson (1920–24:xix) að fyrsta samhljóðið í klasa á eftir stuttu sérhljóði væri hálflangt, og Birni Guðfinnssyni (1946:68–69) þótti Jón hafa nokkuð til síns máls, enda þótt sú undirtekt birtist ekki í hljóðritun Björns. Líku máli gegndi um Kristján Árnason (1980:36), sem þó var ekki allskostar ánægður með skilgreininguna „hálflangt“ og sagði: „one should perhaps use some more meaningless term, ‘tense’ for example“. Sé litið til færeysku, þá víkur Lockwood að

Því í kennslubók sinni í færeysku (1955:22) að sumir samhljóðar hafi tilhneigingu til að lengjast nokkuð á milli stutts sérhljóðs og annars samhljóðs, en segir að þessi lenging sé ekki „particularly noticeable, except in very slow or emphatic speech“, en Rischel (1961:xviii) tefldi fram rökum fyrir því að tákna þessa „halvlængde“ í nákvæmri hljóðritun með einum punkti, líkt og Jón Ófeigsson hafði gert í sinni íslensku hljóðritun.

Hér eru færeyska og íslenska saman á báti, en þær eru ekki einar um það meðal norrænna tungna. Í dönsku gilda reyndar gjörólíkar hljóðdvalarreglur, en hins vegar svipaðar í norsku og sænsku. Um norsku sagði Hallfrid Christiansen (1946–48:34): „normalt er alle trykksterke stavinger lange, de trykksvake korte – eller rigtigere uttrykt: de trykksterke stavinger lar seg tøye, de trykksvake lar seg ikke tøye.“ Á sama hátt lýsti Kristján Árnason (1986:10) íslenskri hljóðlengd: „the main point is that [+long] simply means *stretchable* and [-long] means *unstretchable*“. Hallfrid Christiansen (1946–48:34) bætti við rétt á eftir:

I de trykksterke langvokaliske stavinger er det vokalen som tøyer seg når trykket tar til: *me.l, stre.k, te.le*, i de kortvokaliske er det den konsonant som kommer nærmest etter vokalen: *melk, strekke, telle, feste, hamstre*. I hvert enkelt tilfelle er det altså det fonem, som allerede på forhånd er langt, som tåler at tøyes, uten at ordbegrepet forstyrres. Dette fonem er stavingens kvantitetsbærer.

Svipaður skilningur felst í orðum Kristjáns Árnasonar sem sagði (1986:11):

The stretchable vowels carry the accent by themselves and form vocalic nuclei, whereas the unstretchable ones need consonantal elements of some sort to go with them in the nucleus. They are the ones that occur in consonantal nuclei.

Þessar skilgreiningar eru áreiðanlega réttar og eiga jafn-vel við um færeysku og íslensku: Í hverju áhersluatkvæði er eitt hljóð sem í eðli sínu er langt, sérhljóð eða næsta samhljóð á eftir stuttu sérhljóði. Þetta hljóð er mislangt í raun eftir aðstæðum, ekki endilega þanið ('tense'), en það er þenjanlegt, og við getum kallað það 'panhljóð' eða 'draghljóð', ef við viljum tengja orðið við gamla lýsingarorðið *dragmáll* og orðasambandið að *draga seiminn*, sem Færeyingar kalla að *draga upp á málið*. Raunar mun það vera svo, að það einkenni norrænna mála (annarra en dönsku) á síðari öldum, að nota hljóðlengd ekki síður en raddstyrk til áherslu, sé á undanhaldi í íslensku og líklega í færeysku einnig. Nú leggja margir fremur áherslu á orðkjarna með raddstyrk en með því að draga seiminn.

9. Atkvæðaskil

Um atkvæðaskil í íslensku hefur sitthvað verið skrifað, og ég hef ekki lesið nema lítið af því, en mér finnst mjög freistandi að gera ráð fyrir að hverju áhersluatkvæði ljúki

með þanhljóðinu. Það gerði Ulf Zachariasen (1968:48) í raun í umfjöllun sinni um útkomu hljóðdvalarbreytingarinnar í færeyskum mállýskum, þó að hann víki ekki að hljóðlengd í samhljóðaklösum; t.d. skiptir hann orðunum *uppi* og *þetta* milli atkvæða á þann veg að aðblásturinn fylgir fyrri atkvæði þessara orða en lokhljóðið því seinna. Í orðum af þessu tagi er aðblásturinn, [h.], einmitt þanhljóðið samkvæmt skilgreiningu Kristjáns Árnasonar (1986:11–14). Meginröksemd fyrir því að gera ráð fyrir því, að atkvæði ljúki með þanhljóðinu, er sú, að samhljóð eða samhljóðaklasi sem fer næst á eftir því þarf helst að eiga sér hliðstæðu í framstöðu orða; þetta á m.a. við um alla þá klasa sem langt sérhljóð fer á undan.⁶ Brottfall í samhljóðaklösum miðar að því að þessi regla sé uppfyllt (Stefán Karlsson 1989:17; sbr. Vennemann 1972:8–9), og þess gætir ekki aðeins innan ósamsettra orðmynda, heldur einnig í samhljóðaklösum sem upp koma á mótum orðliða og orða í samfelldu máli, þegar þögn er óeðlileg. Þátíð af *þurfa* berum við t.a.m. fram [pYr.tl] af því að framstöðuklasinn [ft] er ekki til í málinu, og veðurfræðingar tala oftast um [vIn.]stíg, sem er hárréttur framburður af því að ekkert orð getur byrjað á [dʒd]. Í setningunni *hann tók best og reið heim* bjargast [d]-ið í *best* af því að það kemst í framstöðu á undan [ɔ] í *og*, en hins vegar fellur það gjarnan brott í setningunni *hann tók best sinn* af því að [dʒ] er óhugsandi framstöðuklasi. Sér á parti eru tilvik þar sem þögn (t.a.m. í lok málsgreinar) fer á eftir samhljóði sem ekki er þanhljóð. Þar helst samhljóðið eða klasinn ef hann á sér samsvörum í framstöðuklasa. Þá er skilgreiningaratriði hvort gert er ráð fyrir afbrigðilegum atkvæðum í slíkri stöðu ellegar litið svo á að umrætt samhljóð eða klasi myndi sérstakt atkvæði, þ.e.a.s. að þögn geti verið jafngildi sérhljóðs.

Auðvitað heyrum við daglega ótal undantekningar frá þessari reglu. T.d. gætum við heyrt fólk sem þykist vera að vanda sig láta [d] heyrast í *vindstíg*, en það slítur þá gjarnan orðliðina í sundur, annaðhvort með því að skjóta inn óskýru sérhljóði [ə] á eftir [d]-inu, sem myndar þá sérstakt atkvæði með því, ellegar þá að menn þagna í miðju orði.

Við greinum ósjálfrátt flest orð í orðhluta ekki aðeins þegar við lesum, heldur einnig þegar við tölum af því að við höfum ritmynd þeirra í huga, og margir Íslendingar munu telja að vandaður framburður feli í sér að kveða að hverjum staf sem skrifaður er. Mér er heldur ekki grunlaust um að sumir kennarar hafi haldið þeirri skoðun að nemendum sínum að íslenska væri töluð eins og hún er skrifuð, og við heyrum iðulega t.a.m. í útvarpi og sjónvarpi að lesarar slíta í sundur orð og setningar á herfilegan hátt til þess að geta komið öllu samhljóðahrönglinu til skila en gera um leið málið stíðara og jafnvel óskýrara. Ætla má að samsett orð hafi miklu oftast en nú fylgt framburðarreglum þeirra sem ósamsett eru. (Sem dæmi má taka no. *aflægi*, sem enn heyrir með [p.l] og nafnið *Haflíði*, sem a.m.k. til skamms tíma hefur verið til með þeim framburði (Jón Ófeigsson 1920–24:xxi)).

⁶ Þetta á að vísu ekki við um /sr/, en orðmyndir með þeim klasa hafa þá sérstöðu málsögulega að þær eru annars vegar erlend nöfn (t.d. *Esra*) og hins vegar áhrifsmyndir (t.d. *vísri* < *víssi*).

Sú regla sem ég hef haldið hér fram, að í eðlilegu tali þyrfti helst að fara hugsanlegur framstöðuklasi næst á eftir þanhljóðinu, kemur fram með miklu skýrari hætti í færeysku en í íslensku; t.a.m. er [fjal.] *gonga* í samræmi við regluna en [fjaðl] *ganga* ekki. Þetta er eðlilegt, því að það er ekki fyrr en á allra síðustu mannsöldrum sem Færeyingar hafa kynnst móðurmáli sínu á bók að nokkru marki. Ég held því, að með því að bera saman framburð færeyskra orða með samhljóðaklösum við framburð hliðstæðra orða íslenskra, ekki síst í máli elstu kynslóðarinnar, þá gætum við öðlast gleggri hugmynd en við höfum um íslenskar hljóðreglur, sem væntanlega hafa birst mun skýrar en nú áður en farið var að berja allan almenning til bókar.

Það er gott að eiga þroskað ritmál, og upprunastafsetning, sem er til þess fallin að gera orð gagnsæ og tengja gamla texta og unga, er skynsamleg, en vélrænn stafsetningarframburður hæfir ekki lifandi tungu.

SUMMARY

The external conditions for the development of Faroese and Icelandic have in many ways been similar, since in both cases foreign influence came principally from Norway until the Reformation, and thereafter, until 1940, from Denmark. The principal difference between the two with regard to the conditions for language change has been the fact that for centuries the Faroese did not have written literature in their native tongue. The production of large numbers of books in Icelandic during the same period has without doubt been one of the principal reasons why the morphology of the language has been preserved relatively intact. That Old Norse morphology should have been largely preserved also in Faroese testifies to the great strength of the Faroese language community and its oral tradition.

Changes in the pronunciation of the vowels of both Faroese and Icelandic have been significant, but differ in many respects, although several are similar in terms of development of the phonological system as a whole. With regard to changes to their consonant systems, the two languages have developed to a great extent along parallel lines.

The change from /ll/ and /rl/ to [ɖ.l] and a parallel change from /rn/ (and partly also /nn/) to [ɖ.n] is the rule in both Faroese and Icelandic, the Icelandic pronunciation [rɖl] being in all probability a younger spelling-pronunciation. In Faroese the clusters [ɖl] and [ɖn] do not normally occur before another consonant, and this was probably also the rule in Icelandic, so that the pronunciation with [ɖl] in Modern Icelandic in this position is presumably to be attributed to analogy.

Since the quantity shift, all stressed syllables in Icelandic and Faroese are by nature long, i.e. contain either a 'stretchable' vowel or a 'stretchable' consonant immediately following a short vowel. In natural speech this 'tense' sound is the final sound of the syllable. Therefore any consonants which follow – if there are more than one – should preferably form an acceptable initial cluster. In order for this to happen, consonants in clusters are frequently assimilated in ordinary pronunciation. This rule is much more clearly marked in Faroese than in Icelandic, presumably because Faroese pronunciation has not been influenced to as great an extent by spelling as has the pronunciation of Icelandic.

Føroysk fólkánøvn

Mær er fallið í lut á hesi ráðstevnu at siga nakað um føroysk fólkánøvn. Hetta er sera víðfevnt evni, og havi eg tí valt at avmarka viðgerðina til navnatilfar okkara, ið er av norrønum uppruna. Við heitið norrønt er her at skilja málið fyri vestan í Norðurlondum síðan fornöld. At tað so í flestum førum er sammerkt við íslendskt kemst av tí, at flestar heimildir um norrønan navnasið eins og so mangt annað eru til skjals í íslenskum ritum. Tíðin loyvir ikki, at farið verður nógv í staklutir, uttan roynt verður at tekna myndina við stórum og grovum dráttum.

Fólkánøvn hava verið ovast á bredda í umrøðuni í Føroyum í seinastuni. Orsøkin er, at staðið hevur til at fáa føroyska lóg um fólkánøvn, hina fyrstu av sínum slag, og hin 3. juni í ár varð hon um síðir samtykt á løgtingi, men enn er hon ikki lýst at koma í gildi. Navnanevnd við trimum limum er kosin. Hon hevur gjørt lista (Fólkánavnalista 1992) við viðurkendum nøvnum, sum verður sendur øllum prestum – teir eru tað, ið skráseta øll nøvn – eisini teirra, ið fáa navn uttan kirkju – og skulu hava ábyrgd av, at tey eru í samsvari við lógina. Seinni er ætlanin at geva hann út. Tá ið prestarnir hava fingið navnalistan, er greitt at lýsa navnalógina, og hon kann koma í gildi. Tað verður væntandi fyrsta dagin. Tá er upprunið nýtt og vónandi gróðrarríkt skeið í navnasøgu føroyinga. Tá hava føroyingar sum hin seinasta tjóð í Norðurlondum, sámar undantiknir, fingið sína fólkánavnalóg. Tá skuldi verið at enda komin tann eyðmýkjandi støða, at tjóðin ikki hevði evsta ræði á navnamálum sínum. Løgið er, at tað skuldi líða næstan hálv öld frá tí, at føroyingar fingið heimastýri, til teir fingið upp í lag at geva lóg um so umvarðandi tjóðskaparmál, sum fólkánøvn eru. Tað er helst ikki einki um tað, at andin mundi fyri ein part fara úr tjóðskaparrørsluni, tá ið vit fingið sjálvræði at navni til. Tað gjørdist mongum ein koddur at hvíla á. Nú vóru tjóðskaparmálini avgreidd, vildi mangur vera við. Tað var at reita danir at vera ov harðmæltur við tjóðskaparkrøvum. Tílíkt var heldur ikki høgt í metum eftir seinna heimsstríð, tá ið tjóðskaparkenslan hevði verið so grovliga misnýtt av nasistum. Alt, ið bar á brá av tílíkum, var ikki væl sæð hjá eini fjøld av fólki. Men vanin, hetta alsama niðurlagið: „best man vera sum er“, man eisini hava havt sítt at siga. Einki er so rangvørgt og ómannsømiligt, at fólk, sum frá líður, ikki venst við tað, og heldur, at soleiðis man altíð hava verið. Tað fingið teir slóðbrótarar at kenna, ið fyri öld síðan og væl tað, lögdu til brots at vinna føroyskum máli aftur síni mistu rættindi í landinum. Søguminnið hjá eini tjóð er ómetaliga stutt, verður tað ikki javnan eggjað og brýnt. Navn er eisini hvørjum

einstøkum so nærkomið, næst sjálvari sálini, um so ber til at orðbera tað. Tí er tað mongum kanska í viðkvæmara lagi at hava ov nógv á munni og á blað um hetta evni. Vit vita tað, at sárt er at verða fyrri happinum av navni sínum, og ikki er sørt, at vart hevur verið við sárseyka hjá teimum, ið hava saknað navn sítt á bráðfeingislistanum við viðurkendum nøvnum, ið navnalógarnevndin hevði latið gera, og sum eitt av bløðunum læt prenta í heild. Tað setti stórar og djúpar kenslur í røring hjá mongum. Men ikki umberst, at tað kann kennast summum sárt, tá ið roynt skal verða at rætta aldalangt ólag. Tá verður við hvørt skorið djúpari, enn summum tykir gott. Tað vil so vera. Norðurlond hava í langa tíð havt lógir um fólkanøvn. Tann søga skal ikki verða søgd her. Bert skal í stuttum verða sagt frá teimum reglugerðum og lógum, ið goldið hava fyrri Føroyar.

Men fyrst er at bera við, hvussu málstøðan var í Føroyum. Eftir siðaskiftið var danskt einaráðandi skriftmál og fyrisingarmál í Føroyum, og harvið eisini kirkjumál. Alt guðsorð, biblíja, sálmar og lestrabøkur vóru á danskum máli, og sum frá leið vóru flestir prestar danir. Teir høvdu hvørki skyldu til ella áhuga á at læra seg mál fólksins, sum teir skuldu tæna. Av tí at føroyskt mál var ikki bókbært, vóru heldur ikki føroysk nøvn skrivandi í kirkjubøkur ella á blað yvirhøvur. Tí vóru ráðini hjá prestunum at danska nøvnini. Vanligast var at taka samsvarandi danska navnið sum eitt nú *Ole* fyrri *Óli*, *Erik* fyrri *Eiríkur* o.s.fr. Vóru ikki skyld dansk nøvn til at taka, so var at skapa teimum danskan búna av handahógvi; soleiðis varð danska navnsniðið *Joen* úr føroyska navninum *Jóan*, seinni *Jógvan*, ið var eins vanligt í Føroyum og *Jón* í Íslandi. Men á manna munni vórðu nøvnini framvegis føroysk í ljóði og bending. Á henda hátt fingur vit hetta sermerkta lag at eita eitt í roynd og veru, men at skrivast annað. Skuldi ein skriva navn sítt undir skjal, galt einki uttan danski skriftformurin – hitt var ógjørligt hjá føroyinginum at skriva navn sítt á sjálvs síns máli. Enn er so stutt fráliðið, at føroyskt gjørdist alment mál í Føroyum, at ikki so fá munnu enn vera á lívi, sum hava føroyska navn sítt stavsett á danskum. Tó at hitt vanligara er nú, at hava fornøvnini ella skírnarnøvnini í føroyskum skriftsniði, man onkur kortini enn vera so kreddebundin, at hann heldur ikki vera rætt uppkallað, um navnið ikki eisini er skrivað sum tað hjá ommu og abba. Okkurt dømi veit eg um, at tað anir eftir av tílíkum hugsanarhátti.

Slík var støðan hjá máli okkara, tá ið 30.5.1828 varð givin í Danmørk konglig fyriskipan „om Adskilligt, som i Henseende til Daaben bliver at iagttage.“ 18. og seinasta grein í hesi fyriskipan endar við hesum orðum:

Iøvrigt bør hvert Barn ved Daaben benævnes ei alene med Fornavn, men og med det Familie- eller Stamnavn, som det i Fremtiden bør bære.

Við hesum varð løgfestur í Danmørk tann ósiður at skíra ikki bert skírnarnavn, men eisini ættarnavn. Fyriskipanin varð sett í gildi í Føroyum fyra ár seinni, í 1832.

Føroyingar høvdu ikki biðið um hesa broyting í navnasiðum, men tá spurdi eingin um teirra hugsan um nakað. Løgting var einki. Tað varð avtikið í 1816, føroyska lögmansembætið niðurlagt og danskur amtmaður komin í staðin. Hesi kongsboð tóku við eina sípan av tann avgamla sið at eyðkenna seg sum son ella dóttur faðirs síns. Systkinini *Ólavur Jógvansson* og *Guðrun Jógvansdóttir*, ið skrivað høvdu verið eitt nú „Olluf Joensen“ og „Guren Joensdatter“, áðrenn henda vanlukku kongsfyriskipan kom í gildi, sluppu ikki longur at skrivast soleiðis. Hevði pápin itið *Jógván Ólavsson*, skrivaður „Joen Olsen“, skuldu systkinini bæði nú skrivast „Olluf“ og „Guren Olsen“, t.e. bæði nevnd „synir“ abba síns! Hetta var fólki óskiljandi, ja, onkur mundi halda tað liggja við blóðskemd, og mong vóru tey, ið royndu at treiskast ímóti, men „dýrt er drottins orð“. Soleiðis varð at vera. Nú tá ið vit líta aftur á tað, ið hendi, sigst valla annað, enn at hetta er mesti skaði, ið føroyskum navnamálum hevur verið fyri. Eitt var, at tey faðirsnøvn í donskum líki við *-sen* til hala, sum tá vóru uppi, gjørdust fyri alla ævi ættarnavn hjá eftirkomarunum í kalllegg. Tann danski siður kom eisini í av sær sjálvum, at kona tók eftirnavnið hjá manni sínum, tá ið hon giftist. Heima í bygd síni ella oyggj var maður aldri kendur við hesum skrivaða ættarnavn sínum, men tá ið menn vórðu nevndir í víðari samheingi, kom hetta fremmanda og óføroyska eftirnavn at loða fastari við, og er nú so vanligt, at eingin kennir nakað lægið við tað. Tað átti at kenst sum herviligt stílbrot at havt rótføroyskt fornnavn og aldanskt eftirnavn. Tað hava summir kent og hava tá einfaldliga føroyskað sítt danska eftirnavn, t.d. *Olsen* til *Ólason*, *Poulsen* til *Pálsson*, og nýta tað sum ættarnavn bæði hjá konu, børnum og eftirkomarum. Men tá er merkingin í navninum 'sonur faðirs síns' burturdottin. Í royndum er navnið eins óføroyskt eftir sum fyri – hamurin er føroyskur, men innanundir er navnið fremmant. Ætlanin við hesi kongligu fyriskipan hevur helst ikki verið, at *-sen*-nøvn skuldu gerast so vanlig ættarnøvn, sum tey ið royndum komu at vera, men at roynt skuldi verða at fáa eyðkenniligari nøvn. Í Føroyum fóru prestar í 1830-árunum og frameftir av sínum eintingum at seta nýggj ættarnøvn á børnini, teir skírdu, vanliga húsanøvn ella onnur bústaðarnøvn í danskaðum líki, t.d. *Høj* eftir Heyggi, *Højgaard* eftir Høgagarði, *Frederiksberg* eftir Fríðriksmørk, *Holm* eftir Hólum og mangt og hvat annað bæði verri og betri. Tílik nøvn eru enn flest til og munnu nú hjá summum hava fingið á seg virðiligan dām av aldargomlum dusti. Til at birta upp undir hug dana at fáa fjølbroyttari ættarnøvn varð sett lóg (Lov om Navneforandring 1904) um møguleika at skifta eftirnavn, „keypa sær navn“, sum tað æt millum manna. Føroyingar fóru eisini at leggja hesa nýggju leið, og mong eru tey ættarnøvnini, sum soleiðis eruingin. Tey eru av ymsum slag, tó flest staðanøvn, annaðhvørt bústaðarnøvn ella eitthvørt náttúrunavn, tíðum nøvn á náttúrufyrirbrigdum, sum maðurin einki skilvíst samband hevur við, við hvørt nøvn á bygdum og heilum oyggjum, ja, enntá øllum Føroyalandi – hetta í donskum sniði. Nøvn við fyriseting eru eisini vanlig, men tey vóru ikki veitt tíðina sum

Svenning Rytter, fyrr amtmaður í Føroyum, var dómsmálaráðharri í Danmørk, t.e. frá 1920 til 1929. Hann segði, at tey hóskaðu ikki til føroyskan máltóna, men sannleikin mundi heldur vera, at hann helt tey vera ov fin til føroyingar, tí í Danmørk og grannalondum eru tað bert aðalsættir, ið bera nøvn við fyriseting! Ein sum av hesum ávum ikki kundi fáa navnið *við Stein* læt tað skriva í einum orði, *Viðstein*, og tá bar til. Men tá ið Danmørk fekk nýggja stjórn í 1929, var aftur loyvt at taka slík ættarnøvn. Fyrstur at nýta høvið var Poul Isaksen keypmaður í Tórshavn, ið gav nýfødða syni sínum navnið *Djóni í Geil*, eftir navninum á staðnum, har hús hansara stóðu. Um hesa søguligu hending skrivaði Johs. Brøndum-Nielsen professari stuttliga tíðargrein í danskt dagblað (Politiken 1930).

Sambært hesi lóg hevur tann ætt, sum fyrst hevur ognað sær navn, einarætt til hetta navn. Óheppið hevur verið, at Danmørk og Føroyar eru eitt løgdømi eftir lógini, soleiðis, at er ættarnavn, ið føroyingur ætlar sær at taka, ov líkt einum, ið longu er kannað danskari ætt, fær føroyingurin ikki hetta navn. Tað kenni eg mong dømi um frá tíð míni sum navnaráðgevi hjá danska ríkisumboðnum, ið hevur havt navnamál um hendur vegna donsku stjórnina.

Skírnarfyriskipunin frá 1828 og danska navnalógin frá 1904 hava higartil verið rættarstöðið undir føroyskari navngávu. Danska fólkanavnalógin frá 17. mai 1961 við fáum broytingum eftir føroyskum viðurskiftum varð løgd fyri lögtingið í 1969, men varð ikki samtykt. Tí kom hon ikki í gildi í Føroyum. Men í royndum munnu prestar og aðrir myndugleikar hava miðað seg eftir galdandi danskari lóg. Eftir siðvenju hava øll føroysk fornøvn verið góðkend, men eisini øll viðurkend nøvn á danska navnalistanum umframt at kalla alt slag av fremmandum og heima-pjössaðum nøvnum. Tá ið til skarpskeringar kom, um prestur vildi ikki skráseta navn, kundi verða kært til danska kirkjumálaráðið, sum gjørdi úrskurð eftir tilmæli frá Institut for Navneforskning á Keypmannahavnarháskúla. Tá ið Ejvind Vilhelm varabiskupur tók við embætti 1. juni 1973, setti hann sær fyri at lata sum flest navnamál avgreiða í landinum og bað um loyvi til at vísa til Føroyamálsdeildina á Fróðskaparsetri Føroya í ivamálum um nøvn, fullvitandi um at vit høvdu einki vald, men kundu bert geva ráð. Henda skipan, ið fór fram í øllum stillum, mundi roynast bara væl. Fá mundu tey mál um skírarnøvn vera, ið tá fóru av landinum. Annað galt eyðvitað um ættarnøvnini, sum ríkisumboðið danska hevði í hondum.

Tað var ikki í longdini haldgott við ongum reglum fyri føroyskari navngávu. Landsstýrið setti nevnd at hugsa um navnamálina. Í 1984 læt nevndin frá sær uppskot um lóg um fólkanøvn (Poulsen 1989). Nevndin læt landstýrið vita, at heimild var ikki í heimastýrslógini fyri lóggávu um hetta mál, av tí at tey málsøki, sum tað hoyrði til, vóru ikki yvirtikin undir føroyskt stjórnvald, nevniliga kirkjan, sum fornøvnini sóknaðu til, og dómsmál, sum ættarnøvnini hoyrdu undir. Nevndin meinti, at tað lá á landsstýrinum at greiða politisku gøturnar fyrir málinum í samráðingum við donsku stjórnina. Men ríkisumboðsmaðurin hevði hoyrt graml

um, at einhvørt var á vási um føroyska lóggávu um fólkanøvn. Hann gjørdi skjótt av, læt landsstýrið vita, at løgtingið hevði sambært heimastýrslógini onga heimild at geva føroyska navnalóg. Landsstýrið læt sær siga, og málið varð køvt – mótmælisleyst. Føroyingar, ið høvdu væntað broyting til hitt betra í navnamálum, vóru sum lundi sligin á nevið. Ikki veit eg, hvat fram er farið síðan millum føroysk og donsk stjórnavöld, men í 1988 spurdust tey óvæntaðu tíðindi, at nú høvdu danskir lögfrøðingar lisið heimastýrslógina um aftur við tí úrsliti, at nú var einki, ið var til hindurs fyri, at føroyingar sjálvir kundu ráða fyri sínum nøvnum. 4. mai 1990 vórðu fólkanavnamál tikin yvir undir føroyska lóggávu við einmæltari løgtingssamtykt (25 atkv. móti 0). Nýggj nevnd – hesa ferð sjei manna – varð sett at gera uppskot um navnalóg. Støðið var gamla uppskotið frá 1984, men tað var gjølla viðgjørt og broytt í mongum. Alla tíðina vórðu navnalógir í hinum Norðurlondum havdar til fyrmyndar. Seinni varð so uppskotið sett í lógarform í landsstýrinum við donskum síðuteksti, sum lógarkrav er. Við tað gjørdist teksturin eftir mínum tykki lakari og torskildari almenningi. Um fornøvn sigur lógin, at eingin skal hava fleiri enn tvey nøvn. Navnið skal vera í samhljóði við føroyskar málreglur. Gjörður verður listi við viðurkendum nøvnum. Navnanevnd tekur støðu til nøvn, ið ikki standa á listanum. Um eftirnøvn er at siga, at skipanin við ættarnøvnum verður varðveitt, men tað nýggja er, at faðirsnavn ella móður við *-son* og *-dóttir* aftrat aftur verða loyvd sum einasta eftirnavn. Hetta hava mong leingi ynskt sær so sárliga, men tað hevur ikki verið loyvt eftir teirri skipan, ið verið hevur síðan 1832. Forvitnisligt verður at síggja, hvussu mong fara at nýta sær henda nýggja gamla møguleika. Tað er sumt sum bendir á, at ikki so fá eru hugað fyri hesum nevningarlag. Vanligt hevur verið at skíra faðirsnøvn við *-son* og *-dóttir* sum „millumnavni“. Tó eru fleiri kend undir tílíkum nøvnum millum manna, uttan at tey hava rættargildi til bindandi undirskrift. Hesi fólk hava verið slóðbróttarar við at venja almenning við henda nevningarhátt. Sama sigst á ein hátt einsini um tey, sum hava føroyskað síni *-sen-nøvn*, tó at tey við tað missa sína upprunaligu merking og verða eins og *-sen-nøvnini* fast eftirnavn hjá øllum húskinum og síðan eftirkomarum í kallegg. Vert er at geva gætur, at ættarnøvn hava ikki fingið fóst tøk í føroyingum fyrr enn seinastu hálvu øldina ella so. Vanligt var í bygdini og næsta umhvørvi at „kenna“ børn við foreldur við fyrisetingini hjá, t.d. *Jógvan hjá Tummasi*, *Óli hjá Sússonnu*. Ikki ber til at eygna nakrar fastar reglur, um nær barn varð kent til faðir ella móður. Bæði kundu koma fyri í sama systkinaflokk. Ofta mundi sjónarhorn leiksystkina gera sítt.

Nøvn eru orð í málinum. Tey fylgja við almennum broytingum, sum onnur orð verða fyri, og bendast í føllum eins og onnur orð. Nøvn fara um landamark sum onnur orð. Tí hava vit eins og tøkuroð almikið av tøkunøvnum. Mentarák, sum borið hava við gjøgnum tíðina, hava havt við sær nøvn. Ongantíð hevur kanska ligið so opið fyri sum nú í fjølmiðlaöld. Fáar og spjaddar eru heimildir um

føroyskan navnasið í fornøld: Føroyinga søga, nøkur fornbrøv, einir tríggir rúnasteinar, og so kunnu vit eisini hava gagn av staðanøvnum. Eftir hesum øllum at døma hava føroyingar, sum einki løgið er í, borið nøvn av sama slag sum grannatjóðirnar. Við kristindóminum koma bíbliu- og halgimennanøvn eins og í hinum londunum. Men siðaskiftið hevur nógv størri broyting í navnalagnum við sær í Føroyum enn í Íslandi og Noregi við. Hini norrønu nøvnini fækka brátt í stórum, og bíbliu- og halginøvn verða at kalla einaráðandi, munnliga í formi, ið lagaður er at føroyskari tungu, tó at skriftsniðið altíð er danskt. Ein høvuðsorsøkin til hesa stórvingnu broyting man vera tann, at hesi nøvn hava kenst donsku prestunum ov torfór og fremmand donskum skrivningarlag, at teir munnu hava skundað undir at beina fyri teimum. Tað eru ekki uttan orfað nøvn av norrønnari rót, sum hava livað óslitið til okkara dagar. Millum øll ættarnøvnini av slagnum *Joensen, Jensen, Olsen, Hansen* o. til., sum vórðu úrslit av navnsiðaskiftinum 1832, finna vit nøkur fá í telefonbókini fyri Tórshavn í stíli við *Høgenesen, Iversen, Trondesen*, sum hava at goyma skírnarnøvnini *Høgni, Ívar, Tróndur*. Onnur nøvn, ið fjala seg í sovordnum ættarnøvnum eru *Ellindur, Gutti*, ið er stuttnevni af *Guttormur, Jørundur*, ið kundi búð undir onkrum *Jørgensen*, og *Sjúrdur*, ið er fjalt í navninum *Sivertsen*. Av konufólkunøvnum, ið hava verið til alla tíðina, veit eg ikki um fleiri enn *Guðrun* og *Sigga*, stuttnevni av *Sigrið*.

Romantiska stevnan við sínum áhuga á fornum og tjóðligum virðum fór eisini so smátt at bera við í Føroyum. Um miðja øldina fer tað at sýna seg í navnavali. Men eingin føroysk skrifthevd var til, so tey norrønu nøvn, sum verða upptikin, eru í donskum skriftbúna og koma soleiðis eisini at ljóða í talu. Sum dømi kunnu verða nevnd nøvn sum *Olaf* og *Sigurd*, sum nógvir føroyingar eita enn. At hesi nøvn í royndum vóru til á føroyskari tungu sum *Ólavur* og *Sjúrdur*, mundi vera dult fyri flestum, og vistu tey tað, dugdi tað heldur ikki, tí ikki vóru tílík „barbarisk“ nøvn skrivandi á pappír. Konufólkunøvn av hesum slag eru t.d. *Oluffa* og *Ingeborg*. At kvæði okkar hýstu so bæriligum navnsniðum sum *Óluva* og *Ingibjörg*, hevði einki at týða. Spurningur er, um hitt óføroyska navnið *Oluffa*, stytt *Luffa*, man ikki vera komið av danska heitinum á Ólugu kvæði, „Olufs kvad“ í útgávu V. U. Hammershaimbs (*Antiquarisk Tidsskrift* 1847). Tað er hesin sami vanlukkuligi mislestur av stavinum fvið ljóðgildinum /v/, ið eigur „heiðurin“ av skandinaviskum nøvnum sum *Ulf, Alf* og *Leif*. Annað, ið bagir, er endingaloysi. Hesa tíðina fáa vit eftir danskari fyrimynd kallmansnøvn við ongari hvørfalsending, sum *Sigmund* í staðin fyri *Sigmundur*, eitt brek, ið enn plágar føroyskan navnasið. Enn ber til at eita *Finn, Odd* og annað tílíkt.

Í Føringafelagstíðini vindur hugurin fyri sannføroyskum nøvnum meira upp á seg. Menn, sum itu *Andreas Samuelsen, Johannes Petersen* og *Johan Henrik Poulsen* skriva seg nú *Andras Sámálsson, Jóannes Patursson* (fyri *Patursson*) og *Jóhann Heindrikur Pálsson*, geva danskskrivaðu nøvnum sínum føroyskt snið á pappírinum,

men hetta vóru meira at kalla „pennanøvn“, ið ikki høvdu rættargildi. Hesir menn fara at geva børnum sínum nøvn av norrønarí rót, nøvn sum *Trygvi*, *Steingrímur*, *Ingríð*, *Solveig*, *Ásleyg*, *Brynhild*, *Bergtóra*, *Elinborg*, *Sverri*, *Sjúrdur* og *Bergljót*. Bergljót er enn á lívi, býr her í Reykjavík. Í *Føringatíðindum* 18. juni 1896 skrivar norðmaður, Herbrand Arneson at navni, henda stubba týddan til føroyskt við heitinum Tey góðu gomlu nøvnini (stavseting óbroytt):

Tað gleðir nógv ein Normann at síggja, hvussu Føringar enn virða og æra tað gamla, vakra móðurmálið. Málið, sum „Føringat.“ ber fram, syngur sum streingjaljóð, tað er sum sjógvrokið um oyar og flesjar, sum alduskolan um klettar, tað er sum fossadun og súsan í skógvunum heima í Noreg.

Enn hvar eru tey gomlu fríðu nøvnini farin? Hava Føringar gjørt sum dalafólkið í Noreg og fingið sær veik og ómennislig orð úr teimum feitu flatlondum? Slík útsoðin, deyv nøvn hóska ikki einum fjallafólki og sjógvfólki.

Kanske hevur tað gingið samaleiðis í Førum, sum fleiri staðnis í Noreg. Tey gomlu nøvnini vóru ikki „fín“, nei, útlendsk nøvn, tað var nakað annað. Bara tey vóru útlendsk, so var tað gott; mesopotamisk, bíbilsk ella aðrastaðnis frá, tað kom út uppá eitt. Í Noreg var tað treysta navnið Olafr broytt til tað danska Oluf og Ole, og nú eiga vit eina rúgvu av tí meiningsleysa Olsen ístaðinfyri tað kraftiga Olafsson. Torgeir er broytt til Torger, Sigurd til Syvert, Thorstein til Thosten, Øystein til Østen.

Til alla lukku er tað nú annarsleiðis í Noreg. Nú er tað aftur ímóti fínt at brúka norsk nøvn; embætismenn hava byrjað, hitt fólkið hevur tikið undir. Eina ferð má tað vera liðugt at kalla upp eftir Abraham, Isak og Jakob, Andreas, Johannes, Jens, Ole(!) og øðrum, tí okkara ætt er hvørki úr Gýðingalandi ella Danimark.

Nú heita dreingirnir heldur: Ragnvald, Øystein, Thorgeir, Thorleif, Sverre, Sigurd og genturnar: Ragnhild, Sigrid, Gudrun, Bergljót, Hjórdis, Hildur, Valgerd, Ingeborg o.a.

Er tað ikki so? Eru ikki hesi nøvnini líka so vøkur, sum eitt dansk Søren ella enskt Charles, týskt Friedrich ella mesopotamiskt Zebedæus Abrahamsen?

Í barna nøvnunum liggur virðing fyri sínum landi og fornfedrum.

16. juli svarar maður undirskrivaður „Oyarskeggi“, ið man vera blaðstjórin, ið tá var Jóannes Patursson. Greinin ber heitið Vinur er sá, ið vomm sær. Her verður hon endurgivin við fáum broytingum í stavsetingini:

Herbrandur, frændi mín, tekur fólkanøvnini í Førum, sum nú eru, við hørðum tøkum. Tað ger hann rætt. Eingin skuldi verið fegnari enn eg, um hann hevði rípað tey hagar suður aftur, sum tey eru frákomín, tí vist er tað: tey hóska so ómetuliga illa, tað ljóðar beinan vegin so út av lagi smálígt og – ja eg eri vissur í, at nógvir kenna tað við sær sjálvum, at tað líkasum ger ein rættan Føring til minni mann at rópa hann t.d. „Johannes“ ella tá hvaðna verri „hr. Johannesen“. Er tað ikki líkasum hetta smæðir seg burtur, ein „hr. Johannesen“ sum formaður í einum grindadrápi t.d.! – Hvussu hóskar tað: „Hr. Johannesen“ stendur sum ein brandur frammi í skuti við reiddum vákná á lofti til fyrsta sting! Ljóðar hetta ikki nakað so sum onkur hevði latið henda sama formannin í konufólkaklæðir og hann nú stóð í kjóla og stakki í drápinum?

Men tí betur, her er eitt stórt men. Føringar, sum í so mongum eru í tvíningum, hava eisini tvinnanda nøvn. Tað er í grundini ógvuliga margháttligt. Hvør ein einasti Føringur heitur eitt navn, men „skrivast“ eitt annað. Tá ið tveir Føringar hittast og A.

spyr B. hvat hann heitur, hendir tað seg aldrin, at hann sigur t.d.: „Eg heiti Joen Joensen“, men hann sigur okkurt sum: „Eg heiti Jógvan, teir kalla meg Jógvan á Laði, tygum hava kannske høyrð meg gitnan, pápi mín hæt Jóanes, Jóanes í Búð, tey róptu.“

Men so kemur eitt annað. A. kemur inn til B. og vil borga nakað frá honum. Tá ið B. skal skriva rokningina, tá spyr hann ikki eftir, hvat maðurin heitur, tað leggur hann einki í, men hann spyr: „Hvussu skrivast tygum?“, og tá svarar hin: „Joen Johannessen“.

Hettar er einki uttan tað sama, sum vit kenna á annan hátt; hvussu ofta hava vit ikki verið spurð um, hvussu hasin og hasin maðurin skrivast, t.d.: „Hvussu skrivast Jógvan á Laðnum?“

Tí heita Føringar ikki meiri enn uppá hálvt Hans, Joen, Jacob, Johannes o.s.fr., hvaðna minni sum teir heita hr. sonur ella hr. „sen“ av pápa ella abba. Tá ið Jógvan er til-komin, tá er hann Jógvan og ikki sum í øðrum londum einki uttan pápa- ella abbasonur.

Hettar er til upplýsing fyri frænda mín, sum eg havi gjørt mær so dælt við. Men nú vil hann kannske svara mær: „Eg fái tó einki uttan tað sama út av hesum, enn sum eg havi sagt fyrr: Tey gomlu norðannøvnini hava tit blakað og tikið hesi máttleysu sunnlendsku aftur, og um tit tvinna føroyskan snúður í tey, so verða tey tó við at vera tað, tey eru.“

Jú, satt er tað, og tí vil eg leggja landsmonnum mínum eina við at fara og vera meiri fornir í mannanøvnnum, enn nú er tað vanliga. Tí hettar er einki fyrir okkum, hesir Hans, Jens, Peter o.s.fr., undarligt nær og hvussu vit hava fingið hetta sluprið. Og tað er enn meiri lögð, at vit hava mist so nógv av teim gomlu nøvnunum, sum vit enn hava orðatakið, ið sigur: Ikki verður dugandi maður, ið kallaður verður úr ætt, men eina ferð mugu Føringar hava kallað úr ætt og tað í stórum. *Nú áttu teir at gjørt tað eina ferð uppafur.*

Her heitir „Oyarskeggi“ á landsmenn sínar eina tíð að bróta uppkallingsiðin til at fáa broyting í navnalagið hin føroyska vegin. Og ivaleyst hava mong gjørt tað, ið hvussu er, tá ið tey høvdu gjørt skyldu sína við at kalla fyrstu børnini upp eftir foreldrunum – og systkinaflokkarnir vóru mangan stórir tá í tíðini.

Fólk leitaðu sær heimlig nøvn úr teimum keldum, ið tøk vóru: Føroyinga søgu, kvæðum, staðanøvnum, søgnum og eisini fornorrønnum søgubókum, og fongur mundi serstaklega vera í navnalistunum aftan í *Færøsk Anthologi* (Hammershaimb 1891) og *Færøiske folkesagn og æventyr* (Jakobsen 1898-1901). Gott árin á navna-gávuna hevði lítli listin *Føroysk fólkanøvn* (Jacobsen og Matras 1930). Í 1989 gav Føroyska málnevndin út bókling við føroyskum fólkanøvnum, har sum høvuðs-dentur er lagdur á norrøna navnaarvin. Ansarin fyri heimligum nøvnum av norrønnum uppruna er rættiliga nógv nördur hesa seinastu øldina. Í próvritgerð míni 1966, sum er um fólkanøvn í Sandoy frá fyrndini fram til 1961, havi eg roynt at rokna út, hvussu stóran lut nøvn av norrønari rót eiga í navnaheildini. Í seinastu trimum tíðarskeiðunum um ein mansaldur hvørt, var býtið soleiðis:

1869-1898	30	„norrøn“	mannfólkanøvn av 140,	t.e.	21,4%
"	13	"	konufólkanøvn av 107,	"	12,1%
1899-1928	94	"	mannfólkanøvn av 244,	"	38,5%
"	65	"	konufólkanøvn av 238,	"	27,3%
1929-1961	128	"	mannfólkanøvn av 319,	"	40,1%
"	118	"	konufólkanøvn av 336,	"	35,1%

Líka rákgongd sýna kanningar í próvritgerðum eftir Bjarka Skaale (1983), Anfinn Johansen (1990) og Onnu Thomsen (1990). Sum dømi kann verða nevnt, at av ritgerð Anfins, sum er um mannfólkanøvn í Eysturoy, sæst, at í tíðarskeiðinum 1960-1982 eru norrønu nøvnini 214 av 446, t.e. 47,9%. Vert er tó at geva gætur, at í ritgerð Onnu, sum er um nøvn í Suðurstreymoyar prestagjalði árinum 1925, 1955 og 1985 og sýnir framgongd yvirhøvur hjá norrønum nøvnum, kemur tað óvæntaða fyri, at í Nólsoy, sum í 1925 og 1955, hevði merkiliga nóg av norrønum nøvnum, vóru tey fækkað niður í næstan einki í 1985. Nú er taltílfarið sera lítið at byggja á, men hon spyr seg, um altjóðaárinum gjøgnum loftmiðlar og útlendskan tíðarstyttingarlesnað aftur kann fara at máa burtur av tí, sum vunnið er á við tógvið stríð seinastu øldina. Spurt kann verða, um lóggáva hjálpir, tá ið hugur fólksins kanska ikki fylgir við.

Á fyrsta navnalistanum, sum navnanevndin hevur greitt úr hondum, eru 780 mannfólkanøvn, harav 542 norrøn, t.e. 69,5% og 612 konufólkanøvn, harav 393 norrøn, t.e. 64,2%, í miðal 67% norrøn nøvn ella tveir triðingar. Á listanum um øll nøvn í Føroyum frá fólkeyvirlitinum eru 355 menn, sum hava navn av norrønnari rót og 334 konur. Av tí at nøvnini eru so ymislig til form og stavseting á hesum lista, sum í royndum er tjóðarskomm, havi eg ikki hildið meg til at rokna prosentbýtið, men ivaleyst er tað nóg lægri enn á listanum frá navnanevndini, sum eisini væntandi er eftir tí stevnumiði, hon hevur at virka eftir.

Í upptøku av norrønum navnatílfari eru mong formlig vandamál at glíma við bæði ljóðkervislig og bendingarlig. Tann forvitnisligi tátturin verður ikki tikin upp her.

Tann gróður, ið hóast alt hevur verið í føroyskari navnarøkt, eins og málrøkt yvirhøvur, var ikki hugsandi, hevði ikki íslenska fyrimyndin verið. Eg eri ivaleysur í, at eisini í komandi tíð verður iðuliga lítið vestur um hav.

SUMMARY

This paper begins with an introduction to the Faroese law on personal names – the first ever – which was carried in the Føroya Løgting in the summer of 1992, and which had still not been put into effect when these lines were written in the beginning of August.

The main subject of the lecture is Faroese names of (West)-Norse origin.

As is understood from old sources as *Færeyinga saga*, the few medieval documents, which have been preserved, place names etc. Faroese name resources were identical with those of our neighbouring countries. But the isolation and Danish influence caused by the Reformation brought about major changes. The number of Norse names, as well as Biblical names from Catholic times, was reduced to such a degree that as time went by there were hardly any left. Like other names they existed in a Danish form when written, but not in the spoken language. In the oldest Danish written sources (e.g. land property lists from 1584 – and the Parliamentary records from 1615) there are still quite a few names of Norse origin, but gradually only very few remained. About 1830 when the customary father's name was abolished and fixed family names

replaced it, the Danicized father's names of the time became family names of the majority of the people, and are still in use, e.g. *Hansen, Jacobsen, Poulsen*. These names indicate which male names were common at the time. Such family names may have a Norse name as their first part, and in the telephone directory for Tórshavn we have found the following, which are probably most of what remains of Norse male names: *Ellindur/Erlendur* (*Ellendersen*), *Eiríkur* (*Eriksen*), *Gutti*, short for *Guttormur* (*Guttesen*), *Hálfðan* (*Haldansen*), *Haraldur* (*Haraldsen*), *Hogni* (*Hognesen*), *Ívar* (*Íversen*), *Jørundur?* (*Jørgensen*), *Óli/Ólavur* (*Olsen*), *Sjúrður/ Sigurður* (*Sigvardsen/Sivertsen*), *Tróndur* (*Trondesen*).

With the awakening historical interest during the 19th century Norse names gradually came into use; generally, however, they were adopted in the form they had in Scandinavian literature, as e.g. *Olaf, Sigurd, Leif, Oluffa, Gudrun* – in people's minds they have lost their connection with the corresponding, truly Faroese names: *Ólavur, Sjúrður, Leivur, Óluva, Guðrun*. Male names from the strong inflection frequently have no ending in the nominative, e.g. *Sigmund* for *Sigmundur*.

As the national movement created linguistic revival, there was an increasing desire to renovate the custom of name-giving on a Norse basis. There were numerous and abundant sources to draw upon, such as ballads, old folk tales, place names and Icelandic sagas. The interest in Norse names has been growing continually ever since, albeit in tough competition with foreign names from all directions and more or less suitable homemade names. Because of the lack of Faroese laws on this matter – there were only old, outdated Danish regulations – there was a state of anarchy in name-giving. In addition “Norse” names are frequently marred by accidental and distasteful hybrids and other irregularities. One of the aims of the Law of name-giving is to establish order in this respect. The gradual increase in Norse names in the present century is echoed in the list of names published by the new Name Committee. It contains 71% male names and 64% female names of Norse origin, a fact which does not of course tell us anything about the actual percentage in use.

Íslensk mannanöfn

Á síðasta áratug hefur áhugi á nafnfræði farið vaxandi víða um lönd og fræðimenn hafa í auknum mæli snúið sér að athugunum á örnefnum og mannanöfnum. Sérstaklega hafa mannanöfn verið vinsælt viðfangsefni og fjöldi nýrra nafnabóka og greina um nafnfræðileg efni hefur birst á allra síðustu árum.

Nöfn manna eru á margan hátt athyglisverð. Þau eru mikilvæg heimild um sögu þjóða og endurspegla tíðarandann á hverjum tíma. Úr íslenskum mannanöfnum má lesa margt sem tengist sögu þjóðarinnar. Þau endurspegla áhrif kristinnar á mannanöfn og segja til um hvenær danskra áhrifa fer að gæta að ráði í landinu. Þau eru heimild um vaxandi þjóðerniskennd 19. aldar og áhrif hernámsins í heimsstyrjöldinni síðari svo dæmi séu nefnd. Þau eru einnig áhugaverð frá sjónarhóli orðmyndunarfræðinnar og kveikjan að vangaveltum um stöðu fallbeyginga í íslensku. Í þessari samantekt hef ég í hyggju að gefa yfirlit yfir þróun íslenska nafnaforðans og helstu heimildir um hann og drepa á þau áhrif sem hann hefur orðið fyrir eftir því sem aldir liðu.

Víða má leita fanga í leit að heimildum um íslensk mannanöfn. Í Landnámu er greint frá þeim mönnum, er hingað fluttust á landnámsöld og settust hér að, og þótt engin vissa sé fyrir því að allir þeir menn, sem þar eru nefndir, hafi í raun verið til, hafa nöfn þeirra þó lifað með þjóðinni um aldir. Íslendinga sögur og Konunga sögur bæta nokkru við nafnaforða Landnámu og sama er að segja um Sturlungu og Biskupa sögur. Til allra þessara verka hafa landsmenn sótt nöfn á börn sín og enn eru þau kveikjan að nýjum nafngiftum.

Traustari heimildir um nöfn þau er Íslendingar báru fyrir daga manntala eru forn bréf og skjöl. Í *Íslensku fornbréfasafni* eru prentuð kaupbréf og önnur vottfest bréf frá því um 1300 og fram til 1570 og koma þar margir menn við sögu. Sumum bréfanna verður þó að taka með varúð þar sem þau eru aðeins varðveitt í uppskriftum og inn á milli finnast falsbréf. Einnig má hafa töluvert gagn af Alþingisbókum sem ná yfir tímabilið 1570-1790.

Nú tekur við myrkari tími með fáum heimildum og nær hann allt til ársins 1703 að fyrsta manntalið var tekið. Helst er við að styðjast ritgerð séra Odds Oddssonar á Reynivöllum sem varðveitt er í uppskrift í Landsbókasafni. Formáli hennar er dagsettur 13. nóvember 1646. Oddur safnaði saman allmörgum nöfnum og skýrði uppruna þeirra, sem hann rakti til hebresku, latínu og grísku. Lítið gagn er að skýringum Odds, sem bera keim af þeirri skoðun samtíma hans, að hebreska væri

móðir allra tungna, en skráin er þrátt fyrir það heimild bæði um þau nöfn sem hann þekkti af bókum og þau sem notuð voru um miðja 17. öld.

Árið 1703 var tekið fyrsta allsherjarmanntal á Íslandi. Að því stóðu Árni Magnússon og Páll Vídalín. Handritið er enn varðveitt og var gefið út á árunum 1924-1947. Útgáfan var ekki stafrétt og stafsetning samræmd að hluta. Nafnalykill að manntalinu var gefinn út af Ólafi Lárussyni árið 1960 og auðveldar hann mjög notkun manntalsins en er villandi að því leyti að mismunandi ritmyndum er steypt saman í eina samræmda mynd og þá oftast þá sem algengust var á dögum útgefanda. T.d. var ritmyndunum *Snjálaug* og *Snjólaug* slegið saman í *Snjólaug*, og myndunum *Snjáfríður* og *Snjófríður* í *Snjófríður*. Ólafi taldist til að karlmannsnöfn hafi árið 1703 verið 387 en kvenmannsnöfn 338.

Rétt tæp eitt hundrað ár liðu að næsta manntali sem tekið var 1801. Það hefur einnig verið gefið út og við það gerður sams konar lykill og við manntalið 1703. Hann hefur þó ekki verið prentaður enn sem komið er. Tvö nafnatöl eru til frá 18. öld sem brúa að nokkru hið langa bil milli manntalanna. Annað tók Eyjólfur Jónsson á Völlum saman og studdist m.a. við nafnatal Odds á Reynivöllum afa síns. Í nafnatali Eyjólfss, sem árssett er 1743, eru 640 nöfn.

Jón Ólafsson frá Grunnavík tók einnig saman nafnatal á árunum 1734-1735 og hefur það að geyma um 750 nöfn. Jón bætti síðan jafnt og þétt við nafnatalið allt fram til ársins 1776 og á einu blaðinu er skrifað á spássíu að í því séu 1022 nöfn. Sú tala er þó ekki áreiðanleg.

Manntöl voru tekin árin 1845 og 1855 og hefur hið fyrra verið gefið út. Í grein um manntalið frá 1855 eftir Sigurð Hansen, sem birtist í *Skýrslum um landsbægi* 1858, kemur fram að karlmannsnöfn voru þá 530 en kvenmannsnöfn 529 en Sigurður tók ekki tillit til þess hvort nafnberar voru íslenskir eða erlendir.

Allmikil breyting varð á nafnaforðanum á næstu hálfri öld eða fram til manntalsins 1910. Karlmannsnöfn töldust þá 1071 en kvenmannsnöfn voru talsvert fleiri eða 1279. Verða ástæður þessarar fjölgunar raktar hér á eftir.

Þjóðskráin er nú mikilvægasta heimildin um þau nöfn er Íslendingar bera. Þau munu vera vel á fimmta þúsund. Enn er ógetið kirkjubóka sem hafa að geyma nöfn allra þeirra sem færðir hafa verið til skírnar. Þær eru varðveittar á Þjóðskjalasafni og lítt árennilegar þeim sem aðeins ætla að fá heildarmynd af nafngjöfum Íslendinga.

Eins og kunnugt er var mestur hluti þeirra nafna, sem tíðkuðust hér á landnámsöld, norrænn að uppruna og nafnaforðinn virðist að mestu leyti hafa verið hinn sami í austur- og vestur-norrænum málum. Fáein nöfn tíðkuðust þó fremur á öðru svæðinu en hinu. Sem dæmi má nefna karlmannsnöfnin *Uni* og *Garðar*, sem eru fornsænsk að uppruna, og *Vagn* sem talið er danskt.

Norrænn nafnaforði er að mestum hluta samgermanskur arfur og marga sömu nafnliði er að finna í vestur-germönskum málum og tíðkast í norrænum málum.

Pegar í fornu máli þekktust nöfn eins og *Alfifa*, *Etilríður* og *Ljúfvína* sem talið er að eigi rætur að rekja til fornensku og *Vilborg*, *Angantýr* og *Hlödver* sem annaðhvort eru tökunöfn úr fornensku eða fornháþýsku. Öll þessi nöfn, að *Ljúfvínu* undanskilinni, hafa verið notuð fram á þennan dag.

Á landnámsöld fluttust eða voru fluttir hingað til lands menn frá Bretlandseyjum og með þeim bárust nöfn af keltneskum toga. Fá þeirra náðu að skjóta rótum og sum lifðu aðeins í örnefnum. Nokkur hafa verið endurvakin á síðustu áratugum. Eitt þeirra er karlmannsnafnið *Brjánn* sem kemur fyrir í bæjarheiti í Landnámu en var tekið upp sem eiginnafrá þriðja áratug þessarar aldar. *Dufþakur* er síðara nafn Vestmannaeyings sem fæddist á sjöunda áratugnum en í Landnámu var þræll Hjörleifs, fóstbróður Ingólfs Arnarsonar, nefndur *Dufþakur*. Nöfnin *Kjartan* og *Njáll* hafa lifað allt frá landnámsöld og fram á okkar daga en *Kormáks*-nafnið var endurvakið um síðustu aldamót. Einn ungur drengur ber nú nafnið *Trostan*, sem annars er aðeins varðveitt í örnefninu Trostansfjörður, og nokkrir karlar bera nafnið *Erpur*.

Mun færri keltnesk kvennanöfn náðu að skjóta rótum og ekkert hefur haldist í málinu allt frá landnámsöld. Í raun er aðeins um tvö nöfn að ræða, *Melkorku* og *Kaðlín*. Fyrri nafnið var tekið upp á fimmta áratug aldarinnar og hefur náð nokkurri útbreiðslu. Hið síðara, sem er heldur yngra, ber aðeins ein núlifandi kona. Nafnið *Eðna* hefur verið talið írskt en það nafn er á dóttur Ketils Bresasonar landnámsmanns á Akranesi. Það var endurvakið á síðari hluta þessarar aldar en óvíst er nema um sé að ræða aðlögun að tökunafninu *Edna* sem er af hebreskum uppruna.

Tvö nöfn voru tekin upp á síðustu öld, sem rakin eru til keltnesku, *Arthur* og *Óskar*, en þau hafa að öllum líkindum borist hingað frá Norðurlöndum eða meginlandi Evrópu.

Eftir kristnitöku fór fljótlega að bera á nöfnum sem sótt voru til Biblíunnar eða annarra kirkjulegra rita. Pegar á 11. öld má finna nafnið *Jón* og hefur Jón biskup Ögmundsson jafnan verið talinn elsti nafnberinn. Frá sama tíma er einnig nafnið *Markús* en elsti nafnberinn, sem vitað er um, mun vera Markús Skeggjason skáld og lögmaður. Nöfnin *Pétur* og *Páll* koma bæði fyrir í Landnámu og Sturlungu og *Rakel* í Sturlungu.

Biblían hefur verið uppspretta nýrra nafngjafa allt fram á þennan dag. Í flestum tilvikum hafa nafnberar þó verið fáir og mest gróska í nafngjöfum af þessu tagi hefur verið á fyrri helmingi 19. aldar. Þar skera Ísafjarðar- og Húnavatnssýslur sig nokkuð úr. Má sem dæmi nefna *Asael*, *Betíel*, *Ebenezer*, *Enok*, *Esajas*, *Híram*, *Kefas*, *Móses*, *Nehemíe*, *Óbeð*, *Ónesímus* og *Tímóteus*. Kvennanöfn sótt til Biblíunnar eru mun færri en til þeirra teljast *Ester*, *Eva*, *Jael*, *Lea*, *Naómi*, *Sara* og *Súsanna*, svo dæmi séu nefnd.

Mörg algengustu nöfn málsins eiga rætur að rekja til Biblíunnar svo sem *Jakob*, *Jóhann*, *Jóhannes* og *Stefán*, *Anna*, *Elísabet* og *María* auk nafnanna *Jón*, *Pétur* og *Páll* sem áður eru nefnd.

Með kristni komst einnig á sá siður að skeyta forliðnum Krist- framan við þekktu íslenska viðliði. Elstu nöfn af þessum toga, sem vitað er um, eru *Kristrún* og *Kriströður* en þau nöfn má bæði finna í Sturlungu.

Allmörg nöfn voru sótt til Postula sagna eða Heilagra manna sagna. Sem dæmi má nefna *Ananías*, *Aþanastus*, *Benedikt*, *Hierónýmus*, *Severin*, og kvenmannsnöfnin *Fídes*, *Karítas*, *Petronella* og *Skólastíka*.

Eftir að Ísland varð hluti Danaveldis fór að bera á nýjum nöfnum af dönskum eða þýskum uppruna og jukust þessi áhrif er tímar liðu. Í manntalinu frá 1703 koma fyrir nöfnin *Axel*, *Bent*, *Jens*, *Jóakim*, *Jóst* og *Kláus*, *Karen*, *Lukka* og *Soffía*. Flest þessara nafna eru notuð enn í dag. Einnig er sá siður að sleppa nefnifalls-endingu aftan af sumum karlanöfnum svo sem *Erling* í stað *Erlingur*, *Bernharð* í stað *Bernharður* og *Hallfræð* í stað *Hallfræður* sóttur til Danmerkur. Þetta var lengi vel látið viðgangast athugasemdalaust og hefur haft þau áhrif að þeim nöfnum hefur fjölgað sem enga nefnifallsendingu hafa. Þetta er sérstaklega algengt þegar um karlmannsnöfn er að ræða með endingunni *-berg*, t.d. *Ásberg*, *Friðberg*, *Hallberg*, *Kristberg*, *Svanberg*, *Sveinberg* og *Vilberg*.

Annan sið má rekja til Danmerkur sem hér hafði viðtæk áhrif. Sá er að mynda kvenmannsnöfn af karlmannsnöfnum með því að nota ákveðin viðskeyti. Þessi nafnmyndun komst í tísku á 19. öld og var orðin mjög algeng um aldamótin. Langalgengast var að nota viðskeytið *-ína*, t.d. *Árnína*, *Bjarnína*, *Gunnarína*, en næst þar á eftir kemur viðskeytið *-a*. Því var skellt aftan á fjölda karlmannsnafna t.d. *Ásgeira*, *Davíða*, *Haflíða*, *Vilhjálmna* og *Þórða*. Mun sjaldnar voru karlmannsnöfn mynduð af kvennanöfnum. Flest nöfn af því tagi voru mynduð með viðskeytinu *-us* eins og *Elínus*, *Guðníus*, *Katrínus*, *Liljus* og *Pálinus*. En gripið var til fleiri leiða. T.d. koma fyrir nöfnin *Guðrúnn* og *Sigurrrúnn*, *Guðnýr* og *Oddnýr*, *Elínús* og *Kristínús*. Mjög hefur dregið úr nafnmyndun af þessu tagi.

Á svipuðum tíma jukust mjög vinsældir samsettra nafna. Tengdust þær viðskeytatískunni að því leyti að aftan á sum karlmannsnöfn var skeytt viðlið, t.d. *Jónbjörg*, *Jónbjört*, *Jónborg*, *Jónðís*, *Jónfríður*, *Jónheiður*, *Jónhildur* o.s.frv. Í öðrum tilvikum var karlmanns- og kvenmannsnafni skellt saman og myndað nýtt, t.d. *Feldís* úr *Felix* og *Herdís* og *Kristleifur* úr *Kristín* og *Þorleifur*. Sumar þessara nýmyndana orka tvímælis. Í þjóðskrá rakst ég á nafnið *Eirún* skrifað með einföldu *i* en *Eyrún* með tvöföldu *u* er allalengst. Ekki reyndist um prentvillu að ræða og nýlega var mér bent á að að baki fyrri liðar lægi karlmannsnafnið *Einar*.

Sjálfstæðisbarátta Íslendinga hafði mikil áhrif á nafngiftir og sóttu menn nöfn bæði til fornbókmennta og goðafræði. Komu þessi áhrif sérstaklega vel fram á áratugunum eftir þjóðhátíðina 1874. Ljóst er að útgáfa Sigurðar Kristjánssonar á Íslendinga sögum á árunum 1891-1904 vakti athygli manna á mörgu nafni en almenningur hafði nú í fyrsta sinn tækifæri til þess að eignast sögurnar í ódýrri útgáfu. Áður hafði Sigurður gefið út Fornaldar sögur en síðan gaf hann út Snorra-

Eddu, Eddukvæðin og Sturlungu. Gott dæmi um auknar vinsældir nafns er *Ingólfur*. Það báru tveir karlar árið 1855 en 166 árið 1910. Annað dæmi er *Ragnar*. Enginn bar það 1855 en 191 karl 1910 og er *Ragnar* 20. algengasta nafn á landinu nú.

Ég nefndi að nöfn hefðu verið sótt til goðafræði. Fram til 1855 höfðu aðeins verið notuð nöfnin *Iðunn*, *Baldur* og *Nanna* en 1910 má finna öll algengustu goðaheitin auk fjölda valkyrjuheita. Þá var til dæmis farið að gefa nafnið *Pór* en það er nú þriðja algengasta karlmannsnafn á landinu.

Ekki má skilja orð mín svo að nöfn hafi ekki verið sótt til bókmennta fyrr en á 19. öld. Riddarasögur og rímur voru náma sem lengi mátti sækja í. Þegar í Sturlungu kemur t.d. fram nafnið *Randalín* en það var einnig dulnefni Áslaugar, dóttur Sigurðar Fáfnisbana er hún hélt með liði sínu til þess að hefna stjúpsona sinna. Á 18. öld finnast nöfnin *Randver* og *Þiðrik* og á 19. öld *Bernóðus*, *Dínus*, *Parmes*, *Gríshildur*, *Flóres* og *Blanzeflór* svo dæmi séu nefnd.

Enn eru bókmenntaverk uppspretta nýrra nafngjafa. Ekki er tími til þess að nefna mörg dæmi en minna má á skyndilegar vinsældir nafnsins *Erla* snemma á öldinni. Stefán skáld frá Hvítadal gaf út ljóðabók sína *Söngva förumannsins* árið 1918. Í henni er vögguljóðið Erla og samdi Sigvaldi Kaldalóns við það lag sem gefið var út á plötu á fjórða áratugnum. Í manntalinu 1910 hét engin kona *Erla* en nafnið varð hið fimmta vinsælasta á landinu á áratugnum 1930-1940.

Nöfn hafa verið og eru sótt til verka Halldórs Laxness. *Úa* í Kristnihaldi undir Jökli á sér nöfnu og einnig *Blar* í Brekkukotsannál og *Ugla* í Atómstöðinni. Margir telja að tvínefnið *Ásta Sóllilja* sé sótt til Sjálfstæðs fólks en svo er þó ekki. Halldór mun hafa heyrt um gamla konu fyrir vestan með þessu nafni eða jafnvel kynnst henni sjálfur og eru nær allar Ástur Sólliljur sem skráðar eru í þjóðskrá afkomendur hennar.

Nú hefur verið stiklað á helstu áhrifavöldum og tískusveiflum í nafngjöfum. Eftir er þó að minnast á nöfn af engilsaxneskum uppruna en þeim fjölgaði allnokkuð á árunum 1930-1950 vegna aukinna samskipta við enskumælandi þjóðir. Þá komu fram nöfn eins og *Dennis*, *Edgar*, *Marvin*, *Bessý*, *Edith* og *Thelma*. Þessi nöfn eru öll notuð enn og engilsaxneskum nöfnum hefur fjölgað á síðustu áratugum.

Áður en skilist verður við tískusveiflur er rétt að geta einnar sem rætur á að rekja til Danmerkur og hefur haft mikil áhrif hérlendis. Þar á ég við tvínefnatískuna. Árið 1703 hétu tveir Íslendingar tveimur nöfnum en öld síðar rúmlega 50 og voru algengustu síðari nöfnin *María*, *Soffía*, *Hans* og *Jens* samkvæmt manntalinu 1801. Árið 1845 báru um ellefu hundruð karlar og konur tvö nöfn eða fleiri en nú er svo komið að rúmlega 70% barna eru gefin fleiri en eitt nafn.

Tvínefnasiðurinn hefur haft talsverð áhrif á fallbeygingu mannanafna. Ef tvö karlmannsnöfn eru gefin sem bæði enda á -s í eignarfalli eintölu er fyrra nafnið oft látið óbeygt, t.d. í eignarfalli *Björn Þórs*, *Einar Gunnars*. Öðru máli gegnir um

kvenmannsnöfnin. Þar er það síðara nafnið sem stendur óbeygt, t.d. *Guðrúnar Ósk* í stað *Guðrúnar Óskar*, *Elvu Björk* í stað *Elvu Bjarkar*. Síðara nafn kvenna er mjög oft einkvætt og hefur endingarleysi í tvínefnum vaxandi áhrif á beygingu einkvæðra kvenmannsnafna þegar þau eru notuð sem einnefni. Sem dæmi mætti nefna *Dögg*, *Sól*, *Lind*, *Rós* og *Dís*, og virðist mér ekki ástæðulaust að óttast áhrif beygingarleysis mannanaafna á hliðstæð samnöfn.

Af þessari stuttu samantekt minni ætti að vera ljóst að íslenskur nafnaforði hefur tekið miklum breytingum á liðnum öldum og hafa þær ekki allar verið til góðs. Allmikil sókn hefur verið í erlend nöfn og enn meiri í svokölluð millinöfn sem í raun eru dulbúin ættarnöfn. Allir í sömu fjölskyldu fá t.d. nafnið *Berg* sem millinafn, hvort sem um stúlku eða dreng er að ræða.

Haustið 1991 eignuðust Íslendingar ný lög um mannanöfn sem komu í stað eldri og úreltra laga. Ekki er hér tími til þess að rekja efni þeirra rækilega en mig langar að drepa aðeins á nokkur atriði er snerta eiginnöfn. Í lögum er tekið fram að nöfn skuli vera íslensk eða hafa unnið sér hefð í málinu án þess þó að brjóta í bág við lögmál íslenskrar tungu. Óheimilt er að gefa ættarnafn sem eiginnafn og ekki má gefa dreng og stúlku sama nafnið.

Sérstök nefnd var sett á laggirnar sem tók saman lista yfir nöfn sem heimilt er að gefa og úrskurðar vikulega í þeim málum sem nefndinni berast. Nefndin hefur nú starfað í tæp tvö ár og af fenginni reynslu er ljóst að erfitt verður að standast utanaðkomandi þrýsting þeirra sem allt vilja gefa frjálst nema þeir, sem láta sér annt um íslenskt mál, geri sér grein fyrir því að mannanöfn eru hluti af orðaforðanum og þá um leið hluti íslenskrar tungu.

SUMMARY

This paper deals with the development of Icelandic given names as can be deduced from available sources. We start with the Icelandic sagas and go on to discuss the census papers from 1703, 1801, 1845 and 1910, and finally information from the Icelandic National Directory.

The main emphasis is on the history of special groups of names, e.g. celtic names such as *Kjartan*, *Njáll*, Biblical names as *Móses*, *Nehemíe*, *Ester*, *Lea*, and names with roots in the stories of the saints such as *Ananías*, *Fides*. Danish influence on name giving is also discussed as well as the struggle of independance at the end of the 19th century when names from the Icelandic sagas and Nordic mythology became popular.

Finally we make some remarks on the increasing custom of giving children two names.

**Týðingar úr íslenskum til føroyskt og móttøkan,
íslenskar bókmentir hava fingið í Føroyum –
Ella: Frá Kolbeini Tumasyni til Bubba.**

Skalt tú geva eina mynd av tí føroyska málinum sum bókmentamáli, haldi eg tað vera umráðandi at leggja fyri við at greiða heilt stutt frá føroyskari bókaútgávu í síni heild. Við hesum vil eg vísa á, at talan er um eitt lítið máløki, eitt ungt skriftmál og at talan eisini er um eitt mál, sum ikki hevur so gamlar útgávusiðvenjur.

Í ár eru liðin 170 ár síðan tann fyrsta bókin varð givin út á føroyskum máli, tað var kvæðasavnið: *Færøiske Quæder*, sum danin H.C. Lyngbye (1782–1837) gav út í Randers í Danmark í 1822.

Longu her síggja vit, at tíðarskeiðið er stutt, og nøgdin av tí, ið útgivið er, sostatt er avmarkað.

Síðani eru útkomnar á føroyskum máli 2.830 bókur. Av hesum eru umleið 65% (1770 bókur) útgivin tey seinastu 20 árin. Býtið ímillum upprunaverk og týðingar hevur verið umleið helvt um helvt tey seinastu nógvu árin.

Hvørjum málum verður so týtt úr, og hvørjar eru bókmentirnar, ið týddar verða? Her havi eg valt at brúka tær upplýsingar, sum eru til skjals um útgávuhagtølini fyri 1991 (Føroya Landsbókasavn: 1992) sum grundarlag. Hetta árið vóru týðingarnar 58,8% av samlaðu útgávuni. Tær flestu týðingarnar vóru úr: svenskum (24,3%), donskum (21,4%), enskum (20%), amerikonskum (11,4%) og úr norskum (10%). Úr øðrum málum vóru 12,9%. Tølini fyri týðingar úr íslenskum eru ikki høg. Tey seinastu trý árin eru tey hesi:

1989	0,0%	(týðingarnar vóru tá 58,0% av samlaðu útgávuni)
1990	2,4%	- - 44,7% - - -
1991	1,4%	- - 58,8% - - -

Størsti parturin av øllum týðingunum eru norðurlenskar barnabókmentir. Úrvalið av týðingum ber dóm av, at tað snýr seg um høvuðsverk. Bara úr 1991-bókalistanum ber t.d. til at nevna týðingar eftir rithøvundar sum Susan Hinton, James Joyce, Leo Tolstoj, Einar Kárason, Herbjørg Wassmo, Johan Hermann Wessel, Alexander L. Kielland, Charles Dickens, Tor Åge Bringsværd, Elsa Beskow og Zacharias Topelius.

1. Týðingarnar úr íslenskum

Sum tað longu er komið fram, er íslenskt ikki tað mál, sum týtt verður mest úr. Ein og tvær bókur eru komnar um árið nú í nøkur ár, men tey flestu árin er eingin bók týdd úr íslenskum. Orsøkirnar til hetta eru ivaleyst fleiri, og skal eg ikki straks koma við mínum hugleiðingum um tað. Men eg kann vissa tykkum um, at orsøkin er ikki tann, at føroyingar glæðbeintir seta seg at lesa Þórberg, Stein Steinarr ella Guðrúnu Helgadóttur á íslenskum.

Onkur vildi kanska spurt: Hví týða úr íslenskum til føroyskt? Hví týða úr føroyskum til íslenskt? Hví ikki lesa bøkurnar í staðin á teimum málum, tær eru skrivaðar? Er ikki nógv skilabetri, at fólk seta sær fyri at læra málini so frægt, at (Hoydal 1977:12) bøkurnar kunnu lesast á tí máli, tær eru skrivaðar?! Men hetta var ikki tað, sum fyrilestur mín skuldi snúgva seg um! Ein sannroynd er tað, at av teimum 2.830 bókunum, sum út eru givnar á føroyskum, eru tað ikki meira enn einar 25, sum týddar eru úr íslenskum. Hetta kann tykjast lítið, tá ið hugsað verður um, at Ísland er tað landið, ið liggur okkum næst, at íslenskt mál er tað málið, ið líkist føroyskum eina mest, og at Ísland er tað land í verðini, sum flestir føroyingar eru komnir í samband við stóran part av hesi seinastu øldini.

Eg skal skunda mær í hesum sambandi at leggja aftrat, at nógv meira er týtt úr íslenskum enn tað, sum útgivið er í bók. Tær fáu íslensku bøkurnar, ið givnar eru út í føroyskari týðing, geva sostatt als ikki eina fullgóða mynd av øllum tí, ið týtt er av íslenskum bókmentum til føroyskt. Í hesum sambandi er eisini vert at hava í huga ta rúgvu av íslenskum skaldskapi, sum gjøgnum árin er týddur, og prentaður í ymiskum føroyskum bløðum, tíðarritum, lesibókum, sang- og sálmaðókum og annars í søvnum av ymiskum slag. Her er talan um eitt sýnishorn av íslenskum bókmentum, sum saman við óprentaðum framhaldssøgum og sjónleikum gevur eina heilt aðra mynd av evninum, enn tað lítila, sum út er komið í bókasniði.

Sum dømi um hetta kann nevast, at eftir Halldór Laxness er bara útkomin ein bók á føroyskum, tað er *Salka Valka*, ein útgáva í tveimum bindum, útgivin í 1972 og 1978. Men hetta vil ikki siga, at einki annað er týtt eftir Laxness. Fleiri stuttsøgur og onkrar yrkingar eru eisini týddar og prentaðar í ymiskum ritum. Fyrsta bindið av *Íslandsklokkuni* var í sínari tíð týtt og prentað í *Glugganum* og seinni lisið tvær ferðir sum framhaldssøga í útvarpinum. Partur av hesari týðing er, í handriti, í dag til skjals á Landsbókasavninum í Tórshavn, men bókin er ongantíð útgivin. Tá ið tú fert at kanna hesi viðurskifti, mást tú eisini hava í huga, at eitt er at týða – eitt annað er at geva út tað týdda. Og her eru føroysk útgávuvíðurskifti nakað heilt fyri seg. Bókaútgáva í Føroyum hevur altíð verið eitt av teimum mongu eykaarbeiðunum, sum fólk hava tikist við. Sigast kann, at føroysk bókaútgáva ongantíð hevur loyst seg, og tað er sanniliga ikki tí, at føroyingar hava fingist við bókaútgávu. Orsøkin til at føroyingar hava givið út bókur í 170 ár byggir á treiskni og eldhuga og einki annað. – Eingin hevur enn prógvað, at hann hevur livað av

føroyskari bókaútgávu, hvørki rithøvundar, týðarar, útgevarar, bókahandlarar fyri ikki at tala um ummælarar!

2. Skaldsøgur

Tann fyrsta skaldsøgan týdd til føroyskt, eftir íslending, er *Ströndin bláa* eftir Kristmann Guðmundsson (1901–1983), sum Símun av Skarði (1872–1942) týddi úr norskkum og H.N.Jacobsens Bókahandil gav út í 1937. Bókin kom út á norskkum í 1931 (*Den blå kyst*), og á íslenskum í 1940 (*Ströndin bláa*).

Av øðrum skaldsøgum sum týddar eru, og útgivnar, skulu nevast, umframt *Salka Valka* (1972–1978) eftir Halldór Laxness í týðing hjá Turið Sigurðardóttur, *Advent* (1975) eftir Gunnar Gunnarsson í týðing, úr danskkum, hjá Jacob Olsen; *Lívsins morgun* (1977) eftir Kristmann Guðmundsson í týðing hjá Hans Thomsen og *Har sum djevlaoyggjin dagar* (1991) eftir Einar Kárason í týðing hjá Carl Jóhan Jensen.

Harumframt hava stuttsøgur og aðrar skaldsøgur eftir t.d. Halldór Laxness, Gunnar Gunnarsson, Jónas Árnason, Stefán Jónsson, Svavu Jakobsdóttur, Líný Jóhannesdóttur verið lisnar í útvarpinum ella prentaðar í tíðarritum.

3. Yrkingar og sálmar

Tað kemst ikki uttanum, at tann greinin innan bókmentirnar, sum mest er týdd úr íslenskum, er skaldskapur í bundnum máli. Tí havi eg valt at gera eitt sindur meira burtur úr hesi greinini enn hinum.

Av íslenskum yrkjarum, sum týddir eru til føroyskt, eru tað nakrir fáir, sum tykjast at hava verið sera væl umtóktir, í hvussu er eiga hesir nógv tær flestu yrkingarnar, sum týddar eru. Yrkjararnir eru: Valdimar Briem (1848–1930), Hallgrímur Pétursson (1614–1674) Davíð Stefánsson (1895–1964), Stefán Hörður Grímsson (1919), Einar Bragi (1921) og Snorri Hjartarson (1906–1986).

Valdimar Briem og Hallgrímur Pétursson eru teir báðir yrkjararnir, ið umboða sálmaskaldskapin. Í føroysku sálmaskáldskapinum, sum fyrstu ferð varð útgivin í 1960, eru í 1990-útgávuni 22 sálmar eftir 8 ymisk íslenskar skøld (*Sálmaskáldskap Føroya Kirkju*).

Longu í 1924 gav Jóannes Patursson (1866–1946) út eitt lítið hefti, hann kallaði *Ymsir sálmar*. Í hesum hefti hevur hann týtt seks íslenskar sálmar til føroyskt. Sálmarnar eru eftir Valdimar Briem, Helga Hálfdanarsson (1826–1894) og Benedikt Grøndal (1762–1825).

Sum týðarar av íslenskum sálmaskaldskapi til føroyskt, umframt Jóannes Patursson, skulu eisini nevast: Jákup Dahl (1878–1944), Mikkjál á Ryggi (1879–1956), Símun av Skarði og Victor Danielsen (1894–1961). Tær flestu av øllum hesum týðingunum eru gjørdar tíðliga í hesi øldini, – ella í hvussu er eini

30–40 ár, áðrenn føroyingar finga egna føroyska sálmalbók. Kortini hava hesir sálmar livað millum fólk og gera tað í mongum føri enn í dag.

Nevnast kann eisini, at nú í mong ár hevur tað verið fastur táttur í føroyska úrtvarpinum, at teir um páskirnar spæla upptøku av Passíu-sálmunum hjá Hallgrími Péturssyni – á føroyskum. Har er tað eingin annar enn okkara kendasti núlivandi listamálarí, Ingálvar av Reyni (f. 1920), ið syngur nakrar av sálmunum í týðingini hjá Victori Danielsen.

Eg nevni hetta, tí á henda hátt ber eisini til at lýsa móttøkuna av íslenskum skaldskapi í Føroyum.

Eftir Davíð Stefánsson hevur Hans Dalsgaard (1899–1970) týtt sjónleikin *Gyltalið*, og harumframt hevur hann við hepnari hond snarað fleiri av yrkingum Davíðs yvir í føroyskt. At Hans Dalsgaard, sum sjálvur var gott skald og rithøvundur, hevði stóra virðing fyri skaldinum frá Fagraskógi, kemur eina best fram í minnisyrking hansara til Davíðs Stefánssonar (Dalsgaard 1966:32):

Mangir eru smáir –
míklir eru fáir –
Honum kvøða minnisljóð
allar Íslands áir.

Hans Dalsgaard búði eitt skifti eftir seinna heimsbardaga í Íslandi, har hann starvaðist sum lögtingsins umboðsmaður. Sjónleikurin *Gyltalið* er prentaður í *Varðanum* 28, 1950, og er ongantíð givin út í bók fyri seg.

Í 1977 gav Karsten Hoydal (1912–1990) út savnið *Frændarøddir*. Hetta er savn við týddum yrkingum úr íslenskum og norskum. Íslensku skaldini, sum umboðað eru í savninum, eru teir báðir Einar Bragi og Stefán Hörður Grímsson. Í savninum eru 19 yrkingar eftir Einar Braga og 10 eftir Stefán Hörður Grímsson. Í formælinum sigur ritstjórin og týðarin Karsten Hoydal (1977:12) m.a.:

Í máli og mentan, vinnu og hugsan eru íslendingar, norðmenn og føroyingar rættiliga líkir. Men londini sjálv eru ógvuliga ólík bæði til víddar og landslag ...

Hesin munurin í landslag ger tað, at myndirnar, tiknar úr landslag og náttúru, ofta eru ólíkar í sínum symbolikki. Beinleiðis týðing kann tí viðhvørt vera ring at skilja hjá einum føroyingi. Í summum førum hevur verið neyðugt at umyrkja ella enduryrkja tað upprunaliga myndamálið.

Sjálvur haldi eg, at eitt av høvuðskrøvunum til ein, ið fæst við at týða, má vera, umframt sjálvandi at vera kønur í báðum málunum, at hann ger hetta arbeiðið av áhuga, og at hann hevur gleði av tí arbeiði, hann er farin undir. Ein týdd yrking hevur altíð sín uppruna í einum øðrum umhvørvi, og tað kann væl vera, at tað ikki altíð er so lætt at seta seg inn í viðurskifti í øðrum londum.

Í endanum á formælinum til *Frændarøddir* skrivur Karsten Hoydal (1977:12):

Tað skal vera mín vón, at lesarar fara at fáa eins stóra gleði av hesum yrkingum, og týðarin hevur havt av sínum royndum at byggja brúgvar millum hesi trý nærskyldu málini men á mangan hátt so ólíku londini.

Eftir Snorra Hjartarson hevur undirritaði týtt virðislønarsavnið *Heystmyrkrið yvir mær* (1983), sum yrkjarin fekk bókmentavirðisløn Norðurlandaráðsins fyri í 1981. Eg skal ikki siga so nógv um hetta týðingararbeiðið, men áhugavert var tað at takast við hesar yrkingar, og eg má siga, at tað vóru djarvir menn, sum stóðu aftan fyri føroysku útgávuna av savninum, tí ongantíð hevur ein hoyrt um eitt føroyskt yrkingasavn, sum tað hevur loyst seg at givið út og hvaðna minni eitt savn við týddum yrkingum, og harafrat týddum íslenskum yrkingum.

Meðan eg arbeiddi við at týða yrkingarnar, hevði eg smávegis brævasamband við Snorra. Hann tóktist vera fegin um, at bókin nú varð týdd til føroyskt og bað um at fáa tvey eintøk sendandi, tá ið hon var liðug. Tá hevði eg ongantíð hitt hann.

Men ein regndag á sumri 1984 bankaði eg á dyrnar í Eiríksgötu í Reykjavík og skuldi spyrja eftir Snorra Hjartarsyni. Men beint sum eg stóð har á trappupallinum og regnið rann í stríðum streymi niður eftir herðunum, fekk eg knappliga varhugan av, at hetta var ikki rættur bústaður, og í skundi spurdi eg konuna, sum kom út í dyrnar, í fyrsta lagi um eg kundi læna telefonina og í øðrum lagi, um hon vildi vera so beinasom at læna mær eina telefonbók. Meðan eg stóð har við regnutum hondum og døggutum brillum og leitaði eftir navninum á skaldinum, hevði konan tráspurt meg og fingið at vita, hvørjum eg leitaði eftir. – Á, Snorri, hann býr hinumegin. Og so vísti hon mær á tær røttu dyrnar hjá Snorra Hjartarsyni.

Og makan til fagnaðarfund upplivir tú ikki ofta á ævini! Eg veit ikki hvørja mynd Snorri hevði gjørt sær av føroyska týðara sínum, men at hann helt, at eg var javngamal við Ivar Orgland og Chr. Matras, tað ívaðist eg ikki eina løtu í. Tí so undrandi varð hann. Í síni myrka bláu morgunkápu, í sínum lodnu inniskóm, við teimum síðu eygnabrúnum yvir teimum vitugu eygunum tók hann um meg og kysti meg, sum var eg abbasa eygnasteinur. – Hann takkaði mær fyri seinast, og so var hann tigandi eina góða løtu.

Síðani segði hann mær, at hann sjáldan hevði verið so glaður fyri nakra bók, sum ta gulu, várvøkru føroysku útgávuna av *Hauströkkurin*. Tað vóru hvørki innihaldið ella tann føroyska týðingin, sum gjørdu hann ovfarnan, nei, tað var tankin aftan fyri útgávuna. Hetta hevði hann ongantíð droymt um, – at bók eftir seg skuldi kunna lesast á føroyskum! Síðani settust vit saman at hyggja bókina ígjøgnum. Blað fyri blað. Og sigast má, at hetta er ein av teimum bestu og minniligastu fundunum, eg havi sitið.

4. Barnabøkur

Sigast kann, at tað slagið av bókmentum, sum føroyingar hava týtt mest úr íslenskum, verður hugsað um bókarúgvuna – er barnabøkur. Rúgvun er ikki stór, og høvundarnir sum umboðaðir eru, eru: Ármann Kr. Einarsson (2 bøkur), Guðrún Helgadóttir (5 bøkur), Guðrún Lárusdóttir (1), Ólafur Gunnarsson (1) og Þórir S. Guðbergsson (1). Umframt hesar eru fleiri aðrar barnabøkur týddar men ikki prentaðar, sum áður nevnt.

Huga vit um fólkið og tað íslenska umhvørvið, so hava føroyingar og íslendingar nógv í felag, og tí er tað kanska eitt sindur løgið, at ikki fleiri barnabøkur eru týddar úr íslenskum. Frá føroyska barnabókaforlagnum Bókadeild Føroya Lærarafelags havi eg fingið upplýst, at tey í løtuni arbeiða við útgávum av fyra íslenskum barnabókum, tveimum eftir Guðrúnu Helgadóttur, einari eftir Krístínu Steinsdóttur og einari eftir Guðlaugu Richter.

5. Sjónleikur

Viðvíkjandi sjónleiki er tað eitt sindur øðrvísi.

Tað fyrsta, sum yvirhøvur varð týtt úr íslenskum av longri teksti, vóru sjónleikirnir hjá Jóhanni Sigurjónssyni: *Fjalla Eivindur* og *Galdra Loftur*, báðir prentaðir í *Varðanum* ávikavist í 1941 og 1948.

Tað, at tað í Føroyum hava verið so virkin sjónleikarfeløg, hevur avgjørt havt stóran týdning fyri áhugan at fáa íslenskar sjónleikir týddar til føroyskt. Soleiðis kundu vit nevnt einar tjúgu sjónleikir, sum týddir eru úr íslenskum til føroyskt. Umframt teir, eg longu havi nevnt, kunnu nevast sjónleikir og hoyrispøl eftir hesar rithøvundar: Birgi Sigurðsson, Guðrúnu Lárusdóttur, Gunnar Gunnarsson, Kjartan Ragnarsson, Jónas Árnason, Jökul Jakobsson, Olgu Guðrúnu Árnadóttur og Þorstein Marelsson.

Sigast kann, at føroysk sjónleikarfeløg hava gjørt eitt risaarbeiði at fylgja við í og at fáa íslenskar sjónleikir týddar og framfördar. Og síðan Útvarp Føroya varð sett á stovn í 1957, hava fleiri framhaldssøgur, stuttsøgur og útvarpsleikrit, týdd úr íslenskum, verið at hoyrt har.

6. Móttøkan

Næstan eingin av øllum hesum týðingum er útgivin í bók. Men um leikpall og útvarp hevur hesin heilt fitti parturin av íslenskum bókmentum í føroyskum búna verið borin út til alt Føroya fólk, sum í allarflestu førum hevur tikið tilfarið til sín við opnum ørmum.

Hvør føroyingur minnst ikki, tá ið Havnar Sjónleikarfelag førði fram sjónleikin um *Jorund Hundadagakong* (1972), ella tá ið Klaksvíkar Sjónleikarfelag sýndi *Jóa*

eftir Kjartan Ragnarsson (1983), ella tá ið sandoyingar bergtóku havnarfólk, tá ið teir komu norður at føra fram *Gyltalið* (1984). Ella hvør minnst ikki, tá ið útvarpið meira enn eina og tvær ferðir sendi útvarpsleikin *Ananias* eftir Jökul Jakobsen, ella tá ið Elin Heinesen las bókurnar um *Jón Odd og Jón Bjarna* í barnaútvarpinum. – Og soleiðis kundi verið hildið á at nevnt mong, mong verk.

Eg havi higartil bara óbeinleiðis viðgjørt móttøkuna, sum íslendskar bókmentir hava fingið í Føroyum, havi roynt at greitt eitt sindur frá, hvussu føroyski almenningurin tók ímóti tí, tey hoyrdu t.d. í útvarpinum ella tí, tey sóu framført á palli. Stak illa ber til at lýsa móttøkuna út frá skrivaðum ummælum av teirri einføldu orsök, at so lítið av tí, ið týtt er úr íslenskum, er útgivið, og uppaftur minni er ummælt.

Hetta eru bara treytirnar í einum samfelag, har tað stórt sæð eru teir somu persónarnir sum týða sjónleikin, sum leikstýra, sum leika og sum so eisini ætla sær at ummæla.

Sum heild má sigast, at almenna umrøðan av føroyskum mentanarpolitikki, og í hesum sambandi verður serliga hugsað um ummælaraspurningin, í føroyskum fjølmiðlunum, er sera óskipað. Men í einum samfelag sum hesum eru tað onnur stig, sum telja. Og eitt av teimum er tað tætta sambandið, sum er ímillum tann sum arbeiðir við málinum og so brúkaran.

– Hetta fær meg at hugsa um ommuna í Skálavík, sum ringdi og spurdi, nær tann fjórða bókin um Jón Odd og Jón Bjarna fór at koma út á føroyskum, ella tá ið tú fekst langt bræv frá Chr. Matras, har hann í brævformi ummælir *Heystmyrkrið yvir mær*, ella tá ið tú verður ringdur upp úr Amsterdam av íslenskum yrkjara, sum hevur bráðfeingistørv á at verða týddur til føroyskt, ella fagnaðarfundin heima í Eiríksgötu!

Tað eru hesar óalmennu móttøkurnar, sum ikki eru prýddar við pinnamati og sherryrósi, sum tá ið samanum kemur, telja í tí lítla samfelagnum.

Tó skal sigast, at tey fáu ummæli, eg havi lisið av íslenskum týðingum til føroyskt, hava øll verið soleiðis, at tey hava sagt mær, at har er nógv eftir hjá føroyingum at fara í holt við, bara vit alla tíðina hava í huga orðini hjá Snorra Hjartarsyni: „efnið gerir enga stoð ef búningurinn er í tætlum ...“ (Magnús Ásgeirsson 1946).

7. Týðingar úr fornmalinum

Tað er ein táttur, eg við vilja ikki havi umrøtt, tað eru týðingarnar úr fornmalinum til føroyskt, hetta helt eg lá uttan fyri tað, eg skuldi viðgera; men eg haldi tað vera rætt til síðst at nevna, at viðvíkjandi týðingum úr fornmalinum, eru vit heldur ikki heilt eiðasørir. Nevnast kunnu t.d. týðingarnar hjá Bjarna Niclasen av t.d. *Heimskringlu* (1961–1965), *Njáls søgu* (1966) og *Laksdøla søgu* (1965). Eisini eru

týddar og útgivnar: *Grettis søga* (Eyðun Winther, 1977), *Gisla søga Súrrssonar* (Meinhard Djurhuus, 1978), *Søgan um Gunnleyg Ormstungu* (Jakob Jakobsen, 1899), *Bárðar søga* (Sjúrður Joensen, 1984), *Víggja Glúms søga* (Símun av Skarði, 1920) og Hávamál og Vøluspá (Regin í Líð, 1945). Og *Føroyingasøgu* hava vit í ikki færri enn fimm ymiskum týðingum.

8. Samanumtikið

Samantikið kann sigast, at skulu vit ikki stíðna bókmentaliga, er tað av alstórum týðningi, at vit líta okkum íkring, – eisini til Íslands.

Nevnast kann, at í 10-ára tíðarskeiðnum 1960–1969 vórðu útgivnar 274 bókur á føroyskum. Eingin av hesum bókum var týdd úr íslenskum. Stórt sæð kann sigast um tað, sum fyri 1970 varð útgivið av íslenskum bókmentum á føroyskum, at tað annaðhvørt vóru týðingar úr donskum ella norskum, ella at talan hevur verið um serprent úr *Varðanum* t.d. Um veruligar bókaútgávur ber ikki til at tosa.

Men undir øllum umstøðum ber til at staðfesta, at síðan 1972 er ferð komin á at týða úr íslenskum. Umleið 80% av teimum bókum, ið týddar eru úr íslenskum, eru útgivnar tey seinastu tjúgu árin.

Vit hava fingið eitt nýtt ættarlið av føroyingum, sum hesi seinastu árin hava arbeitt við at týða úr íslenskum. Her kann eg nevna: Turið Sigurðardóttur, Carl Jóhan Jensen og Kára P.

– Føroyingar hava nógv mál at læra, og verður tikið saman um tað, sum týtt er úr íslenskum hesi 100 árin, man tað fara at geva, um ikki eina fullfíggið, so eina hampuliga góða mynd av íslenskum skaldskapi – heilt frá døgum Kolbeins Tumasonar, (1173–1208) til Bubba (1956).

Bøkur, týddar úr íslenskum og útgivnar á føroyskum

Ármann Kr. Einarsson. 1974. *Fjaldi dýrgripurin*. Hanna Lisberg umsetti. Tórsh. B.

Ármann Kr. Einarsson. 1974. *Tvey ævintýr*. Mangt býr í fjøllunum. Høllin handan hamrarnar. Hanna Lisberg umsetti. Tórsh. B.

Einar Káason. 1991. *Har sum djævlaoyggjin dagar*. Carl Jóhan Jensen týddi. Kollafjørður. Sk.

Guðrún Helgadóttir. 1982. *Gandakellingin Flumbra*. Jákup í Skemmuni týddi. Sandi. B.

Guðrún Helgadóttir. 1986. *Í abbasa húsi*. Martin Næs týddi. Tórsh. B.

Guðrún Helgadóttir. 1986. *Jón Oddur og Jón Bjarni*. Martin Næs týddi. Tórsh. B.

Guðrún Helgadóttir. 1987. *Meiri um Jón Odd og Jón Bjarna*. Martin Næs týddi. Tórsh. B.

Guðrún Helgadóttir. 1987. *Enn meiri um Jón Odd og Jón Bjarna*. Martin Næs týddi. Tórsh. B.

- Guðrún Lárusdóttir. 1940. *Á heimleið*. Sjónleikur í 4 táttum. Týtt hefur Klæmint Dalsgaard. Tórsh. Sj.
- Guðrún Lárusdóttir. 1957. *Tríggjar smásögur*. Victor Danielsen týddi. Fuglafjørður. B.
- Gunnar Gunnarsson. 1975. *Advent*. Jacob Olsen týddi úr danskum. Tórsh. Sk.
- Halldór Kiljan Laxness. 1972–1978. *Salka Valka* 1–2. Turið Joensen týddi. Tórsh. Sk.
- Hallgrímur Pétursson. *Passíusálmar Hallgríms Péturssonar*. Victor Danielsen týddi. Fjølritað útgáva, uttan ár. Y.
- Jóhann Sigurjónsson. 1941. *Fjalla Eivindur*. Sjónleikur í 4 pørtum. Petra Djurhuus týddi. Tórsh. Sj.
- Jóhann Sigurjónsson. 1949. *Galdra Loftur*. Sjónleikur í 3 pørtum. Petra Djurhuus týddi. Tórsh. Sj.
- Kristmann Guðmundsson. 1937. *Strondin bláa*. Símun av Skarði týddi úr norskum. Tórsh. Sk.
- Kristmann Guðmundsson. 1977. *Lívsins morgun*. Hans Thomsen týddi. Tórsh. Sk.
- Ólafur Gunnarsson. 1990. *Vakri floghvalurin*. Martin Næs týddi. Tórsh. B.
- Sigurður Pálsson. 1981. *Á alfaravegi*. Lagað úr íslenskum til føroysk ferðsluviðurskifti hava: Jógvan Jensen, Bjarni Skaalum, Petur J. Sigvardsen. Tórsh. 5 bd. Skb.
- Snorri Hjartarson. 1983. *Heystmyrkrið yvir mær*. Martin Næs týddi. Tórsh. Y.
- Pórir S. Guðbergsson og Rúna Gísladóttir. 1974. *Ásta og eldgosið í Oyggjunum*. Hanna Lisberg umsetti. Tórsh. B.

B = Barnabók

Sj = Sjónleikur

Sk = Skaldsøga

Skb = Skúlabók

Y = Yrkingar

Leikrit, týdd úr íslenskum

- Birgir Sigurðsson. *Petur og Rúna*. Týtt hefur Oskar Hermannsson. [Uttan ár.]
- Dávið Stefánsson frá Fagraskógi. 1950. *Gyltalið*. Týtt hefur Hans Dalsgaard. (Varðin, 28).
- Guðrún Lárusdóttir. 1940. *Á heimleið*. Týtt hefur Klæmint Dalsgaard. Tórsh.
- Gunnar Gunnarsson. *Fátækrafólk*. [Uttan týðara og ár.]
- Gunnar Gunnarsson. *Ramt*. Týtt hefur Stig G. Rasmussen.
- Iðunn og Kristín Steinsdætur. 1989. *Sildarok*. Týtt hefur Oskar Hermannsson. Klaksvíkar Sjónleikarfelag, Klaksvík.
- Kjartan Ragnarsson. 1983. *Jói*. Týtt hefur Oskar Hermannsson. Klaksvíkar Sjónleikarfelag, Klaksvík.
- Kjartan Ragnarsson. *Seymistovan*. [Uttan týðara og ár.]
- Kjartan Ragnarsson. *Barnalótir*. [Uttan týðara og ár.]
- Jóhann Sigurjónsson. 1941. *Fjalla Eivindur*. Týtt hefur Petra Djurhuus. Tórsh.

- Jóhann Sigurjónsson. 1949. *Galdra Loftur*. Týtt hefur Petra Djurhuus. Tórsh.
- Jónas Árnason. *Tit minnst hann Jørund*. (Jørundur Hundadagakongur). Týtt hefur Jóhan H. W. Poulsen. Framfördur í Havn 1972–1973.
- Jökull Jakobsson. *Ánánias*. Týtt hefur Eyðun Andreassen. (Útvarpsleikur). [Uttan ár.]
- Olga Guðrún Árnadóttir. 1991. *Ferðin til heimsins enda*. Týtt hefur Martin Næs. Tórsh.
- Þorsteinn Marelsson. *Friður veri við tykkum*. Týtt hefur Oskar Hermansson. Tórshavn, Úvarp Føroya 1980.

SUMMARY

In this paper, Faroese publishing in general is briefly discussed. It is pointed out that the language community is small, the written language is young, and that Faroese publishing does not have long tradition behind it.

This is followed by a discussion of translations into Faroese of Icelandic literature, divided into the following sections:

- printed books which have been translated and published;
- other material which has been translated and published in books, journals etc.; and
- unpublished translations.

An attempt is made to describe the way in which Icelandic literature has been received in the Faroes.

The final part of this paper presents two lists of translations from Icelandic into Faroese. One includes books which have been translated and published in Faroese. The other includes Icelandic plays which have been translated and performed on the Faroese stage.

Þýðingar á verkum færeyskra höfunda á íslensku og viðtökur sem þær hafa hlotið á Íslandi

1. Inngangur

Það sem menn í útlöndum vita um færeyskar bókmenntir er yfirleitt takmarkað við þær þýðingar, sem til eru. William Heinesen hefur sérstöðu að því leyti, að hann skrifar á dönsku. Sé litið framhjá hinu færeyska þjóðerni hans, tilheyra verk hans ásamt verkum Jørgen-Frantz Jacobsens dönskum bókmenntum.

Þannig hefur Sverri Egholm (1979:34) komist að orði og ummæli hans sýna í hnotskurn þann vanda sem við blasir þegar fjalla á um þýðingar úr færeysku á íslensku og viðtökur sem færeyskar bókmenntir hafa hlotið á Íslandi. Þannig var ritgerðarefnið upphaflega lagt fyrir og virtist brátt óhjákvæmilegt að taka með í þessari athugun verk færeyskra höfunda sem eitthvað hefur verið þýtt eftir á íslensku hvort sem þeir skrifuðu á færeysku eða dönsku. Það ber að hafa í huga þegar talað er um færeyskar bókmenntir hér á eftir.

Athugun þessi er bundin við svokallaðar fagurbókmenntir. Þess verður freistað að gera í fáum dráttum grein fyrir því sem þýtt hefur verið af færeyskum bókmenntum á íslensku og birt eða kynnt með einhverjum hætti. Margt er óljósara um, hverjar viðtökur það hefur fengið eða hversu þær skuli mæla, en helst er þar líklega við að styðjast upplýsingar bókasafna, útgefenda og annarra sem véla um sölu og dreifingu bóka og loks umsagnir eða ritdóma í blöðum og tímaritum. Um allt þetta verður að hafa eðlilegan fyrirvara, en í tengslum við þessa athugun var öllum helstu almenningubókasöfnum landsins skrifað og þeim sendar spurningar um eign og útlán bóka eftir Færeyinga í íslenskri þýðingu. Um svörin verður fjallað aftar í þessari ritgerð, en fyrst vikið að öðru.

2. Fyrstu áratuginir

Í *Sunnanfara* birtist 1894 ofurlítil fróðleiksklausa um færeyska tungu (1894:51–52) sem gæti bent til þess að hér hefði verið að vakna áhugi á því að fræða Íslendinga eitthvað um mál og menningu Færeyinga einmitt um það leyti sem tekið er að vora í þjóðræknis- og frelsisbaráttu granna okkar, enda heyrir bergmálið í sumu af því sem fyrst var þýtt úr færeysku á íslensku.

Óvíst er hvort jólasagan Krossinn sem séra Sigurbjörn Á. Gíslason gaf út í kveri

ásamt tveimur norskum sögum 1901 er færeysk eða þýdd úr færeysku, eins líklegt að hún hafi verið þýdd úr dönsku, en hún á að gerast í Færeyjum í kringum 1800 og er hér aðeins nefnd af því að hún kynni að vera elsta dæmið um þýdda sögu frá Færeyjum. Annars er það kveðskapur sem fyrst rekur á fjörur.

Sunnanfari hafði 1914 fengið sendar *Yrkingar* Jens Hendriks Olivers Djurhuus – fyrstu bók hans – þegar hún kom út, og birti úr henni tvö kvæðabrot á færeysku. Upp frá því hafa þó nokkuð oft birst hér ljóð eða ljóðabrot á færeysku, oftast með greinum, viðtölum og fréttaklausum um Færeyjar og færeysk efni. Stundum hafa þá fylgt þeim athugasemdir á borð við þessa:

Málfarið lætur illa í eyrum fyrst í stað. En því venst maður fljótt og Íslendingar ættu að veita nútíðarbókmenntum Færeyinga fulla athygli. Svo lík er færeyskan íslenskunni að hver Íslendingur getur haft full not af færeyskum bókum.

Þessi orð stóðu í *Óðni* 1916 þegar þar var frá því skýrt að út væri komin *Songbók Føroya Fólks* (1916:78) með „söngljóðum nútíðarskálda þar í landi“. Tímaritið birti síðan úr henni 5 ljóð sem Gestur – Guðmundur Björnsson landlæknir – hafði snúið á íslensku. Það voru Óstjórn eftir Jóannes Patursson, Móti vári eftir Hans Andreas Djurhuus, Norræni stofninn eftir Rasmus Rasmussen, Hafið eftir Trond Olsen og Færeyjar eftir Friðrik Petersen. Það er þó ekki kvæði hans, Eg oyggjar veit, sem *Óðinn* birti í þýðingu Jakobs Jóh. Smára 1929 og kom svo á prent röskum þrjátíu árum seinna í þýðingum Helga Hálfðanarsonar (1960:11) og Hjartar Kristmundssonar (Petersen 1963), svo að þar eigum við um þrjár að velja. Til Færeyja eftir Andreas J. Ziska var prentað í *Eimreiðinni* 1925 í þýðingu Freysteins Gunnarssonar.

Annars gerðist ekki mikið sem hér þarf að tína til fyrstu þrjá tugi aldarinnar, þótt fyrir kæmi að fróðleiksgrein sæist um Færeyjar og Færeyinga eftir þá eða Íslendinga og stöku grein væri þýdd úr færeysku, og munaði þar einna mest um *Lesbók Morgunblaðsins* sem fór að koma út 1925 og síðan hefur – e.t.v. ásamt *Sjómannablaðinu Vikingi* – einna oftast birt einhvers konar efni sem Færeyjar varðar.

Upp úr 1930 fer Aðalsteinn Sigmundsson kennari að láta að sér kveða, en hann var sá maður sem að öðrum ólöstuðum mátti heita mestur Færeyjavinur um sína daga, óþreytandi að stuðla að vináttu og gagnkvæmum menningarkynnum Færeyinga og Íslendinga. Til eru í þýðingu hans tvær stuttar drengjasögur, önnur eftir M.A. Winther (1933), hin eftir Símun av Skarði (1942), og Aðalsteini eigum við að þakka fyrstu kynnin af verkum eftir Jørgen-Frantz Jacobsen, William Heinesen og Heðin Brú í íslenskri þýðingu.

3. Helstu þýðingar í hálfa öld

Það er athyglisvert að ekki voru liðin nema tvö ár frá því að *Barbara* (sem fyrst var nefnd *Far, veröld, þinn veg* á íslensku) kom út á dönsku og ár frá því að *Fedgar á ferð* birtist á færeysku þegar þessar bækur komu út hjá Víkingsprenti 1941 í þýðingu Aðalsteins. Ekki verður þó séð að þeim tíðindum sem þá gerðust í færeysk-íslenskum menningarsamskiptum hafi verið fagnað með neinum bumbuslætti, en sá sem helst kann nú frá því að segja (Böðvar Pétursson 1992) telur að upplagið hafi verið um 2000 eintök af hvorri bók og verið í hæsta lagi 5, jafnvel aðeins 2–3 ár að seljast, sem verður að kallast mjög góð sala.

Fedgar á ferð hafa aðeins einu sinni komið út á íslensku, en áratugum seinna var sagan lesin í útvarp og slíkt hið sama þýðing Aðalsteins á *Barbör* sem Jóhannes úr Kötlum las 1957 með því heiti sem látið var halda sér þegar hún var gefin út öðru sinni átta árum seinna í álíka stóru upplagi og í fyrra skiptið (Böðvar Pétursson 1992). Seinni útgáfan hefur verið til fram að þessu hjá forlaginu, en er nú á þrotum, ef ekki þrotin með öllu.

Eftir lát Aðalsteins 1943 komu út tvær bækur sem hann hafði þýtt: *Nóatún* eftir William Heinesen 1947 og *Færeyjar* (*Færøerne, natur og folk*) eftir Jørgen-Frantz Jacobsen ári seinna. Fyrri bókinni fagnaði Guðmundur Gíslason Hagalín (1947:3, 7) og lýsti henni allvel í grein um færeyskar bókmenntir þar sem hann fór nokkrum orðum um færeysku bækurnar sem áður voru út komnar hér. *Far, veröld, þinn veg* kvað hann Aðalstein hafa þýtt svo vel að sérstakt mætti heita og *Fedga á ferð* mætavel. Heðin Brú taldi hann merkastan skáldsagnahöfund á færeysku, en bætir við (1947:3): „Mér hefur virzt, að sumir, sem ég hef átt tal við, kynnu ekki að meta þá bók. Mér virðist hún bera vott um mikinn mannþekkjara og fjölvísan listamann á mál og stíl ...“

Norræna félagið átti hlut að máli þegar Færeyjabók Jacobsens var gefin út og formaðurinn í ritnefnd þess, Vilhjálmur Þ. Gíslason (1948:6), endaði formála sinn svo:

Væntanlega getur þessi litla en fallega bók orðið til þess að treysta enn vináttubönd Íslendinga og Færeyinga, og til þess að auka þekkingu Íslendinga á Færeyjum, á fegurð landsins og sérkennum þjóðarinnar.

Til þessara orða er vitnað af því að þau eru lýsandi fyrir viðhorf margra Íslendinga fyrr og síðar og sýna glöggst hver hefur verið ein helsta kveikjan að því að verk eftir færeyska höfunda hafa verið þýdd á íslensku, enda tekur t.d. Lárus Sigurbjörnsson (1948:230) undir þetta í umsögn í *Skírni*.

Hvorki *Nóatún* né *Færeyjar* seldust eins vel og fyrri bækurnar, þótt báðar séu nú þrotnar, en að vísu hafa þær sennilega verið prentaðar í stærra upplagi (Böðvar Pétursson 1992).

Vegna þess hve frændurnir Heinesen og Jacobsen eru fyrirferðarmiklir fer vel á að ljúka í einu lagi yfirliti yfir bækur þeirra á íslensku og geta þá fyrst um *Dýrmæta líf* (*Det dyrebare liv*, 1958) sem Heinesen setti saman úr bréfum Jacobsens og kallaði hann einan höfund að, en Hjálmar Ólafsson þýddi og las í útvarp 1978 og kom síðan út um haustið. En 1950, ári eftir að *Den sorte gryde* eftir Heinesen kom út, var sagan kynnt Íslendingum í útvarpi af þýðandanum, Vilhjálmí S. Vilhjálmssyni, sem kallaði hana *Ketilinn*. Lestrarnir urðu 38 og er það ein lengsta útvarpssaga í manna minnum og var víst tekin að þreyta suma hlustendur dálítið áður en lauk, að sögn gamalla útvarpsmanna. Þýðingin hefur aldrei verið gefin út, en bókin kom löngu seinna út í annarri þýðingu og slíkt hið sama næsta skáldsaga Heinesens, *De fortabte spillemænd*, sem Guðfinna Þorsteinsdóttir – Erla – þýddi og út kom 1956 hjá Máli og menningu undir heitinu *Slagur vindhörpunnar*.

Sama forlag gaf næst út smásögurnar *Í töfrabirtu* (*Det fortryllede lys*) 1959, tveggja ára bók sem Hannes Sigfússon íslenskaði. Næstar urðu Norðurlandaráðs-verðlaunabókin *Vonin blíð* (*Det gode håb*) frá 1965 sem út kom 1970, þýdd af Elíasi Mar og Magnúsi Jochumssyni, og *Móðir Sjöstjarna* (*Moder Syvstjerne*) frá 1952 sem Helgafell gaf út í þýðingu Úlfs Hjörvar 1974, en hafði verið lesin í úvarp 1970. Um þessar bækur var síst meira skrifað en aðrar á markaði, en upplag má ætla að hafi verið um 2000, kannski heldur minna af þeirri síðasttöldu (Böðvar Pétursson 1992), og eru nú allar uppseldar nema e.t.v. *Dýrmæta líf*.

Útgáfu sína á verkum Williams Heinesens í þýðingu Þorgeirs Þorgeirssonar hóf Mál og menning 1977 með *Turninum á heimsenda* (*Tårnet ved verdens ende*) sem komið hafði út á frummáli árið áður, en síðan komu *Fjandinn hleypur í Gamaliel* 1978 (*Gamaliels besættelse*, 1960), *Í morgunkulínu* 1979 (*Blæsende gry*, 1934; þýtt eftir 2. útg. endurskoðaðri, 1961), *Það á að dansa* 1980 (*Her skal danses*, 1980), *Kvennagullið í grútarbræðslunni* 1981 (*Don Juan fra tranhuset*, 1970), *Í Svörtukötlum* 1982 (*Den sorte gryde*, 1949), *Ráð við illum öndum* 1983 (*Kur mod onde ånder*, 1967) og *Glataðir snillingar* 1984 (*De fortabte spillemænd*, 1950). Forlagið og Þýðingautgáfan gáfu svo út *Töfralampann* (*Laterna magica*) 1987, tveimur árum eftir birtingu á frummáli. Þarna eru sem sé á ferðinni fjórar skáldsögur og fimm söfn smásagna eða þátta.

Vegna hugmynda sem uppi voru hjá Máli og menningu um útgáfu smásagnasafns eftir Heinesen leitaði Þorleifur Hauksson til Þorgeirs um þýðingu á sínum tíma. Þorgeir stakk þá í staðinn upp á því að forlagið tæki upp samvinnu við sig um að ljúka útgáfu allra helstu prósaverka Heinesens á íslensku (Þorgeir Þorgeirsson 1993). Þetta varð úr og hafa þýðingar Þorgeirs hlotið mikið lof. Heimir Pálsson stakk t.d. niður penna þegar tvær fyrstu bækurnar voru komnar út, fagnaði því og sagði (1979:353):

Það leynir sér ekki að þýðandi hefur lagt sál sína og elju í verkið, og uppskeran er skínandi. Þarna verður hvort tveggja í senn að allur bragur frásagnar verður svo

rammíslenskur sem best verður á kosið og jafnframt tekst að fylgja frumtexta svo að með ólíkindum er.

Þegar bækurnar níu voru svo allar komnar út komst Jóhanna Kristjónsdóttir (1987:15) þannig að orði í umsögn um *Töfralampann*: „Það er enginn hægðarleikur að færa okkur Heinesen í heilu lagi á íslensku. Það er ekki ofmælt að Þorgeiri Þorgeirssyni hafi tekizt það af einstæðri kúnst.“

Forstjóri Forlagsins (Jóhann Páll Valdimarsson 1992) segir *Töfralampann* hafa verið gefinn út í 1500–1800 eintökum og giskaði á að af þeim hefði um miðjan júlí 1992, eftir fimm ár, selst röskur þriðjungur. Hjá Máli og menningu fengust þær upplýsingar á sama tíma (Sigurður Svavarsson 1992) að af bókunum 8 sem þar voru gefnar út í þýðingu Þorgeirs væru 13 eintök eftir af *Það á að dansa*, 100 af *Kvennagullinu í grútarbræðslunni* og 300 af *Ráð við illum öndum*. Það sem eitthvað var óselt af voru smásagnasöfn sem virðast hafa selst eftir útgáfuröð, því að mest var til af því sem síðast var gefið út o.s.frv. Það kemur heim við þá reglu sem forlagið þykist merkja að skáldsögur séu vinsælli en smásögur og verk Heinesens engin undantekning frá henni. Engin bókanna hefur verið endurprentuð og allar komu þær út í 2000 eintökum hver. Sala þeirra er sögð hafa verið þokkaleg allan tímann og bækur Heinesens selst vel miðað við aðrar norrænar bækur.

Rétt er að geta þess að allar voru bækurnar gefnar út með styrk úr Norræna þýðingasjóðnum. Nýjustu ljóðasöfnin sem á eftir verður getið og í eru færeysk ljóð hafa einnig notið þýðingastyrks.

Færeysk list, málverkabók með formála eftir Heinesen í þýðingu Ólafs Halldórs-sonar, sem Emil Thomsen gaf út á íslensku 1982, tel ég að lendi að mestu utan þess stakks sem þessari ritgerð er skorinn.

Hverfum þá aftur í tímann um sinn. Þegar öldin var hálfnuð komu út á Akureyri með árs millibili tvö söfn færeyskra þjóðsagna án þess að kunnugt sé um nokkurt samband þar á milli. Hið fyrra, *Færeyskar þjóðsögur* (1950), þýddi Jónas J. Rafnar læknir og valdi sögurnar 82 úr þremur færeyskum þjóðsagnasöfnum sem hann nefnir í eftirmála, en sonur hans og bróðursonur gáfu út í 1000–1500 eintökum og gekk salan vel (Jónas G. Rafnar 1992). Ári seinna gaf Norðri út *Færeyskar sagnir og ævintýri* sem Pálmi Hannesson og Theodóra Thoroddsen sneru á íslensku. Sagnirnar eru 61 (nokkrar hinar sömu og hjá Jónasi) og ævintýrin 16, en allt efnið tekið úr þjóðsagnasafni Jakobsens frá því um aldamót. Í formála Pálma (1951:9–10) kemur fram að hann hafði lengi lesið þjóðsögur og unnað þeim, þ. á m. færeyskum sem hann byrjaði að þýða að gamni sínu 1944, en lauk við með hjálp tengdamóður sinnar að ári liðnu og bauð Norðra til útgáfu hálfum áratug seinna. Bókin er nú löngu uppseld og hvorugt þjóðsagnasafnið auðfengið hjá forn-bóksöllum, en með þeim fengu Íslendingar ágætt sýnishorn af færeyskum þjóðsögum og sumar þær bestu frá hendi fólks sem vel var treystandi til að fást við þessa tegund bókmennta.

Tæpum tuttugu árum áður en þjóðsagnasöfnin komu út hafði Jónas J. Rafnar birt færeyskar þjóðsögur í þýðingu sinni í *Nýjum Kvöldvökum* (Færeyskar þjóðsögur 1931, Reginn í Tóftum og Páll undir Hamri 1932) og Jón Helgason ritstjóri þýtt tvær þjóðsögur og fjögur ævintýri sem prentuð voru í *Dvöl* 1941 (Færeyskar þjóðsögur). – Ævintýrið Steinbítinn þýddi Erna Sigurleifsdóttir og las í útvarp 1953 og ævintýri og sögn frá Færeyjum rak hér á fjörur fyrir skömmu í þýðingu Þorsteins Thorarensen (Skarfurinn og æðarfuglinn) og Heimis Pálssonar (Selamóðirin).

Hjá Norðra á Akureyri kom – auk þjóðsagnanna – út 1951 ársögmul skáldsaga frá Færeyjum sem frumrituð var á dönsku og þýdd úr því máli. Það var *Når fossens sang dør hen-* eftir Richard B. Thomsen. Þýðandi var Konráð Vilhjálmsson og kallaði söguna *Hreimur fossins hljóðnar*. Hún er löngu uppseld og hefur líklega selst á fáum árum (Gísli Konráðsson 1992).

Eina smásagnasafnið sem út hefur komið á íslensku eftir Færeying, annan en William Heinesen, er *Gestur* eftir fjarskyldan frænda hans, Jens Paula Heinesen. Þýðandi var Jón Bjarman og útgefandi Almenna bókafélagið 1973. Þýðandi valdi sögurnar í samráði við höfundinn úr þremur nýlegum smásagnasöfnum hans (*Gestur*, 1967; *Aldurnar spæla á sandi*, 1969; *Í Aldingarðinum*, 1971). Bókinni var vel tekið af þeim sem um hana fjölluðu og upplagið seldist upp á svo sem áratug. Þess má geta að hún var fyrsta bók sem út kom eftir höfundinn í þýðingu og varð mótandi um þýðingar á tékknesku, norsku og e.t.v. fleiri mál (Jón Bjarman 1992).

Einn merkishöfundur færeyskur, Martin Joensen, hefur aðeins verið kynntur hér á öldum ljósvakans. Það var 1979 þegar Hjálmar Árnason las *Fiskimenn* í útvarp í eigin þýðingu sem aldrei hefur verið gefin út. Sagan kom út á færeysku 1946.

Pá eru það barna- og unglingabækur. *Litli Sjúrdur* eða *Litli Siggí og kálfurinn* eftir Sigurð Joensen kom út 1961 með myndum Fridu í Grótinum, þýdd af Stefáni Ögmundssyni (þótt þess sé ekki getið) og sést ekki lengur á markaði.

Örlygur Hálfðanarson gaf síðar út þrjár „sjóræningjabækur“ eftir Eilíf Mortansson sem gerast í Færeyjum á fyrri öldum. 1977 komu út tvær þeirra, *Ofurhugar hafsins* (*Havets vovehals*) og *Sjóræningjar í sjónmáli* (*Sørøverskib i sigte*), en *Sjórán í Norðurhöfum* (*Nordhavets pirater*) árið eftir. Þær voru þá allar nýkomnar út í annarri útgáfu á frummálinu, dönsku, prentaðar 1976, en nær aldarfjórðungur var þá liðinn frá því að þær komu fyrst út. Loftur Guðmundsson þýddi þær að frumkvæði útgefanda sem þótti salan dræm (Örlygur Hálfðanarson 1992) og segir svo einnig hafa verið þegar hann gaf út *Rossini í Skorardali* eftir Ólav Michelsen 1990, jafnvel þótt sagan fengi viðurkenningu norrænna skólasafnvarða í Gautaborg haustið eftir – mörgum árum eftir útkomu á frummáli og lát höfundarins. Söguna þýddi höfundur þessarar ritgerðar og nefndi *Hrossin í Skorradal*.

Yfir dræmri sölu færeyskra barnabóka kvartar líka Björn Eiríksson í Skjaldborg (Björn Eiríksson 1992) sem gaf út tvær, þýddar úr færeysku: *Marjun og tey* frá 1974

sem Jón Bjarman þýddi og las í útvarp 1976, en kom svo út á Akureyri tveim árum seinna undir heitinu *Marjun og þau hin*, og *Símon Pétur (Símun Sámal)* eftir Martin Næs sem Skjaldborg gaf bæði út á frummáli – sem er óvenjulegt – og í þýðingu Þórodds Jónassonar 1984, en haustið áður hafði hún verið lesin í útvarp. Þar hefur raunar verið lesin drjúgur helmingur þýddu barnabókanna.

Tjaldurinn og börnin eftir Karsten Hoydal var lesin í útvarp í þýðingu Jóns Bjarman 1981, en þýðingin hefur aldrei verið prentuð. Bókin kom út á frummáli 1980 og heitir á færeysku *Heðin, Marjun og tjoldrini*. Tvær af barnabókum Ebbu Hentze sem mest hefur skrifað á dönsku hafa líka verið lesnar í útvarp, en ekki gefnar út. Það eru *Antónía og Morgunstjarna (Antonia og Morgenstjernen)*, 1981) og *Mamma á mig (Bjørns søn)*, 1982). Steinunn Bjarman þýddi bækurnar og hafði færeyskar þýðingar við höndina. Sú fyrrnefnda var á dagskrá 1987, hin ári seinna.

Kapólska kirkjan á Íslandi gaf út bænabók fyrir börn eftir Elinu Mortensen 1982. Á frummáli heitir hún *Mín fyrsta bænabók heima og í skúla*, en á íslensku *Litla bænabókin mín*, þýdd af Sigurði H. Bjarnasyni.

Loks skal þess getið að 1976 kom út barnasagan *Englarnir hans* eftir breskan höfund, Elias K. Hocking. Hún kemur ekki þessu máli við nema vegna þess einsdæmis að hún var þýdd af Sæmundi G. Jóhannessyni eftir færeyskri þýðingu Victors Daníelsens, og mega nú heimsmálin fara að vara sig!

Sumarið 1971 komu Færeyingar með leikritið *Upp í eini eikilund* eftir Jens Paula Heinesen og sýndu það á færeysku í Reykjavík (Sveinn Einarsson 1972:166), en leikrit eftir færeyska höfunda sjást hér nær aldrei eða heyrast. Þá var *Skipið* eftir Steinbjörn B. Jacobsen sýnt í Þjóðleikhúsinu 1976–77 (28. leikrit) í þýðingu Stefáns Karlssonar, en leikstjóri var landi höfundarins, Eyður Johannessen. Sýningar urðu þó nokkrar og viðtökur þokkalegar og telja kunnugir (Stefán Karlsson 1992, Sveinn Einarsson 1992) að síst hafi spilt fyrir að leikritið var færeyskt og fjallaði um sjómannalíf sem hvort tveggja var nokkur nýlunda í íslenskum leikhúsum. Brot úr *Skipinu* hefur einnig verið leikið í útvarp. 1969 var líka leikið í útvarp framhaldsleikritið *Glatadír snillingar*, gert upp úr margnefndri sögu Williams Heinesens og talið höfundarverk hans og Carlo M. Pedersens. Leikritið sem var sex þættir þýddi Þorgeir Þorgeirsson að beiðni Haralds Ólafssonar dagskrárstjóra, en leikstjóri var Sveinn Einarsson. Nokkrum árum seinna, 1976–77, voru *Glatadír snillingar* settir á svið af Leikfélagi Kópavogs, af Nemendaleikhúsinu (nemendum Leiklistarskóla Íslands í Reykjavík) 1990 og Skagaleikflokknum á Akranesi 1991 (Kolbrún Halldórsdóttir 1992). Sviðsgerð þá eftir sögunni sem notuð hefur verið á íslensku leiksviði samdi danskur leikhúsmaður, Kaspar Koch, en Þorgeir Þorgeirsson þýddi og hafði breytt heitinu í *Snillingarnir vonlausu* þegar leikritið var sýnt á Akranesi.

1983 var líka flutt í útvarp – og endurtekið tvívegis veturinn 1990 – verk, tengt færeyskum bókmenntum, eftir Þorgeir Þorgeirsson og nefnt *Ódauðleiki*, tilbrigði

fyrir útlarp í framhaldi af sögu William Heinesens um skáldið Lín Pe og trönuna hans tömdu. Frumgerðina hafði Þorgeir samið á dönsku, *Den udødelige*, enda var það verk til orðið fyrir samvinnu norrænna útlarpsstöðva. Og á útmánuðum 1993 var flutt í útlarp leikritið *Sálin*, byggt á sögu eftir Heinesen, en Þorgeir hafði veg og vanda af leikgerð, þýðingu og leikstjórn.

Enn er þess ógetið að í viðtali við Poul P.M. Pedersen (1967:6) svaraði William Heinesen þeirri spurningu hvort hann hefði aldrei skrifað leikrit á þessa leið:

– Jú hræðilegt leikrit á árunum milli 1930 og 40, sem Halldór Kiljan Laxness þýddi á íslensku. Það var sviðsett í Reykjavík. Verkið er sambland af Strindberg og Erik Bögh. Öll vandamálin enda í einni hroðalegri skriðu. Þetta er sennilega það versta, sem ég hef skrifað.

Eitthvað hefur höfundurinn fært þetta í stílinn eða hann misminnt um einstök atriði, því að hann hlýtur að eiga þarna við æskuverkið *Ranafell* sem Leikfélag Reykjavíkur sýndi fyrir meira en sextíu árum ásamt *Afritinu* eftir Helge Krog. Þessi tvö leikrit voru 141. og 142. verkefni félagsins á 35. leikári þess, 1931–32. Frumsýning var 3. mars 1932 og urðu sýningar þrjár, en leikritið þýddi Lárus Sigurbjörnsson (Sveinn Einarsson 1972:141).

Seint verður talin hér upp hver smásaga eða þáttur sem þýddur hefur verið. En fram yfir það sem getið hefur verið má frá fyrri árum benda á smásögu eftir Adrian Johansen (1973), tvær smásögur eftir Hans Andreas Djurhuus (1932, 1933) í þýðingu Jónasar J. Rafnar, eina eftir Hans M. Debes (1945) og aðra eftir M.A. Winther (1935), hina síðari í þýðingu Jóns Kr. frá Stakkahlíð, og tvær eftir Heðin Brú (1938, 1948) og eina eftir Rikard Long (1941), allar þýddar af Jóni Helgasygni ritstjóra.

1960 birtist í *Andvara* smásaga Heinesens, Jómfrúfæðingin, sem Kristján Eldjárn þýddi. Í sama riti kom líka minningaþátturinn Frá skólaárum mínum, einnig í þýðingu hans, fimm árum seinna og Gestir frá tunglinu í þýðingu Andrésar Björnssonar 1967, báðir eftir Heinesen. Þýðingu sína á Jómfrúfæðingunni, Jómfrú elur son, las Sveinn Sigurðsson í útlarp 1961 og loks er sagan til (og hefur verið lesin í útlarp) í þýðingu Þorgeirs Þorgeirssonar á smásagnasafninu *Gamaliels besættelse* þar sem hún var prentuð á frummálinu 1960. Íslendingar hafa því í þessu dæmi tekið fljótt og vel við sér og hefur sjálfsagt ekki spilt fyrir að Einar Benediktsson skáld kemur þar við sögu undir fullu nafni.

Karsten Hoydal á það sammerkt með Martin Joensen að hafa aðeins verið kynntur í útlarpi þar sem Jón Bjarman, Einar Bragi og Hjálmar Árnason lásu og/eða þýddu sína söguna hver eftir hann 1974–80. Úr útlarpi eða blöðum og tímaritum má frá síðustu 15–20 árum nefna þrjár smásögur eftir Lydiu Didriksen (1993), tvær þeirra þýddar fyrir útlarp og eina fyrir blað af ritgerðarhöfundi, tvær smásögur eftir Steinbjørn B. Jacobsen (1988), aðra þýdda af Einari Braga og hina af

höfundu þessarar ritgerðar, eina eftir Jens Paula Heinesen (1974), Heðin Brú (1975), Sverri Patursson (1983), Gunnar Hoydal og Sigurð Joensen og voru þýðendur þeirra Jón Bjarman, Halldór Stefánsson, Ingvar Gíslason, Böðvar Guðmundsson og Þorvaldur Kristinsson sem þýddi líka kafla úr skáldsögunni *Ltusins summar* eftir Oddvør Johansen. Hann var prentaður tveimur árum eftir að bókin kom út í Færeyjum, í Færeyjahefti *Tímarits Máls og menningar* 1984 þar sem m.a. birtist ágæt grein eftir Turíð S. Joensen (1984) um færeyskar nútímabókmenntir.

Það er orðið býsna drjúgt sem útvarpað hefur verið af færeysku bókmenntaefni í árána rás og við athugun kemur auðvitað í ljós töluverð fylgni milli þess, hve mikið hefur verið þýtt eftir einstaka höfunda úr færeysku eða dönsku og flutt í útvarp áður eða eftir að það birtist á prenti, ef prentun er til að dreifa. Oftast og lengst hefur þannig verið lesið eftir William Heinesen. Sumar sögurnar úr safninu *Í töfrabirtu* hafa verið marglesnar (að ógleymdri Jómfrúfæðingunni) og í seinni tíð gildir það líka um stöku sögur eða þætti í þýðingu Þorgeirs Þorgeirssonar. Auk þess var *Turninn á heimsenda* miðdegissaga 1989 og *Í morgunkulínu* lesin í útvarp haustið 1991.

Eftir að Poul P.M. Pedersen hafði þýtt þrjú færeysk ljóðasöfn á dönsku sagði Sverri Egholm (1979:28): „Hann hefur aðeins grafið hér og þar í efsta lagið á ljóðagerð þessarar aldar.“ Svipað má að líkindum segja um Íslendinga.

Þorgeir Þorgeirsson á heiðurinn af þýðingu einu heilu ljóðabókarinnar eftir Færeying sem út hefur komið hér. Það er *Séð og munað* eftir Christian Matras sem út kom 1987, en var þá níu ára gömul á frummáli og heitir þar *Úr sjón og úr minni*. Jóhann Hjálmarsson hefur líka þýtt sjö erindanna úr þeirri bók og birt í þýðingasafni sínu, *Í skolti Levíatans* (1988). Þá hefur Stefán Karlsson spreytt sig á þessum ljóðum og fleiri eftir Matras, þótt lítt hafi hann flíkað því og fæst af þýðingum hans heyrst eða sést á prenti, ein þó í *Bókaormi* (Matras 1988).

Sjö ljóða- og þýðingasöfn verður að nefna sem í eru m.a. ljóð færeyskra höfunda í íslenskum búningi: *Undir haustföllum* (1960) eftir Helga Hálfðanarson með 3 ljóðum eftir J.H.O. Djurhuus auk Færeyja eftir Petersen; söfn Þórodds Guðmundssonar frá Sandi, *Þýdd ljóð frá tólf löndum* (1965) og *Ljóðapýðingar frá Norðurlöndum* (1980) með 5 kvæðum eftir J.H.O. Djurhuus, 3 eftir Hans Andreas Djurhuus, 5 eftir Christian Matras og einu eftir hvert eftirtalinna skálda: Símun av Skarði, Sverri Patursson, Heðin Brú og Guðrið Helmsdal Nielsen, en eftir hana eru 5 í þýðingu Jóns úr Vör í *Regnbogastíg* (1981). Í öðru bindi *Ljóðapýðinga* eftir Yngva Jóhannesson (1980) er eitt kvæði eftir J.H.O. Djurhuus og 2 eftir hann og 2 eftir Regin Dahl í *Skáldamóti* Guðmundar Daníelssonar (1989). Í *Ljóðum og ljóðapýðingum* Þorgeirs Þorgeirssonar (1971, 2. útg. 1975) eru loks 3 ljóð eftir William Heinesen. Eitt þeirra birtist vorið 1993 í gjörbreyttri þýðingu sama þýðanda (Heinesen 1993a).

Á við og dreif hafa svo heyrst eða birst eitt kvæði eftir Símun av Skarði (1935) í þýðingu Skugga – Jochums M. Eggertssonar – eitt eftir Matras (1961) í þýðingu

Guðmundar Böðvarssonar og eitt eftir Carl Johan Jensen (1983) í eigin þýðingu hans, tvö eftir Hans Andreas Djurhuus í þýðingu Gils Guðmundssonar (1947) og Jóhannesar Benjamínssonar, 7 eftir William Heinesen í þýðingu Guðmundar Böðvarssonar (1961), Matthíasar Johannessen (1965), Hannesar Péturssonar (1967), Nínu Bjarkar Árnadóttur (1971a), Guðmundar Arnfinnssonar (1971b) og Þorgeirs Þorgeirssonar (1993b), en annað þeirra (1993c) hafði áður birst í annarri þýðingu hans og var nú breytt, 2 eftir Jóanes Nielsen (1975) í þýðingu Halldórs Stefánssonar, 2 eftir Alexandur Kristiansen (1975) í þýðingu Hrafns Gunnlaugssonar, eitt eftir Johannes Dalsgaard (1989) í þýðingu Þórodds Jónassonar, 3 eftir Steinbjörn B. Jacobsen í þýðingu Stefáns Karlssonar og 10 eftir Róa Patursson í þýðingu Eyvindar Eiríkssonar (1980), Þorvalds Kristinssonar, Gunnars E. Randverssonar (1992a), Vilborgar Dagbjartsdóttur (1992b), ritgerðarhöfundar og loks Pjeturs Hafstein Lárussonar og Martins Götuskeggja (1986) í sameiningu. Hinn síðastnefndi á það annars sameiginlegt með Áslaugu av Heygum að vera Færeyingur sem ort hefur og gefið út ljóð á íslensku.

„Hvergi hljómar sálmasöngur af meiri innileik en í litlu kirkjunni undir grænu hliðunum í Færeyjum,“ sagði mætur maður, en eini sálmurinn eftir Færeying sem komist hefur inn í *Sálmabók* Þjóðkirkjunnar er nýárssálmur Fríðriks Petersens, Tíðin rennur sum streymur í á, frá 1892. Hann var tekinn upp í sálmabókina 1972 í þýðingu Sigurbjarnar Einarssonar, en enginn færeyskur sálmur var þá fyrir í bókinni og hafði aldrei verið (Sigurjón Guðjónsson 1992).

Langflestar ljóðapýðingarnar eru frá síðustu þremur áratugum, en séu þær allar taldar frá upphafi og ljóð bókarinnar eftir Matras höfð með verða þetta 100 þýðingar sem skiptast þannig á 18 skáld: Matras 34, Janus Djurhuus og Heinesen 11 hvor, Rói Patursson 10, Guðrið Helmsdal Nielsen 6, Fríðrikur Petersen og Hans Andreas Djurhuus 5 hvor, Steinbjörn B. Jacobsen 3, Símun av Skarði, Regin Dahl, Alexandur Kristiansen og Jóanes Nielsen 2 hver og Jóannes Patursson, Trond Olsen, Rasmus Rasmussen, Símun av Skarði, Sverri Patursson, Heðin Brú, Johannes Dalsgaard og Carl Johan Jensen 1 hver. Af frumkvæðunum eru 17 tví- eða þríþýdd (þ.e. sama kvæði af tveimur eða þremur og tvö tvíþýdd af sama þýðanda), svo að í raun eru færeysku ljóðin 83 frá 1916 fram á þennan dag.

Á 49 árum (1941–1990) sýnast hafa verið þýddar á íslensku og prentaðar eða lesnar í útvarp 32 bækur 15 færeyskra höfunda og 2 þjóðsagnasöfn frá Færeyjum, samtals 34 bækur. (Tvær þeirra eru reyndar tvíþýddar og sú þriðja var gefin út tvisvar og hét ekki sama nafni í báðum útgáfunum, svo að þýðingar eru 36 og titlar einum fleiri.) Af þessum 34 bókum sýnast 12 hafa verið þýddar úr færeysku, en 22 úr dönsku, þar af 13 eftir William Heinesen. Við bætast tvö leikrit, annað þýtt úr færeysku, hitt úr dönsku. Mörg verkin eru miðlæg í færeyskum bókmenntum og sum hafa hlotið hér mikla kynningu. Dæmi eru um tvær útgáfur og útvarpslestur sömu skáldsögunnar og tvær prentaðar þýðingar annarrar skáldsögu.

4. Viðtökur

Í upphafi þessarar ritgerðar var þess getið að reynt hefði verið að afla upplýsinga frá íslenskum almenningssöfnunum um bækur færeyskra höfunda í íslenskri þýðingu og viðtökur þeirra í söfnunum. Samkvæmt skrá frá bókafulltrúa ríkisins (sjá heimildaskrá) var öllum svokölluðum miðsöfnum skrifað, en þau eru 43 og þeirra á meðal öll bæjar- og héraðsbókasöfn landsins.

Spurningalistarnir sem söfnunum voru sendir voru að mestu sniðnir eftir öðrum sem þau höfðu áður fengið senda frá Þórdísi Árnadóttur (1992:2–3) sem gert hafði athugun á bókum, sömdum á finnsku, í íslenskri þýðingu, útgáfu þeirra og viðtökum. Ritgerðarhöfundur fékk leyfi Þórdísar til þess að kynna sér ritgerð hennar og hafði hana sumpart til fyrirmyndar um hlut bókasafnanna, enda var könnunin á færeyskum bókmenntum í íslenskri þýðingu náskyld verkefni Þórdísar í eðli sínu. Þeirri könnun var því hagað þannig gagnvart bókasöfnunum að þessar athuganir á finnskum og færeyskum bókum á íslensku mætti e.t.v. bera saman eftir á.

Spurst var fyrir um hvaða þýddar bækur færeyskra höfunda söfnin ættu, hve mörg eintök af hverri og hve oft þær hefðu verið lánaðar. Óskað var upplýsinga um hvort söfn sem ekki eiga nú tiltekna bók hefðu átt hana áður. Þá var spurt um útlán, hvort þau hefðu verið nær því að vera 1–5 eða 5–10 á ári eða bók ekki hreyfst og til hvaða árabils útlánatölnurnar tækju. Loks var spurt hvort söfnin ættu þær bækur færeyskra höfunda sem spurt var um eða aðrar bækur Færeyinga á frummálunum, færeysku og dönsku, og hve oft þær væru lánaðar út.

Svör bárust frá eftirtöldum söfnum síðsumars 1992: Borgarbókasafni í Reykjavík, Héraðsbókasafni Kjósarsýslu í Mosfellsbæ, Bæjar- og héraðsbókasafninu á Akranesi, Héraðsbókasafni Borgarfjarðar í Borgarnesi, Amtsbókasafninu í Stykkishólmi, Héraðsbókasafni Dalasýslu í Búðardal, Héraðsbókasafni Vestur-Barðastrandarsýslu á Patreksfirði, Bókasafni Bolungarvíkur, Bæjar- og héraðsbókasafninu á Ísafirði, Héraðsbókasafni Austur-Húnavatnssýslu á Blönduósi, Héraðsbókasafni Skagfirðinga á Sauðárkróki, Bæjarbókasafni Ólafsfjarðar, Bæjarbókasafni Dalvíkur, Amtsbókasafninu á Akureyri, Bókasafni Suður-Pingeyinga á Húsavík, Bókasafni Norður-Pingeyinga á Kópaskeri, Bókasafni Vopnafjarðar, Bókasafni Seyðisfjarðar, Bæjar- og héraðsbókasafninu í Neskaupstað, Bæjarbókasafni Eskifjarðar, Héraðsbókasafni Austur-Skaftfellinga á Höfn í Hornafirði, Héraðsbókasafninu á Kirkjubæjarklaustri, Bókasafni Vestmannaeyja, Bæjar- og héraðsbókasafninu á Selfossi, Bæjar- og héraðsbókasafninu í Keflavík, Bókasafni Njarðvíkur, Bókasafni Hafnarfjarðar, Bókasafni Kópavogs og Bókasafni Seltjarnarness.

Þetta eru 29 söfn, þ.e. 67% þeirra sem skrifað var. Önnur höfðu ekki svarað eftir 8 mánuði frá því að þau fengu spurningalistana senda og var þá ekki heldur gengið eftir svörum frá þeim. Máli skiptir hins vegar að mikill meirihluti safnanna svaraði og að meðal þeirra eru stærstu söfnin og söfn í mörgum kaupstöðum og

verstöðvum þar sem Færeyingar voru hér áður fyrr hvað tíðastir gestir vegna veiða og vinnu í landi, svo sem söfnin á Austfjörðum og í Vestmannaeyjum. Ekki virðast þó kynnin af Færeyingum hafa vakið þar neitt meiri áhuga á bókmenntum þeirra en gengur og gerist. Og beinni spurningu um það, hvort þess hefði orðið vart, að dómi þeirra sem best þekkja til í söfnunum, að meiri áhugi væri þar á bókum færeyskra höfunda – þýddum eða óþýddum – en bókum annarra erlendra höfunda – svöruðu öll söfnin neitandi.

Á meðfylgjandi töflu og í athugasemdum sem á eftir fara hafa verið dregnar saman þær upplýsingar sem tókst að afla frá bókasöfnunum, en áður en nánar verður að niðurstöðunum vikið er fáeinna athugasemda þörf.¹

Á töflunni eru söfnin talin upp réttssælis frá Reykjavík eftir aðsetursstað, en bókum raðað skv. eftirnöfnum höfunda í stafrófsröð, en þar undir í aldursröð eftir útgáfuári.

Af töflunni má ráða bókaeign safnanna sumarið 1992. Ef söfn sem ekki kváðust eiga bók nú töldu sig hafa átt hana einhvern tíma áður er þess einungis getið á töflunni ef enginn vafi þótti á því leika að svo hefði verið. Það ber að hafa í huga þar sem sennilegt verður að telja að sumar bækur hafi áður verið víðar til en nú eða eintök þá verið fleiri af þeim sem enn eru til. Á það er líka rétt að benda að fara verður með gát í allri talnatúlkun vegna þess að upplýsingar vantar um stærð bókasafnanna og hversu mörgum íbúum eða stórum byggðarlögum þau þjóna, hvernig samgöngum er þar háttað og hvenær söfnin eru opin – m.ö.o. hve auðvelt er að nálgast bækurnar. Borgarbókasafn í Reykjavík hefur augljósa sérstöðu vegna stærðar sinnar og margra útibúa, enda á það í sumum tilvikum helming talinna eintaka eða meira. Amtsbókasafnið á Akureyri er prentskilasafn þar sem varðveita ber eintak af öllum bókum sem prentaðar eru í landinu, en sé aðeins eitt eintak í safninu, er bókin ekki til útláns o.s.frv.

Þótt upplýsingum um bókaeign safnanna skv. töflunni ætti að mega treysta, vandast málið þegar að útlánum kemur. Mjög var undir hælinn lagt hvort umbeðnar upplýsingar fengust um þau frá einstökum söfnum eða hversu nákvæmar. Sum þeirra virðast eiga nokkuð áreiðanlegar skráðar upplýsingar um útlán aftur í tímann, önnur, þ. á m. tvö stærstu söfnin, skrá þau ekki eða eru nú hætt því. Þá torveldar það mjög allan samanburð að sum söfn geta þess frá hvaða árabili útlánatölur eru, en önnur ekki, og hjá þeim sem geta um útlánatíðni á tilteknu árabili gætir oft misræmis milli bóka í upplýsingunum og liggja til þess margar ástæður. Augljóst virtist að bókaverðir höfðu lagt mismikla vinnu í svörin, enda aðstaða þeirra misjöfn.

Segja má um útlánin að engar upplýsingar hafi fengist þegar verst lét, en nákvæmar tölur um útlán bókanna frá upphafi þegar best gegndi, og voru þær þó

¹ Ekki þótti fært að vitna sérstaklega til upplýsinganna úr svarlistum bókasafnanna í einstökum tilvikum. Hið sama gildir um skrár útvarpsins um flutt útvarpsfni þar sem við á.

Reykjavík	Mosfellsbær	Akranes	Borgarnes	Sýkkishólmur	Búðardalur	Patreksfjörður	Ísafjörður	Bolungarvík	Blönduós	Sauðárkrúkur	Ólafsfjörður	Dalvík	Akureyri	Húsavík	Kópasker	Vopnafjörður	Seyðisfjörður	Neskaupstaður	Eskeifjörður	Höfn	Kirkjubæjarklaustur	Vestmannaeyjar	Selfoss	Keflavík	Njarðvík	Hafnarfjörður	Kópavogur	Selfarnarnes	Í fjölda safna	Eintakafjöldi alls	Var til	
8	0	1	2	+	0	0	3	1	1	1	1	0	3	1	1	0	1	1	0	2	1	1	1	1	2	1	+	1	1	21	35	2
37	1	2	3	1	0	1	3	0	1	1	1	1	6	1	1	1	1	2	1	1	1	2	1	2	1	3	2	1	27	79		
15	1	4	2	0	1	1	3	0	2	1	0	1	6	1	1	0	1	2	1	0	1	3	2	2	1	4	5	1	24	62		
32	1	1	3	1	0	0	4	0	1	1	1	1	3	1	0	0	1	2	1	1	1	1	0	2	1	1	2	2	23	65		
59	1	2	2	1	0	1	3	0	1	2	1	1	3	1	1	0	0	3	1	1	1	3	1	3	1	2	4	1	25	100		
48	1	1	0	1	0	0	4	0	1	2	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	2	1	1	2	4	1	23	79		
88	2	3	1	1	0	1	4	1	1	1	1	1	3	1	0	0	1	1	1	1	0	3	4	2	1	4	3	1	25	131		
67	1	1	2	1	0	1	3	1	1	0	0	1	5	1	1	0	1	1	1	1	1	2	1	2	1	3	2	1	25	103		
27	2	3	2	1	0	1	3	1	1	1	1	1	6	1	0	0	1	1	1	1	1	2	3	3	1	3	4	3	26	75		
24	2	3	1	0	0	1	3	0	1	1	0	1	4	1	0	1	0	1	1	1	1	2	2	1	1	3	2	2	23	60		
17	2	2	0	1	1	0	3	2	1	1	1	1	4	1	0	0	1	1	1	1	1	2	2	2	1	3	4	2	25	58		
30	1	2	0	0	1	1	3	0	1	1	1	1	5	1	0	0	1	1	1	1	0	3	2	2	1	3	6	2	23	71		
28	2	2	2	1	1	0	3	1	1	1	1	1	6	1	0	1	1	1	1	1	1	2	2	4	1	3	3	2	27	74		
29	2	2	2	0	1	1	3	0	1	1	0	1	6	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	3	0	2	3	2	24	67		
22	1	2	1	1	0	1	2	0	1	1	0	1	5	1	0	1	1	1	1	1	1	2	2	3	0	3	3	1	24	58		
21	1	3	0	0	0	0	3	1	2	0	0	1	4	1	0	0	0	1	1	1	1	3	2	2	1	2	2	1	20	55		
17	1	2	2	1	1	0	3	0	1	1	0	1	4	0	0	1	1	0	1	1	1	1	1	3	0	2	3	2	22	52		
0	0	0	2	0	1	1	2	0	0	1	0	0	1	+	0	0	1	0	1	0	0	0	2	0	0	+	+	1	10	13	3	
19	0	2	2	1	0	2	2	0	1	1	1	1	2	1	1	0	0	2	1	1	1	0	2	0	1	0	1	+	1	20	45	1
50	2	5	1	1	1	0	2	2	1	1	2	1	3	1	0	1	0	2	1	2	2	7	2	4	1	5	3	1	26	104		

	Reykjavík	Mosfellsbær	Akranes	Borgarnes	Sýkkishólmur	Búðardalur	Patreksfjörður	Ísafjörður	Bolungarvík	Blönduós	Sauðárkrúkur	Ólafsfjörður	Dalvík	Akureyri	Húsavík	Kópasker	Vopnafjörður	Seyðisfjörður	Neskaupstaður	Eskifjörður	Höfn	Kirkjubæjarklaustur	Vestmannaeyjar	Selfoss	Keflavík	Njarðvík	Hafnarfjörður	Kópavogur	Selfarnarnes	Í fjölda safna	Eintakafjöldi alls	Var til	
Dýmæra líf	20	1	1	1	1	1	0	3	1	0	1	0	0	5	1	0	0	1	1	1	0	1	4	2	1	0	3	1	0	20	51		
Litli Siggí og kálfurinn	13	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1	0	6	20		
Séð og munað	8	0	1	1	0	0	0	1	0	1	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	9	17		
Hrossin í Skorradal	20	1	1	1	0	0	1	3	0	1	3	0	1	5	0	0	1	0	1	1	0	2	3	2	1	2	2	2	0	19	54		
Ofurhugarhafsins	30	1	3	2	0	0	0	3	0	1	2	0	1	6	1	0	0	0	1	2	0	1	2	4	6	2	4	1	5	20	78		
Sjóran í Norðurhöfum	32	2	3	2	1	0	0	3	0	1	2	1	1	6	1	0	0	1	1	1	0	1	3	5	2	3	4	5	5	23	86		
Sjórnæingjar í sjónmáli	27	2	3	2	1	0	0	3	0	1	2	1	1	6	1	0	0	0	1	2	0	1	2	3	3	+	3	2	5	21	71	1	
Litla bænabókin mín	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	5		
Simon Pétur	25	4	3	3	1	0	1	3	0	0	1	1	1	6	1	0	0	1	1	1	1	0	4	2	1	0	0	6	2	21	69		
Hreimur fossins hljóðnar	22	+	1	2	1	0	1	2	0	0	0	1	0	1	1	1	0	1	1	1	1	0	1	2	1	+	0	3	1	19	45	2	
Færeyskar sagnir og ævintýri	3	0	0	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	0	1	25	1	3	0	0	0	1	1	1	23	30		
Færeyskar þjóðsögur	43	0	1	0	1	0	0	2	0	0	1	0	1	2	1	0	1	1	1	1	1	0	1	0	0	1	0	1	1	1	17	61	
Fjöldi bóka (titla) í safni	30	23	28	25	20	10	16	31	10	25	27	16	25	31	26	10	9	21	26	29	22	22	30	25	26	20	24	29	27				
Safn átti áður að auki	1				1									1											2	2	2						
Alls	30	24	28	25	21	10	16	31	10	25	27	16	25	31	27	10	9	21	26	29	22	22	30	25	26	22	26	31	27				

Færeyskar bækur í íslenski þýðingu á almenningubókasöfnum.

Tölur sýna eintakafjölda í safni, + að bók var þar áður til.

aðeins frá einu safni. En auk talnanna um tíðni útlána bárust með svörunum athugasemdir til skýringar frá sumum söfnunum og áður en gengið var frá þessari grein til birtingar átti höfundur hennar símtöl við bókaverði og afgreiðslufólk allra safnanna sem svarað höfðu.

Samkvæmt þeim upplýsingum sem þannig fengust teljast bækur hafa haldið nokkuð jafnri athygli, að svo miklu leyti sem þær hreyfast enn í söfnum, og mestri ef þær gera það enn 5–10 sinnum á ári. Það er hins vegar nær undantekningarlaust regla að fyrstu eitt til þrjú árin eftir útkomu bókar eru útlán gjarnan 5–10 (og stundum fleiri) á ári, en fækkar svo niður í 1–5 um mislangt skeið. Býsna algengt er svo að bækurnar hætti að verulegu leyti að hreyfast, en þá gerist það mjög missnemma. Ekki er nærri alltaf vitað hve langan tíma er miðað við þegar safn segir enga hreyfingu á bók, en oftast er ekki táknað það þó eitt til þrjú síðustu árin ef vitað er með vissu til hvaða tíma útlánstölurnar ná. Annars er allur gangur á þessu og dæmi um að sums staðar hafi bók lítið hreyfst langalengi, jafnvel frá því að hún var ný.

Flest sem hér hefur verið sagt um hlut bókasafnanna í þessari athugun á bókum eftir færeyska höfunda, svörin og vandkvæðin á að treysta þeim og túlka þau – nema að mjög takmörkuðu leyti – kemur næsta vel heim við það sem um sama efni segir í áður nefndri ritgerð um finnskar bækur í íslenskum almenningubókasöfnum. Þar er líka tekið fram að fyrir því sé löng og almenn reynsla í söfnunum að útlán séu jafnan mest fyrst eftir að bækur koma út, en síðan dragi úr þeim. Sumar bækur hafi nú varla hreyfst þar árum saman, en aðrar haldi nokkuð jafnri athygli (Þórdís Árnadóttir 1992:2–3, 24–25).

En nú skal vikið að helstu efnisniðurstöðum bókasafnskönnunarinnar og fyrst lítið á töfluna. Hún sýnir að a.m.k. 7 söfn (af þeim sem svöruðu) eiga eða hafa átt allar eða nær allar bækurnar sem eru til athugunar. Það eru söfnin í Reykjavík, á Akranesi, Ísafirði, Akureyri, Eskifirði, í Vestmannaeyjum og Kópavogi. Fast á hæla þeim koma söfnin á Sauðárkróki, Húsavík og Seltjarnarnesi, í Neskaupstað, Keflavík, Hafnarfirði og Borgarnesi og á Blönduósi, Dalvík og Selfossi. 6 önnur söfn eiga eða hafa átt 20 bókanna eða fleiri, 5 söfn 10 þeirra eða fleiri og aðeins eitt safn færri en 10. Með sanngirni verður varla annað sagt en söfnin hafi yfirleitt staðið sig vel í bókakaupunum, því að langalgengast var að þau hefðu keypt þær bækur sem um var spurt, þótt getið væri nokkurra dæma um að þau hefðu fengið bækur að gjöf.

Þær bækur færeyskra höfunda í íslenskri þýðingu sem nú eru til í flestum safnanna eru *Gestur* og *Kvennagullið í grútarbræðslunni* sem til eru í 27 söfnum hvor, *Barbara* og *Turninn á heimsenda* í 26 söfnum hvor og *Móðir Sjöstjarna*, *Slagur vindhörpunnar*, *Vonin blíð* og *Í morgunkulinu* í 25 söfnum hver.

Aðeins af fjórum bókanna eiga söfnin samanlagt 100 eintök eða fleiri. Flest eru þau 131 af *Vonin blíð* og 104 af *Barböru*, en *Móðir Sjöstjarna* er til í 103 eintökum og *Slagur vindhörpunnar* í 100.

Um sögu Jacobsens og skáldsöguna *De fortabte spillemænd* eftir William Heinesen verður hins vegar að gera athugasemd í þessu sambandi.

Söfnin eru 29 og á eitt hvoruga þýðinguna á *Barböru*. Tvö eiga *Far, veröld, þinn veg*, en ekki *Barböru* sem 26 eiga. Samtals eiga því 28 söfn íslenska þýðingu sögunnar í a.m.k. annarri hvorri útgáfunni í 117 eintökum. Engin bók Færeyings er til þýdd í fleiri söfnum og aðeins tvær í fleiri eintökum. Það eru *Vonin blíð* og *De fortabte spillemænd*.

Hin síðarnefnda er til í tveimur þýðingum. Þrjú söfnin eiga hvoruga þeirra, en af þeim 26 söfnum sem þá eru eftir eiga 6 *Slag vindhörpunnar*, en ekki *Glatada snillinga*. Um eitt safn er þessu öfugt farið. Önnur þýðingin er því til í 26 söfnum og báðar í flestum, en samtals eru eintökin 155, svo að engin þýdd bók eftir Færeying er til í fleiri eintökum í söfnunum sem í hlut eiga.

Þær bækur sem í senn eru til í fæstum söfnum og í fæstum eintökum eru *Litla bænabókin mín*, *Litli Siggí og kálfurinn*, *Séð og munað*, *Far, veröld, þinn veg* og *Færeysskar þjóðsögur*.

Um útlán og vinsældir einstakra bóka samkvæmt þeim er sem fyrr segir enginn hæðarleikur að fullyrða mikið. Vegna þess hve svörin um útlánatíðni voru misjöfn og samanburðargrundvöllur af þeim sökum ótraustur var úrvinnslan auðvitað miklum vandkvæðum bundin og ókleift að sýna útlán með töflu eins og bókaeignina, þótt það væri ætlunin í fyrstu. Fyrir vikið verður einungis að líta á það sem hér er sagt um útlán bóka eftir færeyska höfunda í íslenskri þýðingu sem takmarkaðar vísbendingar, fjarri allri vísendalegri nákvæmni.

Óhætt virðist þó að ætla að töluverð fylgni sé milli bókaeignar og útlána, þannig að útlán séu hlutfallslega fæst á þeim bókum sem fæst söfn eiga eða til eru fæst eintök af. Það eru í sjálfu sér lítil tíðindi, en ekki má gleyma því í þessu sambandi hve mislangt er síðan bækurnar komu út og hver áhrif það getur haft. Sé það tekið með í reikninginn, sýnast margar eldri bækurnar halda nokkuð vel í við þær yngri, svo að nýnæmisreglan er engan veginn einráð.

Ef reyna á að gera sér hugmynd um gengi og vinsældir íslenskra þýðinga á færeyskum bókum samkvæmt upplýsingum bókasafnanna frá í fyrra virðast bækur Williams Heinesens hafa vinninginn. Einna mestra vinsælda sýnast njóta þrjár elstu og tvær yngstu þýðingar Þorgeirs Þorgeirssonar: *Turninn á heimsenda*, *Fjandinn hleypur í Gamaltel*, *Í morgunkulínu*, *Töfralampinn* og *Glatadir snillingar*, svo og *Hrossin í Skorradal* (sem var nýjust færeyskra bóka í þýðingu þegar könnunin var gerð) og tvær af „sjóræningjabókum“ Mortanssons, *Ofurhugar hafsins* og *Sjóræningjar í sjónmáli*. Nálægt þeim standa *Marjun og þau hin* eftir Maud Heinesen, *Barbara* eftir Jacobsen, *Vonin blíð* eftir William Heinesen og *Gestur* eftir Jens Paula Heinesen. Þá koma aðrar bækur Williams Heinesens (þ. á m. *Slagur vindhörpunnar*), *Fedgar á ferð* eftir Heðin Brú og *Símon Pétur* eftir Martin Næs. Ekki skal hér saxað smærri, enda fyrirvari hafður um þessa upptalningu, en vegna

Þess sem áður sagði um tvær útgáfur sömu þýðingarinnar á *Barböru* eftir Jacobsen, sína með hvoru heiti, og tvær þýðingar á *De fortabte spillemænd* eftir William Heinesen, sem hvor heitir sínu nafni, má með töluverðum rökum ætla að þessar sögur hafi verið einna mest lesnar og lánaðar út allra bókanna eftir færeyska höfunda, sé litið á báðar útgáfur þýðingarinnar á hinn fyrrnefndu sem eina og sömu bókina og báðar þýðingar hinnar síðarnefndu sömuleiðis.

Þetta kemur ekki á óvart. Óhætt er að fullyrða að þýðingarnar á þessum tveimur skáldsögum hafa frá upphafi notið mikilla vinsælda og gera það enn, enda hafa þær beint og óbeint hlotið óvenju mikla kynningu. Til þess bendir líka sú staðreynd hve oft þær eru nefndar meðal þeirra bóka sem söfnin kváðust eiga á dönsku eða færeysku.

Um það var spurt hvort þau ættu á frummáli þær bækur færeyskra höfunda sem þeir sömdu á dönsku og til eru á íslensku. Þá var spurt hvort söfnin ættu bækur á færeysku og hvort þeirra á meðal væru einhverjar bókanna sem samdar hafa verið á því máli og þýddar á íslensku.

Á daginn kom að ekkert safn virtist búa betur að þessu leyti en Amtsbókasafnið á Akureyri. Í skrá þess eru tekin upp talsvert á annað hundrað nöfn skáldrita og fræðibóka á færeysku sem safnið hefur eignast og eru sumar bækurnar í mörgum bindum. Skýringin er sú að bæði hafa safninu borist í prentskilum þær bækur á færeysku sem prentaðar eru hér á landi og einnig hafa því verið gefnar færeyskar bækur, þ. á m. töluvert safn frá landsbókasafni Færeyja 1985.

Um það bil þriðjungur safnanna á annars nokkrar bækur á færeysku (þ. á m. furðu oft færeyskar þýðingar á *Barböru* og *De fortabte spillemænd*!) og nokkur söfn geta um bækur á dönsku eftir færeyska höfunda, einkum William Heinesen. Á stöku stað hafa söfnin fengið eina og eina af þessum bókum að gjöf, en víðast hvar er sögð lítil eða engin hreyfing á þeim.

Af þeim svörum sem bárust frá bókasöfnunum verður, með eðlilegum fyrirvara sagt, ekki séð í fljótu bragði að bækur færeyskra höfunda skeri sig á neinn hátt úr eða hegði sér öðruvísi á íslensku bókafingi en verk annarra höfunda í íslenskum þýðingum.

Svipuðu máli má ætla ég að gegni um viðtökur þeirra á sölumarkaði og hjá þeim sem fjallað hafa um bækur í fjölmiðlum. Þótt tveir eða þrír útgefendur kvarti undan dræmri sölu, verður að taka því með fyrirvara miðað við upplýsingar annarra og ýmislegt sem ráða má af líkum. Og hæpið er að gleypa það hrátt að þjóðerni höfunda sé orsök dræmrar sölu. Þeir sem kvarta hafa nú selt upp bækur sínar, allar nema þær síðustu, og hinir telja bækurnar hafa selst þokkalega, jafnvel ágætlega á stundum. Lítið upplag telst hér 1000 eintök eða þar undir (nema af ljóðabókum), allstórt eða stórt 2000 og þar yfir, en margar bókanna sem hér eru til athugunar má ætla að hafi verið prentaðar í 1500–2000 eintökum og verið 5–10 ár að seljast, 2–3 þegar best lét, en mun lengur ef upplag var óvenju stórt eða bókin í 2. útgáfu. Varla

er fjarri lagi að þorri bókanna hafi notið sæmilegrar sölu eða meðalsölu þegar til lengdar lét.

Mjög er undir hælinn lagt hvort eða hversu víða og vandlega var skrifað um fyrrgreindar bækur í blöð eða tímarit. Áður var e.t.v. meira um bókaumsagnir eða ritfregnir en eiginlega ritdóma þar sem ritdómarinn tekur sjálfan sig – og stundum verkið – mjög hátíðlega, en bæði fyrr og síðar virðist tilviljun einatt hafa ráðið furðu miklu um hvort bók var veitt athygli eða ekki. Niðursallandi gagnrýni um bók eftir færeyskan höfund er fátíð, þótt nefna megí undantekningu sem sannar regluna (Þórarinn Guðnason 1942). Hins vegar sést allt frá fremur góðum og vinsamlegum upp í frábæra dóma. Höfundar og þýðendur ættu því að geta vel við unað, enda algengast að þýðendur séu skáld og rithöfundar eða vel þjálfað fólk á akri bókmenntanna.

Þar sem þeirra sést eða heyrast getið á íslensku er oft farið lofsamlegum orðum um verk Jacobsens og Williams Heinesens sem heita má að eigi helming færeysku bókanna sem þýddar hafa verið, enda sumar þeirra býsna mörgum kunnar, svo og frægd og staða höfundanna og ágæti þeirra í dönsku og færeysku bókmenntalífi. Því fremur stingur það í augu við samanburð hve fátt hefur verið þýtt úr færeysku, t.d. aðeins ein bók eftir hvern afkastamikilla merkishöfunda sem skrifa á því máli og gert hafa garðinn frægan heima fyrir. Þótt verkum færeyskuhöfunda hafi yfirleitt verið vel tekið eru þeir og verk þeirra – og þar með færeyskar nútímabókmenntir – áreiðanlega miklu miður kunn en fyrrgreindra starfsbræðra þeirra og standa í skugga þeirra. Svo vill hins vegar til að af barna- og unglingabókunum hefur meira en helmingur verið þýddur úr færeysku.

Kylfa virðist oftast hafa ráðið kasti um hvað þýtt var af kveðskap en óbundnu máli, en auðvitað geta menn deilt um hversu túlka eigi talningarniðurstöður og annað slíkt og við hvað skuli miða. Þyki það lítið að hafa eignast á íslensku 34 bækur eftir færeyska höfunda á hálfri öld, má benda á að þær eru helmingi fleiri en þær bækur sem eftir nær 70 ára viðleitni eru til á íslensku eftir höfunda sem skrifa á finnsku.

Útgáfufrumkvæðið virðist oftast hafa komið frá þýðendum en útgefendum. Það sýnist helst þurfa Færeyjavínáttu og Færeyjakynni í bland við bókmenntaást eða -áhuga til þess að færeyskum bókmenntum sé sinnt hérlandis. Og ef Íslendingar vilja fylgjast með þeim þurfa þeir að þýða meira og gefa út, því að vitneskja útlendinga um þær takmarkast við þýðingar eins og Sverri Egholm sagði. Þeir eru enn furðu fáir sem hafa látið sér þau orð Jóns Bjarman (1983:16) úr Morgunblaðsgrein um nýjar, færeyskar bækur 1983 að kenningu verða, að þær væru „auðlesnar þeim sem nenna að leggja það á sig að setja sig inn í og læra eilítið í því máli, sem stendur næst móðurmáli okkar, í stað þess að hafa það að skopi“.

„Oft er það gott sem gamlir kveða“, en brýnast væri auðvitað að snúa sér að lítt kynntum eða ókynntum öndvegishöfundum síðasta aldarfjórðungs – t.d. þeim sem

Turíð S. Joensen nefndi í yfirlitsgrein sinni fyrir tæpum áratug – og öðrum sem síðan kunna að hafa bæst í hópinn.

5. Niðurstöður

Kringum síðustu aldamót verður fyrst vart áhuga Íslendinga á að kynna sér nýjar bókmenntir Færeyinga, einkum ljóð, enda tengsl þeirra augljós við sókn færeyskrar tungu sem ritmáls og þjóðernis- og sjálfstæðisbaráttu Færeyinga í menningarefnum sem vöktu áhuga Íslendinga. Sá áhugi fór þó ekki að segja til sín að ráði fyrr en komið var fram undir seinna stríð.

Tvær þýddar skáldsögur færeyskra samtímahöfunda voru gefnar út 1941. Að þeim meðtöldum hafa komið út á íslensku eða verið lesnar í útvarp 34 bækur færeyskra höfunda, þar af 11 barna- og unglingabækur og tvö þjóðsagnasöfn. Af þessum 34 bókum virðast 22 (þar af 3 eftir Jørgen-Frantz Jacobsen og 13 eftir William Heinesen) hafa verið þýddar úr dönsku, en 12 úr færeysku, þ. á m. röskur helmingur barnabókanna. Áberandi er hve miklu minna hefur verið þýtt eftir höfunda sem skrifa á færeysku en dönsku, einkum miðaldra og yngri, sem flestir mega heita nánast óþekktir hér. Þekktustu verkin, að frátöldum fáeinum smásögum og kvæðum sem sum hafa verið margþýdd, eru án efa skáldsögurnar *Barbara* eftir Jørgen-Frantz Jacobsen og *De fortabte spillemænd* eftir Heinesen. Til undantekninga heyrir að leikrit frá Færeyjum séu þýdd hér eða sett á svið. Um 80 færeysk ljóð hafa með vissu verið þýdd á íslensku. Flestar eru þýðingar á ljóðum eftir Christian Matras, J.H.O. Djurhuus, William Heinesen og Róa Patursson. Aðeins ein ljóðabók hefur verið þýdd öll og til er eitt smásagnasafn fyrir utan söfn Williams Heinesens. Nokkrum sinnum hafa þó smásögur færeyskra höfunda birst á við og dreif í blöðum og tímaritum eða heyrst í útvarpi sem hefur verið býsna drjúgt við kynningu á færeyskum bókmenntum.

Þýðingar á þeim virðast ekki skera sig á neinn hátt úr í íslenskum almenningssbókasöfnum, hvorki um bókaeign né útlán, miðað við þýddar bækur frá öðrum löndum. Mjög torvelt er að afla nothæfrar vitneskju um útlán, en augljós tengsl virðast milli þess orðs sem fer af bók og höfundi og bókaeignar og útlána. Þannig sýnast ýmsar bækur Heinesens hafa vinninginn ásamt *Barbörü* og *Gesti* eftir Jens Paula og nokkrum barna- og unglingabókum, einkum meðan þær eru nýjar. Bókaútgefendur hafa stundum kvartað yfir dræmri sölu bóka eftir Færeyinga, en upplög hafa oft verið meðalstór eða í stærra lagi og salan ekki minni en gengur og gerist þegar á allt er litið. Yfirleitt hefur þýddum verkum færeyskra höfunda verið vel og vinsamlega tekið í ritdómum og umsögnum. Einkum hefur verið talinn mikill fengur að verkum Williams Heinesens. Oft er sú skoðun látin uppi að bókmenntir Færeyinga séu þess verðar að Íslendingar geri sér tíðara um þær en þeir hafa gert og einatt hafa Færeyjavinir og sérstakir áhugamenn um þær og færeyska

menningu tekið frumkvæðið þegar um þýðingu eða útgáfu var að ræða og þýðendur oftast verið skáld eða rithöfundar sjálfir og verk þeirra að jafnaði fengið góða eða ágæta dóma.

Auk prentaðra heimilda og viðtala sem vísað er til í greininni hefur verið stuðst við prentaða (og fjölritaða) dagskrá Ríkisútvarpsins (hljóðvarpsdeildar) og spjaldskrár þess um flutt útvarpsefni og varðveitt dagskrárbönd eftir því sem unnt hefur verið og við á. – Meginheimildir um hlut bókasafnanna eru svör 29 almenningubókasafna sem upp eru talin á bls. 68 við spurningum á listum sem öllum miðsöfnum landsins voru sendir vegna þessarar athugunar, svo og viðtöl við bókaverði og fleiri starfsmenn safnanna vorið 1993.

SUMMARY

This paper deals with modern Faroese literature translated into Icelandic and is mainly based on printed sources, answers to questionnaires sent to public libraries in 1992, radio archives and interviews with people concerned.

In Iceland the first traces of an awakening of interest in contemporary Faroese literature can be found around 1900, which grew slowly until the thirties.

Since 1941 there have been translated 34 books by Faroese writers, writing *either* in Faroese or Danish, the latter being most fully represented by Jørgen-Frantz Jacobsen and William Heinesen with 16 titles in all, their novels *Barbara* and *The Lost Musicians* probably being the best known and most popular of all Faroese books translated into Icelandic. Among the books in question there are two volumes of folk tales and adventures, two novels, one book of poems and one of short stories by authors writing in Faroese, not forgetting almost a dozen of books for children. Faroese plays are very seldom heard of in Iceland. About 80 poems and some short stories, many of them by major Faroese poets or authors, are known to have appeared or been broadcast in Icelandic. On the other hand, most middle-aged or younger representatives of Faroese literature are little known in Iceland.

In Icelandic public libraries Faroese literature in translation seems in no way to make an exception to the rule, the best known and newest books being most popular among the lenders each time. A very similar pattern applies to publication and sale. Critics have, in general, welcomed translations of Faroese literature and the translators, often spurred by special knowledge or personal interest, have, in many cases, been professional writers themselves, or well-versed literary people.

Føroysk og íslensk kvæðir

1. Kvæðabýtið millum londini

Føroysk og íslensk kvæðayrking eru samgrónir partar av norðurlandsku kvæðayrkingini, og høvuðseyðkennini á skaldskapargreinini í Føroyum og í Íslandi eru tey somu sum í hinum norðanlondum.

Tað er eyðkent fyri eldri yrkingarlist í Íslandi, at so nógvar ymiskar skaldskapargreinar hava verið royndar. Tann greinin, ið oftast verður nevnd saman við kvæðunum, í tí merking tey her eru til viðgerðar, er *rímurnar*. Íslendsku kvæðini tykjast annars at hava staðið aftarlaga sum granskingarevni, men trý virðismikil verk hava tikið hesa skaldskapargrein til viðgerðar, umframt sjálvar útgáurnar, og tað eru tey, eg byggj á her. Tey eru tvær bókur hjá Vésteini Ólasyni: *Sagnadansar* frá 1979 og *The Traditional Ballads of Iceland* frá 1982. Hin triðja er Jón Samsonarson: *Kvæði og dansleikir* frá 1964. Ongin heildarviðgerð finst enn um føroysku kvæðini, og tann, ið mest hevur skrivað um tey, er Mortan Nolsøe í stakgreinum í ymsum tíðarritum og bókum. Eg havi ritstjórnað einum savni av hansara greinum, sum tíverri ikki hevur borið til at fáa á prent enn. Tað finst sum óprentað handrit á bókasavninum á Føroyamálsdeildini við Fróðskaparsetur Føroya undir heitinum *Kvæðagreinar*.

Eitt kvæði kann vera so mangt og orðið verður brúkt um mong sløg av yrking í nútíð og fortíð. Her brúki eg orðið *kvæði* synonymt við orðið *ballada* ella *miðaldarballada*. Eg brúki tað sum høvuðsnavn á skaldskapargreinini og í tí týðningi, vanligur hevur verið millum norðurlandskar kvæðagranskarar, og sum er lýstur í innganginum til TSB. Nógvar annars verið sagt um terminologi á økinum, og nógvar konnotatióinir loða uppi við heitum og nevnum, men tað kjakið er óneyðugt at greina her.

Ein góð ábending um sambandið millum íslensk og føroysk kvæðir fæst, um vit gera sum Svale Solheim (1970) og telja kvæðini, sum hava verið kend og eru uppskrivað ávikavist í Føroyum og í Íslandi. Í TSB eru kvæðini definerað í týpur, ið hvør hevur fingið sítt nummar. Tilsaman eru 837 týpur skrásettar í TSB, skiftar í seks bólkar, sum vanligt hevur verið leingi í kvæðagranskingini.

A-bólkurin kallast á eingilskum *Ballads of the supernatural*, ein romantiskt hugsandi fortíð brúkti á skandinaviskum máli heitið *naturnymtiske viser*, og á føroyskum havi eg sæð heitið *náttúrukvæði*. Sjálvur kundi eg heldur hugsað mær

kvæði um pátrúgv. Hetta eru kvæðini ella vísurnar um álvar, huldufólk og tílíkt úr pátrúnni, ið ikki eru trøll ella risar í føroyskari merking, alt slíkt so sum Blankans ríma, Hørpu ríma og Ólavur Riddararós, á íslenskum Hildibrands kvæði, Hørpu kvæði og Kvæði af Ólafi Liljurós. Í hesum bólki eru skrásettir 75 týpur í TSB, harav 14 í Føroyum og 11 í Íslandi. Fimm av teimum føroysku eru bara uppskrivaðar í Føroyum, og tvær av teimum íslensku eru bara funnar í Íslandi. Hetta lítla tal, ávikavist 14 og 11, undrar ongan, tí hesi kvæði um pátrúgv verða roknað sum eysturnorðurlendsk sergrein í kvæðayrkingini. Nógv tær flestu týpurnar eru danskar og svenskar.

B-bólkurin – tað eru *halgikvæðini* – *legendary ballads* – er eisini lítil her á leiðini: 5 íslensk og 8 føroysk kvæðir. Eitt er bara á íslenskum og tvey bara á føroyskum. Tilsaman eru 41 týpur í hesum bólki í TSB.

C-bólkurin kallast *sannsøgulig kvæðir* og er eisini lítil, onki sannsøguligt kvæði er uppskrivað ella skrásett á íslenskum og fyra á føroyskum, harav Eyðuns ríma bara finst í Føroyum.

So koma vit til teir stóru bólkarnar *riddarakvæðini* og *kappakvæðini*. Av riddarakvæðum hevur TSB 440 týpur. 54 eisini á føroyskum, og av teimum eru tær 18 bara kendar úr Føroyum. 60 týpur eru á íslenskum, harav heilar 24 einans eru í Íslandi. Kappakvæðini eru 167 í tali í TSB, tvs. í øllum norðanlondum, Føroyar hava 125 kappakvæðatýpur, har av 101 eru serføroyskar. Her kemur beinanvegin ein stórur munur fram millum føroyska og íslenska kvæðayrking, tí úr Íslandi hevur TSB einans 4 kappakvæðir, men av teimum eru so tey trý seríslensk, ella bara kend í Íslandi. Kappakvæðir og riddarakvæðir eru so at siga pólarinir í norðurlendskari kvæðayrking, við tað at riddarakvæðini eru eyðkend í tí eysturnorðurlenska økinum – Danmark og Svøríki, og kappakvæðini eru eitt serligt vesturnorðurlendskt kvæðaslag. Hetta vesturnorðurlenska økið er Føroyar, Ísland og Noreg, har Ísland við næstan ongum kappakvæðum og so mongum riddarakvæðum sum 60 av tilsaman gott hundrað kvæðum týðuliga skilir seg burturfrá í hesum kappakvæðaøkinum.

Halda vit fram at samanbera, síggja vit, at einans 27 av teimum 837 kvæðatýpunum í TSB hava verið til bæði í Føroyum og Íslandi umframt aðrastaðni, og at einans fyra kvæðir eru uppskrivað bara í Føroyum og Íslandi og ikki aðrastaðni. Millum hesi fyra er onki av teimum, vit kunna kalla tey stóru føroysku kappakvæðini. Hesi fyra nevndu eru tey trý riddarakvæðini Magnus kongur í Noregi (TSB D 94, CCF 31), sum á íslenskum eitur Margrétar kvæði (ÍFkv 14); Magnus Jógvansson (TSB D 212, CCF 148), á íslenskum Kvæði af Magnusi Jónssyni (ÍFkv 27); tað meira ella minni rudimentera Gunnars kvæði (TSB D 355, CCF 21), á íslenskum Kvæði af Gunnari af Hlíðarenda (ÍFkv 49) og so at enda hin ikki episki tátturin ella skemtikvæðið Húgvutátturin (TSB F 47, á føroyskum prentaður í Evensen 1929), sum á íslenskum eitur Húfan dýra (ÍFkv 108).

Niðurstøðan av hesi fyrstu samanbering má vera tann, at onki beinleiðis samband er millum høvuðstáttin í føroyskari kvæðayrking – kappakvæðini, sum fram um alt sermerkja føroyska kvæðayrking – og íslendsk kvæðir: kappakvæðini eru minsti kvæðabólkurin í Íslandi við sínum fyra kvæðum, ið øll eru ókend í Føroyum, og onki av teimum mongu og longu føroysku kappakvæðunum er kent í Íslandi, tað vit vita um. Av einstøkum fáum dómum sæst tó, at beinleiðis samband kann ávísast, men tað tykist at vera í undantaksföri, ið eina helst kann stava frá onkrum einstøkum føroyingi, ið er komin til Íslands ella øvugt. Slík dømi siga onki um regluligt, genuint samband millum føroyska og íslenska kvæðayrking yvirhøvur. Hesi fáu dømi skal eg umtala hvørt sær.

2. Tey fyra føroysku/íslensku kvæðini

Tað føroyska Gunnars kvæði er einans 11 tvíreglað ørindi, sum Schrøter hevur skrivað upp í Suðuroy tíðliga í 19. øld, og tykist mest sum fragment úr einum hálgloymdum kvæði. Serliga endin tykist avkvettur, men byrjanin við. Evnið er úr Njáls søgu, sama evni sum hitt íslenska kvæði um Gunnar á Hlíðarenda. Annars tykist onki samband vera millum tey bæði, og Vésteinn Ólason hevur óivað rætt í, at tey eru yrkt óheft av hvørjum øðrum. Søgan um deyða Gunnars er, sum Vésteinn sigur, saktans spennandi tilfar hjá meira enn einum kvæðayrkjara (Vésteinn Ólason 1982:291f).

Kvæði um Magnus Jógvansson hevur ikki kent söguevni sum Gunnars kvæði, men hevur alkent tema: Magnus Jógvansson skal giftast við frúnni Ingibjörg, samstundis sum hann frígjar við frúnni Elini, einkjuni eftir Dagfinn unga. Og ivaleyst ikki bara henni, tí kvæðið byrjar so: „Tað var Magnus Jógvansson / hann giljar alt hann mátti“. Kvæðið finst í tveimum uppskriftum hjá Schrøter, og í Íslandi er einans uppskrift, sum Gissur Sveinsson hevur gjørt. Vésteinn Ólason heldur íslenska kvæðið um Magnus Jónsson bera dām av eysturnorðurlendskari kvæðayrking, hann sær onki serligt beinleiðis samband vera millum føroyska og íslenska kvæðið, og heldur at tað eins væl kann vera komið higar norður í Atlantshav úr Danmark, har tað seinni er gloymt (Vésteinn Ólason 1982:226f). Um føroyska kvæðið kann eg siga, at tað ber ongan dām av serføroyskari kappakvæðayrking, tvørturímóti ber tað einvísan dām av eysturnorðurlendskari riddarakvæðayrking við m.a. parallelløringum í Harra Pætur og Elinborg og donskum riddaravísu, sum eisini hava verið vælkendar í Føroyum. Ikki bara mong ørindi, men eisini málbúin sum heild tykist lítið skyldur við tey føroysku kappakvæðini. Føroyska kvæðið er einvíst í eysturnorðurlendskum riddarakvæðastíli, men um tað er eitt beinleiðis lán/umseting er ilt at siga. Nøvnini Magnus Jógvansson/Magnus Jónsson og Dagfinn/Dávið vísa klárt, at samband er millum føroyska og íslenska kvæðið, so at tað er antin farið millum lond eftir at tað er yrkt, ella er yrkt eftir onkrari vælkendari søgu. Sjálvur hugsar mær hin fyrra møguleikan.

Klárari samband millum eitt føroyskt og eitt íslenskt kvæði finna vit í Magnus kongur í Nøríki, sum eisini verður kallað Margretu kvæði, sama navn sum brúkt er á íslenskum. Kvæðið hevur vælkent tema. Magnus kongur í Noregi sendir dóttur sína Margretu í kleystur. Tá ein tíð er umliðin, vil hon heim at vitja faðir sín, men á vegnum møtir henni ein maður í skóginum, sum ikki ger vandari, enn at hann neyðtekur hana. Aftaná vísir tað seg at vera bróðir hennara, og eftir hansara ráðum fer hon aftur í kleystrið og vil ongum siga, hvørjum hon er blivin við barn við. Stutt eftir bjóðar Magnus kongur nonnunum í gildi, men sum nú er vorðið, vil Margreta ikki fara við. Magnus fær grundina at vita frá abbadissuni, og verður so illur, at hann í stundini ríður til kleystrið og setur eld á til at brenna Margretu inni. Kvæðið endar við at bróðir hennara kemur til og slökkir eldin við sínum hjartablóði, men til fánýtis. Bæði systkini brenna inni.

Um uppruna og skyldskap millum føroyska og íslenska kvæðið skal eg bara endurtaka niðurstøðuna hjá Vésteini Ólasyni (1982:174ff), uttan at endurtaka allar hansara eyðsýndu próvgrundir: „Kvæðið er so rófítt í eyðkendum føroyskum kvæðamáli, at tann natúrliga niðurstøðan má vera, at tað er yrkt í Føroyum og komið haðani til Íslands.“

3. Kvæðir og rímur

Tá so fá kvæðir eru til í íslenskari tungulist, har ein kundi væntað fleiri, eftirsum so skilligt samband er í skaldskaparlistini í aðrar mátar í hesum vestur-norðurlandska økinum, so er at minnast til ta seríslensku skaldskapargreinina *rímur*, sum formliga og í aðrar mátar skilir seg frá kvæðum, men sum evnisliga er skyld við tey. Íslenska *rímnayrkingin* tykist í øllum førum at hava verið í nógv hægri metum í Íslandi enn kvæðir, men er eisini í nógv minni mun rein tungulist enn kvæðini og setir størri estetisk og listarlig krøv til yrkjaran. Onkur hevur havt tað á orði, at *rímnayrking* og annar íslenskur skaldskapur hevur ikki givið kvæðayrking góða rúmd (Vésteinn Ólason 1979:25): „Þegar sagnadansar bárust til Íslands var þar gnótt bókmennta fyrir og þótt þeir næðu verulegri hylli landsmanna áttu þeir í harðri samkeppni við rímur og skrifaðar sögur.“ Sum Vésteinn her nevni, tóku íslendingar væl við kvæðunum, men tey hava ongantíð, sum eisini nevnt niðanfyri, verið líka høgt í metum sum annar íslenskur skaldskapur.

Í evnisvali ber saman millum íslenskar rímur og føroysk kvæðir meira kanska enn millum rímur og íslensk kvæðir, men hetta samband er eftir køna manna meting óbeinleiðis. Björn K. Þórólfsson kemur til ta niðurstøðu, at har íslenskar rímur og føroysk kvæði víðgera sama evni, t.e. hava sama evni sum í íslenskum søgum, er víðgerðin altíð sjálvstøðug soleiðis at skilja, at kvæðið og ríman hava frásøgn sína beinleiðis eftir søguni uttan sínámillum árin og mest sannlíkt bygda á

hvør sína versjón av tí íslensku søguni (Björn K. Þórólfsson 1934). Mortan Nolsøe er eisini ivaleysur í, at hetta er rætt (Nolsøe 1976).

Mortan Nolsøe hevur sett fram eina áskoðan um sambandið millum hesar báðar skaldskapargreinirnar, har hann vil tíðarfesta tær í mun til hvørja aðra. Hann vísir á, at tveir formar av kappakvæðum finnast í vesturnorðurlandska økinum, ein stuttur og ein langur. Hin langi formurin finst eftir hansara áskoðan einans í Føroyum og hevur hesi eyðkenni sigur hann (Nolsøe 1972:88):

...the most significant characteristics of the Faroese heroic ballad are: (1) its preference for large, multi-episodic themes, (2) its considerable length regarding the number of stanzas which may count several hundreds of stanzas (quatrains), (3) its division into *tettir*, i.e. it is divided into two or more narrative sections or cantos, and (4) its style is characterized by a lengthened way of delivery.

Høvuðseyðkennið, heldur hann, er táttaskipanin, ið einans er kend í føroyskum kvæðum. Tann stutti yrkingarhátturin av kvæðum er tann einasti í hinum londunum, og finst hartil eisini í Føroyum.

Sum við kvæðunum eru eisini tveir høvuðsformar í íslenskari rímnayrking, ein stuttur og ein langur. Hin langi er tann vanligari og hevur hesi eyðkenni sambært Mortani (Nolsøe 1972:89):

... (1) it is multi-episodic or has a series of adventures, (2) it is of considerable length and has a large number of stanzas, (3) it is divided into two or more narrative sections or cantos, each called a *ríma*, or once even a *páttir*, and (4) it has a style with a more or less lengthened delivery.

Týðningarmesta munin heldur Mortan vera tann, at í longu íslensku rímunum skiftir ørindislagið frá rímu til rímu, har føroyska kappakvæðið hevur sama ørindislag í øllum tættum. Tvær av teimum elstu íslensku rímunum, við seks rímum hvør, skifta tó ikki ørindislag, og hetta fær m.a. Ólaf Halldórsson (1969) at halda, at siðurin at halda sama ørindislag í allari rímuni er eldri enn siðurin at skifta ørindislag.

Sum nevnt eru einans fyra íslensk kvæðir skrásett sum kappakvæðir í TSB, og Mortan vísir á, at tvey av teimum bera orðið *ríma* í heitinum. Annað er eitt av teimum stuttu kvæðunum í einum parti (TSB E 66, ÍFkv 81 Eyvindar ríma). Hitt kvæðið (TSB E 4, ÍFkv 82, Þorgeirs ríma) er í tveimum pørtum, kallaðir rímur, við sama ørindislag í báðum (kvæðaørindislagið xaya). Mortan vísir síðani á, at orðið *ríma* er væl kent í føroyskum kvæðamáli, bæði í týðninginum *kvæði* og í týðninginum *táttur*. Alt hetta fær hann tí at vera ivleysan í, at tætt samband er millum føroysk og íslensk kappakvæðir gjøgnum orðið *ríma*, og at hesi longu táttaskipaðu kvæðini eru mest í samsvari við ta eldru íslensku rímnayrkingina, ið ikki skiftir ørindislag við táttaskifti.

Viðvíkjandi ørindislagnum, sigur Mortan, at sambært kønum frøðingum byggir elsta og vanligasta ørindislagið í rímnaskaldskapinum (*ferskeytt* við endarímunum abab og metriskari stuðlaseting) á ferreglaða kvæðaørindislagið (við endaríminum xaya og við 4+3+4+3 herdum stavilsum í reglunum), ávirkað av teimum eldri dróttkvæðunum o.ø. skaldskapi í bundnum máli við kenningum og heitum. (Um kenningar í føroyskum kvæðaskaldskapi sí annars Jensen 1990). Eftir hesum kemur Mortan til, at 1) ferreglaða ørindislagið í føroyskum og íslenskum kappakvæðum er eitt eldri stig enn hitt formstrangara *ferskeytt* í rímnaskaldskapinum, 2) hetta og samanfall annars millum føroysk og íslensk kappakvæði vísir, at hesin kvæðaskaldskapurin er eldri enn rímnaskaldskapurin og 3) tað ber tí ikki til at halda fast við ta tíðarfesting, ið higartil hevur verið ásett, at hesi bæði skaldskaparsløg eru javngömul í sínari byrjan, ið hevur verið sett til fyrst í 1400-talinum. Hann vil heldur tíðarfesta hesi trý skaldskaparsløgini sínámillum eftir elst, og kemur til ta niðurstøðu, at yngst er vanliga íslenska ríman, ið skiftir ørindislag fyri hvønn tátt (rímu), næstyngst hin langa íslenska ríman, ið ikki skiftir ørindislag, síðani eldra kappakvæðið, ið er skift í tættir við sama ørindislag, og at enda eitt hugsað eingilskt miðaldarkvæði, sum er skift í tættir, ið ikki skifta ørindislag. Hvussu hetta enska kvæðaslagið kemur uppí her, skal eg ikki greina, uttan nevna, at veik spor av táttaskipan finnast í einum enskum kvæði og annars í aðrari miðaldarenskari yrking í bundnum máli (Nolsøe 1972:91-93; sí eisini Nolsøe 1976).

4. Brúk

Uppi í definitiónini av tí norðurlenska kvæðinum hongur tað, at talan er um eina dansivísu. Stundum verður víst til ein ella tveir kálkmálmningar úr miðöld, har fólk hava tikið saman og dansað, men eg havi ongantíð hildið hetta vera avgerandi prógv um kvæðadans, tó at myndin eyðvitað vísir dans. Nakrar niðurstøður av týðningi eru heldur ikki tiknar av slíkum keldum, í hvussu so er ikki í nevniðerdan mun innan skandináviska kvæðagransking, ið mest er tekstagransking. Um kvæðadansin í Føroyum, ið fekk heitið føroyskur dansur eftir at musikkdansur fór at koma í brúk á bygdunum seint í farnu øld, skal eg ikki siga nógv her, uttan eg vísi til bókmentir um evnið. (Um kvæðadansin í Føroyum sí t.d. Andreassen 1979 og 1992, Bakka 1977, Knudsen 1961, Luihn 1980, Nolsøe 1982 og 1988 og Thuren 1908. Um europeiskan ringdans sí Bakka 1977 og Torp 1990). Tað umráðandi í samanhuginum her er, at kvøðing í dansi, alt vit vita, hevur verið tað, kvæðini hava verið brúkt til í Føroyum, og at tey føroysku kvæðini fyrst og fremst eru dansiskaldskapur. Sonevnd sitandi kvøðing og annað brúk av kvæðum er at meta sum ein partur av dansikvøðingini við memorering sum týðandi funktión (sí t.d. Andreassen 1979, Nolsøe 1984 og 1988 og Luihn 1980). Hartil er umráðandi at undirstrika, at kvæðadansurin hevur verið tann mest týðandi mentanarligi og listar-

ligi samskiptisformurinn hjá færoyingum, bæði í veitsluhøpi og annars mentanarligum høpi.

Í Íslandi hefur stöðan verið annarleiðis við það, at hvørki kvæðini sjálf, kvøðing ella kvæðadansur hava havt somu stöðu í veitslu- og mentanarlívi. Heimildarfólkini til tey íslensku kvæðini eru í høvuðsheitum kvinnur í øllum stættum, bert í undantaksfæri hava menn kvøðið kvæðir, tykist það. Tey hava ikki verið kvøðin í dansi, í hvussu so er ikki í savningartíðini, sum fyri ein part byrjaði væl fyri ta tíð, færoysku kvæðini vóru uppskrivað. Vésteinn Ólason gitir, at kvinnurnar kunna hava kvøðið í arbeiði og yvir vøgguni. Áhugaverdari er hansara niðurstøða um, hví bara kvinnur eru heimildarfólk til tey íslensku kvæðini (Vésteinn Ólason 1982:23):

It indicates that during the centuries of collection not much prestige could have been attached to the knowledge of ballads as one might have expected if they had been sung publicly, e.g. at dance-gatherings.

Vésteinn vísir á, at það kann ikki vera tilvildarligt, at kvinnur eiga nógv størri lut í hesum skaldskapí enn í nakrari aðrari miðaldar skaldskapargrein, og sigur víðari (Vésteinn Ólason 1982:24): „Nor is their fate elsewhere described with as much sympathy as in the majority of ballads.“ Hann vísir sjálvsagt til munin her millum riddarakvæðini við teirra ólukkuligu kærleikssøgum og kappakvæðini við tí stóru hetjuni og tí ógvuliga bardaganum sum evni. Til samanburðar kann eg nevna, at av 146 nevndum heimildarfólkum til kvæðini í CCF eru 29 kvinnur, og at tær hava latið ella kvøðið 52 kvæðir av til saman 236. Av hesum eru 16 kappakvæðir av til saman umleið 130, somuleiðis 16 riddarakvæðir av til saman umleið 54 og 13 nátturukvæðir av til saman 14 (Simonsen 1991:4f).

Fleiri eldri og yngri keldur vísa til dans og kvøðing í Íslandi, bæði í elstu tíð og seinni, men það tykist ikki, sum at kvæðini hava havt nakran týðandi lut í hesum kvæðadansi. Aðrar skaldskapargreinar hava verið nógv meira nýttar sum tekstir, m.a. tey sonevndu vikivakakvæðini og eisini rímur. (Um dans og kvøðing í Íslandi sí Vésteinn Ólason 1982:21-25 og 35ff, men serliga Jón Samsonarson 1964.)

5. Stíllur

Brúkið og mentanarliga stöðan, kvæðini hava havt í ávikavist Færoyum og Íslandi, hava ávirkað kvæðayrkingina á tann hátt, at í Færoyum hava kvæðini lagað seg eftir sínum høvuðsbrúki – dansinum. Tey eru yrkt at dansa eftir, dansurin hefur verið listarligt parametur, það hefur verið umráðandi at yrkt kvæðir, ið vóru góð at kvøða í dansi. Í Íslandi hefur hetta listarliga parametur verið eitt annað, og tey íslensku kvæðini eru í størri mun merkt av formstetiskum krøvum úr listaryrktum skaldskapargreinum. Hetta kemur fram á ymsan hátt sum munur á formi og stíli í kvæðunum, sum eg at enda skal nevna nøkur heilt fá dømir um.

Tað er vanligt at siga, at kvæðagenran ikki hevur strong formlig krøv. Tað velst sjálvsagt um sjónarhornið, men í mun til listaryrking er hetta rætt. Bæði í mun til eldri listaryrking sum t.d. íslensku rímurnar, ið natúrligt er at samanbera kvæðini við, og seinni yrking fram til modernismuna, ið setir onnur formestetisk krøv. Eg havi gjøgnumgingið nøkur føroysk og íslensk kvæðir fyri at vísa á munir og kanska eisini samanfall í trimum formkriterium: rími, upptakt og hvussu herd og veik stavilsí koma fyri, ella ørindisfóturin. Hesi bæði seinni eru eyðvitað nær samanbundin, men eg havi tikið tey fyri seg í hesum stutta samanhangi. Í fyrsta umfari havi eg gjøgnumgingið tvey av kvæðunum, sum bara finnast í Føroyum og Íslandi:

1. Magnus kongur í Nøríki/Margrétar kvæði

a. *Rím*: Í tí føroyska kvæðinum fann eg, at 18 av teimum 34 ørindunum bóru upp á fult rím, t.e. 53%. Í tí íslenska kvæðinum bóru 32 av 42 ørindum upp á fult rím, t.e. 76%. (Sum kunnugt eru tað onnur og fjórða regla í ferreglaðum kvæða-ørindi, ið bera upp á rím. Um rím í kvæðum sí annars Widmark 1970)

b. *Upptakt*: Tað er, at ein ørindisregla byrjar við trýstveikum stavilsí. Siga vit, at troké er hin vanligi ørindisfóturin, so kann upptakt geva einari reglu jambiskan dám. (Dømi: „Vá hann ormin giltum upp“/„Hann vá ein orm av giltum upp“). Í tí føroyska kvæðinum høvdu 39 av 136 reglum upptakt, t.e. 29%, í tí íslenska 32 av 168 reglum t.e. 19%. Føroyska kvæðið vísir sostatt væl størri instabilitet viðvíkjandi ørindisfóti, har tað íslenska kvæðið er fastari.

c. *Herd stavilsir*. Eg nevndi í áðni, at troké kann vera hin vanligi ørindisfóturin í føroyskum kvæðum, men tað er ilt at halda fast við tað, tí herðingin skiftir og hin umvenda herðingin – hin jambiska – er eisini vanlig. Eyðkent fyri nógv føroysk kvæðir er tó, at talið av ikki herdum stavilsí kann vera so skiftandi. Ikki bara við einum herdum stavilsí og tveimum veikum (daktyl), ella umvent tvey veik og eitt hert (anapest), men fleiri ikki herd stavilsir millum tvey herd. Stutt sagt ørindisfóturin er skiftandi, tó við serliga troké og daktyl ella jambu og anapest sum høvudsmynstri.

Í summum eldri kvæðum, og eisini í nógvum tættum, er tó eitt annað mynstur ógvuliga vanligt, nevniliga at tvey ella við hvørt trý herd stavilsir koma á rað í somu reglu. Hetta eyðkenni fánar tó við tíðini, tykist mær, og í tí nýggjastu kvæðayrkingini er hetta eyðkenni heilt burtur. Tey kvæðini mugu vit eisini meta sum listaryrkingar, ið seta sær regluligt ørindislag sum treyt.

Í tí føroyska kvæðinum Magnus kongur í Nøríki fann eg trý dømir um herd stavilsir á rað:

1. Hann reiv av henni stakkin (5,1 + 6,1) (2 parallellørindi)
2. úti hans sæla dóttir (23,3)

3. Fyrr vil eg í Jesu navni
her láta mítt lív
fyr enn eg tær segi
barnfaðir mín (26,234)

Fyrr vil eg í Jesu navni
her láta mín and
fyr enn eg tær segi
mín barnfaðir for sann (27,234)

Í tí íslenska Margrétar kvæði fann eg 27 dómir í 42 ørindum um tvey og trý herð stavilsir á rað. Og síðani vísti tað seg eisini, at tey trý føroysku dømini øll koma orðarætt fyr í sama líki í tí íslenska kvæðinum. Eg havi sjálvur í sambandi við kvæðið Regín smiður sett fra ta hugsan, at hetta er eitt gamalt eyðkenni, sum stundum minnir um stílin í norrønum prosafrásagnum um evnið í tí kvæðinum (Andreassen 1991). Hesi formeyðkennir haldi eg ikki beinleiðis kunna siga nakað um, antin kvæðið er føroyskt ella íslenskt upprunaliga. Vésteinn Ólason heldur, sum áður nevnt, at tað helst er upprunaliga føroyskt. Tann íslenski A-teksturur er uppskrivaður í 1665, og má kvæðið sostatt vera komið til Íslands í seinasta lagi um ár 1600 ella helst eitt sindur fyrr. Elsta føroyska uppskriftin er frá 1848 og sostatt ivaleyst eini 300 ár yngri. Kvæðið kann vera broytt hetta langa tíðarskeið, um tað hevur verið nógv kvæðið, og okkurt bendir á tað. Sambært Mortani Nolsøe er hetta eitt kvæði, ið konufólk kvóðu. Tey vóru ikki so nógv, so kanska hava tey verið nógv kvøðin. Eg veit tað ikki. Og í hvussu so er talar tað ímóti hesum tankanum, at fleiri av teimum eldru kvæðunum í Føroyum hava varðveitt hetta eyðkenni, hóast tey eru seint uppskrivað.

2. Magnus Jógvansson / Magnús Jónsson

Hyggja vit at hinum felags føroysk/íslenska kvæðinum er myndin ikki so klár:

a. *Rím*: Talið av fullrímaðum reglum er nøkulunda tað sama: 64% fullrímað ørindir í Føroyum og 67% í Íslandi.

b. *Upptakt*: 39% av teimum føroysku ørindisreglunum hava upptakt, 25% av teimum íslensku.

c. *Herð stavilsir*: Ein regla kann lesast soleiðis í føroyska kvæðinum, og bara 4 í tí íslenska.

Tann myndin, vit her fáa, kann benda á, at hetta er eitt upprunaliga danskt kvæði, ið er varðveitt í Føroyum og Íslandi, men gloymt í Danmark, soleiðis sum eisini Vésteinn nevnr.

Avgjörðar niðurstøður kann eg ikki byggja á so lítið tilfar, annað enn hvat ítøkiliga liggur í dømum, men her er so ein leið at fara inn á eitt lítið granskað øki. Tær ábendingar, eg haldi eru í tilfarinum, tykjað mær nóg skilligar til, at tað skuldi loyst seg.

Føroysk og íslenskt kvæðir sambært TSB

*I. Kvæði uppskrivað í báðum londum**A. Kvæði um pátrúgv 5*

TSB nr	CCF nr	Heiti	Land
	ÍFkv nr		
A 26	CCF 116	Blankans ríma	DFINS
	ÍFkv 7	Hildibrands kvæði	
A 38	CCF 136	Hørpu ríma	DFINS
	ÍFkv 13	Hørpu kvæði	
A 48	153	Nykurs vísa	DFINS
	ÍFkv 2	Elenar ljóð	
A 63	CCF 154	Ólavur Riddararós	DFINS
	ÍFkv 1	K. af Ólafi liljurós	
A 68	CCF 170	Silvurlín	DFINS
	ÍFkv 11	Stjúpmóður kvæði	

B. Halgikvæði 2

B 16	CCF 150	Mariu vísa seinna	DFdINS
	ÍFkv 77	K. af syndugri konu	
B 21	CCF 176	Torkils dótur	DFINS
	ÍFkv 15	K. af vallara systrabana	

D. Riddarakvæði 15

D 16	CCF 114	Ásbjörn prúði	DFINS
	ÍFkv 55	K. af Kristínu og Ásbirni	
D 71	CCF 151	Moyin og sveinurin	DFIN
	ÍFkv 45	Harmabótar kvæði	
D 72	CCF 158	Harra Pætur og Elinborg	DFINS
	ÍFkv 71	K. af Pétri ríka	
D 94	CCF 31	Magnus kongur í Noregi	FI
	ÍFkv 14	Margrétar kvæði	
D 172	CCF 171	Svein kongur	DFIN
	ÍFkv 31	K. af Knúti í Borg	
D 212	CCF 148	Magnus Jógvansson	FI
	ÍFkv 27	K. af Magnúsi Jóanssyni	
D 231	CCF 166	Roysningur	DFI
	ÍFkv 12	K. af Rögnvaldi og Gunnhildi	

D 256	CCF 168	Selamons ríma	DFIS
	ÍFkv 73	Salamons kvæði	
D 258	CCF 178	Valdimann og Tóva	DFINS
	ÍFkv 53	K. af Tófu og Suffaralín	
D 259	CCF 119	Brúnsveins vísa	DFIN
	ÍFkv 48	K. af harra Birni og Ingigerði	
D 274	CCF 120B	Brøðurnir	FINS
	ÍFkv 43	Eiturbyrlunar kvæði	
D 324	CCF 124	Faðir og dóttir	DFINS
	ÍFkv 34(80)	Ólöfar kvæði	
D 334	CCF 155	Pálins táttur	DFIS
	ÍFkv 22	K. af herra Pána	
D 346	CCF 177	Kong Valdimann og Sofía	DFINS
	ÍFkv 52	Soffiu kvæði	
D 355	CCF 21	Gunnars kvæði	FI
	ÍFkv 49	K. af Gunnari af Hlíðarenda	

E. Kappakvæði 1

E 96	CCF 173	Sveinur í Vallalíð	DFIS
	ÍFkv 28	K. af Loga í Vallahlíð	

F. Skemtikvæði 4

F 7	CCF 189	Øskudólgur	DFINS
	ÍFkv 95	K. af pilti og stúlku	
F 33	CCF 179	Hústrú og bóndi	DFINS Shetl.
	ÍFkv 86	Konuríki	
F 47	Evensen: Lesibók...	Húgvutáttur	FI
	ÍFkv 108	Húfan dýra	
F. 73	CCF 183	Kelling við grúgvustein	DFINS
	ÍFkv 109	Skrifta kvæði	

II. Kvæði uppskrivað bara í Føroyum og Íslandi

D 94	CCF 31	Magnus kongur í Noregi	
	ÍFkv 14	Margrétar kvæði	
D 212	CCF 148	Magnus Jógvansson	
	ÍFkv 27	K. af Magnúsi Jóanssyni	
D 355	CCF 21	Gunnars kvæði	
	ÍFkv 49	K. af Gunnari af Hlíðarenda	
F 47	Evensen: Lesibók...	Húgvutáttur	
	ÍFkv 108	Húfan dýra	

SUMMARY

The TSB catalogue registers 837 types of the Scandinavian medieval ballad genre. Twenty-seven types are recorded in the Faroes and in Iceland as well as in other Nordic countries, only four of these being recorded solely in these two countries. In the Faroes 127 heroic ballads have been recorded, of which 101 have not been found elsewhere. The heroic ballad genre is the dominant ballad type in the West Nordic ballad area (The Faroes, (Western) Norway and Iceland), but in Iceland there are only four types known, and three of them are not known elsewhere. None of the long Faroese heroic ballads are known in Iceland.

Accordingly, the direct link between Faroese and Icelandic ballads is not strong, but they seem to have sprung from the same source, and it has been suggested that the Icelandic poetic genre *rímur* and the Faroese heroic ballads are different stages of a single development, with the oldest stage probably found in English/Scottish medieval poetry.

The ballad and the ballad dance have been a significant part of popular cultural life in the Faroes for ages. In Iceland this kind of poetry has not been of much significance in the cultural life of the people. Other kinds of poetry have been predominant, but in the Faroes there has only been this one kind. The informants of the Icelandic ballads are mostly women who have used them as lullabies and working songs, but in the Faroes ballads and dancing were the culmination of every social gathering.

Even the formal characteristics demonstrate the difference, the Icelandic ballads apparently being more strongly influenced by written tradition with stricter formal demands. Rhyme and metrical pattern are more regular, influenced by written tradition in Iceland, whereas the Faroese ballads are characterized by pure oral tradition with fewer formal demands. In addition the dance seems to have influenced formal characteristics in Faroese ballads.

Sagnadansar og kvæðalag

1.

Sá kveðskapur sem tíðkast hefur að nefna *fornkvæði* eða *sagnadansa* á íslensku var einkum skráður hér á landi á 17., 18. og 19. öld, en nokkur kvæði hafa verið skráð á blað eða band á þessari öld (Vésteinn Ólason 1979:18–20 og 1982:16–21). Elstu uppskriftir færeyskra kvæða af sama tagi eru frá síðustu áratugum 18. aldar, þótt þeirra sé fyrst getið hálfri annarri öld fyrr, og söfnun hefur staðið fram á síðustu ár (Jón Helgason 1924, Nolsøe 1987:398–400). Eins og alkunnugt er, eru íslensku og færeysku kvæðin náskyld sagnadönsum Norðurlandþjóða, sem aftur er hægt að líta á sem hluta af stærri hefð (sjá t.d. Dal 1956).

Enginn vafi er á sérstökum og nánnum skyldleika íslenskra og færeyskra sagnadansa og að bæði þessi svæði hafa í upphafi fengið þessa kvæðalist frá Noregi, þótt bein tengsl við Danmörku hafi haft allmikil áhrif eftir siðaskipti, einkum í Færeyjum (Vésteinn Ólason 1982:105–108 og 403–408, Nolsøe 1977:31). Sérstaða og skyldleiki kvæðanna í Færeyjum og á Íslandi kemur t.d. fram í þeim orðum sem notuð eru um þau.¹

Kvæði er sem kunnugt er hægt að nota á íslensku um allan kveðskap sem er meira en eitt erindi. Í sagnadansa- eða fornkvaðahandritum er orðið yfirleitt hluti af heiti, oftast á þessa leið: Kvæði af Ólafi liljurós, Kvæði af Magnúsi Jónssyni, Kvæði af herra kong Símoni, en einnig með venjulegu eignarfalli eða stofnsamsetningu: Ingu kvæði, Gunnlaugs kvæði, Taflkvæði. Orðið *ríma* er hins vegar notað í þrengri merkingu um frásögukvæði með ákveðnu sniði og standa oftast nokkrar eða margar saman í flokki. Aðeins tveir sagnadansar eru nefndir *ríma* eða *rímur* í handritum: Eyvindar ríma og Þorgeirs rímur. Þriðja orðið sem bregður fyrir er *dans*. Í handriti frá 17. öld eru bæði Ásu dans og Magna dans, og standa þar reyndar hlið við hlið. Orðinu *vísa* bregður fyrir í rímum og víðar í merkingunni kvæði (Finnur Jónsson 1926–1927:398), en það er hvergi notað sem heiti á sagnadansi. Orðið

¹ Einfaldasta leiðin til að kanna tegundarheitin er að fletta í gegnum útgáfur. Undirstöðuútgáfa íslenskra sagnadansa er ÍF = *Íslensk fornkvæði* I–VIII, 1962–1981. Lestrarútgáfa er *Sagnadansar*, 1979. Nokkrir sagnadansar eru gefnir út ásamt miklum fjölda annarra þjóðkvæða í ÍGSVP = *Íslenskar gátur, skemtanir, víkivakar og þulur* I–IV. Aðalútgáfa færeyskra sagnadansa er FK = *Føroya kvæði. Corpus carminum færoensium* I–VI, 1941–1972. Í þessari útgáfu er stafsetning samræmd og stundum lítilliga víkið frá handritum að öðru leyti. Nákvæmari eru þessar útgáfur: *Svabos færoske visehaandskrifter*, 1939; *J.H. Schrøters optegnelser af Sjúrdar kvæði* (Ny kgl. samling 345,8°), 1951–1953; Jóannes í Króki: *Sandoyarbók* I, 1968.

hefur aldrei fengið þegnarétt í íslensku í merkingunni heilt kvæði – nema helst í máli svo kallaðra „vísnaðsöngvara“ á síðustu tímum sem lán úr Norðurlandamálum.²

Þegar lítið er í færeysk söfn með sagnadönsum kemur í ljós nokkur munur á orðafari. Þar koma fyrir *kvæði*, *ríma*, *táttur*, *vísa*. Almennasta merkingu virðist *kvæði* hafa eins og í íslensku, sbr. heitið á aðalútgáfunni: *Føroya kvæði*. Þó virðist orðið mest notað um hin löngu kappakvæði á færeysku með tengsl við miðalda-bókmenntir, en *ríma* og *táttur* einkum um hluta úr slíku kvæði eða um stutt kvæði, sbr. Harpu ríma, sem er heiti á stuttu kvæði sem heitir Hörpu kvæði á íslensku, Lokka táttur er einnig heiti á stuttu kvæði. *Vísa* er einkum notað um kvæði á dönsku eða skyld dönskum kvæðum. Þegar kappakvæði eru dönsk nefnast þau *kempuvísa* (Nolsøe 1987:397). *Táttur* er nokkuð sérstakt heiti. Það er eins og áður var sagt stundum notað um einstök kvæði eða hluta úr kvæðum sem hægt er að flokka sem sagnadansa, en einkum um gaman- og níðkvæði um samtímamenn og atburði sem menn héldu áfram að yrkja fram á síðustu tíma (Nolsøe 1976:13).

Allvíða eru þessi orð notuð í kvæðunum sjálfum, þó einkum í færeysku kvæðunum, svo sem eins og í upphafi Brynhildar táttar í Sjúrdar kvæði: „Eg veit eina rímuna/gjörð í grönari líð ...“ (FK I:40). Í þessu sambandi má sjá að *ríma* er notuð um einstakt kvæði eða þátt í flokki, og er það vitanlega alveg hliðstætt við notkun orðsins í íslenskum rímnakveðskap.

Þessar hliðstæður og mismunur á þeim heitum sem fólk hefur notað um sagnadansa er að mörgu leyti dæmigert fyrir samband íslenskra og færeyskra kvæða. Þau hafa að þessu leyti talsverða sérstöðu gagnvart sagnadönsum annars staðar á Norðurlöndum, sem yfirleitt voru kölluð *vise* eða *kempevise* á þeim tíma sem þeim var safnað. Mikilvæg orð eins og *kvæði* og *ríma* eru sameiginleg í íslensku og færeysku en hafa þróast hvort með sínum hætti, orðið *vísa* þekkist í Færeyjum um kvæði af dönskum uppruna, en sérstakt fyrir Ísland er *dans*, sem reyndar er einnig notað um fleiri kvæði en sagnadansa. T.d. nefnist vikivaki einn, sem prentaður er í safni Ólafs Davíðssonar (ÍGSVP III:299), Píkuraunadans. Skýringin á þessu er væntanlega sú að hið vesturnorræna menningarsvæði hefur fengið sérstöðu gagnvart því austurnorræna nokkuð snemma; norski hluti svæðisins hefur síðan smátt og smátt samlagast austur-norræna svæðinu vegna náinna tengsla við Svíþjóð og Danmörku en þó haldið ýmsum sérkennum. Í Færeyjum og á Íslandi hefur kveðskapurinn og orð um hann verið hin sömu framan af en farið sínar eigin leiðir í hvoru landi um sig eftir siðaskipti fram að kvæðasöfnun, en á því tímabili mun hafa verið fremur lítið samband milli landanna.

² Þó ber það við að skáld á 19. öld og e.t.v. einnig þessari öld kalli kvæði vísu þótt það sé fleiri erindi en eitt, og er þá sennilega um að ræða áhrif frá dönsku. Þannig kemur orðið *vísa* fyrir sem hluti af heiti 6 kvæða sem eru meira en eitt erindi hjá Jónasi Hallgrímssyni: Dalvísa, Ein nýgjörð og gamansöm bindindisvísa, Kossavísa (Adalbert von Chamisso), Sláttuvísa, Vorvísa, Vorvísa (Heine). Ég er þakklátur Sveini Yngva Egilssyni fyrir að hafa vakið athygli mína á þessu atriði.

2.

Einn hinn íhaldssamasti þáttur í þessu kvæðaformi er án efa bragarhættirnir. Það er viðurkennd staðreynd, tekin fram í flestum uppfletti- og yfirlitsritum (t.d. Dal 1956:274, Jonsson 1977:1, Vésteinn Ólason 1979:35–37, 1982:15), að á öllum Norðurlöndum séu aðalbragarhættir tveir: tvíhendur með fjórum risum í línu, eins og t.d. í Ólafi liljurós (ÍF 1, FK 154), og ferhendur með 7 risum í vísuhelmingi, eins og t.d. í Margrétar kvæði (ÍF 14, FK 77). Þessi flokkun er þó fremur gróf, ef litið er á hvernig bragarhættirnir birtast í raun og veru í uppskriftum og upptökum, enda hafa ýmsar tilraunir verið gerðar til nánari flokkunar. Ég mun hér takmarka athugun mína við prentaðar gerðir, en gagnlegt er vitaskuld og mikilvægt til stuðnings að kanna kveðandi í upptökum á band og þá ekki síður í dansi, þegar þess er kostur (Andreassen 1991).

Grunnform tvíhenda háttarins er braglína eða vísuorð með fjórum risum sem endar á stýfðum áherslulið (x) XxXxXxX:

Ólafur reið með björgum fram,
hitti fyrir sér álfa rann (Sagnadansar:91)

Hvört skalt tú ríða Ólavur mín,
í lofti hongur brynja tín (FK VI:151)

Nokkuð algengt afbrigði af þessu er braglína sem eðlilegt væri að lesa með þremur risum, en þá er teyggt úr næstsíðasta atkvæði vísuorðsins, og síðasta atkvæði, sem ætti að vera áherslulaust, fær a.m.k. aukaáherslu: (x)XxXxX: X, sbr.:

Þar kom út hin fjórða,
henni varð skjótt til orða (Sagnadansar:91).

Eg fari mæ á heiði,
tá villini hind at veiða (FK VI:151).

Oft er farið æði frjálsglega með vísuorð þessa tvíhenda háttar, áhersluléttum atkvæðum bætt inn í, ellegar að atkvæði eru svo fá að erfitt er að fá fram fjögur ris. Áhugavert væri að kanna hvernig farið er með slíkar vísur í söng. Væntanlega skapast þar ákveðin spenna milli málhrynjandi og braghrynjandi: menn tipla létt á atkvæðum ef þau eru mörg en búa til aukaáherslur ef þau eru of fá. Þessi einkenni virðast mér vera sameiginleg kvæðum um öll Norðurlönd, en á Íslandi má helst búast við löngum línunum og annarri óreglu í kvæðum sem eiga stutt líf að baki í munnlegri geymd hér á landi. Tilhneiging til trókeískrar eða réttlíðaðrar hrynjandi er skýr í íslenskum sagnadönsum. Svo er að sjá sem kvæðamenn hafi smám saman lagað vísuorð að meginreglum. Það er í góðu samræmi við almenna tilhneigingu til reglufestu í íslenskum kveðskap.

Athyglisvert er að þegar þörf er að teygja næstsíðasta atkvæði er það ævinlega langt miðað við forna atkvæðalengd. Ekki var hægt að teygja úr stuttum atkvæðum. Af sömu ástæðu enda vísuorð aldrei á fullum óstýfðum braglið ef risin eru fjögur. Samt kemur fyrir í lok vísuorðs réttur tvíliður. Þá er áhersluatkvæðið ævinlega stutt miðað við forna atkvæðalengd eða hljóðdvöl, svo að tvö atkvæði jafngilda einu löngu:

Þú munt ei svo héðan fara
að þú munir oss kossinn spara (Sagnadansar:92).

Ekki vil eg með álfum búa,
heldur vil eg á Krist minn trúa (Sagnadansar:91).

Þetta fyrirbæri er eitt af þeim sem sýna að aldur kvæðanna muni vera nokkru hærri en frá ritunartímanum. Ég hef kannað þetta fyrirbæri í öllum uppskriftum íslenskra sagnadansar; undantekningar frá reglunni eru mjög fáar og koma aðeins fyrir í kvæðum eða kvæðaafrögðum sem af öðrum ástæðum er hægt að sýna fram á að eru frá 17. öld (Vésteinn Ólason 1982:101–102). Þetta sama fyrirbæri má sjá í færeyskum sagnadönsum:

Hvít er skjúrtan væl er hon skorin,
í blóði so verður hon aftur borin (FK VI:151).

Hér eru rótaratkvæðin stutt miðað við forna hljóðdvöl. Undantekningar eru þó líklega fleiri í færeyskum kvæðum. Í þessu afbrigði af Ólavur riddararós, sem ég hef verið að vitna til, kemur fyrir eitt erindi með fjórum risum og löngu rímatkvæði í tvílið:

Tveir eru kostirnir, hvørgin er mjúkur,
ílt er at liggja leingji sjúkur (FK VI:152).

Létta atkvæðið er hér stoðhljóð, eða svarabhakti-hljóð eins og málfræðingarnir nefna það, svo að orðið hefur verið eitt atkvæði í miðaldamáli. Sennilegra þykir mér þó að skýringin sé að hér sé um ungt tilbrigðærindi að ræða. Mér er ekki kunnugt um að gerð hafi verið tæmandi athugun á færeysku kvæðunum að þessu leyti, en bæði Ólafur Marteinsson (1928:30–35) og Einar Ól. Sveinsson (1960) hafa fjallað um þetta efni og sýnt með allmörgum dæmum að greinileg merki má sjá um forna hljóðdvöl í mörgum færeyskum kvæðum. Í nokkrum hetjukvæðum, sem líklegt er af fleiri ástæðum að séu ung, er hins vegar oft brotið gegn reglum um forna hljóðdvöl. Það er raunar ekki annað en við er að búast vegna þess hve lengi menn héldu áfram að yrkja slík kvæði í Færeyjum. Brýn þörf væri að gera rækilegri úttekt á þessu og athuga þá jafnframt hvernig farið er með þessar gerðir vísuorða í dansi

nú á dögum. Athugun á þessu atriði væri ekki aðeins áhugaverð í sjálfri sér heldur gæti hún haft þýðingu fyrir færeyska málsögu.

Þótt þorri sagnadansa, sem skrásettir hafa verið hér á landi, hafi borist hingað frá öðrum löndum, tel ég mig hafa sýnt fram á að nokkur kvæði séu frumkveðin á Íslandi (Vésteinn Ólason 1982: 404). Athyglisvert er að þau eru nær alltaf ferhend og oft að einhverju leyti sérstæð bragfræðilega, og langar mig að hyggja örlítið nánar að þessum sérkennum og bera í leiðinni saman við færeysk kvæði, þótt sá samanburður verði engan veginn tæmandi. Ég flokka þau afbrigði ferhends háttar sem fyrir koma með bókstöfum: A, B, C.

A. Grunnform ferkvæða háttarins alls staðar á Norðurlöndum er 4 og 3 atkvæði í vísuþelmungi og stýfðir rímlíðir í 2. og 4. vísuorði, eins og hér í Sætrölls kvæði (ÍF 5), skv. vestfirskum 17du aldar texta:

Eg hirði ei um þitt rauðagull
né þitt brennda fé
og ekkert nema þann fríða svein
er situr þér í kné (ÍF II:73).

Sami háttur er á upphafserindi úr Regin smiður eða „Rejasmis totter“, sem er fyrsti þátturinn í Sjúrdar kvæði, samkvæmt uppskrift Jóannesar í Króki í *Sandoyarbók*:

Vilju tar nu lujja aa
so er mar grajnt uj fraa:
Buling kong u Gunnar kong
e qvæji um baa-ar taa (87).

Frá þessari meginreglu eru ýmis smærri frávik sem ekki er auðvelt að túlka nema maður hefði upptökur á kveðskap sem reistur væri á órofinni hefð, en þau eru sjaldnast regla í heilu kvæði. En einmitt í kvæðum sem full ástæða er til að telja frumkveðin á Íslandi eru mjög áberandi tvö afbrigði, sem ég nefni B og C:

B. Sjö rísa helmingur með óstýfðu rímatkvæði, eins og hér í Ríka álfs kvæði, sem er varðveitt í einu handriti frá 17. öld:

Eirek nefni eg kónginn þann
stýrir beittum brandi;
Engilsól hét dóttir hans,
ólst hún upp í landi (ÍF III:174).

Sömu hrynjandi finnum við svo í 2. erindi þáttarins um Regin smið:

Vilju tíid nu lujja aa
meni e man qvøa,
Um tajar baa-ar konganar
u nu er um tajar aa røa (Sandoyarbók:87).

Þetta afbrigði er ríkjandi í nokkrum kvæðum sem virðast vera íslensk, en mikið fer líka fyrir því í fjölda færeyskra kvæða og ýmsum kvæðum frá öðrum Norðurlöndum. Gun Widmark (1970) hefur fjallað um þetta efni. Hún heldur því fram, og hefur fyrir því góðan stuðning í kvæðasöfnum, að kvæði með þessa hrynjandi séu oftast vesturnorræn að uppruna. Það er svo vitanlega athyglisvert að hrynjandi er hér nákvæmlega eins og í ferskeyttum rímnahætti. Þetta er því eitt af mörgum einkennum sem tengja saman rímur og vesturnorræn kappakvæði. Í kvæðum sem standa nær venjulegum riddarakvæðum eru þó nokkur dæmi um slíka hrynjandi. Ég get nefnt kvæði sem til er um öll Norðurlönd og enn í dag oft kveðið í Færeyjum, Herra Pætur og Elinborg (FK 218, sjá Widmark 1970:268, Véstein Ólason 1982:360). Ýmislegt bendir raunar til að kvæðið sé upphaflega danskt, en annað mælir með vesturnorrænum uppruna. Þar er gáta sem fróðlegt væri að gefa nánari gaum.

C. Í þriðja afbrigðinu eru aðeins sex ris í vísuþhelmingi, 4 og 2, og stýfður rímliður. Þannig hljóðar upphaf *Tristrams kvæðis* (ÍF 23) hjá séra Gissuri Sveinssyni í kvæðabók hans frá árinu 1665:

Tristram framdi bardagann
við heiðinn hund.
margur fékk á þeirra fundi
blóðuga und (ÍF I:138).

Nú vill svo skemmtilega til að 3. vísan í Regins smiðs þætti í *Sandoyarbók*, og reyndar miklu fleiri vísur í því kvæði virðast helst vera af þessu tagi:

So glajilija drukku [eða: drukku tajr]
tajr sujni joul,
Saamilija soudu tajr
suijn tingara stoul (Sandoyarbók:87).

Íslensku kvæðin þrjú, sem ég hef vitnað til, einkennast hvert af sínu háttarafbrigði. Í Ríka álfs kvæði er B háttur í öllum erindum, 7 ris og óstýfðir rímliðir, en í Tristramskvæði er C afbrigðið alls staðar, risin sex og rímliðir stýfðir. Helst er óreglu að finna í Sætröllskvæði, þar sem sum vísuorð eru nokkuð stutt. Er það þá tilviljun ein að við skulum rekast á öll þessi afbrigði í upphafi Reginsþáttar?

Langt er síðan menn tóku eftir sérkennum þess afbrigðis sem ég kalla C. Það kemur víðar fyrir reglubundið, t.d. í danska kvæðinu Aage og Else (Recke 1906:176, Dal 1956: 279–280, Vésteinn Ólason 1979:37). Nýlega hefur Eyður Andreassen (1991) fært að því traust rök að Regin smiður hafi upphaflega verið undir þessum hætti. Í þeirri grein má segja að hann brjóti nýtt land í rannsóknum á bragfræði sagnadansa með því að hagnýta sér athuganir á því hvernig vísur með ýmsum háttum eru kveðnar í dansi í Færeyjum. Niðurstaða hans er að háttur sá

sem ég hef nefnt C hér að ofan og „Tristrams hátt“ í ýmsu því sem ég hef skrifað, sé í raun tvíhendingur eða tveggja línu háttur, og að það sem ég tala um sem sex ris séu í raun ekki nema fjögur ris í flutningi. Í athugasemdum við rannsókn Eyðunar tekur Bengt R. Jonsson undir það að erindi með C afbrigði séu „lengd“ tvíhendingur erindi og bætir við þeirri röksemd að setningagerðin bendi í þessa sömu átt (Jonsson 1991a:135). Ég hef engin töl á því að meta eða gagnrýna aðferðir Eyðunar, en sú niðurstaða hans virðist traust að Færeyingar fari nú með þessi erindi í dansi á sama hátt og tvíhendingu. Hins vegar er ekki hægt að alhæfa um fyrri tíma út frá því hvernig Færeyingar kveða nú, enda gerir Eyðun það ekki.

Ég get fallist á það með Eyðuni að vel megi líta á víshelming með sex risum sem eina langa braglínu í stað tveggja, en ég tel hins vegar ekki rétt að líta á þetta háttarafbrigði sem lengdan tvíhendingu hátt. Skiptingin í vísuorð er að vísu ekki skýr, en ég tel ótvírætt að ris í helmingi séu að jafnaði 6 en ekki 4 og að nokkurt hlé sé milli 4. og 5. riss. Þá mætti lýsa hættinum á víshelmingi þannig: (x)XxXxXxX/(x)XxX//. Það er vissulega svo að í ferkvæðum erindum með stýfðum rímlíð er lengd nokkuð á reiki, og í sumum kvæðum geta ris í víshelmingi vírst vera sex, fimm eða jafnvel fjögur í sumum vísu þótt þar komi einnig fyrir tiltölulega reglulegar vísur með sjö risum. Íslenskt dæmi um þetta er ÍF 48, Kvæði af herra Birni og Ingigerði, og einnig mætti benda á ÍF 21 Bjarnarsona kvæði.³ Á hinn bóginn eru líka til nokkur kvæði, eins og þegar hefur verið getið, þar sem hrynjandi er tiltölulega mjög regluleg, 4 + 2, þ.e. 6 ris í víshelmingi. Kvæðin sem hafa þennan hátt nokkurn veginn reglulegan eru: ÍF 23 Tristrams kvæði, ÍF 36 Kvæði af Hringi kóngi og Alexander, ÍF 57 Þiðriks kvæði kónigs, ÍF 64 Kvæði af Gunnlaugi og Sigurði, ÍF 72 Kvæði af herra Pána og Gunnvöru. Aðeins það síðast talda er til utan Íslands. Þar er hátturinn oftast venjulegur ferkvæður dansaháttur, en mér þykir líklegt að Tristrams hátturinn sé upphaflegri í þessu kvæði (Vésteinn Ólason 1982:363).

Þegar litið er á texta þáttarins um Regin smið í *Sandoyarbók* eða í uppskrift Schrøters, gæti hann í fyrstu vírst tilheyra flokki ferhendra kvæða með reikulum hætti, en mér sýnist augljóst að sú formblöndun sem þar kemur fram sé breyting frá upphaflegum texta með Tristrams hætti. Ég mæli auðvitað ekki með því að við förum að breyta varðveittum textum til að sanna kenningar okkar, en það er þó

³ Ýmis erindi í þessum kvæðum og reyndar fleiri íslenskum sagnadönsum gætu vel fallið undir það háttarafbrigði sem nefnt hefur verið „Liden Karin-strofe“, þar sem víshelmingur er 3+3 ris. Flestir eru sammála um að hér sé um að ræða lengda eða teygða tvíhendingu. Erik Dal er t.d. á þeirri skoðun, þótt hann telji að „Tristrams hátturinn“ – „Stolt Elin-“ eða „Aage og Else-strofen“ – sé upphaflega sjálfstæður, en hafi „bukket under i den ulige kamp med den normale firliniede strofe“ (Dal 1956:281). Ég ræði ekki sérstaklega um „Liden Karin-strofen“ hér, því að varla er hægt að tala um hana sem sjálfstæðan hátt eða háttarafbrigði í íslenskum sagnadönsum (um færeyska þori ég ekki að fullyrða, þótt ég hafi á tilfinningunni að sama eigi við um þá), þótt henni bregði fyrir hér og þar.

athyglisvert að tiltölulega auðvelt er oft að nema burt orð úr texta þáttar um Regin smið, þegar línurnar eru óþarflega langar, og fækka þannig eðlilegum risatkvæðum um eitt. Einnig er nokkuð augljóst að ýmis flokkuerindi með aðra hrynjandi hafa troðið sér inn í kvæðið, jafnvel heilir flokkar þeirra. Um þetta erum við Eyðun raunar alveg sammála (Andreassen 1991:130–131), þótt við túlkum styttra afbrigðið hvor með sínum hætti. Ágreiningurinn getur að hluta til falist í því að mitt sjónarmið er sögulegt en hans samtímalegt.

Mér er spurn hvort hér geti verið sami hátturinn á ferð og venjulegur tvíhendur háttur? Viðlagi eða stefi er aldrei skotið inn í miðja slíka vísu, en það er nær alltaf gert þegar venjulegur tvíhendur háttur er á ferð. Raunar fylgir ekkert viðkvæði Sjúrðar kvæði í *Sandoyarbók*, en Schrøter og fleiri hafa hið þekktu viðkvæði um Grana sem bar gullið af heiði, og þátturinn hefur sömu bragfræðilegu einkenni hjá þeim. Eins og í íslenskum kvæðum undir ferhendum hætti, er þetta viðkvæði alltaf á eftir og getur staðið eins og sjálfstæð vísu, en í íslenskum kvæðum er viðkvæði með ferhendum hætti oftast aðeins ein braglína eða tvær.

Þegar litið er á B flokkinn, vísur með 7 risum og óstýfðum rímlið, vekur það athygli að nokkur íslensk kvæði undir þessum hætti eru án viðlags. Það vekur spurningu um hvort upphafið séu kvæði án viðlags og að því leyti og fleiru líkari rímum en sagnadönsum.

Þegar reynt er að sjá alla þessa fjölbreytni í samhengi er hægt að gera sér tvær meginhugmyndir um þróun: a) þróunin er frá einhæfni til fjölbreytni, eða b) frá fjölbreytni í átt til einhæfni. Fyrri kenninguna má m.a. finna í ritum danska fræðimannsins Ernst von der Recke, sem taldi að erindi með ferhendum hætti hefðu oft þróast upp úr tvíhendum (Recke 1906:32) og að ferhendir hættir þar sem ris eru aðeins sex í vísuhelmingi hafi ætíð þróast upp úr tvíhendu (Recke 1906: 175–181). Ernst Frandsen tekur undir hugmyndir Reckes og gengur lengra: telur að ferhendi hátturinn sé heimalningur, vaxinn út úr tvíhendunni (Frandsen 1969 [1935]:119–134). Samkvæmt því væri þróunin frá tvíhendu (couplet) til stuttlínuferhendu (3+3 eða 4+2 ris) og yfir í reglulega ferhendu. Slík þróunarkenning hljómar fallega en hvílir á veikum grunni, ekki síst þegar litið er á þá fjölbreytni í bragarháttum sem ríkti í evrópskum kveðskap á miðöldum um það leyti sem við teljum að sagnadansar hafi orðið til. Dönsku fræðimennirnir sem hér er vitnað til, og þó einkum Frandsen, túlka þróunina svo að segja eingöngu út frá dönskum efniviði, riddarakvæðum og kvæðum um yfirnáttúrleg efni, en þær kvæðagreinar telja þeir danskar og eldri en aðrar gerðir sagnadansa á Norðurlöndum. Myndin breytist ef litið er á efniviðinn undir víðara sjónarhorni. Engin vísu er fyrir að sagnadansar Norðurlandabjóða eigi upptök í Danmörku (sjá t.d. Jonsson 1991b:151–163), og þótt uppskriftir sagnadansa séu eldri þar en á öðrum Norðurlöndum er ekki víst að þær gefi rétta hugmynd um form kvæðanna á miðöldum. Íslenskar rímur verða til og mótaðar um svipað leyti og sagnadansar, og skyldleiki þeirra við kappakvæði er margháttadur.

Munurinn er sá að þær voru fljótlega festar á skinn og við vitum því meira um form þeirra á frumstigi en form sagnadansa á miðöldum. Í miðaldarímum kemur fram tilbreytni í bragarháttum sem er að sumu leyti hliðstæð við dansaafbrigðin, og elstu rímnahættirnir eiga sér allir hliðstæður í evrópskum samtímakveðskap (Vésteinn Ólason 1982:546–78; sjá einnig Verrier 1931–32, III:215–235). Ég vil þar einkum nefna muninn milli ferskeyts, stafhendu og úrkasts, sem í raun samsvarar þremur háttaraafbrigðum sagnadansa, því tvíhenda, og hinum tveimur sérstæðu íslensku eða fremur vesturnorrænu ferhenduaafbrigðum, B og C. Ef þróunin hefur verið frá fjölbreytni til meiri einhæfni mætti líta svo á að helstu háttaraafbrigði hafi verið nokkuð hrein í upphafi en blandast saman og skolast til í í rás aldanna, ekki síst vegna notkunar í hóp söng og dansi. Sjálfur hallast ég fremur að síðari niðurstöðunni án þess ég telji hægt að fullyrða að öll þróun hafi verið í eina átt. Mér virðist að uppruni sagnadansa í hirðlegu umhverfi á tímum sem lögðu rækt við söng og dans og þekktu fjölbreytileg bragform styðji hana. Þróun til einhæfni er hins vegar eðlileg í afskekktum og einhæfum samfélögum eins og þeim sem lengst varðveittu kvæðadansinn.

SUMMARY

I begin my discussion by comparing the words used for 'ballad' in Icelandic and Faroese usage and conclude that the relationship is typical for the more general relationship between Icelandic and Faroese ballad traditions and their place within the larger context of the Nordic ballad tradition. The main part of the paper is a discussion of ballad metres. First, a few comments are made on the ballad couplet and its variations, which seem to be more or less the same all over the Nordic area, although both Icelandic and Faroese ballads show interesting signs of medieval vowel quantity. Thereafter attention is focused on the ballad quatrain which is divided into three main groups according to number of ictuses and types of rhyme: A: with seven ictuses in each half stanza and masculine rhymes in lines 2 and 4, i.e., the common ballad quatrain. B: with the same number of ictuses and feminine rhymes in lines 2 and 4. This is the same rhythm as the one found in the Icelandic *rímur* metre *ferskeytt*, and it is fairly common in Faroese heroic ballads and in other heroic ballads of West Nordic origin. C has six ictuses (4+2) in each half stanza and masculine rhymes in lines 2 and 4. This metre is used consistently in a few Icelandic ballads; it is also found in a few East Nordic ballads, but only in occasional stanzas in Faroese and Norwegian ballads. It is, however, fairly frequent in one part of the Sigurd ballad, *Sjúrðar kvæði*, in Faroese, and Eyðun Andreassen has recently argued with reference to the way this ballad is danced that it is in actual fact a couplet. I maintain that although it may function as the couplet in the Faroese dance it is originally a quatrain of medieval origin going back to the earliest phase of ballad singing in the North. Some scholars have argued that ballad metres in the Nordic countries have developed from the couplet to an increasing variety of quatrains. My conclusion is that the development is more likely to have been towards simplification: several medieval stanza forms and metrical variations have gradually merged during ages of ballad singing.

Høvdingar hittast: Tróndur í Gøtu og Sigmundur Brestisson í føroyskum bókmentum og samleika

Føroyingasøga er ikki varðveitt í heilum líki men er at finna í brotum í ymskum íslenskum handritum. Tey eru savað og givin út sum *Føroyingasøga* í 1832. Líkt er til, at hon er skrivað í Íslandi beint eftir 1200 (Ólafur Halldórsson 1987:ix) og lýsir viðurskifti í Føroyum fram frá um miðja tíggjundu øld og inn í ellivtu øld (Ólafur Halldórsson 1987:ix). Tann, ið skrivað hevur søguna, man ikki hava verið í Føroyum, tað vísa ymskar misfatanir, men kann hava stuðlað seg til føroyskar frásagnir (Debes 1990:91ff). Tað stuðlar eisini upp undir hesa fatan, at einasta gamla kvæði vit hava við føroyskum evni, er Sigmunds kvæði eldra (Matras 1935:21), ið sigur frá hendingum í Føroyingasøgu, men har eru ymsk frávik í kvæðinum. Annar møguleiki er sjálvsagt, at skrivaða søgan tíðliga í tíðini er komin til Føroya.

Tað er ikki endamálið her at meta um søguliga virðið í Føroyingasøgu og tað er neyvan so, at tað eru nógv longur, ið meta søgurnar sum álítandi søguligar keldur. Tey viðurskifti, ið gera seg galdandi fyri Íslendingasøgurnar eru neyvan øðrvísi fyri Føroyingasøgu, ið hoyrir til somu genru. Men traditionelt hevur tað verið soleiðis í Føroyum, at Føroyingasøga hevur verið mett sum álítandi, hóast søgufólk sjálvsagt hava víst á tað ivasama í hesum. Men í teirri tíðini, tá ið mesti skaldskapurin, ið nemur við Føroyingasøgu og serstakliga høvuðspersónarnar, Trónd og Sigmund, er skrivaður, seinast í 19. øld og til miðskeiðis í 20. øld, tykist lítil ivi at vera um trúvirðið í Føroyingasøgu. Nú er tað so, at tað er vordíð alt meira greitt, at frásagnirnar í íslensku søgunum eru bornar av subjektivum metingum, ynskisdreymum og mýtum og at tær eru ideologiskt treytaðar, sjálvt um tann strammi og sakligi stíllurin oftani forðar fyri, at vit gerast var við tað (Lönnroth 1991:110). Tað er lítil ivi um, at tað sama ger seg galdandi viðvíkjandi Føroyingasøgu. Føroyingasøga endurgevur ikki veruleikan, men eina fatan av veruleikanum, eitt sjónarhorn ella eitt perspektiv. Tað sum hevur okkara áhuga, er fatanin ella tulkingin av Føroyingasøgu í Føroyum. Tí hóast haldast má, at flestir eldri høvundar hava mett Føroyingasøgu sum álítandi, so umtulka teir leiklutin hjá Tróndi og Sigmundi og geva teimum aðrar eiginleikar enn teir, ið Føroyingasøga sigur frá. Hetta ber til, tí at sannleiksvirðið í Føroyingasøgu einki hevur at siga, tá ið hon verður nýtt í skaldskapi. Tí tá koma Tróndur og Sigmundur at standa sum súmbol fyri nøkur

virði, ynskidreymar og stevnumið hjá teimum føroyingum ið liva, tá ið skaldskaparteksturinn verður skrivaður. Føroyingasøga verður oftast tulkað og endurgivin í samsvari við tíðarbundna veruleikan ella ynskta veruleikan og fatan hjá tí, ið skrivar. Føroyingasøga verður ikki fatað sum søguligt fyrbrigdi, bundin til tíð og stað, men fær virði, ið eru alment galdandi í hugaheiminum hjá tí skrivandi. Tulkningin av Føroyingasøgu verður sostatt ein ideologisk fatan av eini ideologi.

Longu væl áðrenn tjóðskaparrørslan tekur seg upp í Føroyum seinast í 1880unum, var farið undir at endurskoða ta mynd, ið Føroyingasøga gevur av teimum báðum høvuðsleikarunum, Tróndi í Gøtu og Sigmundi Brestissyni. Í Føroyingasøgu verður Tróndur lýstur sum hitt grundringa illmennið, meðan Sigmundur Brestisson er tann reinlynta, djarva hetjan. Føroyingasøga sigur um Trónd (Føroyingasøga 1962:9):

Tróndur var stórus maður av vøkstri, reyðhæddur, reyðskeggjutur, frøknatur, greffigur í ásjón, myrkur í skapi, altíð ráðsnarur og sniðfundigur, illførur og meinskur við smámenn, men fagurlátin við tann meira menta og altíð við svikagerð í kvittanum.

Hetta er ikki mildur dómur.¹ Og hóast hesi orð, so er Tróndur sum frá er liðið vorðin hetjan í føroyskum skaldskapi, men í einum heilt øðrum leikluti enn honum er tillutaður í Føroyingasøgu. Smátt um smátt kemur fram ein onnur mynd, ein mynd, ið førir fram, at Tróndur í Gøtu er umboð føroyinga móttvegis norskum kongsvaldi, at hann roynir at verja sjálvræði føroyinga, meðan Sigmundur Brestisson avreiðir Føroyar til Noregs til egið gagn. Vandamálið er sjálvsagt, at Sigmundur samstundis er kristniboðari føroyinga, og í teirri glæmu verður hann umrøddur í Føroyingasøgu. Men hvussu er so hetta skiftið farið fram? Frá tí at Sjóvarbóndin (Jens Chr. Djurhuus 1773–1853) fyrst í 19. øld kundi siga um Sigmund í endaørindinum í „Sigmunds kvæði yngra“ (Kvæðabókin 1960:92):

Ein slíkan enda Sigmundur fekk,
hans líki ei í Føroyum gekk.

til høvundurin Jóanes Nielsen (f. 1953) í 1991 kann taka soleiðis til um sama persón (Nielsen 1991:94):

Tú skalt minnst til, Elias, at hevði p-pillarin verið uppfunnin nakað áðrenn ár 1000, so hevði Sigmundur Brestisson allarhelst ongantíð verið føddur. Hevði endað sum ein navnleysur dropi á onkrum seyðaskinni, ella hvar tað nú var at tey strektu kjølin á tí *skálkinum* [mín áherðsla].

¹ Sambært Ólafi Halldórssyni er henda lýsing av Tróndi ikki upprunliga við í Føroyingasøgu, men er eitt uppskoyti úr einum forriti til Sögu Ólavs Tryggvasonar. Samstundis metir hann, at tað er óhugsandi, at høvundurin upprunliga hevur skrivað hesa lýsing av Tróndi í byrjanini av søguni, tí hon lýtir so søgugongdina (Ólafur Halldórsson 1987:ci).

Hugsandi hevði verið, at myndin, ið liggur aftan fyri hesa fatanina, kom upp saman við tjóðskaparrørsluni í Føroyum. Rørslan tók dik á seg seinast í 1880-árunum. At tørvur nú var á eini hetju, ið bar frælsi í skjaldarmerki sínum, sum undangongu-maðurin í tjóðskaparstríði føroyinga, Jóannes Patursson (1866–1946), tekur til í eini yrking frá 1902: „tá ið Tróndur vart skjaldarmerki bar“ (Patursson 1902).² Her er áherðsla lögð á eina føroyska stórtíð, áðrenn fremmant kongsvald legði landið undir seg.

Henda stóðutakaninin og ummetingin av leikluti Tróndar hevur leingi verið siðvenja í føroyskum skaldskapi. Í fyrrnevnda kvæði hjá Sjóvarbóndanum er tað Sig-mundur, ið er miðdepilin. Tað er sannlíkt, at skaldskapurin hjá Sjóvarbóndanum lutvíst hevur røtur í teirri romantisku stevnu, sum ráddi í donskum bókmentum tey fyrstu tíggu árinum aftan á ár 1800 (Matras 1935:39), har stóðið varð tikið í teirri tignarligu fortíðini, men við vissu kann tað ikki sigast; í øllum førum yrkir hann í gomlum kvæðastíli.

Men longu Schrøter prestur, hesin sermerkti mentamaðurin, ið livdi frá 1771 til 1851, royndi at endurskoða Føroyingasøgu Tróndi til fyrimunar. Verða broyting-arnar í Tróndarmyndini sæddar ikki sum tilvildarligar, men sum ein vaksandi fatan av samleika føroyinga, ið eisini gevur seg til kennar við endurskoðan av gomlum fyrimyndum saman við tilgerð av nýggjum fyrimyndum, ið eiga ella fáa teir egin-leikar, ið broytta medvitið krevur, so er at leggja til merkis, at broytingar í hugsanarhátti taka seg upp, væl áðrenn tjóðskaparrørslan alment tekur við.³ Schrøter á baki kemur Niels Winther (1822–1892), maðurin, ið gav út fyrsta føroyska blað, *Færingetidende*, í 1852. Í 1875 gav hann út verkið *Færøernes Oldtidshistorie*, og har sigur hann um Trónd, at: „hans Opførelse er altså et Bevis på Sindighed og fornuftig Politik“ (Winther 1875:141). Her dagar sostatt fram tann mynd, ið seinni gjørdist einaráðandi: Tróndur sum tann vitugi og skilagóði, ið roynir at steðga tí framtøkna Sigmundi.

Um sama mundið livir sonur Sjóvarbóndans, Jens Henrick Djurhuus (1799–1892), ið yrkir kvæðið Gøtuskeggjar; í tí fáa vit eina lýsing, har Tróndur verður settur upp sum frælsis- og tjóðhetja óbeinleiðis móttvegis Leivi Øssurssyni og Sigmundi; í endanum á kvæðinum sigur hann (Kvæðabókin 1960:60):

² Yrkingin var aftur prentað í Patursson (1932). Hon var tá broytt nakað og ber heitið: Fylkist nú føroyingar.

³ „Færingar bør altid have Trond i Minde som den, der hele sin levetid igjennem med Held kæmpede for Øernes nationale Uafhængighed. Pastor Schrøter først og efter ham Niels Winther have indtrængende forsøgt at aabne Folks Øjne for hans store Sider“ (Jacobsen: *Dimmalætting* 25/6 1887 nr. 26).

Vit kunnu leggja til merkis, at hóast Schrøter av og á letur hugflogið fáa fastatøkur á sær, so er hann ein fyrsti umboðsmaðurin fyri eitt rák, sum seinni fór at gerast altvaldandi, skiftið í hetjumyndini frá Sigmundi til Trónd. Schrøter umboðar sostatt ein tíðaranda í koming.

Tróndur doyði av sorg og sút
og elli, gav upp anda,
ikki kemur hans líki aftur,
so leingi Føroyar standa.

Tróndur elskaði føðilandið
/.../

Nýggj tíð er um at taka seg upp, og kvæðið Gøtuskeggjar gevur eina lýsing av stríðinum, ið skjótt gjordist klassiskt í føroyskum tjóðskapi og bókmentum. Byrjað verður við eini føroyskari stórtíð, áðrenn fremmant kongsvald leggur landið undir seg. Í kvæðinum er Tróndur í Gøtu ikki tann grundarringi heidningurin, ið Føroyingasøga ger hann til, men hetjan og taparin, sum doyr av „sút yvir Føroyaland“ (Kvæðabókin 1960:60). Áherðslan verður lögð á ta stórbæru ættina Gøtuskeggjar. Sjóvarbóndin yngri sýnist at vera ávirkaður meira av einum nationalum romantikki, har fornu kempurnar verða til fyrmyndir, eisini í eini politiskari endurreisn av fólkinum, hetta í mun til romantikkin hjá pápanum fyrst í øldini.

Nú var gøtan greidd soleiðis, at eitt tað fyrsta tjóðskaparskaldið, Fríðrikur Petersen (1853–1917), til gitnu fóstugangsveitsluna á Garði í Keyþamannahavn í 1876, har fyrstu fósturlandssangirnir vórðu frambornir og grundarlagið lagt undir tjóðskaparrørsluna og tjóðskaparstríðið, kundi yrkja sangin: O, móðurmál, stórt er títt fall (Songbók 1976:102f), har hann tekur til um føroyska málið, ið tá var í trongstøðu:

/.../
Teg elskaði Tróndur í Gøtuvág,
Sigmundur og vápnabrøður.

Sum vit síggja, so er tað skjótt, at Tróndur og Sigmundur verða drignir upp í tjóðskaparstríðið, men enn eru teir hetjur á jøvnum føti. Vert er eisini at leggja til merkis, at longu í fyrstu tjóðskaparyrkingunum verða súmbolvirðini í staðarnøvnunum frá Føroyingasøgu brúkt, hetta fyrbrigdi hevur Turið Sigurðardóttir greint nærri (Sigurðardóttir 1989:40). Men longu her sæst tann ontologisering,⁴ ið eyðkennir fatanina av fortíðini. Neyvan er tað so, at Tróndur og Sigmundur hava givið móðurmálinum serstakar gætur. Hetta eru hugsanir, fostraðar í nútíðini. At stríðast fyri móðurmálsins rættindum er knýtt at uppkomu nationalismunnar og er sostatt eitt søguligt fyrbrigdi. Tað er eisini eyðkent, at hetjurnar í Føroyingasøgu fyrst fara í stríð fyri móðurmálið; soleiðis var eisini við tjóðskaparrørsluni, hon var í

⁴ Við ontologisering verður her hugsað um tað fyrbrigdi, at samfelagsviðurskifti og hugsanir, ið eru íkomn av søguligum orsökum, verða fatað sum frammanundan givin (ontologisk), yvir søguni verandi kategoriir. Ávís søgulig viðurskifti verða fatað sum ævig og náttúrugivin (Thomsen 1981:10).

fyrsta umfari eitt stríð fyrri rættinum hjá føroyskum í Føroyum móttvegis donskum. Stríð fyrri sjálvbjargni kemur seinni og er ein fylgja av tí fyrra.

Á sumri í 1887 tók seg upp harðligt orðaskifti í *Dimmalætting* millum Jakob Jakobsen (1864–1918), ið seinni gjørdist ein gitnasti málfrøðingur okkara, og Rasmus Effersøe (1857–1916), ið gjørdist ein av undangongumonnunum í tjóðskaparrøsluni. Rasmus var tá blaðstýrari á *Dimmalætting*. Stríðið stóðst av fyrilestri, um Gøtu Trónd, ið Jakob Jakobsen hevði hildið í Tórshavn stutt frammanundan. Har hevði hann ført fram, at Tróndur var undangongumaður fyrri varðveitan av tjóðarfrælsi føroyinga, og at hann er so illa viðfarin í Føroyingasøgu, tí at hann var heidningur. Seinni í kjakinum heldur Jakob Jakobsen uppá, at Tróndur er nógv meira djúptøkin kristin enn Sigmundur. Móti hesi hugsan fer Rasmus nú í hernað. Burtur úr kjakinum stendst eisini orðaskifti um, hvussu álitandi Føroyingasøga er og um muruna í Tróndi. Rasmus heldur upp á Sigmund sum fyrimynd (*Dimmalætting* 1887, nr. 25, 26, 27, 31). Í tveimum er hetta orðaskifti áhugavert; tað fyrra er, at skiftið til at Tróndur gerst frælsishetja og at Sigmundur verður forfjónaður, so smátt fer at gera seg galdandi. Hitt er, at tað longu nú vísir seg, at tjóðskaparmaðurin Rasmus Effersøe tekur undir við mentanarligum og vinnuligum framburði fyrri føroyingar, men ikki vil ganga sjálvstýrisleið. Longu her síggjast sprotarnir til ta andsøgn, sum seinni lamdi tjóðskaparrøsluna. Vert er at leggja til merkis, at hetta kjak tekur seg upp gott ár fyrri tiltikna jólafundin í 1888, ið hevði við sær, at Føringafelag varð stovnað í Føroyum í januar 1889, fundurin, ið verður settur sum byrjanin til tjóðsskaparrøsluna í Føroyum. Tað kann nevast, at báðir um hettta mundið yrktu yrking, har ið tikið verður til Trónd, men munurin er tann sami. Rasmus Effersøe setur í yrkingini „Føringar merki“ frá 1890 Trónd fram sum fyrimynd í vinnuligari stremban. Yrkingin er eisini yrkt í sambandi við, at Føringafelag gav hinum fyrsta føroyska guvuskipinum, „Føringi“, eitt tjaldursflagg til gávu (Effersøe 1957:34f).⁵

Fyrr føroyskir bøndur
sum ráðsnari Tróndur
við handahógv
út sigldu við farmi
og dirvi í barmi
um allan sjógv,
tó tíðin nógv stimbur úr føroyingum dró
– still farmaskútan í neysti stóð.

Mótsett leggur Jakob Jakobsen í yrkingini Kvæje um Føringar, prentað í 1892, dent á

⁵ Í stevnumiði Føringafelags er bæði eitt mentanarligt og eitt málsligt mið, men eisini eitt meira samfelagsligt: at fáa føroyingar at halda saman, ganga fram og gerast sjálvbjargnir. Í orðið sjálvbjargnir skal ikki leggjast, at krav Føringafelags var sjálvstýri, men talan man heldur vera um vinnuligt sjálvbjargni (Thomsen 1989:55).

tann tjóðskaparliga Trónd, ið verjir Føroyar móti teimum, sum hann nevnið purpurkápur (Jakobsen 1892:41):

Tröndur gamle sät y Gøto,
spænte net sytt út,
vår ai móte taimun søtur,
Førjun ælvde sût:
Purpurkápur tryggjar vildo
kløvur y lande hökt,
:l: tairra sændebo hæar sigldo,
l: mæn tæi :l blivo krökt. :l:

Tað sum Jakobsen her hugsar um er allarhelst, at Sigmundur er í parti við trimum fylgjandi norskum valdsharrum og krevur skatt fyri teir, nevniliga Hákun jall, Ólav Tryggvason og Eirik jall Hákunarson og bróður hansara Svein jall. Men tað ber sjálvsagt eisini til, at hugsað verður um Ólav kong hin heilaga umframt Hákun jall og Ólav Tryggvason.

Í tíðini, ið nú kemur, ja, heilt upp til okkara tíð, verður hetta myndin av Føroyingasøgu: tikið verður til Trónd í røðum og sangum og kvæði verða yrkt um hann. Tey rák, ið vóru longu áðrenn tjóðskaparrørslan tók seg upp í Føroyum og m.a. góvu seg til kennar við teirri nýmeting, ið fór fram av Føroyingasøgu, taka nú dik á seg, so at Føroyingasøga frá at vera ein frásøgn millum aðrar frásagnir, so smátt fær støðu sum fyrimynd í tjóðskaparligu stremban føroyinga. Samstundis fer fram ein endurmeting av persónunum í søguni, ið ikki hevur so nógv við innihaldið í Føroyingasøgu at gera; heldur er tað ein tilskrivning av eginleikum og tulkan av hendingum, ið eru í samsvari við ynski og dreymar tjóðskaparfóksins. Longu tá ið tjóðskaparrørslan tók seg upp, hevur Føroyingasøga mist sítt ítøkiliga virði, persónarnir eru vorðin súmbol, ið kunnu nýtast eftir umstøðunum: sum verjar av málinum, fyri sjálvbjargni og sum hjá Effersøe í vinnuligari stremban.

Ein tvídráttur, ið alla tíðina hevur verið í hesi nýmeting av Føroyingasøgu, er leiklutur Sigmundar sum kristniboðari føroyinga. Hetta sæst av, at partar av tjóðskaparskaldunum royna at veita bæði Sigmundi og Tróndi sømdir, t.v.s. at nevna báðar í sangum sínum. Ikki fyrr enn J.H.O. Djurhuus (1881–1948) trínur fram á pallin, verður greið støða tikin til Sigmund.

Tá ið Janus Djurhuus fór at yrkja, var føroyskur skaldskapur á einum støði, sum hini norðurlondini langt síðani vóru farin frá. Næstan eingin í Føroyum hevði givið teimum realistisku og naturalistisku rákunum úti í Europa gætur. Tjóðskaparligi sangskaldskapurin legði støðið undir tann skaldskap, ið kom aftaná. Hann setti orð á ein føroyskan samleika, so nú bar til skriva um vónir fólksins, um vakurleika landsins, og úr teirri súmbolsku søgufatanini, har Tróndur og Sigmundur vóru ein miðdepilin, skaptist ein tjóðskaparsamleiki. Tað er undir hesum umstøðum, at Janus Djurhuus kann taka seg burtúr sum einstaklingur og prógva, at føroyskt

kann brúkast sum yrkingarmál á jøvnum føti við onnur mál. Yrkingar hansara eru í fyrsta umfari ætlaðar at lesast og ikki syngjast. Men fyrmyndirnar hjá honum eru ikki altíð av teimum nýggjastu, ávirkaðar sum tær eru av romantiskum og eftirromantiskum yrkjarum sum Heine, Byron og Poe. Hetta hevur sjálvsagt eisini samband við klassisku útbúgving hansara (Isaksen 1983:27f).

Væntandi var, at maður sum Janus, hugtíkin sum hann var av grikskari fornøld, eisini fór at tríva í Føroyingasøgu, og so er. Í fleiri yrkingum kemur hann inn á søguna, men serstakliga sterkar standa tvær ungdómsyrkingar hansara: Turið Megineinkja kvøður frá 1906 (Djurhuus 1906, 1988:54f), og Gandkvæði Tróndar frá 1908 (Djurhuus 1908, 1988:68f). Báðar eru tær ímóti kristniboðskapi Sigmundar og fyri Tróndi. Men eru eisini ein nýgerð, við tað at persónarnir her tala sjálvir og verða lýstir sálarliga sum einstaklingar. Í Turið Megineinkju, letur hann einkjuna eftir Sigmund Brestisson kvøða hetta ørindi:

Kaldur kenst tín kossur,
Sigmund Brestisson!
skikkjan áarfossur,
brandur brotin krossur,
tá gerst tøgn í lon.

Tað hann letur hana siga er, at kristindómurin hevur ikki dugað Sigmundi, svørðið er sum brotin krossur, t.v.s. máttleyst. Tørvur er at líta á egna megí og brúka svørðið meir og krossin minni. Hann letur Turið Megineinkju siga tað soleiðis:

Tað er ljóð mær kærast,
brandar syngja hátt,
/.../

Tað er blóðhevndin, svørðið, og ikki kristindómurin her er talan um. Í yrkingini Gandkvæði Tróndar fer Janus enn longri, nú letur hann beinleiðis Trónd stríðast móti kristindóminum, samstundis sum Tróndur verður lýstur sum stríðsmaður fyri tær, sum Janus tekur til, „Fjallfríðu Føroyar“. Stríðið móti Sigmundi verður lýst soleiðis:

/.../
Eydnast at inna
ei skal Sigmundi
eystlanda sið.

Hetta er stríðið móti tí eysturlenska kristindóminum. Men yrkingin hevur eisini onnur lög, tá ið Janus yrkir:

Fjallfríðu Føroyar,
 ramasta rúnin
 ritað av gudum
 um einstakra rætt!
 Trygdareid Tróndur
 hann treystligt at verja
 svór síni ætt.

Tað er tann sterka individualisman, ið Janus setur fram sum fyrimynd, rætturin hjá tí einstaka mótvegis fjøldini. Tað er henda rætt, Janus her letur Trónd verja. Og sjálvsagt ber til at síggja hetta sum eina staðfesting av, at tað gamla bóndasamfelagið við fastlæstum normum og felagsskapi endaliga er farið í grøvina, men eisini sum staðfesting av rættinum hjá hvørjum einstøkum at hava skaldskapin inni við seg sjálvan, í mun til fosturlandssangirnar, ið vóru gjørdir til at syngja í felagsskapi. Og ikki minni ein ábending um, at nú má hvør standa í sjálvdrátti í nýggja liberalistiska samfelagnum. Men Janus hevur so gjørt hol í sjógv við at taka part mótvegis kristindóminum; men tað sæst kortini ikki at hava havt stóra ávirkan á fatan føroyinga av søguni.

Í 1928 kemur út sjónleikurin *Høvdingar hittast* eftir Regin í Líð, hetta er dulnevni fyri Rasmus Rasmussen (1871–1962), ella sum hann vanliga varð nevndur Rasmus á Háskúlanum. Sjónleikurin er skrivaður í 1910, broyttur og útgivin í 1928. Høvuðsevnið í sjónleikinum er harðliga framferð Sigmundar, tá ið hann boðaði kristni í Føroyum og andstøða føroyinga, ikki minst Tróndar. Myndin er tann, ið staðfest er í medviti tjóðskaparmanna. Tróndur sum hin vitugi og ikki sørt snúni høvdingurin, ið vil varðveita sjálvræði føroyinga mótvegis kristniboðaranum Sigmundi, ið vil leggja Føroyar undir norskt veldi og kong. Tað sjáldsama við leikinum er heldur, at roynt verður at lýsa persónarnar Sigmund og Trónd í óbundnum máli – higartil hevur umrøðan mest verið í bundnum máli, stubbum og fólkafundarrøðum. Sigmundur verður lýstur sum maður, ið hevur fingið eini hægri boð: at kristna føroyingar; men tað er nakað vøkkult við trúgv hansara, og hann er ikki sørt valdsfúsar og meinfýsin. Hini brigda honum tað lítla sambandið, ið er millum trúgv og gerningar hansara. Tróndur verður lýstur sum eftirhyggjin, klókur og varin. Men høvuðstemað, ið gongur aftur og aftur í føroyskum skaldskapi, tá ið viðurskiftini millum Trónd og Sigmund verða lýst, verður best endurgivið við hesum orðaskifti millum teir báðar. Sigmundur hevur sagt, at hann er í landinum við loyvi Ólavs kongs, Tróndur heldur, at ikki skuldi tørvast føroyingum loyvi frá norskum kongi at fara um egið land. Tá fer fram hetta orðaskifti (Rasmussen 1928:63):

Sigmundur: Betur eru Føroyingar varðveittir undir handajaðra Ólav kongs, enn teir hava verið tað undir sjáldømi tínum.

Tróndur: Ikki munnu Føroyingar fara at missa fótafesti her, meðan eg ríki, men vátt liggur teimum undir fótum, um teir allir koma undir títt vald. So fjeppin, sum tú ert vorðin uppi í teimum, ið valdið hava eystan fjørð, manst tú lítið vera førur fyri at skoða ígjøgnum snildir teirra sum mest láta fagurliga fyri at tekkjast errinskapi tínum og harvið fáa teg at røkja síni ørindi.

Her verður lýst hvussu ið Tróndur verjir sjálvræði føroyinga. Í sjónleikinum verður kristniboðanin ikki fatað sum søguligt fyrbrigdi, men fer meira og meira yvir í ein moralskan dóm yvir harðrendu framferð Sigmundar (Rasmussen 1928:37ff).

Longu í fyrstu føroysku skaldsøguni, *Bábelstorninum* frá 1909, ið Regin í Líð eisini hevur skrivað, finna vit temað. Abbin í húsinum vil siga abbasoninum frá Tróndi í Gøtu og hvussu ið hann bardist móti yvirvaldi norsku konganna, meðan abbasonurin heldur vil líkjast og hoyra um Sigmund Brestisson. Soleiðis sum skaldsøgan er evnað til, lýsir Regin í Líð her stríðið millum samband og sjálvstýri í Føroyum (Rasmussen 1909:94ff). Rasmus á Háskúlanum verður settur sum sera rationellur maður, ið hevði hug at umrøða alt tað, sum fast virði hevði hjá øðrum (Matras 1973a:101). Tað kann tí undra, at hann eisini hevur hesa heldur stereotypu myndina av Sigmundi og Tróndi, men vísir hetta bara, at ikki er talan um søgu og tulkning av teksti, men ideologi, ein ideolgiform sum eisini umfataði hann, og sum tað tykist, alt ættarlið hansara av tjóðskaparfólki. Endamálið við sjónleikinum er ikki at brúka Føroyingasøgu sum søguligan karm, men tað er sýmbolvirðið í Føroyingasøgu, ið verður brúkt sum karmur. Við sama endamáli er Føroyingasøga brúkt í *Bábelstorninum*.

Verður farið til sekstiárini, so yrkir Tummas Napoleon Djurhuus (1928–1971) í 1967 yrkingina: Tróndur í Gøtu á gamalsaldri (Djurhuus 1967). Øðrvísi enn áður hevði verið gjørt, roynir skaldið at lýsa persónmensku Tróndar, roynir at koma aftur um mannin í søguni. Hetta verður gjørt við at lýsa tann trega, Tróndur kennir, tá ið fostursonur hansara, Sigmundur, sonur Leivs Øssursonar, er tikin frá honum. Tað sjáldsama í mun til eldri yrkingar er, at Tróndur verður lýstur kensluborið sum einstaklingur. Tað er ivasamt, hvussu væleydnað yrkingin er, men her talar ikki tann valdfúsi Tróndur ella høvdingurin Tróndur, men tann gamli Tróndur, hvørs dagar líða:

/.../

einsamallur, gamal maður
– eingir heitir dreingjaarmar.

/.../

Skjálghentur ein gamal maður
biður bønir einsamallur.

Tað er eitt langt lop til hesa menniskjansligu lýsingina av Tróndi, vit nú eru komin til í sekstiárum, har Tróndur mest sum verður lýst sum menniskja, ið hevur mist

støðufesti sítt í lívinum og har einki er eftir uttan tómleikin, tá ið hugsað verður um, at Janus í 1908 kundi kvøða (Djurhuus 1908, 1988:69):

/.../

Tróndur til Tórs og Óðin er blótandi,
høgt kvøður heiðin ørn.

At myndin skiftir og verður harmoniserað, sum 20. øld líður, sæst av, at frá kjakinum millum Rasmus Effersøe og Jakob Jakobsen um trúna hjá Tróndi um lýsingina hjá Janusi av Tróndi sum verja av heiðinskapinum er Tróndur endaður í føroysku sálmabókini – og tað má vera lagnunnar speisemi, at „heidningurin“ Tróndur hevur sálm við í føroysku sálmabókini, nevniliga kredduna, ið hann lærði fosturson sín, Sigmund, abbason Sigmunds Brestissonar (Tróndur í Gøtu 1991:343).

Tá ið T.N. Djurhuus yrkir yrking sína, er modernisman farin at gera vart við seg í føroyskum skaldskapi, men tað er ikki tað, ið setur sín dám á T.N. Djurhuus, hann stendur á herðunum á J.H.O. Djurhuus sum so mong onnur føroysk skald. Kanska skal eisini leitast eftir fyrmyndum hjá donskum rithøvundum frá millumkrígstíðini: hjá teimum sæst ein ávís psykologisering og leitan eftir einum støði í lívinum. Men tað er hóast alt ikki svartskygni, ið eyðkennir T.N. Djurhuus, men leitan eftir støðuni hjá sálarlívi manna í eini ótryggari verð (Michelsen 1978:9ff). Í hesi yrking er kortini lítil uggi, hon lýsir vónloysi og deyðans andadrátt. Tað sum hevur okkara áhuga er, at Tróndarmyndin nú er vorðin so alfevnandi, at Tróndur, frá at vera romantisk frælsishetja, kann nýtast í almennari lýsing av sáartrega manna.

Tað er ikki so, at einki hevur verið yrkt, ið knýtir seg at Føroyingasøgu øll hesi árin til 1967, tvørturímóti. Størsti parturin av skaldskapinum, ið tekur sítt støði í Føroyingasøgu ella brúkar fyrmyndir haðani, er yrktur fyri 1940. Hans Andrias Djurhuus (1883–1951) gevur í 1922 út heilt skaldaverk, *Søgumál*, við evni úr Føroyingasøgu. Men eyðkent fyri tað mesta av hesum skaldskapi er, at hann treður troddar gøtur. Hans Andrias Djurhuus yrkir í 1905 yrking, ið eisini viðger seinastu dagarnar hjá Tróndi, Deyðastund Tróndar (Djurhuus 1970:17ff). Men tað er ikki sama menniskjaliga lýsingin sum hjá T.N. Djurhuus, men kúgaði høvdingin, ið lítur aftureftir, og tó kann yrkingin enda so:

Men høga bergið stóð,
bar hvítan snjógv á barmi
og fram í brimið vóð.

Bergið verður ímyndin av Tróndi fyri komandi ættarliðini. Eisini aðrir hava roynt seg í nýggjari tíð og hava yrkt kvæði við evnum úr Føroyingasøgu. Nevnast

kunnu Mikkjál á Ryggi, sum í 1929 yrkir Brestis kvæði (Ryggi 1929:108ff) og J.P.Gregoriussen, ið umleið 1900 (Kvæðabókin 1960:17) yrkir Tróndar kvæði (Gregoriussen 1922:94ff) og Sigmundur og Tórur (Gregoriussen 1928:94ff). Eyðkent er, at teir kortini eru eitt sindur varnir, at Tróndur er sniðfundigur liggur alla tíðina aftanfyrri, og meðan næstan allur samhugin hjá J. P. Gregoriussen er við Tróndi, so hevur Mikkjál hug at hella til Sigmund, men hetta hevur helst samband við, hvat ið tað er hann yrkir um. Tí eitt eyðkenni við evnisviðferðini er, at tá ið yrkt verður um, tá ið fedrar teirra Sigmunds og Tóris verða dripnir og Tróndur eisini ætlar at drepa dreingirnar og seinni at selja teir sum trælir, tá er samhugin við Sigmundi. So er í Brestis kvæðnum, Sigmundur og Tórur, og í yrking hjá Mikkjáli frá 1915: Sigmundur og Tórir (Ryggi 1915:41f). Tó verður roynt í øðrum skaldskapi umvegis at bera í bótufłaka fyrri Trónd, m.a. í fyrrnevndu yrking hjá Tummas Napoleon Djurhuus. Í søgu eftir Ólav Michelsen, Sigmundur og Tróndur (Michelsen 1978:57ff), fáa vit eina ógvuliga idealiseraða mynd av Tróndi, tá ið hann tekur Sigmund Leivsson til fosturs.

Verður hugt at tí, ið er skrivað eftir 1960, tá ið modernisman fer at gera vart við seg í føroyskum skaldskapi, so skal sigast beinanvegin, at tað eru ikki Tróndur og Sigmundur, ið eru høvuðsevnini. Hetta hevur helst samband við tað uppbot í virðisfatanini sum verður. Tann fragmentariska heimsfatanin og lutvísa virðis-pluralisman, ið er í tíðini, hevur við sær, at pláss er ikki longur fyrri fornum hetjum í klassiskum týðningi. Men samstundis, sum yrkingin í hesum tíðarskeiði vendir sær inneftir, „innanlív einstaklingsins, kenslurnar koma til orða“, so „opnar yrkingingin seg fyrri tí politiska veruleikanum í lötuni ella vit kunnu siga, at hesin veruleikin gjørdist so nærstaddur í veruleikanum m.a. vegna teir nýggju fjølmiðlarnar“ (Sigurðardóttir 1991:58). Men í hesum nýggja politiska veruleika var ikki pláss fyrri Tróndi og Sigmundi og skal vendast aftur til hví so var.

Í fleiri av teimum nýggjari føroysku skaldsøgunum koma Sigmundur og Tróndur upp í part aftur. Í byrjanini varð víst á, hvussu Jóanes Nielsen í skaldsøgu síni, *Gummistivlarnir eru tær einastu tempulsúlurnar, sum vit eiga í Føroyum*, ikki er serstakliga blíðorðaður um Sigmund. Orðingin fylgir heilt teirri siðvenju, ið tjóðskaparskaldini lögdu, um kanska nakað harðrendari. Gunnar Hoydal (f. 1941), flættar eisini í skaldsøgu síni, *Undir suðurstjörnum* frá 1991, Trónd og Sigmund upp í frásøgnina. Skaldsøgan hjá Gunnari hevur postmodernistisk drøg, frásøgnin hevur ikki eina avmarkaða frásøgutíð, men hevur allar tíðir í sær og skiftir millum tíð, stað og form. Í frásøgnini verður myndin af Tróndi og Sigmundi ikki sørt prosaískari enn tann, ið tjóðskaparskaldini skaptu. Í flogfarinum á veg til mista barndómin í Suðuramerika – flogfarið ber heitið „Sigismund Hansa“ – rennur mjólkarbáturin Sigmundur í hugan, Sigmundur, ið sigldi norður í Sundalagið og inn á Skálafjørðin. Men hugmyndin verður nú ein samanblanding af súmboli og veruleika: „Hann gjørdi eisini stórar ferðir“, sigur systirin. Her verður hugsað um bæði flogferð teirra til

Suðuramerika, ferðirnar hjá Sigmundi í Føroyingasøgu og ferðirnar millum oyggja í Føroyum. Andsvarið hjá beiggjanum er: „Vit komu rullandi um hólmin og spýðu ...“ og systirin: „og spýggjan rann saman í eitt, hon var eisini grøn og gul“ (liturin á bátinum Sigmundi). Tilsipanin til Sigmund í Føroyingasøgu er nú tvítýdd, og stutt aftaná: „Sigismund. So er tað hann Sigmundur Brestisson, sum seldi landið til klæðningarnar“; myndin av Sigmundi er nú vorðin tann traditionella føroyska: Sigmundur, ið avreiðir landið. Aftursvarið er: „Jú, jú, tað sterka veldið handan hav, tað var tá sum nú. Hin mjólkarbáturin var „Tróndur“, hann segði kortanei, hann vildi ikki sigla við mjólk til aðrar“ (Hoydal 1991:29ff). Hóast myndamálið er øðrvísi enn fyrst í øldini, so er staðfestingin av leikluti Tróndar tann sama. Men frásøgnin hevur eisini víðkaða tilvísing til stóra umhvørvið og veldi føroyinga í fornøld, samstundis sum systkini sjálv eru á ferð út í stóra heimin í fótafarinum á pápanum, ið arbeiðdi fyri alheimsstovn. Her verður sostatt knýtt samband millum stóran heim bæði í fortíð og nútíð. Samstundis verður misti barndómurin endurfunnin bæði í Suðuramerika og Føroyum, ein barndómur, ið eisini verður barndómur føroyinga sum tjóð, „høvdingaøldin“. Men heimsumfatandi sølan av verðini til peningavaldið, „klæðningarnar“, verður eisini knýtt at frásøgnini. Stutt framman undan hesum orðaskifti verður flogfarið lýst sum hvalur, og í búkinum sita høvundurin og systkin hansara, men á fyrsta plássi – sum í heiminum annars – uppi í heilanum á djórinum „er stór stova, ivaleyst sita klæðningarnir har og ringla við sínum ísi í gløsunum“ (Hoydal 1991:29). Purpurkápurnar hjá Jakob Jakobsen frá 1892 liva enn í klæðningi. Tað eydnast Gunnari at knýta saman bæði alheims peningavaldið og tann lítla føroyska partin umframt søguna. Hóast tíðin og stíllur eru broytt, so ber eisini til at brúka sýmbolini Trónd og Sigmund í víðkaðum týðningi í eini „modernistiskari-postmodernistiskari“ skaldsøgu.

Av teimum báðum Gunnari og Jóanesi sæst, at nútíðmans føroysk skald ikki skriva við fyriliti fyri nýggjari keldukritiskari søgufatan, men nýta sýmbolvirðið í søguni og tulkingina hjá tjóðskaparrørluni. Tað er kanska merkisvert, at Jóanes Nielsen, ið verður mettur sum arbeiðaraskald og hoyrir til vinstravongin í politikki, í hesum førinum letur sýmbolvirðini taka valdið á sær og brúkar eitt høvdingastríð, ið hevur fingið tjóðskaparligt yvirbrá í Føroyum, sum karm. Men hetta gerst greiðari, tá havt verður í huga, at hvørki tjóðskaparskaldini ella nútíðmans skaldini, hava áhuga fyri tí ítøkiligugu søguni. Tróndur og Sigmundur eru enn í medviti skaldanna umboð fyri ávikavist framburð og afturhald, frælsi og ófrælsi. Henda fatan tykist at vera so rótfest í huga føroyinga, at hon í summum førum fer um øll tíðar- og ideologisk mark; fatanin er vorðin ein partur av samleikanum og er rein ideologi. Sosialismufatanin hjá Jóanesi Nielsen má metast at vera rættiliga kredduføst, í hesi fatan er oftani pláss fyri føstum virðum og fyrimyndum (nationalismu), tí er tað natúrligt, at hann uttan himpr kann tríva í Sigmundar-myndina, ið er gjørd av tjóðskaparrørluni.

Á annan hátt knýtir D.P. Danielsen (1913–1990) í skaldsöguni: ... *hvört við sínar náðir* frá 1990 saman fortíð og nútíð. Í skaldsöguni letur hann hövuðspersónin, Páll, mæta Sjóvarbóndanum yngra, ið yrkti Götuskeggjar. Hann letur samtalu teirra gerast ein uppgerð við romantisku fatanina og nýtulkingina av leikluti Tróndar og spyr bóndan, hví tað ikki ber til at skriva um okkara tíð, t.v.s. ta tíðina, tá ið skaldsøgan fer fram, um miðja 19. øld. Bóndin avvísir hesum forhánisliga við at siga, at á okkara døgum er einki at yrkja um. Spyr speiskliga Páll – ið er fátækur niðursetumaður – um hann skal fara at yrkja um hann og hansara (Danielsen 1990:166ff). Hetta verður so ein óbeinleiðis uppgerð við tað afturlítandi í tjóðskaparrøsluni og gjøgnum lýsingina av bóndanum við høvdingadyrkanina í tjóðskaparskaldskapinum. Her er tað sum um Páll trívur í orðini hjá Brandes í fyrilestrum hansara: Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes Litteratur: „Den danske digtning er romantisk efterklang og „handler ikke om vort liv, men om vore drømme“; herimod kræves en realistisk og aktualitetspræget litteratur: „det at en litteratur i vore dage lever, viser sig i at den sætter problemer under debat““ (Brøndsted 1972:94).

Meðan víst hevur verið á, at hinir báðir fyrrnevndu rithøvundarnir, sjálvt um formurin er broyttur í samsvari við nútíðina, ganga troddar gøtur, tá ið tað snýr seg um fatanina av leikluti Tróndar og Sigmundar, so gongur D.P. Danielsen nýggjar leiðir við at taka mýtuna upp og vísa á andsagnir í henni millum lovprísanina av Tróndi og gerandisdagin.

Eitt av yngru skaldunum, Tóroddur Poulsen (f. 1957), hvørs yrkingar mugu metast sum modernistiskar-postmodernistiskar, hevur í seinasta yrkingasavni sínum, *Villur* frá 1992, eina yrking, Varði, har Sigmundur og Tróndur spæla ein leiklut. Men í samsvari við henda yrkingarhátt ber ikki til at lesa yrkingina sum eitt nú klassiskar ella romantiskar yrkingar. Í nógvum førum er yrkingin „bara“ tekstur, ikki heilskapað eind. Tað er ikki gjørligt at koma við *einari* rættari tulking (Poulsen 1992:18f):

/.../
 gøtutróndur
 gjørdi kreddu
 til tey keddu
 var ikki óndur
 sum sigmund'
 ið einans kundi
 kongadintlar at sleikja
 hann kundi ei kveikja
 annað enn samband
 dugdi ikki gand
 men rak upp á sand
 har tað var torgrímur illi

ið gjørdi ta spillu
 hundar hálova í dag
 og eg skal siga tær tað
 at hevði hann enn livað
 so hevði hann sloppið á ting
 uttan at tiva
 hann hevði jú so fínan ring
 binguling binguling

Sjálv yrkingin er samfelagskritisk og díkir sítt spei á sálarleysu nýttíðina. Hóast eg haldi, at henda yrking er ein av teimum lakaru hjá honum, so sýnir hon tað spæl við orðum og tann tví-og margtýdning, ið eyðkennir hetta yrkingarslag. Verður hugt at fyrri parti av yrkingini har „reyðhúgván“ verður negld í bróstið, so er hetta ein listilærd uppgerð við innantóma nútíðar tjóðskapin, sett upp í samspæli við altráðandi materialismuna: „hann hevði jú so fínan ring/binguling binguling“. Men vit fáa tó ein greiðan varhuga av, at Sigmundur ikki er tann, ið liggur skaldsins hjarta næst og á tann hátt fylgir yrkingin føroyskari skaldsligari siðvenju.

Nú 20. öld fjarar, er tann romantiska stevnan hjá Sjóvarbóndanum fyrst í 19. öld og tann national-romantiska hjá tjóðskaparskaldunum vorðin til: „binguling“. Ein upploysn av mýtu og søgu í tvítýdd orðaspæl, sum í mun til eintýdda boðskapin hjá romantisku/klassisku skaldunum ber nýggja tulking í sær. Men modernistisk-postmodernistiska yrkingin er sjálv ein partur av mýtuni í somu løtu, sum hon brúkar Trónd og Sigmund í síni meting av nútíðini.

Tann leiklutur, ið Tróndur hevur fingið í føroyskum medviti sum tann vitugi, ið vil landi og fólki væl, ger at enn ber til at taka hann fram sum samfелagsrevsara og lata hann gera viðmerkingar um nútíðarsamfелagið. Longu Tróndur Olsen (1879–1961) letur í eini yrking frá 1915, Í Gøtu ein dag (Olsen 1992:32f), Trónd rísa upp aftur úr grøvini at spyrja tíðindi úr Føroyum, men hann fer suffandi í songina, tá ið hann frættir um standin. Sama evni verður tikið upp í eini stuttsøgu hjá Egili Eyst frá 1991, Í Gøtu eina náttina (Eyst 1991:10f); eisini í hesi søgu fer Tróndur forfardur aftur í grøvina. Vert er at leggja til merkis, at Tróndarmyndin er so staðfest, at hann kann nýtast sum eitt slag av landsfaðiri. Eyðkent fyri báðar hesar myndirnar er, at Tróndur heldur lítið um nútíðina, umframt eitt mát av moralismu. Myndin av landsfaðirinum, ið rísur úr grøvini í kreppustund, er vælkend allegorisk mynd aðrastaðni frá, t.d. Holger Danske. Men Tróndur gevur her skarvin yvir, hann er hin detroniseraði høvdingurin. Eyðvitað kann tað síggjast súmbolskt, at hann umboðar ta glæsiligu fortíðina móttvegis neyðarsligu nútíðini.

Annað slag av bókum, ið má haldast at hava ávirkan á samleika og medvit fólksins, eru læribøkurnar og kanska serstakliga søgubøkurnar. Fyrsta søgubók vit finga til undirvísingarbrúk í føroyskari søgu var *Føroya søga* eftir Hans A. Djurhuus

frá 1924; tað var bókmentafelagið Varðin, ið gav hana út, og bara tað at eitt bókmentafelag átekur sær at geva bókur út til skúlabrúks, er ein ábending um tann dent, ið varð lagdur á, at skapa eitt tjóðskaparligt medvit hjá børnunum. Bókin varð givin út aftur í 1952 í nógv broyttum líki og so aftur í 1963. Hyggja vit eftir, hvørja mynd hesar bókur geva av Tróndi og Sigmundi, so er hend merkisverd broyting. Í bókini frá 1924, verður Tróndur lýstur soleiðis (Djurhuus 1924:15):

Søgan sigur um Sigmund, at hann var óðalborin, bjartoygdur og góðhjartaður, meðan hon sigur um Trónd, at hann var ljótur, blíðmæltur við stórmenn, men harður móti undirmonnum sínum. *Tó mugu vit minnst til, at hann, ið skrivað hefur søguna, var kristin; tí baldi eg, hann hefur gjørt Sigmund so góðan sum møguligt og Trónd kanska nógv verri, enn hann var [m.á.].*

Hetta er lýsing – serstakliga fyrivarnið – ið er í samsvari við ta endurskoðaðu myndina hjá tóðskaparrørluni. Lýsingin av Tróndi er eisini sera positiv í frásøgnini. Men hyggja vit at útgávuni frá 1952, so er vent í holuni; nú verður Tróndur lýstur soleiðis (Djurhuus 1952/1963:13):

Føroyingasøga sigur um hann, at hann var harður móti undirmonnum sínum, blíðorðaður og sleiskur móti yvirmonnum sínum, reyðhærdur og frøknutur. Um hann sigur Ólavur kongur hin heilagi, at hann var hin versti maður í Norðurlondum.

Her eru eingi fyrivarni. Tvørturímóti verður Sigmundur í hesi útgávuni fyri tað mesta hildin fram sum tann djarva, bjarta hetjan, stríðsmaður fyri rættvísi; tað var honum í minni mun tillutað í útgávuni frá 1924. Dømini eru ótald um, hvussu samhugin nú er við Sigmund. Men hvat er hent hesi smáu tríati árin? Væl kann vera, at tær atfinningar, ið vóru móti bókini í 1924, hava ávirkað høvundin. Men tað hefur neyvan havt við sær, at samhugi hansara er broyttur frá Tróndi til Sigmund. Svarið má finnast aðrastaðni. Endurskoðaða *Føroya søga* frá 1952 tykist eftir tekstinum at døma at hava ligið greið frá høvundarins hond í 1940, men kemur ikki út fyrr enn eftir deyða hansara í 1951.

Verður hugt at endaorðingini í teimum báðum útgávuunum, so fæst ein hóming av, hvat ið er hent. Tjóðskaparstríðið var fyri ein stóran part mentanarstríð, serstakliga fyri rættindunum hjá málinum, um politisku avleiðingarnar var størri ósemja. Um málsins støðu sigur H.A. Djurhuus í 1924 (Djurhuus 1924:58):

Tað, ið lært hefur verið í skúlanum, hefur mest verið á donskum máli, men nú hefur eisini føroyskt mál fingið *innivist* [m.á.], alla staðni læra børnini at lesa og skriva føroyskt.

Í 1940 hefur søgubókin fingið eitt uppískoyti, ið nevnist: Tjóðskaparlig menning, har skrivar hann m.a. (Djurhuus 1952/1963:57):

Tað, ið lært hevur verið í skúlanum, hevur mest verið á donskum máli, men nú hevur føroyskt mál fingið *høvuðssessin* [m.á.].

Fyri Hans Andrias er málið komið í fremsta sess; meðan tað í 1924 bert hevði „*innivist*“ so hevur tað nú fingið „*høvuðssessin*“. Føroyskt mál varð viðurkent sum skúlamál í 1938 eftir tógvið stríð og sum kirkjumál í 1939. Allur parturin um Tjóðskaparliga menning er um framburðin hjá føroyskari mentan. Fyri Hans Andrias sýnist tjóðskaparstríðið fyri ein stóran part at vera av í byrjanini av 1940, og føroyingar skulu nú sjálvir taka við valdi, men ikki sjálvstýri. Av tekstinum er greitt, at tað er í samstarvi við Danmark. Heimastýrislógin kom eisini í 1948. Nú tykist ikki longur at vera brúk fyri teirri andbráðu tjóðskaparligu hetjuni, Tróndi, sum í 1924, meðan tjóðskaparstríðið enn var upp á sítt harðasta. Tað er samstarvs-politikaranum Sigmundi brúk er fyri sum hetju í 1940(52), aftaná at tjóðskaparstríðið er niðurlagt og fær ein politiskan karm við heimastýrslógini. Dømini eru ótald, hvussu ið samhugi og ideologi skifta millum 1924 og 1952. Tað er ikki soleiðis, at høvundurin fyrst í fjørutiárunum medvitið situr og hugsar um, hvussu hann skal broyta tekstin í samsvari við mentanarliga og politiska veruleikan. Heldur er tað so, at tað er egna medvit og veruleikafatan hansara, ið broytist, tá ið samfelagsligi veruleikin broytist, tí søguliga fatanin alla tíðina hevur verið rófrest í eini ideologiskari fatan av Føroyingasøgu. Søgubøkurnar frá 1924 og 1952 eru dømi um, hvussu tekstur og innihald í bók eftir sama høvund kunnu skifta og verða endurskoðað í samsvari við tær broytingar, ið eru í samfelagnum rundanum. Meðan móttøða var móti søgubókini í 1924, so tykist hon uttan trupulleikar at hava fingið innivist í skúlanum í 1952, tí søgan elvir nú ikki longur til stríð, hon er óskaðilig og bert ein partur av samleikabyggjanini hjá nýggja heimastýrinum. Men at ikki øll vóru samd í hesum umskifti, vísir seinni skaldskapurin okkum.

Annað dømi um, hvussu lýsing og meting av Føroyingasøgu er ávirkað av umhvørvi og ideologiskari fatan hjá tí, sum skrivar søguna, er søgubók, sum kom út í 1970 og enn verður brúkt í føroyska fólkaskúlanum, *Søga Okkara I*, eftir Christian Høj (1904–1992). Her er ein tulking av Føroyingasøgu, ið heilt er í Sigmundar parti. Tað er ikki so, at søgan bara verður lýst, men hon verður hildin í anda Sigmundar soleiðis, at tað er Sigmundur sjálvur, ið talar. Miðdepilin í frásøgnini er kristniboðan Sigmundar. Kristindómurin, ið Sigmundur umboðar í Føroyingasøgu, er kristindómur eyðkendur av miðaldarligari kristnifatan. Tann kristindómsfatan, ið Sigmundur umboðar í *Søgu okkara I*, er ein tulking, ið leggur upp til, at Sigmundur verður umvendur til persónliga trúgv í samsvari við nýátrúnaðarliga fatan (Høj 1970:46):

Síðani fer Ólavur at røða um Hvítakrist, røða um hin góða Gud, ið situr á himni hátt, talar um tey óndu og staðið, tey koma til niðri í Helheimi. Kongur talar væl, og hóast Sigmundur onkuntíð mundi hava hoyrt um hesa nýggju læruna, gerst hann nú so hugtikin av henni, at hann letur seg doyða og allir menn hansara við honum.

Soleiðis, sum sagt verður frá honum, kundi hann eins væl staðið í onkrum samkomuhúsi í Føroyum. Søgufatanin, ið liggur aftan fyri frásøgnina hjá Chr. Højger, at subjektivir eiginleikar hjá ávísum menniskjum verða tiknir fram. Menniskjað broytist ikki. Sigmundur kann óheftur av teimum søguligu umstøðum, ið treyta veran hansara, siggjast sum fyrmynd. Hetta ber til, tí at tann persónur, ið sagt verður frá, er Sigmundur í medvitinum hjá høvundinum Chr. Høj. Sigmundur gerst berari av samfelags- og moralvirðum í 20. øld í tí skapi, høvundurin at søgubókini sær tey.

Í høvuðsdráttum eru tær broytingar, ið eru hendar í søgubókunum frá 1924 til 1952 og so aftur í 1970, treytaðar av samfelagsumstøðum, ið broytast. Og tað verður hetjumyndin í teimum ymisku søgubókunum, ið verður berari av skiftinum í ideologini. Frá tí tjóðskaparligu hetjuni í 1924, sum er treytað av tí tjóðskaparstríði Føroyar vóru í, til ta individualistisku/realpolitisku samarbeiðshetjuna við heimastýrinum í 1948, til ta nýátrúnaðarligu kristnu hetjuna í 1970, ið lutvíst hevur samband við tey brot við siðbundnar normar og samfelagsviðurskifti, ið komu í kjalarvørrinum á tí skjótu broyting í samfelagsviðurskiftunum eftir fyrra og annan heimsbardaga, ið hevur havt við sær ein ótryggleika, sum eisini hevur verið gróðrarbotnur fyri nýátrúnaðarligari kristnifatan.

Næmingarnir í føroyska fólkaskúlanum verða tí oftani fyri í bókmentum at fáa mynd av Tróndi sum fyrmynd og hetju, men í søgufrálæruni fáa heilt aðra mynd. At hvørjin er sonn, uttan í medviti manna, er so onnur søga.

Týski læribókagranskarin Reinhard Kühnl, professari í 'Wissenschaftliche Politik', sigur soleiðis um søgufrálærana (Kühnl 1973:7ff):

Í søgufrálæruni læra næmingarnir ikki bara, hvussu fortíðin eftir øllum at døma hevur verið. Teir læra eisini hvussu eldri samfelagsformar skulu uppfatast og hvørjar avleiðingar teir kunnu metast at hava fyri einstaklingar og samfelagsbólkar í samfíðini. Næmingurin fær sostatt gjøgnum tað søguliga tilfarið eitt avýtingarskema fyri nútíðina, sum ávirkar politisku hugsan og atburð hansara. Hesin politiski tátturin í søguundirvísingini er til staðar uttan mun til um søgulærarin ella søgubókahøvundurin er medviti um tað ella ikki.

Hvørja fatan næmingarnir fáa av hendingum og umstøðum, og hvørjar møguleikar teir hava fyri at fata umheimin og nútíðina við teimum søgubókum, her eru nevndar, ber bert til at gita. Søgubøkurnar, ið eru umrøddar, eru líka væl skaldskapur sum søga og hava somu eyðkenni sum skaldskapurin. Serstakliga tá ið tað snýr seg um myndina av Tróndi og Sigmundi, er oftast meira talan um skaldskap enn um søguligar metingar. Rikard Long ger vart við hetta í føðingardagsgrein um Hans Andrias í 1933 (Long 1933:184):

Føroya søga, sum eisini er ætlað til skúlabrúks, hevur ikki heppnast so væl. Hin ríki kensludámurin er Hans Andriasar styrki, hin fasta og greiða uppbyggingin liggur

honum fjarri, og bókin er heldur lætt lisnar kenslumyndir úr sögu okkara enn rætt læribók.

Men í hesum førinum tykist tað líka mikið, um talan er um skaldskap ella læribøkur, av tí at markið er so flótandi. Læribókin er eins og yrkingin ella skaldsøgan ofta ein spegilmynd av rákum í samfelagnum, í einstøkum førum framman fyri síni tíð, men oftast haltandi aftaná. Men eins og skaldskapurin er hon í flestu førum ein mynd av ideologisku fatan høvundarins.⁶

Tað ber til at siga, at broytingin av myndini og fatanini av Tróndi og Sigmundi er farin fram í samsvari við broytingarnar av egna samleika føroyinga, síðani teir fóru at leita sær eftir samleika einaferð í byrjanini ella um miðjuna á nítjandu øld. Sjálvandi hava teir altíð havt ein samleika, tað serstaka var, at teir leitaðu sær eftir einum tjóðskaparligum samleika. Í fyrstuni er tað Sigmundur ið ræður, tað sigur næstan seg sjálvt í eini tíð, tá ið tjóðskaparligur samleiki einki hevði at siga, men skjótt tekur Tróndur seg framá, nú umboðandi kenslu føroyinga av at teir høvdu havt eina glæsiliga fortíð, tá teir vóru virdir millum fólk sum onnur fólk, og júst sum fólk og ikki sum tjóð. Men henda broyting hendi ikki uttan mótstøðu, tí Sigmundur umboðaði samstundis alt tað rætta, ikki minst kristindómin og, tá ið politiskir mótsetningar tóku seg upp, tað tryggja sambandið við Danmark. Hesin tvídráttur sæst í tí mesta av fosturlandsskaldskapinum. Ikki fyrr enn við Janusi fáa vit tær stórbæru lýsingarnar av Tróndi sum standandi í stríði við sjálv náttúruveldini, bæði tey himmalsku og tey fornesku. Janus ger dygd burtur úr heiðinskapi Tróndar sum verja móti øllum útlendskum, ið hann sær taka sær bæði politiskt og andaligt vald. Men annars hevur fosturlandsyrkingin fastatøkur á føroyingum. Myndin broytist ikki nógv. Vit sóu, hvussu T.N. Djurhuus gjørdi eina roynd at lýsa sálarlív Tróndar, men annars er myndin nú stirðnað. Men hetta er eisini í samsvari við, at tjóðskaparrørslan við teimum krøvum hon setti í byrjanini av øldini sígraði, og megin fer úr tjóðskapinum, tá ið upprunaligu mentanarligu krøvini ikki verða endurskoðað um miðja 20. øld. Tá verða partar af tjóðskapinum innantómir og stirvnir og gerast varðveitan og rein súmbol mótvegis tí megi, ið lá í tjóðskapinum upprunaliga. Sjálvt tað føroyska stýrið verður nú berari av tjóðskapinum og hann verður nú institutionaliseraður. Tað er nú „ónationalt“ ikki at vera nationalur, vit hava fingið eina ávísa normbundna tulkning av, hvat ið

⁶ Í einum fyrilestri frá 1990 havi eg nomið við leiklutin hjá læribókum í „tjóðarbyggingini“ og sigi m.a. (Thomsen 1990:53f):

Grunden til, at jeg kom med denne indledning om forholdet mellem litteratur og skolebøger er, at påvise sammenhængen på Færøerne mellem en national kulturs opståen, dens bestræbelser på at skabe en national litteratur og skolebøgernes rolle i formidlingen af denne nye nationale bevidsthed. Her skolebøger i en lidt videre definition, idet jeg i denne sammenhæng definerer alle skolebøger som kulturbærere, men især beskæftiger mig med litteraturen der formidles i modernmålsundervisningen.

tjóðskapur er. Yrkingin, ið myndarliga knýtir at Tróndi og Sigmundi, stendur við, men nógv av skaldskapinum hevur somu drøg sum tann normbundni tjóðskapurin; hann hevur hug at stirðna í frammanundan givnum formum. Stóru realistisku skaldini frá tríatiárunum, Heðin Brú og Martin Joensen, lýsa gerandisdagin, og í honum er ikki pláss fyri romantiskum frælsishetjum. Tað hevði kanska verið væntandi, at Tróndur og Sigmundur komu fyri seg aftur í seksti- og sjevtiárunum, tá ið tann politiska yrkingin endurnýggjaði seg, men skaldini funnu sær aðrar hetjur enn Sigmund og Trónd. Tær nýggju hetjurnar ferðaðust í frumskóginum millum fremmand, vreið fólkasløg ella funnu sær frið og gloymsku í frumskóginum.

So kunnu vit spyrja okkum hvat er hent, nú vit við postmodernismuni aftur fáa teir til heiðurs og æru? Teir fyra nútíðaryrkjararnir viðgera teir ikki á klassiskan hátt. Nú verða teir at kalla bert brúktir sum sýmbol og amboð, lutvíst tjóðskaparligt, men líka so nógv til at fáa tann innara boðskapin hjá høvundunum fram.

Samanborið við aðrar tjóðir, ið skapa sær ein tjóðskaparligan samleika gjøgnum skaldskap – her hugsí eg m.a. um tann leiklut, ið Wergeland í Noreg, Runeberg í Finnlandi og Jónas Hallgrímsson í Íslandi hava havt – so ber ikki til at siga, at føroyingar hava eitt tjóðskald burturav. Norski bókmentafrøðingurin Sigurd Aa. Aarnes vil í bók síni um Wergeland-mýtuna í Noreg, vera við, at tjóðskald føroyinga er Nólsoyar Páll (Poul Nolsøe 1766–1808) (Aarnes 1991:17); hetta er bert lutvíst satt, men hátturin, Nólsoyar Páll, Gøtu Tróndur o.a. hava verið viðgjørdir á í føroyskari tjóðskaparligari mýtologi, líkist. Hin vegin, so er í føroyskari samleikageran ein ávísur tvídráttur um hetjuna, ið aftur speglar tjóðskaparliga tvídráttin í Føroyum: samband/sjálvstýri og í sambandi við Føroyingasøgu eisini: heiðinskapur/kristindómur. Søga og mýta um Nólsoyar Páll koma í somu tvístøðu sum ávíst um Gøtu Trónd, tvístøðuna í hetjumyndini. Chr. Matras sigur í *Bókmentasøgu* síni um Jakob Jakobsen (Matras 1935:67):

Í Føroyingafelag helt dr. Jakobsen ofta fyrilestrar um mál og Føroyingasøgu. Hann fann tíðliga triggjar menn í søguni, sum hann helt vera merkismenninar, teir vóru Gøtu Tróndur, Magnus Heinason og Nólsoyar Páll.

Tað er lítið at ivast í, at tætt samband er millum tjóðskaparligu og politisku søgu okkara og kanoniseringina av hesum trimum. Nólsoyar Páll hevur í mongum sama leiklut sum Gøtu Tróndur, hóast hann søguliga er tættari við. Teir verða báðir nýttir í stremban føroyinga eftir einum tjóðskaparligum samleika. Tá ið tað so hevur verið ósemja millum føroyingar sjálvar um innihaldið í hesum tjóðskaparliga samleika, so eru teir bert fyrmyndir hjá pørtum av fólkinum. Hetta verður kanska best lýst við hesum orðum eftir formann sambandsflokksins, Andras Samuelsen, á tingi í desember 1936 – tað er søgubókin hjá H.A. Djurhuus frá 1924 sipað verður til (Samuelsen 1936):

Vor Historie er ikke komplet. Jeg synes ikke om at digtere o.a. skriver Historie naar der ingen Historie er ...

Tað sum Andras her hugsar um er, at Hans Andrias stuðlar seg til frítt hugflog og mýtur, her mýtur í nekativari merking sum ósonn frásøgn.

Í hesi viðgerð verður mýta nýtt í víðkaðum týðningi. Mýtan snýr seg ikki bert um fortíðina, hon er eisini galdandi fyri samtíðina og framtíðina, t.v.s. mýtan er ikki „rong“ søga, men livandi veruleiki. Tað vil siga, at hon verður brúkt sum eitt slag av grundvølli fyri hvat, ið er rangt og rætt í samtíðini. Í enn meira víðkaðum týðningi ber til at siga, at mýtan ikki bert sigur frá tí, samfelagið er samt um, men eisini tí, tað er ósamt um. Tá ber til at brúka mýtuna sum frásagnir um fortíðina, sum „heimila krøv í nútíðini“. Tað er soleiðis tjóðskapar- og sjálvstýrissrørslan brúka hana, sum prógv fyri rættindum móðurmálsins og sjálvstøðugu støðu føroyinga sum fólk móttvegis dønnum og øðrum fólki. Norski fólkalívsgranskarin Brynjulv Alver vil vera við at: „Vi kan seia at identitet først og fremst er kontrastiv og vert bygt opp i relasjon til andre identiteter“ (Alver 1991:147). Hetta er so eisini galdandi inneftir í einum fólki. Viðurskiftini í Føroyum vóru og eru, at mentanarliga er fyri ein part semja. Men tað er, tá ið kravið eisini tekur seg upp um sjálvstýri, at ósemja tekur seg upp og forðar fyri eini almennari viðurkenning av tjóðskaparligu mýtunum, sum eisini førir við sær eina politiska andstøðu. Vert er eisini at leggja til merkis, hvussu „tjóðarbyggingin“ fer fram í Føroyum í 20. øld. Hugtakið „nation-building“ (tjóðarbygging) er framkomið í Amerika í fimtiárunum. Tað sum hugsað verður um við hesum hugtaki, eru royndirnar hjá fyrrverandi hjálondunum at seta á stovn sjálvstøðug ríkir. Markini hjá hesum nýggju londum vóru oftast tilvildarlaga ásett, uttan mun til etniskar bólkar, átrúnað og mentanarligt tilknýti. Tí var átrokandi sentralt at royna at skapa ein felags samleika í hesum londum, og teir stovnar, ið hoyra við til ein slíkan samleika. Aarnes vil vera við, at hetta strukturelt er tað sama sum fer fram í Finnlandi, Noreg og Íslandi í 19. øld og fyrra partin av 20. øld (Aarnes 1991:16). Men meðan støðan í hesum londum var, at tað mest sum var semja um politiska partin av hesi tilgerð, so var og er støðan í Føroyum eitt sindur øðrvísi. Medvitið hjá tjóðskaparrørsluni fær í mestan mun fastatøkur á fólkinum og hevur longu seinast í tríatiárunum og byrjanini av fjórutiárunum staðfest seg sum alment medvit og er í fimtiárunum um at vera gjørt til part av stovnum landsins og medviti fólksins. Hinvegin er bert lutvíst semja um politisku stovnnarar, slagið av sjálvstýri, hvussu sambandið við Danmark skal skipast ella um nakað samband skal vera. Hetta hevur so við sær, at vit fáa eina politiska og mentanarliga gongd, ið líkist teirri hjá nevndu londum, sjálvstøðugar statsstovnar, mentanarligan samleika, eindarsúmbol: flagg, frímerki, tjóðminnis dagar, landslið o.s.fr. Men samstundis hevur tjóðskaparligi og politiski tvídrátturin, ið stendur við, við sær, at fyrimyndirnar ikki eru eintýddar og ikki hava

havt tann týðning í medviti vanliga fólksins sum aðrastaðni. Tí ber t.d. til at geva út søgubøkur, ið ganga upp á tvørs av skaldsliga medvitinum.

Verður tikið samanum, so er ávíst, at Tróndar- og Sigmundarmyndin í Føroyum eru ein ideologisk tulkning, ið hevur sum fyritleygt, at tjóðskaparrørslan kom í, men hevur røtur í einum ráki, ið var til staðar, áðrenn tjóðskaparrørslan kyknaði. Í hesum sambandi er víst á, at søgubøkurnar í høvuðsheitum eisini eru skaldskapur. Hvussu stórt árin, ið henda tulkning hevur havt á medvit fólksins, er tó ivasamt. Til tess er myndin ov lítið samanhangandi, og fleiri aftirundirgerðir eru, ikki minst kristniboðskapurin hjá Sigmundi. Eitt dømi um hvussu lítið eintýdd myndin er, er tjóðarháttíðardagur føroyinga, ólavsøkan. Tað er nakað sjáldsamt í tí, at samstundis sum tjóðskaparrørslan keys sær Trónd sum hetju, so varð minnisháttíðin um Ólav Halga varðveitt. Samsvarandi Føroyingasøgu er hann ein teirra, ið tóku sær yvirræði í Føroyum og er sostatt í andsøgn til ta sjálvsmynd, ið tjóðskaparrørslan royndi at skapa. Men har taka onnur viðurskifti seg upp. Ofta hava somu fólk, ið hava skapt Tróndarmyndina, gingið á odda í ólavssøkuhaldinum. Tað er vituliga tí, at myndin av Tróndi í stóran mun ikki hevur so nógv við Føroyingasøgu at gera, men meira er mynd, ið speglar ynskir og virðismetingar hjá teimum, ið skaptu hana og teimum, ið framhaldandi brúka hana, í hvørjum týðningi tað so er. Á tann hátt ber til at hava fleiri ymskar myndir bæði av Tróndi og Sigmundi. Á ólavsøku umboðar Sigmundur nakrar heilt aðrar virðismetingar og onnur ynskir í medviti fólksins enn Tróndarmyndin. At tað ber til hjá sama fólk at hava myndir, ið tykjast at vera antagonistiskar, kemst av, at tær eru sýmbolskar og ikki ítøkiligar.

Tað hevur sjálvsagt áhuga, um tjóðskaparligu fyrimyndirnar liva av eina „avmýtologisering“, ella um tær eru so nær knýttar at 19. øld, at tær ikki standa mát, tá ið tær verða relativiseraðar. Tað fer tíðin at vísa; enn tykjast tær at liva í fullum blóma í føroyskum skaldskapi, men við øðrum innihaldi.

SUMMARY

Even before the Føroyingasøga was collected as a single book (1832), tales about Tróndur and Sigmundur seem to have been preserved in oral tradition in the Faroes, as well as The Older Ballad of Sigmundur. The reliability or veracity of the Føroyingasøga will not be touched upon here.

What is dealt with is the way in which the protagonists of Føroyingasøga, Tróndur í Gøtu and Sigmundur Brestisson, have been understood and presented especially in Faroese literature, and the significance of these descriptions as ideology and perception of a separate identity. (Literature is here understood as all written material, including, for example, text books.)

As soon as the national movement emerges in the 1880s they are mentioned in contemporary songs. However already in the early 19th century new Faroese ballads were written with themes from the Føroyingasøga, and at this time the Younger Ballad of Sigmundur was composed.

Føroyingasøga depicts the feud between Tróndur and Sigmundur. Sigmundur brought

Christianity to the Faroes and was the representative of the Norwegian kings in the Faroes, and Tróndur í Gøtu wanted to preserve the power of the chiefs and accepted Christianity only when threatened with violence.

Sigmundur is the hero of the *Føroyingasøga*, as he is in the two Ballads of Sigmundur. But already in the ballad *Gøtuskeggjar*, composed in the middle of the 19th century, Tróndur becomes the hero. In later national poetry Tróndur increasingly becomes the defender of Faroese independence and a vanguard in the struggle against superior forces. Tróndur í Gøtu has become a defender of Faroese culture and Faroese self-reliance, whereas Sigmundur is seen as the one who turns over the country to a foreign power. Yet, the fact that he is also the missionary of Christianity to the Faroese has made the picture ambiguous.

This is a theme which is often found in Faroese literature especially in text books for use in schools. Also in more recent Faroese literature, for example in several novels from 1991, the image of Tróndur and Sigmundur is used, although now mostly symbolically. The ambiguity of the image has left traces for example in text books on history, in which Sigmundur carries the ideology.

The fact that *Føroyingasøga*, and especially the reinterpretation of the image of Sigmundur and Tróndur, were important influences in the creation and development of Faroese identity for many years have clearly been of significance to many writers. But as with all ideology, it is often possible to surmise its presence, if difficult to assess the concrete impact.

Færeyinga saga á Íslandi

Færeyinga saga gerist í Færeyjum og að hluta til í Noregi á tímabilinu frá um það bil miðri tíundu öld og fram á þá elleftu. Allar aðalpersónur sögunnar eru Færeyingar, en Noregshöfðingjar og einstöku menn aðrir, norskir, sænskir og suðureyskir, koma einnig við sögu. Í upphafi er gerð grein fyrir aðalpersónum sögunnar: Hafgrími bónda á Hofi í Suðurey, Þrándi Þorbjarnarsyni í Götum, bræðrunum Bresti og Beini í Skúfey og sonum þeirra, Sigmundi Brestissyni og Þóri Beinissyni, en lítið er sagt af forfeðrum og uppruna þessara manna, t.d. er þess ekki getið hvers son Hafgrímur á Hofi í Suðurey var. Þrándur í Götum og Sigmundur Brestisson eru aðalpersónur í meginhluta sögunnar. Frá Þrándi segir í upphafi hvernig hann eignaðist landið í Götum og á hvern hátt hann komst yfir ógrynni silfurs á markaðnum á Haleyri, en síðan segir frá deilum Hafgríms í Suðurey við bræðurna í Skúfey og á hvern hátt Þrándur kom því til leiðar að þessir menn, sem voru lénsmenn Noregshöfðingja í Færeyjum, féllu allir, og eftir það réð Þrándur einn öllu í Færeyjum. Sagt er frá uppvexti Sigmundar og Þóris hjá útilegumönnum í Noregi, en síðar frá víkingaferðum þeirra, og að Sigmundur varð einn mesti kappi og bardagamaður á Norðurlöndum; hann kom aftur til Færeyja til að hefna föður síns og felldi þá Össur son Hafgríms á Hofi, fóstura Þrándar, sem hafði sest í arfleifð hans í Skúfey, sættist að nafninu til við Þránd og hélt allar Færeyjar í lén af Hákonu Hlaðajarli, en síðar af Ólafi konungi Tryggvasyni. Sigmundur lét skírast að fortölum Ólafs Tryggvasonar og tók við þeim erindum hans að snúa Færeyingum til kristni og kúgaði Þránd til að taka við trú. Þrándi tókst að lokum að ráða niðurlögum þeirra Sigmundar og Þóris og kom á sættum í Færeyjum sem héldust þar til Ólafur helgi hóf afskipti af málum Færeyinga og heimtaði af þeim skatt. Lítið er liggja að því að Þrándur og frændur hans hafi myrt tvær skipshafnir skattheimtumanna Ólafs helga, en síðar Þórálfr son Sigmundar Brestissonar, og loks drápu þeir Karl mærska, síðasta sendimann Ólafs konungs til Færeyja. Í síðasta hluta sögunnar er að mestu fjallað um frændur Þrándar og illvirki þeirra, sem að lokum leiddu til þess að Leifur Össurarson, tengdasonur Sigmundar, drap þá alla, en í þeirri viðureign féllu einnig tveir synir Sigmundar. Lok Þrándar urðu þau að hann dó af helstríði eftir frændur sína, en allt hans ævistarf, allir hans klækir og brögð sem hann hafði beitt til að koma í veg fyrir yfirráð Noregshöfðingja yfir eyjunum, var unnið fyrir gýg þegar fóstri hans, Leifur Össurarson, hafði drepið frændur hans og gerst lénsmaður Magnúsar konungs góða yfir öllum Færeyjum.

Þetta er í örstuttu máli efni Færeyinga sögu, en segir raunar sáralítið um eðli hennar.

Færeyinga saga er í eðli sínu og sem bókmenntaverk af þeim flokki íslenskra miðaldarita sem hefur gengið undir heitinu Íslendingasögur. Hún gerist á sama tíma og Íslendingasögur og efnistöð eru á margan hátt svipuð og í sögum af þessari bókmenntagein. Sagan hefur þó ekki verið talin með Íslendingasögum vegna þess að hún fjallar ekki um Íslendinga og gerist ekki á Íslandi. Hún fjallar heldur ekki nema að litlu leyti um konunga og jarla, og verður þess vegna ekki flokkuð með konungasögum. Hún er á köflum skyld fornaldarsögum, en gerist á öðrum tíma en þær og er auk þess af allt annarri sagnagerð. Einna helst verður henni skipað í flokk með sögum sem gerast í byggðum norrænna manna annarsstaðar en á Íslandi eða í Noregi, svo sem Grænlandinga sögu, Eiríks sögu rauða, Jónsvíkinga sögu og Orkneyinga sögu, enda þótt hún sé á margan hátt ólík þessum sögum. Sagan er eins og áður segir um færeyska höfðingja og gerist í Færeyjum, afburðavel sögð með sérstæðri og lúmskri frásagnartækni, spennandi á köflum og skemmtileg, einföld frásögn á yfirborðinu, en margslungið og frábært listaverk þegar nánar er skoðað. Öruggt verður að teljast að sagan hafi ekki verið samin í Færeyjum af færeyskum manni; það er meðal annars ljóst af því hve mikið vantar á að staðháttum í eyjunum sé rétt lýst (Ólafur Halldórsson 1987:cxcv-cxcviii). Höfundurinn virðist hafa þekkt og notað einhverja gamla gerð af Landnámabók og glataða sögu af Noregskonungum; líklega hefur hann þekkt eitthvert rit Ara fróða, og ekki fæ ég betur séð en að hann hafi þekkt Orkneyinga sögu (Ólafur Halldórsson 1987:cliii-clxvi). Af því er líklegast að hann hafi verið íslenskur, en ekki norskur. Trúlega hefur hann þó dvalist eitthvað í Noregi; til þess bendir að hann virðist hafa verið vel kunnur norskum staðháttum. Sagan hefur einungis varðveist í íslenskum handritum, en því miður ekki öll í upphaflegri gerð.

Þegar hugað er að hvað ræður því hvað hefur varðveist af íslenskum miðaldabókmenntum kemur í ljós að mismunandi atvik og orsakir hafa valdið því hvað geymdist. Heilagra manna sögur hafa að líkindum að langmestu leyti varðveist í handritum sem hafa verið eign kirkna, klaustra eða biskupssetra. Sögur Noregskonunga hafa að mestu leyti varðveist vegna þess að markaður var fyrir handrit með þessum sögum í Noregi meðan Norðmenn skildu sitt gamla tungumál. Markaður fyrir sögur Danakonunga, Skjöldunga sögu og Knýtlinga sögu, hefur líklega verið lélegur í Danmörku og opnaðist ekki fyrr en á öld húmanista og þá um seinan. Íslendingasögur hafa sumar varðveist í mörgum handritum, einkum hinar stærri, svo sem Egils saga, Brennu-Njáls saga og Grettis saga. Þetta voru metsölubækur síns tíma, sem margir vildu eiga og lesa. En sumar sögur hafa tórt í einu handriti aðeins, vegna þess að svo vel vill til að þær hafa verið teknar með í stór safnhandrit, sem voru dýrgripir og varðveittust betur en lítil kver, til dæmis hefur Kormáks saga einungis varðveist í safnhandriti með ellefu Íslendingasögum,

Möðruvallabók og eftirritum af henni. En hvað varðaði Íslendinga um sögu af Færeyingum?

Það vill raunar svo til, að maður sem er nefndur í lokum Færeyinga sögu, Einar sýslumaður í Færeyjum, afkomandi Sigmundar Brestissonar, hefur trúlega átt íslenska konu, sem hefur verið fimmti maður frá Snorra goða; sonur Einars var Skeggi sýslumaður í Færeyjum, en ekkert er vitað um aðra afkomendur hans. Ef Einar úr Færeyjum sem er nefndur í ættartölum í Melabók, AM 445b 4to, og sagt að hafi átt íslenska konu, hefur verið sami maður og Einar sýslumaður sem er getið í lokum Færeyinga sögu er augljóst að hann hefur haft samband við Íslendinga og ef til vill verið einn af heimildarmönnum höfundar sögunnar (Ólafur Halldórsson 1987:ccix-ccxii). Þess væri þá að vænta að hann hefði eignast söguna, en um það vitum við ekki neitt, og ekki hafa varðveist handrit af henni í Færeyjum.

Á Íslandi hefur Færeyinga saga ekki varðveist ein sér í handriti og raunar ekki öll í þeirri gerð sem höfundurinn gekk frá. Eftirspurn eftir henni hefur hvorki verið næg í Færeyjum eða í Noregi, né heldur á Íslandi, til þess að hún kæmist á margar bækur. Hún hefur orðið undir, eins og mörg önnur rit, í samkeppni við sögur sem gerðust í heimahögum lesendanna og fjölluðu um fólki sem menn röktu ættir sínar til og vissu eða þóttust vita að hafði verið til. Einnig hafa of margir valið fornaldarsögur og riddarasögur sem skemmtilestur fremur en Færeyinga sögu, og er ekki að lasta það, þótt þær bókmenntir hafi varðveist í handritum, enda þótt við værum ef til vill reiðubúin að skipta á einu þeirra og handriti af Færeyinga sögu, ef kostur væri. En það sem varð þess valdandi að meginhluti Færeyinga sögu varðveittist og ekki breyttur til stór-skaða var þetta:

Talið er að Snorri Sturluson hafi skrifað Ólafs sögu helga hina sérstöku einhvern-tíma á árunum 1220–30, en síðar skeytti hann þeirri sögu inn í Heimskringlu. Í þeirri sögu er margt sagt frá skiptum Ólafs helga við bændur og tilraunum hans til að efla konungsvaldið í Noregi, þar á meðal frá skattheimtum hans af löndum þeim sem byggðust frá Noregi. Í Færeyinga sögu hefur Snorri fundið kafla með frásögnum af skiptum Ólafs konungs við Færeyinga, tilraunum hans til að setja Færeyingum lög og gera þá skattskylda til Noregs og hvernig Þrándur í Götu kom með heldur ófögrum aðferðum í veg fyrir að þetta tækist. Þessar frásagnir komu ágætlega heim við það sem Snorri vildi sagt hafa með sinni sögu af Ólafi helga, og þess vegna hefur hann tekið þær í heilu lagi upp í sína sögu, en að vísu ekki óbreyttar; þar með bjargaði Snorri einum mikilsverðasta kafla sögunnar. Sjálfan frásagnarmátann, að segja ekkert berum orðum en láta lesandann gruna hvað raunverulega hafi gerst, hefur Snorri látið halda sér, og sumir telja raunar að hann hafi lært töluvert af þessari frásagnartækni (t.d. Bjarni Aðalbarnarson 1945:xliv-xlv), en stílnum hefur hann breytt, til dæmis hefur hann að mestu útrýmt smáorðinu nú sem er mjög algengt í þeim hluta sögunnar sem hefur varðveist lítt breyttur. Líklega hefur Snorri þó óbeint bjargað meiru en þessum kafla sögunnar, sem ég mun víkja að hér á eftir.

Ólafs saga Tryggvasonar hin mesta var sett saman eftir ýmsum heimildum snemma á fjórtándu öld, ef til vill eitthvað um 1330. Beinagrind þeirrar sögu er Ólafs saga Tryggvasonar í Heimskringlu, en megináhersla er lögð á kristniboð Ólafs Tryggvasonar og þess vegna er felld inn í söguna allt sem höfundurinn hefur fundið í rituðum heimildum og nokkur leið var að tengja kristniboðinu. Í Færeyinga sögu hefur höfundurinn fundið frásagnir af því, að Sigmundur Brestisson hafi tekið við kristni að áeggjan Ólafs konungs og síðan boðað trú í Færeyjum og kúgað Þránd í Götum til að láta skírast. Sem betur fór lét höfundurinn sér ekki nægja að taka þessar frásagnir einar upp í sína sögu, heldur kaus hann að fella allan fyrri hluta sögunnar inn í verk sitt, að vísu styttn og talsvert breyttan, en þó er mikið gagn að texta sögunnar í Ólafs sögu Tryggvasonar hinni mestu. En því miður er sjálfur kristniboðs-kaflinn ekki til í frumgerð, heldur einungis eins og frá honum var gengið um leið og hann var felldur inn í Ólafs sögu Tryggvasonar.

Allt að hálfri öld síðar en Ólafs saga Tryggvasonar hin mesta var sett saman lét stórbóndinn Jón Hákonarson skrifa sögur Ólafs Tryggvasonar og Ólafs helga á eina bók, sem síðar hlaut nafnið Flateyjarbók, og auka þær öllu því efni sem mögulegt var að tengja þessum konungum. Nú vill svo til að í forriti Flateyjarbókar af Ólafs sögu Tryggvasonar var texti Færeyinga sögu styttn til muna. Það hefur orðið til þess, að ritari fyrri hluta Flateyjarbókar, Jón prestur Þórðarson, hefur náð í Færeyinga sögu í sérstöku handriti og skrifað fyrri hluta hennar eftir því, allt fram að kristniboðskaflanum, og síðar mestallt það sem Snorri Sturluson og höfundur Ólafs sögu Tryggvasonar hinnar mestu höfðu ekki tekið upp í sín rit. Þann kafla sögunnar sem Snorri tók upp í Ólafs sögu helga skrifaði Jón Þórðarson eftir forriti sínu af þeirri sögu, en ef sá kafla hefði ekki verið í sögu Snorra er ekki víst að Jóni presti eða þeim sem sagði fyrir um gerð Flateyjarbókar hefði dottið í hug að auka síðari hluta Færeyinga sögu inn í texta Ólafs sögu helga. Jóni presti Þórðarsyni og Jóni Hákonarsyni, og raunar öllum síðari eigendum Flateyjarbókar, eigum við að þakka að meiri hluti Færeyinga sögu er varðveittur í frumgerð, væntanlega lítið breyttri, þótt búast megi við að eitthvað hafi farið forgörðum af upphaflegum stíl.

Varla er líklegt að höfundur Ólafs sögu Tryggvasonar hinnar mestu hafi notað sama handritið af Færeyinga sögu og Snorri Sturluson, og augljóst er að Jón Þórðarson hefur ekki notað sama handrit og höfundur Ólafs sögu. Þarna er þá vitnisburður um þrjú handrit sögunnar sem hafa verið til á miðöldum. Fjórdi handritið hefur verið notað þegar rímur voru ortar af efni Færeyinga sögu, lílega á fimmtándu öld. Rímurnar, sem eru tvennar, Sigmundar rímur og Þrænlur, eru því miður ekki varðveittar heilar og samsvara ekki allri sögunni. Sigmundar rímur hafa líklega hafist í kristniboðskaflanum, en ekki verður vitað hvort rímur hafi verið ortar af fyrsta hluta sögunnar (Ólafur Halldórsson 1987:cxviii-clii).

Í rímunum er persónum sögunnar skipt í svart og hvítt, vonda menn og góða, eins og rímnaskáldum hætti til. Þrándur og frændur hans eru illmennir, Þrándur

kallaður flysjungmaður, skállkur og flangi, göldróttur og falskur, og enginn skilningur virðist koma fram í rímunum á því að Þrándi hafi gengið neitt annað til með verkum sínum en illmennskan. Þessar rímur eru einungis til í einu handriti, Staðarhólsbók rímna (AM 604 g 4to), frá því um miðja 16. öld, en þó má vel vera að þær hafi verið eitthvað þekktar og að til þeirra megi rekja hugmyndir Íslendinga um Þránd í Götum, fremur en til sögunnar.

Talsverð tengsl eru með Færeyinga sögu og öðrum ritum, til dæmis Droplaugarsona sögu og Eyrbyggja sögu, en ekki eru þau tengsl þess eðlis að öruggt sé að höfundar þessara sagna hafi þekkt Færeyinga sögu. Samt sem áður verður að teljast líklegt að sagan hafi haft töluverð áhrif á yngri sögur, til dæmis Njálu, sem bendir til að hún hafi verið þó nokkuð kunn á þrettándu öld, og augljóst er að höfundur Áns sögu bogsveigis hefur þekkt Færeyinga sögu (Ólafur Halldórsson 1987:clxvi-cxciv). Frá síðari öldum, 17., 18. og 19. öld, eru til allmörg handrit með köflum úr Færeyinga sögu og stöku handrit með sögunni heilli, sem menn hafa tínt saman úr eftirritum af Flateyjarbók. Í einu handriti frá 19. öld (AM 468 4to, skrifað 1853–57) er stuðst við latneska þýðingu Þormóðar Torfasonar, *Commentatio historica de rebus gestis Færeysium seu Faröensium*, sem kom út í Kaupmannahöfn 1695, og í einu, Lbs 1635 4to, einnig frá miðri 19. öld, er stuðst við fyrstu útgáfu sögunnar sem Carl Christian Rafn sá um og kom út í Kaupmannahöfn 1832.

Saga Ólafs Tryggvasonar var prentuð í Skálholti í tveimur hlutum árin 1689–90. Texti þessarar útgáfu er ættaður frá eftirriti af Flateyjarbók; í henni eru 1.–41. kapítuli Færeyinga sögu, það er að segja allur fyrri hluti sögunnar fram að þeim kafla sem var tekinn upp í Ólafs sögu helga. Þessi bók hefur að líkindum verið talsvert lesin hér á landi, og væntanlega hafa margir haft fyrstu kynni af Þrándi í Götum og Sigmundi Brestissyni þegar þeir lásu hana eða heyrðu hana lesna. Miklu víðar bárust *Fornmanna sögur*, fyrstu þrjú bindin með Ólafs sögu Tryggvasonar hinni mestu, þar á meðal texta hennar af fyrsta hluta Færeyinga sögu, prentuð í Kaupmannahöfn 1825–27, og næstu tvö bindin með Ólafs sögu helga, þar á meðal frásögn Færeyinga sögu af tilraunum Ólafs helga til að ná skatti af Færeyjum, prentuð í Kaupmannahöfn 1829–30. Textinn í þessum bókum var tekinn eftir handritinu AM 61 fol., sem er skinnbók frá eitthvað um það bil 1360–70. Þessar bækur voru seldar áskrifendum, sem voru hvorki meira né minna en 770 á Íslandi 1827. Eitthvað hefur borist af útgáfu Rafns til Íslands, og síðar meir hafa væntanlega einhverjir lesið söguna í Flateyjarbók, eftir að útgáfa C. R. Ungers og Guðbrands Vigfússonar kom út á árunum 1860–68, en ekki var sú útgáfa almenningseign og þaðan af síður útgáfa Finns Jónssonar af sögunni, sem kom út í Kaupmannahöfn 1927; sú útgáfa kom í stærstu bókasöfnin, og fáeinir bókasafnarar hafa átt hana, en almennt hefur hún ekki verið lesin. Sagan var lesin í Ríkisútvarpið veturinn 1965–66, ef ég man rétt, en hvorki taldi Útvarpið söguna svo merkilega, né heldur lesarann, að vert væri að geyma þann lestur. Sjálfur gekk ég frá útgáfu

sögunnar fyrir Prentsmiðju Jóns Helgasonar 1967. Sú útgáfa er með samræmdri nútíma stafsetningu og ætluð skólum og almenningi, en því miður er hún morandi af prentvillum. Miklum mun betri er skólaútgáfa sögunnar sem ég sá um fyrir bókaútgáfuna Íðunni 1978; sú útgáfa hefur eitthvað verið notuð í skólum, þar sem nemendur hafa verið látnir lesa hana, en ekki veit ég hvort margir hafa opnað hana óneyddir. Vísindalega útgáfu sögunnar sem kom út hjá Árnastofnun 1987 lesa væntanlega fáir aðrir en einstöku fræðimenn. Yfirleitt hygg ég að Færeyinga saga hafi aldrei verið almennt þekkt á Íslandi og ekki neitt í líkingu við sumar Íslendinga-sögur, til dæmis Njálu eða Laxdælu.

Til er orðtak á íslensku: *að vera einhverjum (eða einhverju, einhvers) Þrándur í Götu*, standa í vegi fyrir, vera hindrun. Ekki hefur þetta orðtak komist á bækur fyrr en á 19. öld, en trúlega er það þó miklu eldra í málinu. Talið er að í orðtakinu sé átt við Þránd í Götu, aðalpersónu Færeyinga sögu, en almenningur hefur skilið orðtakið þannig, að bæði Þrándur og Gata væru samnöfn og samnafnið þrándur merkti hindrun eða stein í götu (Finnur Jónsson 1912:252–53). En óvíst er hvort Þrándur sá sem í orðtakinu er nefndur er ættaður úr Færeyinga sögu eða rímum.

Ekki er mér kunnugt um að íslensk skáld hafi á síðari öldum sótt efni í Færeyinga sögu svo teljandi sé. Þorsteinn Magnússon á Hæli orti Sigmundar rímur Brestissonar, 15 að tölu og hefur lokið við þær 24. febrúar 1694. Í mansöng fyrstu rímu kemur fram, að hann hefur ort þær eftir Skálholtsútgáfunni af Ólafs sögu Tryggvasonar, en ljóst er af síðustu erindunum að hann hefur þekkt sögulokin. Rímurnar eru varðveittar í einu handriti í safni Árna Magnússonar, AM 137 8vo, sem er eiginhandarrit Þorsteins. Það handrit fékk Árni Magnússon hjá Hálfðáni Jónssyni á Reykjum Í Ölfusi (d. 1707); eftirrit af því eru ekki kunn. Einnig eru til í einu handriti, Lbs 2658 8vo, rímur af Sigmundi Brestissyni eftir Árna Jónsson Eyjafjarðarskáld (1760–1816), 22 að tölu. Þær rímur hef ég ekki séð. Þess er enn að geta, að Einar skáld Benediktsson barði saman kvæði undir heitinu Sigmundur Brestisson, sem var fyrst prentað í Skírni 1920. Kvæðið fjallar þó einungis að litlu leyti um Sigmund. Þetta, þótt lítið sé, bendir þó til þess að væntanlega hafa ævinlega verið einhverjir á Íslandi sem kunnu að meta söguna. En eigi hörmum vér það þótt hún hafi ekki orðið skáldum meira að yrkisefni en raun ber vitni. Sagan stendur fyrir sínu eins og hún er og fær vonandi áfram að vera í friði fyrir misgóðum skáldum.

SUMMARY

Færeyinga saga takes place in the Faroe Islands, and in part also in Norway, during the period from around the middle of the 10th century and into the 11th. All the principal characters in the saga are Faroese, although several Norwegian chieftains and a number of other Norwegians, Swedes, and Hebrideans, also appear in the saga. The main protagonists of the saga are

Hafgrímur from Hof on Suðurey, Þrándur Þorbjarnarson í Götu, the brothers Brestir and Beinir on Skúfey and their sons, Sigmundur Brestisson and Þórir Beinisson. In the latter part of the saga, along with Þrándur í Götu, various other relatives and descendants of these men also appear. The main theme of the saga is the struggle between Þrándur and liegemen of the Norwegian chieftains, and in particular Þrándur's attempts to preserve the traditional social structure of the Faroes. In this struggle he employs various plots and schemes, both intrigue and murder, all of which came to nothing, however, when his foster-son, Leifur Össurarson, kills his kinsmen and becomes the vassal of King Magnús the good of Norway.

Færeyinga saga has not been preserved independently in Icelandic manuscripts, only parts of it have survived in its original form. The section dealing with the relations between King Ólafur the saint and the Faroese is preserved only in Snorri Sturluson's *Ólafs saga helga*. The first part of the saga was incorporated into *Ólafs saga Tryggvasonar hin mesta*, but was there abbreviated and altered stylistically; the account of the Christianisation of the Faroes is preserved only in this version. The bulk of the saga is preserved in *Flateyjarbók* (GKS 1005 fol.), where most of the text has been taken from a single manuscript. The saga was composed by an Icelander shortly after 1200, and probably did not circulate widely independently. It is clear, however, that its influence on 13th-century literature was considerable. Several sets of *rímur* have been composed based on the saga, two dating from the fifteenth century and two dating probably from c. 1700 and c. 1800 respectively. Icelanders in more recent centuries are likely to have become familiar with the story through the publication of *Ólafs saga Tryggvasonar* (Skálholt, 1689–90), *Fornmanna sögur* I–V (Copenhagen, 1829–30), and *Flateyjarbók* I–II, ed. C.R. Unger and Guðbrandur Vigfússon (Christiania, 1860–62). Otherwise, the principal text editions are: *Færeyinga saga* [...] ed. C.C. Rafn (Copenhagen, 1832); *Færeyingasaga*. Den islandske saga om Færingerne på ny udgiven af Det kongelige nordiske Oldskriftselskab, [ed. Finnur Jónsson] (Copenhagen, 1927); *Færeyinga saga*, ed. Ólafur Halldórsson (Íðunn, Reykjavík, 1978). *Færeyinga saga*, ed. Ólafur Halldórsson (Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík, 1987).

Fiskveiðar Færeyinga við Austurland

„Stórt orð Hákot“ var eitt sinn haft að orðtaki. Fiskveiðar Færeyinga við Ísland er yfirskrift þessa dagskrárliðar. Einnig það er stórt orð því af þeim er mikil saga. Hluti hennar er geymdur í frásögnum mætra manna og birst hafa á prenti. Nokkuð er varðveitt á bókum stjórnenda byggða og landa. Og þó ef til vill mest í minni fólks sem sjálft lifði hluta þeirrar sögu. Þeim parti er væntanlega hættast við glötun. Hér verður tæpt á nokkrum atriðum.

1. Hvers vegna Ísland?

Ýmis augljós atvik ollu því að fiskveiðar Færeyinga við Ísland urðu svo umfangsmiklar sem raun bar vitni. Þegar þær hófust voru Ísland og Færeyjar eitt og sama konungsríkið ásamt með Danmörku. Siglingaleiðin milli Færeyja og Íslands er fremur stutt og báðar þjóðirnar einbúar í Norður-Atlantshafi. Báðar byggðu afkomu sína að stórum hluta á fiskveiðum, Færeyingar þó enn meira. Og við Ísland eru einhver bestu fiskimið í heimi.

2. Byrjunin

Mælt er að þrír bræður í Þórshöfn, Trappubræður, hafi byrjað Íslandsveiðar 1872. Þess er meðal annars getið hjá Erlendi Paturssyni (1961:34–35 og 145) í bók hans *Fiskiveiði – Fiskimenn*. Aftur á móti segir í erindi Seyðfirðinga til Alþingis 12. mars 1875 (Bréfabækur Alþingis 1875): „Árið 1871 um haustið staðnæmdist á Seyðisfirði fiskiskip frá Færeyjum og stundaði hér fiskiveiðar á bátum sínum á vanalegum fiskimiðum Seyðfirðinga.“

Síðan fjölgar skipunum ár frá ári. Tvö koma til Seyðisfjarðar 1872 og 1874 eru þar fimm skip og tvö á Norðfirði, en þar hafði eitt skip byrjað sumarið áður.

En hvað sem þessu líður, þilskipaveiðar Færeyinga urðu síðan gildur þáttur í fiskveiðum þeirra við Ísland langa hríð. Mikil þróun eða breytingar áttu sér stað í þessari útgerð, breytileg veiðisvæði og veiðiaðferðir, bæði við þorsk- og síldveiðar sem var uppistaðan. Yfirlit um þær veiðar má víða finna. Erlendur Patursson segir frá þeim í *Fiskiveiði – Fiskimenn*. Og í Fiskveiðar Færeyinga við Ísland á árunum 1872–1939 eftir Kirsten Olsen (1977:28–45) er samantekt um þetta efni með töflum og línuritum. Verður hér fátt rætt um þilskipaútgerð Færeyinga á Íslandsmiðum.

3. Árabátatúgterð

Á hinn bóginn hef ég aflað mér nokkurra heimilda um árabátaveiðar Færeyinga hér við land og mun einkum dvelja við þann þátt. Hvort tveggja er að þar er út í nóg að ganga og að mér er hann sérlega hugstæður af því hve oft móðir mín talaði um nálægð Færeyinga á sínum uppvaxtarárum.

„Elsku stelpan er að sofna!“ – Ein ljósasta bernskuminning mömmu tengdist þessari setningu, sagðri á færeysku úti á lygnum Seyðisfirði fram undan æskuheimili hennar. Hún hafði, lítið kríli, fengið að fara út á fjörð með færeyskum sjómönnum sem reru heiman frá henni á Hánefsstöðum. Gefur þetta atvik ofurlitla bendingu um sambúð tveggja frændþjóða þar og þá. Yngsta barnið á bænum fær að fara á fjörð með erlendum fiskimönnum!

4. Til lands

Árabátatúgterð Færeyinga á Íslandi var með þeim hætti í fyrstu að róið var frá skútum sem lágu í landvari, tveir til þrír bátar frá hverju skipi. Gert var að aflanum og hann saltaður um borð og þar var heimili manna yfir úthaldstímann.

Norðfirðingar lýsa þessu í bréfi til Alþingis í maímánuði 1877 (Bréfabækur Alþingis 1877):

Það eru nú fjögur ár síðan að færeysk fiskiskip hafa farið að vitja vor hér Norðfirðinga og hafa farið að liggja hér á sumrum á Neslegu. Hafa oftast gengið 2 fiskibátar frá hverju skipi á fiskimið vor með sterkar og langar fiskilínur og tálbeitu (nýja síld). Hefir útgjörð þeirra farið vaxandi þessi ár, svo að í fyrra sumar lágu hér svo jafnvel mánuðum skipti 8 skip og hið 9. lá hér tvisvar og koma að líkindum enn fleiri í sumar. Fóru þau ekki fyrr hëðan en þau höfðu náð hleðslu, að meira eða minna leyti, af fiski sínum sölтуðum. Sum voru allhlaðin.

Á þennan hátt byrjuðu Færeyingar árabátatúgterð sína á Íslandi.

5. Höfuðstaður Austurlands

Vel má hugsa sér að útræði Færeyinga frá höfnum á Íslandi hafi byrjað á Seyðisfirði. Þar var allt í senn, kaupstaður, lífhöfn og dagóð uppsátur utanvert við fjörðinn. Í grein í vikublaðinu *Austra* 1886 (3. árg. 9. tbl.) segir að Færeyingar séu „búnir að vera á Seyðisfirði 9–10 sumur, „oftast“ á sínum eigin bátum.“ Og í ályktun almenns fundar þar 1883 er óskað samtaka um að leigja ekki útlendum mönnum aðstöðu til fiskveiða „eftirleiðis“. Gæti þetta bent til þess að Færeyingar hafi byrjað útgerð árabáta á Seyðisfirði – frá landi – um eða rétt eftir 1875 og bæri þá saman við rökstuddar tilgátur Færeyinga (sjá t.d. Olsen 1977:46).

6. Andúð

Mikillar andstöðu gætti hjá Íslendingum gagnvart veiðum Færeyinga hér við land. Kom það m. a. fram í blaðaskrifum, samþykktum sveitarstjórna og ályktunum almennra funda. Rökstuðningur var margvíslegur, sumpart auðskilinn svo sem að þröng verði á miðum þegar við bætast „yfir 100–200 Færeyingar“ eins og segir í nefndri grein í *Austra* 1886 og sumpart torræður, sbr. sömu grein „að ekkert sé skaðlegra fyrir fiskveiðarnar en að róa langt út á móti fiskinum þegar hann er að ganga“.

Andmæli þessi eru fyrirferðarmeiri en svo að hér verði rakin að gagni. En breyttu litlu þar sem bæði löndin voru þá hluti Danaveldis. Um þau má meðal annars lesa í gerðabókum sveitarfélaga, bréfabókum Alþingis og Alþingistíðindum og íslenskum og færeyskum blöðum.

7. Um víða veröld

Hliðstæð viðbrögð eru vel kunn víða um heim. Veiðimenn flestra eða allra þjóða kunna því illa þegar „aðrir“ leita fanga á „þeirra“ veiðislóð. Til gamans verður tekin hér upp frásögn Þorsteins Jónssonar (1950:170) í Laufási í bók hans *Formannsevi í Eyjum*:

Árið 1938 datt Gísli Magnússyni útvegsmanni í Vestmannacyjum í hug að fara til Færeyja og veiða þar síld. Hann tók sér far með Lyrú og hafði með sér tuttugu síldarnet. Reyndust þau ónothæf, þegar til Færeyja kom, vegna þess hve stórriðin þau voru.

Fyrstu afskipti Færeyinga af Gísli urðu þau, að afgreiðslumaðurinn í Þórshöfn tregðaðist við að taka netin í land, þegar hann frétti að veiða ætti síld í þau við Færeyjar. En samt komust þau í land.

Gísli kynntist ýmsum mönnum í Færeyjum og fékk hann til afnota herpinót til síldveiðanna og báta hjá einhverjum mönnum. Átti hann að greiða 20% af brúttó afla í leigu, og voru það góð kjör.

Þegar Gísli kom með útveg sinn í fjörðinn, þar sem hann ætlaði að stunda síldveiðarnar, flyktist að honum fjöldi trillubáta og litlir mótorbátar. Var gert að honum hið mesta hark, hrópað ókvæðisorðum og hótunum. Einnig var beint að þeim sterkum vasaljósum, svo að þeir blinduðust við störf sín.

Daginn eftir þessa atburði kom Islands Falk, eftirlitsskip þeirra Færeyinga, á vettvang. Hóf hann rannsókn á atburðunum, og að henni lokinni kvaðst foringi varðskipsins mundi verja Gísli við veiðiskapinn.

Svo mikla óvild sýndu Færeyingarnir mönnum þeim, sem með Gísli voru, að þeir treystu sér ekki til þess að vera með honum áfram. Var því sjálfhætt, enda var lítill veiði.

Maður nokkur frá Norðfirði var þarna staddur í sama tilgangi og Gísli. Varð hann fyrir minni aðsúg, en var þó sýnd full andúð.

8. Tvískinnungur

Enda þótt menn væru harðorðir í blaðagreinum og ályktunum gætti nokkurs tvískinnungs. Til dæmis samþykktu Seyðfirðingar tvívegis á almennum sveitar-

fundum, 20. júní 1883 og 20. október 1888, að undirbúa og semja áskorun til stjórnvalda um að banna eða takmarka mjög fiskveiðar Færeyinga við Ísland. En síðan ekki söguna meir, framhald finnst ekki í gerðabókinni. Var þó í seinna skiptið kosin sjö manna nefnd undir forsæti sýslumanns Norðmýlinga. – Aftur á móti voru lögð útsvör á sjómennina, þar sem annars staðar, eins og lög gerðu þá ráð fyrir (Hreppsók Seyðisfjarðar 1880–1893).

9. Á stóru svæði

Að sjálfstöðu lá leið færeysku árabátasjómannanna upp til Austfjarða. Þangað var styst að fara, þar voru hafnir góðar, fremur gott að afla síldar til beitu og víða skammrúið á mið sem oft reyndust gjöful. Við skulum því líta á landabréfið, huga að útgerðarstöðum og athöfnum komumanna á hverjum stað. Bækur sveitarstjórna gefa sannar en að því er virðist oft gloppóttar heimildir um þetta efni. Það sem hér verður reitt fram af þeim fróðleik er því ekki líklegt til að gefa heillega mynd af viðfangsefninu. Á hinn bóginn gæti það orðið hvatning til nánari könnunar þessara heimilda og annarra fánlegra um árabátaútgerð Færeyinga „til lands“.

9.1 Fáskrúðsfjörður

Mér er ekki kunnugt um útróðra Færeyinga frá Austfjörðum sunnar en í Fáskrúðsfjarðarhreppi. Hreppsnefndin leggur útsvör á þá 1889 og 1890 og fjallar um „húsmennskuleyfi“ til handa einum þeirra. En næstu ár allmörg fyrir og eftir þetta er Færeyinga ekki getið í gerðum sveitarstjórnar.

Í „bréfa- og fundargerðabók hreppsnefndar 1886–93“ segir meðal annars:

Ár 1889, hinn 29. ágúst, hélt hreppsnefnd Fáskrúðsfjarðar fund á Kolfreyjustað til að ... jafna fátækraútsvari á færeyska sjómenn er hafa dvalið hér í hrepp við fiskiveiðar síðan í maí ...

Með því að nefndinni var ei fullkunnugt um ástand, efnahag og mismun aflaupphæðar Færeyinganna eða hvers báts fyrir sig, en vissi að þeir þetta sumar höfðu aflað hér með mesta móti og það vel, var nefndin á einu máli um það, er hún bar afla þeirra og útgjörð saman við afla og útgjörð sveitarmanna sjálfra hér, að leggja á bát hvern kr. 30.00, er formaður ábyrgist nefndinni borgaðar fyrir burtför þeirra héðan. En formennirnir eru þessir:

1. Jóhann Andreassen, Hafnarnesi	Kr. 30,00
2. Andreas Olsen, Hafnarnesi	- 30,00
3. Johan Jakobsen, Hafnarnesi	- 30,00
4. Jakob eða Pool Schröder, Garðsá	- 30,00
5. Johan Pauli Paulsen, Garðsá	- 30,00
6. Samuel (Gaard), Hvammi	- 30,00
7. Jakob Gaard, Víkurgerði	- 30,00
8. Niels Pool Nattestad, Fögrueyri	- 30,00
9. Pool Johan Hammer, Fögrueyri	- 30,00

10. Hans Pauli, Selá	- 30,00
11. Mikkel Poolson, Eyri	- 30,00
12. Ole Johan Viberg, Árnagerði	- 30,00
13. Julius, Kolmúla	- 30,00

 Kr. 390,00

Í nefndri bók hreppsnefndar er fært 12. ágúst 1890:

Þá var munnleg beiðni frá færeyskum fiskimanni um húsmennskuleyfi í hreppnum komin til nefndarinnar. En með því nefndinni var kunnugt um að sveitin var fullsetin af innanhreppsmönnum, bændum og sérstaklega húsmönnum, og hagur sveitarinnar mjög tæpur og nýlega búið að gjöra þar tilraun til að rýma utansveitarhúsmönnum burt sökum þrengsla, sá nefndin enga ástæðu til að veita þetta leyfi ...

Báðar þessar bókanir mega teljast nokkuð lýsandi fyrir afstöðu og aðgerðir nokkurra sveitarstjórna á Austfjörðum þessi árin og eru því teknar hér upp í heild. Auk þess greinir útsvarslistinn 1889 glögglega frá fjölda útgerða og hvar þær höfðu aðsetur, en því er ekki að heilsa alls staðar.

Fáskrúðsfjarðarhreppur teygir sig inn á suðurbyggð Reyðarfjarðar allt í Berunes. Þar eru Kolmúli og Vattarnes. Seinna höfðu færeyskar bátshafnir bækistöðvar í hreppnum, meðal annars í Hafnarnesi. Og frá Vattarnesi gerðu þeir út í áratugi. Sambúð þeirra og heimamanna þar varð með miklum ágætum eins og greinir í frásögn Aðalbjörns Úlfarssonar frá Vattarnesi í Ríkisútvarpinu 1973 og birt er í bók Sámals Johansens *Til lands*.

9.2 Reyðarfjörður

er mestur Austfjarða og þar voru um skeið þrjú sveitarfélög auk hluta Fáskrúðsfjarðarhrepps: Reyðarfjarðar-, Eskifjarðar- og Helgustaðahreppur. Langræði mikið er innan frá Reyðarfirði, kaптúninu, raunar einnig frá Eskifirði og er mér ekki kunnugt um útróðra Færeyinga þaðan. En um nokkurt skeið gerðu þeir út frá Karlsskála norðan Reyðarfjarðar og ef til vill víðar þar ytra. Alkunna er að Jóannes Patursson kóngsbóndi í Kirkjubæ sótti konuefni sitt, Guðnýju Eiríksdóttur, þangað sem og landi hans, Hans M. Mohr skipstjóri, sem átti Pálínu systur Guðnýjar.

9.3 Norðfjörður

Ögmundur Helgason sagnfræðingur segir í Ágrip af sögu Norðfjarðarhrepps til 1895:

Það er erfitt að fá nákvæma vitneskju um fjölda Færeyinga, sem reru frá Nesi, eins og víðast annars staðar, því engar nákvæmar skrár hafa verið haldnar um þá, oftast látið nægja að nefna fjölda bátsformanna eða útvegsformennina, eða þá heildarupphæð, sem

þeir greiddu í gjöld. Úr Norðfirði er að finna upplýsingar frá tveimur árum. Árið 1890 reru 26 færeyskir bátar frá landi, en á þeim eru taldir 20 formenn, með flest þrjá báta, og 75 hásetar, eða alls 95 manns. Árið 1893 eru taldir 22 formenn og 87 hásetar, svo um er að ræða 109 sjómenn. Þetta er býsna há tala, þegar þess er gætt, að þá áttu aðeins 139 heima á allri Nestorfunni. Á þessu sumri voru flestir bátarnir frá Kvivig og Ejde, en að auki frá Sandvog, Lervig, Göte, Slettenæs og Trollenæs.

Árin 1896 og 97 er lagt útsvar á Færeyinga, seinna árið á 8 formenn með 34 menn á sínum snærum. Ekki er lagt á Færeyinga næstu ár fyrir og eftir þetta. En árabátaúthald þeirra frá Norðfirði átti sér þó miklu lengri sögu.

Ögmundur Helgason gefur í nefndu riti m.a. glögga lýsingu á bátum og útgerð Færeyinga. Og hann segir:

Færeyingar seldu gjarnan báta sína landsmönnum, þegar þeir fóru heim í september, og komu síðan með nýja næsta ár. Þannig fjölgaði færeyskum bátum, svo þeir voru aðallega notaðir, þegar óx útgerð á Austfjörðum.

Fáeinir Færeyingar ílendust um skeið á Nesi, en aðeins einn varð heimilisfastur til langframa og bar þar beinin. Hann hét Torkel Joensen, en gekk jafnan undir nafninu Þorkell eða Keli Færeyingur.

Þessi varð og raunin í öðrum veiðistöðvum – sárafaír og víða engir hinna aðkomnu fiskimanna settust að til langframa.

9.4 Mjóafjörður

Færeyingar leituðu þangað um 1890 en aðeins fáir og stóðu stutt við. Heimildir um veru þeirra í Hreppsþók Mjóafjarðarhrepps 1881–1908 eru traustar en afar knapporðar:

- 1889. – Tífundir og aukaútsvör. ... 13 Færeyingar 38,00 kr.
- 1890. – ... Borgareyri, Færeyingar 101,5 fiskar. (Um 38 kr.)
- 1891. – ... Frá Færeyingum í Gíslahúsi 131 fiskur.
- 1892. – ... Hesteyri og Gíslahúsi: Færeyingar 83,9 fiskar.
- 1893. – ... Færeyingar í sveitinni 83,00 kr, 325,5 fiskar.
- 1894. – ... Færeyingar í sveitinni 407,7 fiskar.

Svo nær þetta ekki lengra. Hér virðast hafa verið á ferðinni tvær eða þrjár bátshafnir en síðan horfið frá. Hygg ég að Færeyingar hafið lítið sem ekkert gert út árabáta frá Mjóafirði síðar.

Geta má þess til gamans að þegar Konráð Hjálmarsson, útgerðarmaður og kaupmaður, lét fyrstur Íslendinga smíða gufuskíp til fiskveiða, Reyki 50 brl., réð hann á það færeyska skipshöfn, átta manns. Árið 1900 var þeim gert að greiða útsvar til Mjóafjarðarhrepps. Kapt. K. Knudtsen skyldi greiða 8 krónur, maskínisti Ludvig Lade 4 krónur og stýrim. Daniel Nysted og aðrir skipverjar 3.50 krónur hver. Það var raunar allalengst að Færeyingar réðust til starfa við íslenskar útgerðir.

Þess skal einnig getið að sumarið 1913 gera Færeyingar út fimm seglskip með hjálparvél frá Asknesi í Mjóafirði. Hreppsnefndin gerði þeim að greiða aukaútsvar, 35 krónur á skip. „Ennfremur ákvað nefndin að leggja aukalega 50 króna aukaútsvar á Dispónent Petersen framkvæmdastjóra fyrir þennan fiskifélagsskap“ (Gerðabók sveitarstjórnar Mjóafjarðarhrepps 1908–1922). Hafði Petersen keypt hvalveiðistöð Ellefsens til niðurrífs og var unnið við það um þessar mundir.

9.5 Seyðisfjörður

var um skeið fjölsóttur af færeyskum árabátasjómönnum svo naumast hafa þeir nokkurs staðar verið fjölmennari. Árið 1891 er til dæmis fært til tekna í reikningi hreppsins (Hreppsbók Seyðisfjarðar 1880–1893): „Fátækratillag frá 239 Færeyingum“, alls kr. 535,50.

Þótt færeysku sjómönnum á Seyðisfirði fækkaði fljótlega þá gefa bækur sveitarstjórnar til kynna að á tuttugu ára tímabili frá 1895 til 1915 hafi útgerð þeirra þaðan verið býsna jöfn. Rösklega 70 sjómenn að meðaltali sóttu Seyðisfjörð heim hvert sumar, mest 100 vorið 1911. Með heimstýrjöldinni fyrri fækkaði komum þeirra og 1919 eru ekki lögð útsvör á færeyska sjómenn á Seyðisfirði (Hreppsbók Seyðisfjarðar 1907–1927).

Sveitarstjórnir hinna ýmsu byggðarlaga beittu mismunandi aðferðum við ákvörðun útsvara – Færeyinga sem annarra. Seyðfirðingar skrá til dæmis í fyrr nefnda hreppsbók í ágúst 1895:

Hreppsnefndin ákvað að hafa mismunandi hátt útsvar á þessum mönnum (Færeyingum) eftir aflahæð á þann hátt að af 100 kr. skyldi borga 1 kr., fyrir 200 kr. 1 1/2 kr. ... Nefndin giskaði á hversu hár hlutur hvers manns yrði eftir því salti sem Færeyingar sjálfir sögðust hafa brúkað. ...

Skrár um álögð útsvör eru ekki alltaf færðar til bókar, vantar til dæmis þegar Færeyingarnir voru flestir. En af þeim sem færðar eru í gerðabókina er ljóst að útgerð komumanna er dreifð um strendur fjarðarins. Norðan fjarðar eru nefndir Selstaðir, Markhella, Borgarhóll og Brimnes. Og að sunnanverðu Sörlastaðir, Hánefsstaðir og Skálanes. Á svo kölluðum Eyrum í landi Hánefsstaða og Þórarinsstaða er Færeyinga getið í Stefánshúsi, Svartahúsi og Sjólist og á Landamóti, Gullsteinseyri og Gnýstað. Vafalítið hafa færeysku sjómennirnir víðar drepit sér niður. Ljóst er að Brimnes og Skálanes lágu best við fiskimiðunum, kaupstaðurinn fyrir botni fjarðarins verst. Eyrarnar mitt á milli og þar er öll aðstaða við sjó afar hæg.

9.6 Borgarfjörður

er næstur því á Loðmundarfirði er óhæg aðstaða við sjó. En frá Borgarfirði reru Færeyingar nærri samfelld frá 1896 til 1928. Fjörðurinn er að vísu stuttur og opinn

fyrir hafátt. En að sumrinu kom það síður að sök og stutt var að sækja. Komumenn höfðu bækistöðvar á Bakkagerði, í Höfn og Húsavík. Þeir eru rétt um 40 árið 1899 en lengst af nálægt 30. Þeim fækkar þó nokkuð eftir fyrra stríð og virðast raunar ekki hafa verið á ferðinni þrjú ár um og eftir stríðslokin. Hreppsþætur Borgarfjarðar eru sérlega vel færðar og reglulega og segja skilmerkilega frá þeim atriðum sem þar eru skráð. Nafna Færeyinga er sjaldan getið og þá aðeins fyrirliðanna. Árið 1914 eru fjórir nafngreindir: Daníel Páli, Salomon Gregorsen og Paul Joensen á Bakkagerði og Peter Hansen í Húsavík, sem er suður undir Loðmundarfirði en í Borgarfjarðarhreppi. Salómon og Pétur sóttu á þessar slóðir um árabil og vera má að sama megi segja um Daníel og Paul.

Árið 1926 er í síðasta sinn lagt útsvar á Útgerðarfélag Salómons Bakkagerði, 4 menn, 120 kr.“. Og 1928 fá þrír Færeyingar í Húsavík 15 kr. útsvar hver: Mainard Eymundsson, Daníel Jakob Eymundsson og Ansgar Joensen. Næstu ár eru engir Færeyingar á útsvarsskrám Borgarfjarðar, þótt ráða megi af fundargerðum hreppsnefndar að þeir hafi verið þar á ferðinni um 1930 (Hreppsþætur Borgarfjarðarhrepps 1875–1931).

9.7 Vopnafjörður

sýnist hafa nokkra sérstöðu að því leyti að Færeyingar voru þar mjög fjölmennir í fyrstu en hurfu frá áður langir tímar liðu.

Árið 1889 eru fyrst lögð útsvör á Færeyinga á Vopnafirði, alls 11 „félög“. Ekki er unnt að glöggva sig á fjölda komumanna eftir útsvarsskránni, meðal annars vegna þess hversu útsvör á einstök félög eru mishá, allt frá 3,41 kr. til kr. 301,32.

Næsta ár, 1890, sýnist mér færeysku félögin hafi verið 21 auk nokkurra einstaklinga. Loks eru svo nöfn 20 félaga og einstaklinga í útsvarsskrá 1891 – en engin næstu ár (Hreppsþætur Vopnafjarðarhrepps 1879–1892).

Í útsvarsskránum eru vitanlega nöfn formanna eða forsvarsmanna útgerðarfélaganna. En hvergi er þess getið hvaðan róíð var. Má vel gera sér í hugarlund að Færeyingarnir hafi verið nokkuð dreifðir um strendur hreppsins frá Fagradal til Strandhafnar. Mér eru ekki tiltækar heimildir um þetta né heldur um framhald útgerðar Færeyinga frá Vopnafirði. Er með ólíkindum ef það hefur ekkert orðið, einkum ef höfð er í huga þróun þeirra mála í nágrennabyggðum til beggja handa.

9.8 Bakkafjörður

eða öllu heldur Skeggjastaðahreppur, varð eitt helsta útróðrasvæði Færeyinga á Austfjörðum með mörg uppsátur, meðal annars á Höfn, Bakka, Mókollsstöðum, Lindarbrekku, Steintúni, Felli og Gunnólfsvík. Hreppsþætur geyma óvenju miklar upplýsingar um útgerð Færeyinga á þessum slóðum, allt frá 1890 og fram um miðja þessa öld. Útsvarsskrárnar segja sína sögu líkt og annars staðar. En auk þess eru hér

færðar í bækur skýrslur um báta, fjölda þeirra og heiti, eigendur og afla á hvern bát. Þetta er yfirgripsmikill fróðleikur þótt hér verði ekki rakinn. Afli er vitanlega mjög misjafn, bæði milli báta og frá ári til árs svo einstök dæmi gæfu takmarkaðar upplýsingar.

Gagnstætt þróuninni á Vopnafirði virðast Færeyingar í fyrstu fámennir í Skeggjastaðahreppi en fjölgar síðan. Árið 1891 er útsvar aðeins lagt á 3 Færeyinga og 8 tíu árum seinna. Kemur ekki fram hvort lagt er á þá sem einstaklinga eða nöfn þeirra standa fyrir „útgerðarfélög“. Seinna er þetta tekið fram og er lagt á 16 útgerðarfélög 1914 og þrjátíu árum seinna, 1944 og 1945, eru á útsvarsskrá 4–6 útgerðarfélög Færeyinga og allmargir einstaklingar (ljósrít sr. Sigmars Torfasonar úr Hreppstjóra- og hreppsþóknun Skeggjastaðahrepps 1890–1945).

Það mun ekki fjarri lagi að Bakkaflóasvæðið, þar með taldir Skálar á Langanesi, sé það byggðarlag sem Færeyingar sóttu mest til með árabáta sína og seinna trillur. Eru enda á flóa þessum og kring Langanesið orðlögð fiskimið.

9.9 Norðan Múlasýslna

Árétta skal að molar þeir sem tíndir eru til um útgerð Færeyinga frá ýmsum stöðum í Múlasýslum eru að langmestu leyti fengnir út bókum sveitarstjórna og eru síður en svo tæmandi. Um útróðra þeirra norðan marka Norður-Múlasýslu nefni ég aðeins þetta:

Á Skálum, sunnanvert á Langanesi, var um skeið mikið útræði og sóttu þaðan bæði íslenskir og færeyskir sjómenn. Færeyingar lágu einnig við norðan á nesinu og reru meðal annars frá Heiðarhöfn.

Melrakkaslétta býður ekki upp á miklar hafnir og mun þar hafa verið fátt um færeyska sjómenn. Þó höfðu a. m. k. tvær bátshafnir um hríð uppsátur í Leirhöfn á vesturströnd Sléttunnar, segir Sigurpáll Vilhjálmsson á Akureyri.

– Þótt hinir aðkomnu sjómenn væru fjölmennari á einum stað en öðrum sýnir þetta lauslega yfirlit mikla dreifingu þeirra á langt strandsvæði.

10. Hættir og venjur

Næst skulum við huga að starfsháttum og siðum færeysku árabátasjómannanna eins og þeir komu Íslendingum fyrir sjónir, aðstöðu þeirri er þeim var búin, viðskiptum og sambúð frændfólks af tveimur þjóðernum sem atvik leiddu saman í flæðarmáli austanvert á Íslandi. Þykir mér athygli vert hve vel ber saman strjálum heimildum mínum um þetta efni, skrifuðum og munnlegum.

Færeyingarnir þóttu góðir fiskimenn. Starfsamir voru þeir en ekki áhlaupamenn, sváfu lítið í hrotum, jafnvel ekkert seinni part viku segir Njáll Halldórsson á Bakkafirði. – Og þeir höfðu sína siði. Þeir skutu fugl, einkum ritu, úti á miðum og beittu fuglakjöti á færaöngla sína. Fas þeirra var rólyndislegt. Oft gengu þeir í

halarófu og bil milli manna segir heimildarmaður af Melrakkaslétu, Sigurpáll Vilhjálmsson. Fábreyttan mat sinn, gjarnan fisk og lifur, borðuðu þeir úr trogum í fyrstu og úti ef gott var veður. Seinna fengu þeir ráðskonur, fyrst íslenskar, svo færeyskar, borðsiðir breyttust og mataræði varð fjölbreytilegra. Guðhræðsla var þeim eðlislæg. Þeir fóru ekki á sjó á sunnudögum en höfðu með sér helgistund og hvíldust. Börn fengu að vera með og var brýnt fyrir þeim heima að hafa þá hljótt um sig, segir Guðrún Árnadóttir á Bakkafirði. – „Þetta skemmdi ekki,“ bætti hún við.

11. Aðstaðan í landi

Aðstaða sú sem leigð var færeysku sjómönnunum var léleg í fyrstu – og ef til vill lengst af. Ingvar Pálmason, útvegsbóndi og alþingismaður á Norðfirði staðfestir þetta í minningabrotum:

Bændur sáu sér hag í að leigja Færeyingum uppsátur og húsnæði sem oftast var mjög lélegt til að byrja með. Greiddu Færeyingar 10. til 12. part af aflanum fyrir uppsátur og húsnæði. Voru ekki fá dæmi þess að húsnæðið var fjárhús eða ámóta kofar, en síðar byggðu ýmsir bændur skúra og löguðu smáhús til þess að leigja Færeyingum. ... Var talið að sumir efnuðustu bændur austanlands hefðu fengið allmikinn hluta af efnun sínum með þeim hætti. Má þar til nefna Sigurð Jónsson bónda á Brimnesi í Seyðisfirði og Eirík bónda Björnsson á Karlsskála við Reyðarfjörð.

Og Ingvar Pálmason segir enn fremur:

Fyrir utan Neslækinn (á Norðfirði) var aðeins einn stór timburskúr, 24x12 álnir, þiljaður sundur í sex herbergi og allur panelaður innan, til íbúðar fyrir Færeyinga sem þá reru á bátum frá Nesi. ... Áttu þeir hann í félagi Sigfús Sveinsson og Þorsteinn Jónsson frá Kirkjubóli.

Minningabrot Ingvars eru nánast samtímaheimild og þýðingarmikil sem slík. Kemur þar glöggft fram að það voru bæði bændur á sjávarjörðum og fiskkaupendur í sjóþorpum sem leigðu Færeyingum hús og aðstöðu og höfðu hag af. Heimildum frá öðrum stöðum ber vel saman við þessa frásögn útvegsbóndans á Norðfirði.

12. Verslun með fisk

Ýmsir kaupmenn keyptu fisk af Færeyingum og létu verka og þótti ábatavænlegt. Auglýstu þeir gjarnan þjónustu sína í færeyskum blöðum, fiskkaup og söluvörur, veiðarfæri, matvæli o. s. frv. Svo voru aðrir sem verkuðu sinn fisk sjálfir og gátu selt a. m. k. hluta hans fullþurrkaðan. Enn aðrir söltuðu að vísu fisk sinn en fluttu heim til Færeyja með skútum og fullverkuðu þar.

13. Almenn verslun og viðskipti

Verslun við Færeyinga á þessum árum var fábreyttari en ella vegna þess að þeir fluttu gjarnan með sér helstu nauðþurftir, veiðarfæri og kost. Heimildarmenn mínir Njáll Halldórsson og Magnús Jóhannesson á Bakkafirði, Guðjón Kristjánsson á Þórshöfn og fleiri, nefna að þeir hafi keypt (af bændum) ull í þrjónles, einnig mjólk og kjöt en í mjög litlum mæli, nema hvað sjálfsagt þótti að hver bátshöfn keypti kind til slátrunar þegar leið að lokum vertíðar. Gerðu þeir sjálfir mat úr og gjörnýttu. Þá var ís og snjór örugg söluvara og alsíða, að minnsta kosti um Langanes, að bændur kæmu sér upp einhverslags snjógeymslum. Var þessi náttúruafurð ekki síður nauðsynleg fyrir skúturnar. – Öll slík verslun við færeysku sjómennina byggðist á vöruskiptum og guldu þeir þá einkum með veiðarfærum og hörðu brauði og salti.

14. Yfir hafið

Ferðalögin landa í milli voru bærilegri en ella vegna skammra vegalengda. En varla hefur verið mulið undir þessa vermenn fremur en aðra slíka á þeim árum. Ýmist var ferðast með skútum Færeyinga eða millilandaskipum Sameinaða og Bergenska. Fleira kom þó til greina. *Austri* segir t.d. í september 1891:

400 Færeyinga hefur herra Otto Wathne flutt heim til þeirra í þremur ferðum þangað til eyjanna, hvern til síns heimilis, sem þeim þykir mikill kostur hjá því sem að fara með Thyra og verða að fara allir í land þar sem skipið kemur við á eyjunum.

Bátarnir voru stundum fluttir með milli landa, en einnig hvolft á stórtre og geymdir þannig yfir veturinn, „einir 8–10 í röð,“ segir Njáll Halldórsson. Var þá byrjað á því að bika og mála að vori. Stundum seldu Færeyingar báta sína á haustin sem fyrr getur.

Sjómennirnir komu yfirleitt seint í maí eða snemma í júní. Í byrjun september tóku þeir að ókyrrast segir Njáll. Þurftu m. a. að komast heim til að slá túnblettinn og heyja handa kúnni.

15. Slysfarir

Engar fréttir eru góðar fréttir. – Sárasjaldan birtu austfirsku blöðin fréttir af færeyskum árabátasjómönum og gengi þeirra í verinu. Sly virðast ekki hafa verið tíð. *Austri* segir þó í júlí 1901:

Först bátur með þremur Færeyingum á Vopnafirði. Bátinn rak síðar undan Ljósalandi og fannst lík eins mannsins, Johannis Hendriks Echols, í bátnum.

16. Sambúð á sjávarströnd

Blaðaskrif og ályktanir um skaðsemi veiða Færeyinga voru oft óvægin og hörð sem fyrr getur. Og sagt hefur mér verið að stöku sinnum hafi verið urgur í innlendum sjómönnum út af fjölda aðkomubáta á fiskimiðunum. En öllum heimildarmönnum mínum ber saman um að sérlega gott hafi verið að lynda við færeysku sjómennina. Þeir hafi upp til hópa verið allt í senn, sanngjarnir og heiðarlegir í viðskiptum, nægjusamir og dagfarsprúðir – og fjarskalega barngóðir.

16.1 *Saga af Langanesi*

Artarlegir voru þessir aðkomumenn eins og eftirfarandi saga bendir til, en hana sagði mér fyrr nefndur Guðjón Kristjánsson, aldraður sjómaður á Þórshöfn (við Þistilfjörð):

Færeysku sjómennirnir voru ákaflega þakklátir væri þeim gerður greiði. Eitt sumar lá færeysk skúta, vélarvana, um hríð í vari norðanvert á Langanesi. Frá henni reru tveir bátar. Róið var í röstina eða suður fyrir hana. Ég reri þá á trillu með öðrum manni. Eitt sinn komum við úr róðri sunnan fyrir nes. Sjólagið í röstinni var eins og í grautarpotti, en við vorum kunnugir og gátum lægst fast með landinu. Þegar við erum alveg að komast út úr ókyrrðinni sjáum við að rétt er upp ár aftan við okkur og aðeins til hliðar, en bát saúm við ekki. Snerum við þá til baka á trillunni og drógum báða færeysku bátana út úr „suðupottinum“.

Næstu daga var haldið áfram að róa út með og þar framhjá sem skútan lá fyrir akkerum. Var þá segin saga að „björgunarmönnunum“ var haldin veisla um borð í annari hvorri leiðinni svo að við vorum farnir að fara hjá okkur. En Færeyingarnir gleymdu aldrei aðstoðinni.

16.2 *Heimildir úr Húsavík*

Fyrir röskum þrjátíu árum ræddi ég við Elís Guðjónsson í Vinaminni á Seyðisfirði og birtist viðtalið í *Austra* 1961 (6. árg. 12. tbl.). Hann hafði búið í Húsavík austur 1906–1931 og minntist nokkuð á Færeyinga:

Við snérum talinu norður til Húsavíkur og til „gömlu daganna“. Þá var stundum líflegt í Húsavík. Lætur nærri að upp úr aldamótum hafi verið þar um 100 manns á sumrin. Byggð býli í víkinni voru þá fjögur: Húsavík, heimajörðin, Hólshús, og Dallandspartur frammi við sjóinn og Dalland innar. En á sumrin flyktust menn að til róðra, þar á meðal allmargir Færeyingar. Þeir komu með póstskipinu í byrjun júní, stundum kom „Smyrillinn“ með þá, skip sem ríkið (danska) átti, og dreifði þeim á hafnirnar. Í Húsavík voru flest sex bátar, þrír og þrír í „félagi“, sem kallað var, en við félagið störfuðu venjulega tíu manns. Oft voru þetta sömu mennirnir ár eftir ár, Pétur nokkur Hansen t.d. í 20–30 ár. Það voru mestu ágætismenn Færeyingarnir, við umgengumst þá rétt eins og heimafélkið og árekstrar voru fátíðir. Mönnum fannst þeir kannske stundum eins og svolítið skinhelgir í trúmálum, en hver hefur nú sína siði. Duglegir voru þeir að bjarga sér og sjaldan mun aflinn hafa verið undir 30 skpd. á bát en stundum meiri. Róðrar voru stundaðir fram í september.

Bank á Vestdalseyri byggði niðri við sjóinn og þar héldu þeir til Færeyingarnir.

Síðar keyptum við, tveir bændur, þetta hús og leigðum þeim. Greiddar voru 500–600 kr. fyrir „félagið“ og allt upp í 1100 þegar best aflaðist, en það var töluverður peningur þá.

Færeyingar voru sparsamir og virtust ekki gera miklar kröfur til lífsins. Þeir urðu ósköp kátir þegar ég lét þá fá dilk í pottinn er leið að brottför. Það komst svo upp í vana. Gat þá komið fyrir, ef ég var seinn fyrir með lambið að þeir minntu mig hógværliga á að þá vantaði kjöt, því nú væru þeir á förum!

Það var stutt að sækja frá Húsavík. Gjarnan var róið á byrjuðu norðurfalli, farið grunnt út og suður og fallið látið bera norður með vikinni að Gletting, en þar kastaði það nokkuð frá landi og aftur suður á bóginn.

Í riti sínu *Íslenskir sjávarhættir* minnst Lúðvík Kristjánsson alloft á Færeyinga, báta þeirra, búnað og vinnulag og segir meðal annars (IV:207):

Á meðan enn var nokkur útgerð í Húsavík sunnan Borgarfjarðar cystri, en þaðan reru heimamenn og Færeyingar á sumrin, ríkti sú venja um nokkurt skeið að bjóða Borgfirðingum og Loðmfirðingum til dansleika einu sinni á vertíðinni. Fengu allir gestir veitingar hjá vermönnum.

17. Niðurlag

Samskipti Íslendinga og færeyskra sjómanna á síðasta aldarfjórðungi nítjándu aldar og fyrri hluta hinnar tuttugustu eru í raun stór og merkur þáttur í sögu þessara frændþjóða hvorrar um sig. Sú lauslega samantekt sem ég hef hér gert gæti ef til vill orðið hvatning til nánari könnunar á þeim þætti og þá væri vel.

SUMMARY

The Faroese began fishing the banks of Iceland in the early 1870s. This was quite natural since Icelandic fishing grounds were just a short sailing distance away and both countries belonged to the kingdom of Denmark. In the beginning, the Faroese arrived in their cutters which they anchored in sheltered fjords or inlets and then fished from these 'mother-ships' by dories. Around 1875 there began a Faroese rowboat fishery from land-based stations. In all probability such operations began in Seyðisfjörður where there was ample access to suitable landing places along the coast, food, and a sheriff.

The Icelanders were worried about overcrowding of the fishing grounds as well as overfishing and many protested the free fishing by the Faroese. At the fishing stations serious disputes were rare, however, and the visitors did pay rents and taxes.

The Faroese also operated decked vessels at Iceland, but this article deals chiefly with their fishing from open rowboats off eastern Iceland. In this part of the country the Faroese were distributed from Hafnarnes in Fáskrúðsfjörður in the south to Leirhöfn on Melrakkaslétta in the north. Examples are given of Faroese operations at a number of fishing stations from 1870 to the 1950s. The main sources are various county records as well as verbal and written accounts by elderly Icelanders.

The Faroese were considered able fishermen, industrious and contented. The facilities afforded them were often poor. It was considered profitable to buy their fish for curing. However,

most of the time other business was in the usual form of exchange of goods. Voyages across the ocean were of short duration but Spartan convenience.

Finally, the author cites accounts from Langanes and Húsavík (eastern) which attest to a friendly cohabitation of two closely related and neighbouring nations on the east coast of Iceland at the turn of the century. On the whole, these contacts constitute an important chapter in the history of each of them.

Føroyskur fiskiskapur undir Íslandi

Pápi mín var sjómaður burturav, tað vil siga, teir pengar hann fortjenti var við fiskarí. Men tá ið hann skuldi forsyrja konu og 8 børnum, var hann so væl fyri, at hann hevði eina trøð, so hann kundi hava eina kúgv, velta eplir til húsbrúk; eisini røktaði hann haga og gekk á fjall, og fyri tað kundi hann so fáa nakrar seyðir í lön, men reinan pening fekk hann bert við fiskiskap, og tað kundi hægst geva 600-700 krónur um árið, og nógv ár var tað væl minni.

Tá í tíðini var tað mest fiskiskapur undir Íslandi.

Tað var at fara á Suðurlandið í februar-mars, og so komu teir heim um miðjan mai. Tá kundu teir so fáa tíð til at skera torv og velta eplir. Og so fóru teir á Eysturlandið í juni mána og vóru burtur til út í september ella oktober.

Tað var bert sluppir tá í Føroyum – pápabeiggi mín átti eina slupp, æt Lítla Emma, hon var deyðsiglari og hevði damm, ið livandi fiskur kundi svimja í, seinri var dammurin tikin úr og var motorur settur í.

Pápi, tá ið hann var til skips, var tað bert við Lítlu Emmu, eisini vóru beiggjar mínir fleiri túrar við Emmu.

Lítla Emma var ein fitt lítill slupp, málað svart og var hvítbotnað, sum øll skipini norðanfjørðs, var merkt FD 17, minnst eg rætt. Suðuroyarskipini vóru málað reyðbotnað.

Lamba liggur so væl fyri, at frá okkara húsum, ið stóðu so ovarlaga, kundu vit síggja skipini, tá tey komu heim aftur úr Íslandi, tá sigldu tey fram við Mjóvanesi og Lambavík. Vit vóru sum rímligt øgiliga spent, tá tann tíðin kom at skipini væntaðust heim. Vit sóu seglini og sluppirnar dag um dag. Sigldu tey uttarlaga, fóru tey helst til Suðuroyar ella á Havnina, men vóru tey innarlaga kundu vit rokna við, at tey komu inn á Skálafjørðin.

Skálafjørðurin liggur opin heilt út til Raktanga, so tá var bert at renna inn um garðarnar fyri at hyggja, um tey komu undan Saltnesi og so at gita, hvat skip tað var.

Tað vóru mangar bangnar løtur, tá ið skipini vóru undir Íslandi, og tað var ikki løgið tí nógvur sluppir eru gingnar burtur har yviri.

Eg minnst eina slupp, ið hoyrði heima í bygd nærhendis okkara, Anna æt sluppin, og flestu menninir vóru úr heimbygdini, hon sigldi á land í Meðallandsbuktni, ið er nær Reykjavík. Tað var ódnarveður, og tað sigst, at forberg er uppfyri, so tað var ikki uppkomandi, um onkur kom upp á land.

¹ Á ráðstefnunni flutti Stein Hjalti í Jákupsstovu þessa ritgerð Edithar á undan fyrirlestri sínum.
– *Ritsj.*

Eitt systkinabarn mítt var á sínum fyrsta túri bert fjúrtan ára gamal. Hann dugdi ógvuliga væl at svimja, hildið var, at hann hevði svomið í land, tí tey funnu hann deyðan undir berginum. Øll líkini vórðu funnin, og liggja teir grivnir í felagsgrøv í Reykjavík.

Eisini minnst eg eitt árið tvær sluppir, ið ikki komu afturíftur, helst eru tær farnar í sama óveðrinum. Onnur sluppin, ið æt Emmanuel, hoyrði heima í grannabygdini. Vit kendu teir flestu menninar, nógvir vóru ungir, um fimtan ára aldur, ið vit høvdu gingið í skúla saman við. Teir vóru spentir at sleppa av stað, tá vóru teir menn – annað var jú ikki at fara til – og vinmennirnir fóru allir avstað til skips.

Tað var hildið vera vandamiklast at fara vartúrarnar á Suðurlandið, tí tá leikaðu ódnirnar mest, men kortini havi eg hoyrt menn siga, at teimum dámdi betur teir túrarnar, tí tá var ljósari í veðrinum og túrarnir ikki so langir.

Tað hendi ofta, at skipini fóru inn í Reykjavík, ella aðrar „beyir“, kanska onkur var sjúk, ella eftir vatni og tílíkt, tá sendu teir altíð telegramm heim, tað ljóðaði gjarna „alt vel kærilig hilsen svar“. Teir vildu, sum rímlígt, frætta hvussu stóð til heima.

Nógvir fingi eisini brøv, um fartur hevði verið yvir til Íslands, tí tað kundi jú altíð henda, at skip settu inn, sum tey søgdu, tá var frøi á teimum, ið brøvini fingi.

Nógvir føroyingar fóru eisini til lands, sum tað varð kallað.

Menn tóku seg saman í feløg og fóru til Íslands at rógva út við árabáti. Teir búðu so í landi á ymiskum fjarðum og høvdu bátar við. Búðu helst í barakkum ella skúrum, ið teir leigaðu frá íslendingum.

Tað var ikki nóg innbúgv í hesum „búðum“, ein kabúss ella lítil komfýrur, eitt borð at eta við og so krakkar til sess, koyggjusengur fram við bróstinum, ið teir eisini nýttu at sita á.

Madrassar seymaðu teir sær av posalørfiti, sum teir fyltu við hoyggi, og so høvdu teir dýnur og koddar heimanífrá. Grýtur og annað amboð til matgerð høvdu teir óivað eisini við sær. Primus hevur verið góð hjálp til matgerð, annars var einasti hitin hjá teimum frá komfýrinum.

Pápi mín og aðrir menn úr heimbygdini vóru fleiri summar til lands, sum eg minnst.

Hetta at búgva uppi á landi hóast vánaliga húsrúmd, hevur verið fjálgari enn at balast úti alla tíðina í sluppunum. Men tað hevði eisini meiri „risiko“ við úrtøkuni. Nú skuldu teir sjálvir syrgja fyri reiðskapi, agni, salti, mati og aðrari útgerð, so um ikki góður fiskiskapur var, kundi tað verða minni fortjenesta enn við sluppunum. Eg minnst mamma ofta tosaði um tað eina árið, har tað líka gekk upp við inntøku og útreiðslum, og pápi, ið dámdi sera væl at roykja, hevði keypt fyri 50 kr. í tubbaki, ið hann hevði tikið upp á borg, so tað fekk hann ofta at hoyra fyri, um hesa tubbaksskuldina, ið var einasta úrtøkan tað árið.

Annars dæmdu færingum yvirhøvur ógvuliga væl at vera „til lands“. Eg minnst pápa, ið var ein glaðlyntur maður, hvussu hann gleddi seg at fara til Íslands at rógva út.

Bátafelagið hann var saman við, helt til á Bakkafjørðinum og hevði støð í Höfn. Tað var stak gott vinarlag millum fólkið á staðnum og færingarnar. Nógv bátafeløg høvdu konu ella dóttur við at matgera og vaska klæðini, men eg haldi ikki pápasa felag hevði nakra hjálp við sær, men konur á staðnum hava nokk tikið hond í hjá teimum. Annars haldi eg teir skiftust um at vera í landi og kóka døgurða, og annars hava teir óivað egnt og tilfíkt, teir ið vóru við hús.

Mamma kundi vera nokk so „sjalu“, tá ið pápi tosaði um hesar hjálpsomu konurnar í Höfn, og sá hvussu pápi gleddi seg til at fara – eisini at vera saman við feløgnum og hitta kunningar í Íslandi.

Tað var nú heldur ikki lægið, um mamma kundi ynskt sær at sloppið ein túr burtur úr tí dagliga stríðnum heima við børnum og øllum tí dagliga stríðnum.

Tað hevur óivað ofta verið trupult hjá teimum í hesum ótøttu og trongu hølunum, serliga um onkur av teimum bleiv sjúkur.

Eg minnst pápa siga frá, at ein av monnunum gjørdist ógvuliga sjúkur, lækni hevur nokk verið at fingið fatur í, men heilivágur til henda sjúka mann mátti heintast langvegis frá. Hetta hevur verið í 20'unum, so Ísland er sum alla aðrastaðni ógvuliga nógv broytt síðan tá. Langt var millum býlingarnar, og skjótasta samband var á hestbaki. Pápi mín lænti so ein hest, so hann kundi ríða til nærmasta bey har heilivágur kundi keypast. Nú dugi eg ikki at greiða frá, hvussu langa leið hetta hevur verið, men hann fekk gjølla at vita, hvørja leið hann skuldi halda. Tað hevur so í hvussu er verið um berar heiðar, og bygd var ikki á vegnum. Men hann fekk at vita, at fólk búði á leiðini, og har skuldi hann spyrja um veg víðari. Tá ið hann var komin so langt, at hann var komin har, ið hesi fólk áttu at búgva og einki hús sá, helt hann seg hava tikið feil av leiðini, men so sær hann royk koma úr eini høvd. Hann fór so nærri og sær, at hetta er ein búð, ið er heilt klødd við flag. Hetta var á kvøldi, so einki lív var at síggja, men hann fann eina tronga inngongd og kom inn í hesa kroysu, ið øll var av mold, einans fjalir yvir songini. Maður og kona vóru farin til songar, men tá tey hoyrdu um ørindini hjá honum, um at spyrja um veg, komu tey beinanvegin á fótur. Konan borðreiddi við mjólk og breyði, og maðurin gjørdi seg til reiðar at fylgja pápa ávegis. Pápi fekk heilivágin og felagin gjørdist frískur.

Men túrin yvir berar heiðar og møtið við hesi hjartaligu fólk í einsemi tosaði hann ofta um.

Vit gleddu okkum sjálvandi, tá bátselføgin, ið høvdu verið í Íslandi til lands, væntaðust heim. Vit vistu umleið, nær damparin, ið sigldi til Íslands væntaðist, og kundu vit tí rokna við nær teir komu.

Góðgæti var ikki tað sama tá sum nú, men tað vóru vit ikki forvand við og væntaðu tað heldur ikki. Men vit gleddu okkum til tey deiligu ber, páparnir høvdu

heimaftur við. Tí tey ber, ið vuksu í Íslandi, vóru nógv størri og smakkaðu nógv betur enn tey, ið vuksu á okkara leiðum.

Teir plagdu at hava upp í hesi høgu bommblikkini av berum, og ikki nokk við tí. Eisini høvdu teir hentað ber upp í hosur og vøttir. So tá ið páparnir komu heim, tyrptust børn í húsini, tí eisini tey, ið ongar pápar ella brøður høvdu, ið høvdu verið í Íslandi, máttu koma upp í part. Og tað varð etið av hesum deiligu berum, so øll vóru blá um munnin í dagar.

Tá í tíðini vóru heldur ikki góðir dagar í Íslandi, serliga hjá teimum, sum einki áttu uppi á landi og ikka minst um vetrarnar, tá ið eingin fiskur var. So tá vóru tað familjur, ið fluttu til Føroyar at búseta seg og vórðu verandi her í landinum.

Eisini har ungdómur hittist, leggja tey ást saman. Soleiðis hava fleiri ungir føroyingar funnið sær konu í Íslandi, og fluttu tær til Føroyar.

Ja, vinskapurin millum føroyingar og íslendingar hevur altíð verið hjartaligur, bæði tí livihátturin hevur verið tann sami á sjógvi og landi, og tí vit eru av somu rót.

SUMMARY

Edith í Jákupsstovu gives an account of the importance of fishing in Iceland during her childhood. She grew up in a Faroese village, one of eight sisters and brothers. They had a cultivated plot so that they were able to keep a cow and grow potatoes for household use. In addition her father tended sheep in the outfield and helped driving sheep, for which task he was paid a few sheep. But he was only paid ready money for fishing, and that yielded at most 600-700 kroner, often less. The Faroese were mostly fishing in Icelandic waters at that time. They left for the south coast of Iceland in February or March and returned in the middle of May. Then they cut the turf and prepared the potato fields before leaving for the east coast of Iceland in June where they stayed til September or October. Edith's father was fishing in Iceland on the smack Emma. For several years he fished from a boat in Bakkaðjörður, their base being in Höfn. It was more comfortable to fish from a base ashore than staying on board the smacks. But the outcome was more uncertain because they had to see to everything themselves. The Faroese fishermen liked fishing from a base on land. Edith tells about a journey her father made on horseback across barren land to get medicine for a companion and about the readiness to help and the sincere hospitality he encountered on his way. The friendship between Faroese and Icelanders was always good because of similar living conditions and because of common origin.

Nøkur dømi um, hvussu havstreymar ávirka fisk og annað lív í havinum kring Føroyar

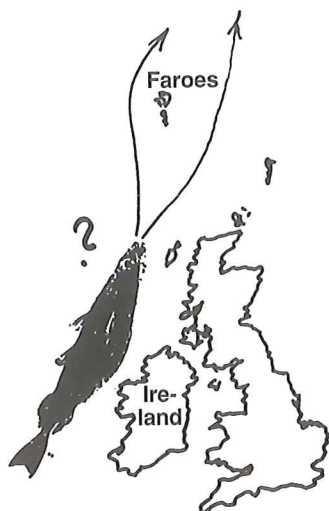
Ríka tilfeingið í sjónum við Føroyar og Ísland er treytað av fjálga Norður-atlantsstreyminum, ið førir heitan sjógv við sær sunnaneftir. Umframt reka norðaneftir móti Føroyum kallar streymar, sum Eysturíslandsstreymurin og Norðurhavsstreymurin, ið eisini, serliga í dýpinum, ávirka lívið í sjónum. Streymarnir reka ikki altíð líka hart, hvørki í árinum ella frá einum ári til annað, og sínámillum eru rákini eisini ymisk í styrki. Streymarnir ávirka fiska- og djórastovnarnar á ymiskan hátt. T.d verður ferðamynstrið hjá fiski ávirkað, og egg og yngul reka við streyminum frá gýtingarøkjunum.

Í greinini verður víst á, hvussu ferðingin hjá svartkjafti fram við Føroyum í mai verður ávirkað av streyminum, hvussu gýtingarøkið hjá kalva liggur í mun til møguleikarnar hjá ynglinum at reka til uppvakstrarøkini, og at møguleikarnir fyri at stórar nøgdir av høgguðslókki og grind koma til Føroyar m.a. eru ávirkaðir av, hvussu sterkur Norðuratlantsstreymurin er.

1. Svartkjaftur

Síðan veiði eftir svartkjafti tók seg upp síðst í sjeitiárunum, hevur hon havt stóran týðning fyri Føroyar. Bæði hava føroyingar sjálvir fiskað hann, men eisini er hesin stovnur nýttur í býti við fiskirættindi aðrastaðni. Undantikið Ísland, Canada og í altjóðasjógvum eru fiskirættindi føroyinga í t.d. Noregi, hjá EEC (herundir Grønlandi) og Russlandi nær tongd at rættindum teirra afturfyri at fiska svartkjaft í føroyskum sjógvum.

Besta fiskitíð til svartkjaft undir Føroyum er í mai, tá fiskurin fer fram við Føroyum á veg norður frá gýtingarøkinum vestan fyri Bretsku oyggjarnar í Norðurhavið at søkja sær føði. Fram við Føroyum kann svartkjafturin fara báðumegin føroyska landgrunnin, bæði í gjøgnum Hetlandsrennuna og Bankarennuna (*mynd 1*).

Mynd 1: Gýtingarøkið hjá svartkjafti og möguligu farleiðirnar norður í Norðurhavið aftan á gýtingina.

Summi ár er mesti fiskiskapurin í Bankarennuni, og tá hilmast fiskiskapurin væl. Onnur ár er mesti fiskiskapurin eystanfyri í Hetlandsrennuni og tá hilmast fiskiskapurin verri.

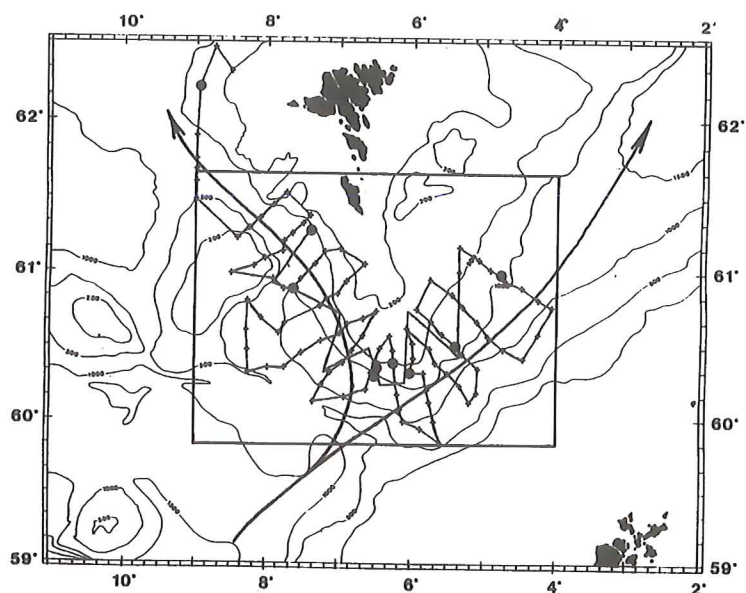
Fiskirannsóknarstovan hevur kannað nøgdina av svartkjafti við Føroyar í mai hvørt ár síðan í 1978, og síðan 1982 er hetta gjørt við Magnusi Heinasyni. Á hesum kanningunum er við ekkótólum mett um nøgdina av svartkjafti, og samstundis eru hiti og saltnøgd mátað niður gjøgnum sjógvin, har fiskurin stendur (mynd 2).

Umframt ekkómátningar av nøgdini av svartkjafti eru eisini til taks dagbøkur frá føroysku skipunum, ið hava fiskað svartkjaft hesa tíðina. Her eru skrásett veiði, tóvtíð og øki fyri hvørt tón (mynd 3).

Tá fiskiskapurin er bestur, koma nógv skip saman á einum lítlum øki. Fyri at øll skulu vandaleyst fáa fiskað sum frægast, hevur Vaktar- og bjargingartænastan í slíkum førum heimild at skipa fiskiskapin við serligum reglugerðum.

Við at býta økið undir Føroyum í eitt vestara (V) og eitt eystara (E) eftir 60 V ber til frá ekkómetingunum at gera upp, hvussu nógvur fiskur var eystanfyri og hvussu nógvur vestanfyri. Eisini ber til úr dagbókunum at gera upp, hvussu nógv er fiskað hvørjumegin og hvussu fiskiskapurin hevur hilmast. Føroyska vaktartænastan hevur higartil bert sett tiltøk í verk í tí vestara økinum, og tað ber tí til at gita, at hesi árin hevur mesti fiskiskapurin verið har.

Í talvu 1 er fyri hvørt ár sett, hvar størstu nøgdirnar (E ella V) hava verið frá ekkómetingunum, hvar mesta veiðin hevur verið, og hvørji ár Vaktar- og

Mynd 2: Kanningarøkið, leitingarkósir og støðir. + sjókanningar, • trolstøðir (Hansen og Jákupsstovu 1992).

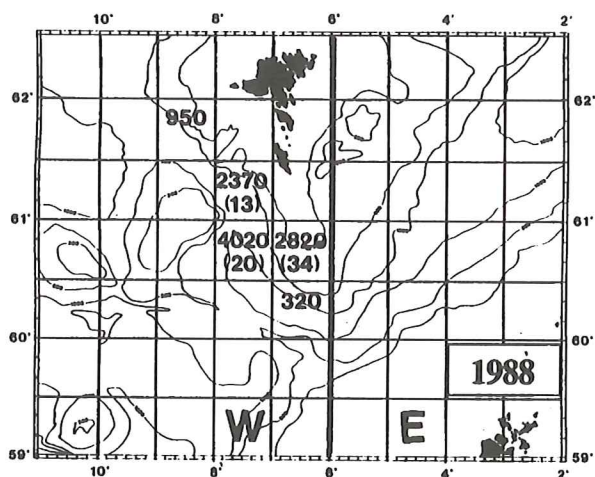
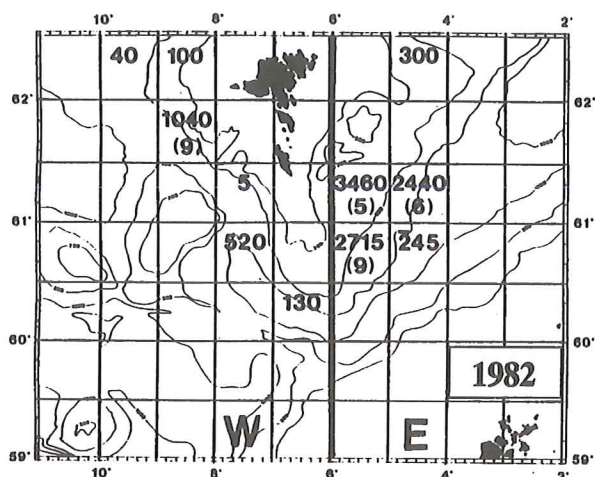
bjargingartænastan hefur sett tiltök í verk. Sum tað sæst, so er gott samsvar millum allar triggjar mátarnar at kanna, hvar mesti svartkjafturin hefur ferðast hvørt árið.

Ár	1982	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Frá ekkókanningum	E	E	V	E	V	V	V	V
Frá dagbókum	E	E	V	V	V	V	V	V
Frá reglugerðum			V			V	V	V

Talva 1: Ferðingin av svartkjafti fram við Føroyum í mai 1982–1990, býtt eftir um mesta nøgdin fór eystanfyrir (E) ella vestanfyrir (V) úr 3 ymsum óheftum keldum (Hansen og Jákupsstovu 1992).

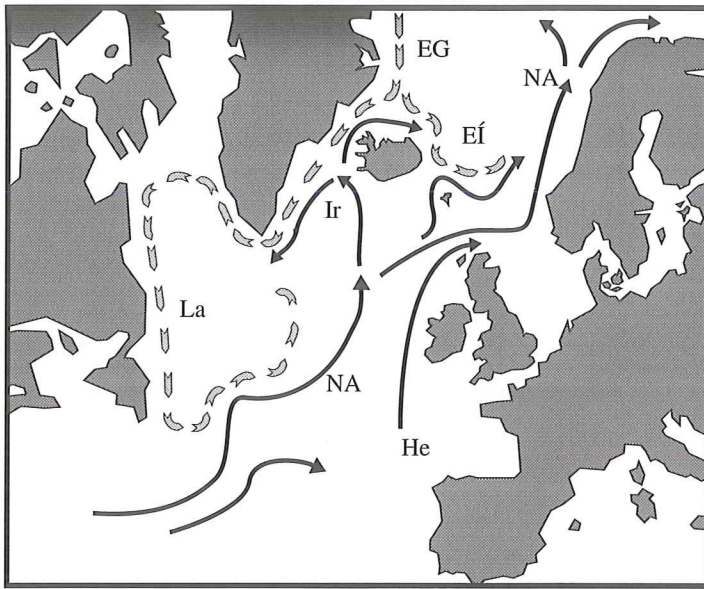
Hví ferðast so svartkjafturin summi ár vestanfyrir og summi ár eystanfyrir? Hetta er bæði ein praktiskur spurningur fyri fiskiflotan og ikki minst ein áhugaverdur vísindaligur spurningur.

Vit kenna ikki streymgongdina út í æsir, og eisini broytist hon við tíðini; men mynd 4 lýsir høvuðsgongdina. Sunnan- og vestaneftir kemur Norðuratlantsstreymurin. Nakað sunnarlaga fer hann í tvær greinir. Onnur fer norður móti Íslandi, hin heldur fram eystureftir.

Mynd 3: Veíðan av svartkjafti (t) tvey ymisk ár eftir hagtalspunti sambært dagbókunum hjá føroysku svartkjaftaskipunum. Annað árið (1982) var mesta veíðan eystanfyri og hitt (1988) vestanfyri. Tøluni í klombrum eru veíðan hvønn tóvtíma í teimum puntum, har veíðan í alt var meiri enn 1000 t. Tjúkka strikan gjøgnum 6° V býtir økið í eitt eystara og eitt vestara øki (Hansen og Jákupstovu 1992).

Norðan úr Íslandi í ein landsynning móti Føroyum rekur Eysturíslandsstreymurin. Hesin sjógvurin er bæði munandi kaldari og feskari enn atlants-sjógvurin. Norður úr Føroyar kemur Eysturíslandsstreymurin saman við tí heitara atlantssjónum, og hesin blandaði sjógvurin rekur eystur og suður í Hetlandsrennuna. Nakað sunnarlaga snarar hann aftur og rekur norður í Norðurhavið.

Heitur streymur: →

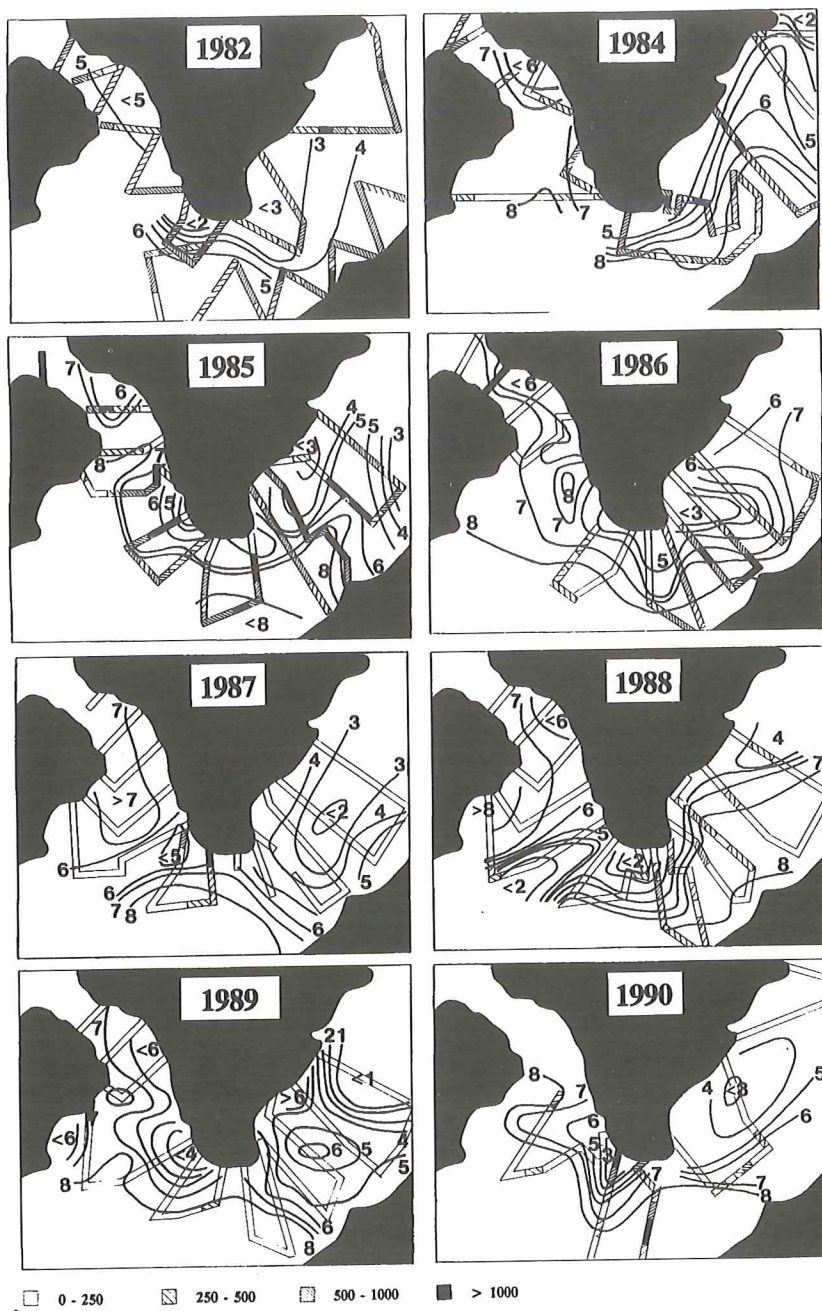
Kaldur streymur: ⇨

Mynd 4: Høvuðsstreymar í Norðuratlantshavi og høvunum norðan fyri Føroyar. Svørtu pílarirnir vísa streymar, sum bera heitan sjógv við sær. Opnu pílarirnir vísa streymar, sum bera kaldan sjógv við sær. NA: Norðuratlantssstreymurinn. IR: Irmíngarstreymurinn. EG: Eysturgrönlandsstreymurinn. EÍ: Eysturíslandsstreymurinn. He: Streymurinn fram við skotsku hellingini. La: Labradorstreymurinn (Hansen 1993).

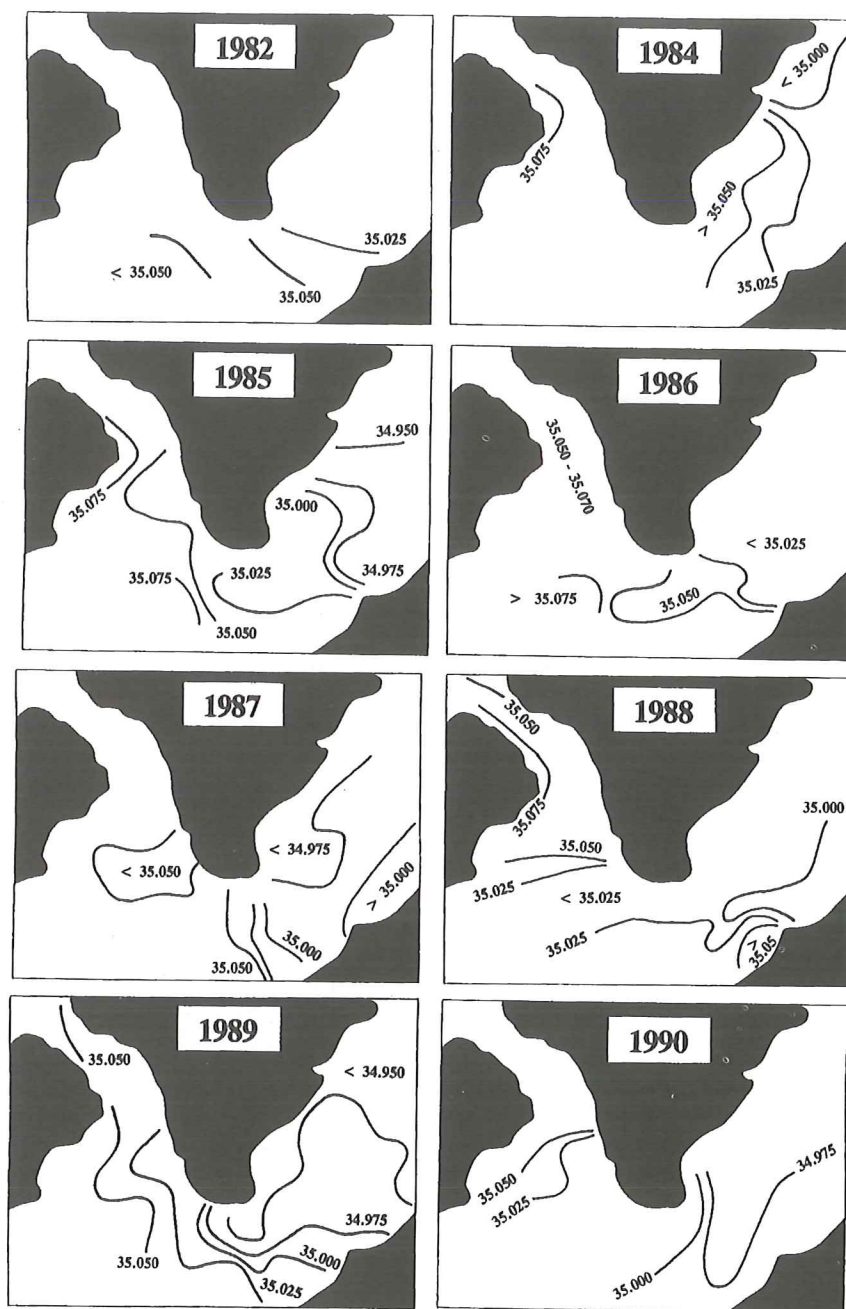
Har tann blandaði sjógvurin í Hetlandsrennuni møtir tí reina Atlantsstreyminum, fáa vit ein front, ið hóast hann ikki er sjónligur í vatnsskorpuni, ofta er sera týðuligur djúpari. Serliga á tí dýpi har mesti svartkjafturin ferðast (uml. 400 m). *Mynd 5* vísir nøgdina av svartkjafti frá ekkómetingunum og hitan á 400 m dýpi. Á myndini sæst, at suður úr Munkagrunninum broytist hitin nógv yvir eitt stutt strekki flestu árin, ið kanningar hava verið. Hetta er miðsjóvarfronturin. Á myndini sæst eisini, at stórir munur er frá einum ári til annað.

Tá fiskur hevur gýtt, er hann ofta illa fyrri, og hóast miðvísa svimjing ávirkar rákið hvønn veg, fiskurin ferðast. Hetta er serliga galdandi fyri ein lítlan fisk sum svartkjaft. Tað er tí av serligum áhuga at kanna broytingar í streyminum, har fiskurin er, og hvussu hann ávirkar leiðina.

Uttan umfatandi streymmátningar ber ikki til at siga, hvussu stórar nøgdir av sjógvi reka hvønn veg. Men sum longu nevnt, er Eysturíslandsstreymurinn feskari enn Atlantsstreymurinn, og frá saltnøgdini kunnu vit tí fáa góðar ábendingar um lutfalsligu nøgdirnar av blandingssjógvi, og um lítið ella nógv av honum er komið suður í Hetlandsrennuna. Við øðrum orðum er nógvur feskur sjógvur í

Mynd 5: Nøgðin av svartkjaftri mátað við ekkótólum og hitin á 400 m. dýpi á árligu kanningunum 1982–1990 (undantikið 1983) (Hansen og Jákupsstovu 1992).

Mynd 6: Saltnægd ‰ á tí dýpi, har hitin var 4°C (Hansen og Jákupsstovu 1992).

Hetlandsrennuni ein ábending um, at rákið er vestureftir, meðan lítið av feskum sjógvi bendir á, at meira rekur eystureftir.

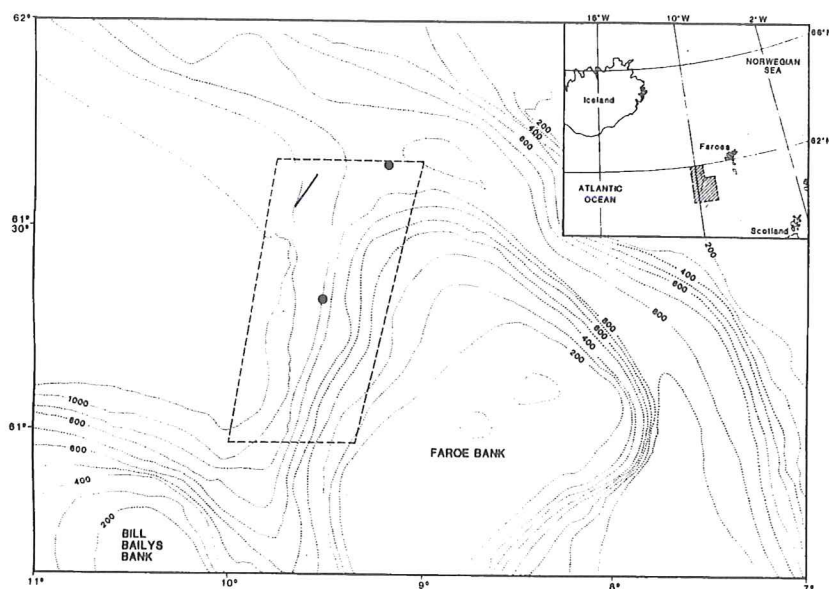
Størstu nøgdirnar av svartkjafti eru ofta, har hitin í sjónum er oman fyri 4°C, og á mynd 6 er saltnøgðin á tí dýpi, har hitin var 4°C, vístur øll árin. Sum mark millum tann feskara og tann saltara sjógvin hava vit valt 35‰. Í 1985, 1987, 1989 og 1990 kom sjógvur við saltnøgð minni enn 35‰ og sum var 4°C langt suður og vestur í Hetlandsrennuna. Hesi árin var tí rákið á hesum dýpinum sterkari vestureftir enn eystureftir. Árin 1982, 1984 og 1986 var hesin feskari sjógvurin als ikki at síggja í Hetlandsrennuni ella bert í norður-eystasta partinum. Hesi árin hevur tí tað eystara rákið verið harðari enn tað vestara. Av saltnøgðini ber tað tí til at skilja ímillum, hvør greinin er sterkari hvørt árið. Í 1988 var nakað av feskum sjógvi fram við skotsku hellingini, men tá hann ikki rakk allan vegin um rennuna, ber ikki til at siga nakað um hetta árið.

Er hugmyndin, at lutfalsliga ferðingin av svartkjafti er stýrd av rákinum, røtt, er væntandi, at svartkjafturin tey ár, tá eystara rákið er sterkt, ferðast gjøgnum Hetlandsrennuna og tey ár, tá vestara rákið er sterkt, ferðast gjøgnum Bankarennuna. Greina vit árin eftir hesum í ávikavist eystur- (E) og vesturár (V) eftir nøgdini av feskum sjógvi í Hetlandsrennuni, kunnu vit samanbera hetta við býtið av fiski í eystur- og vesturár frá ekkókanningunum, fiskiskapinum og reglugerðunum frá Vaktar og Bjargingartænastuni (*talva 2*).

Samsvarið í *talvu 2* millum uppbytið frá fiskiskapinum og sjókanningunum er gott, serliga millum ekkó- og sjókanningarnar. Út frá hesum tykist tað tí sannlíkt, at tað er styrkin á rákinum á tí dýpi, ið svartkjafturin ferðast, antin eystureftir ella vestureftir, ið er avgerandi fyri, hvørjumegin Munkagrunnin fiskurin fer, og tí eisini hvussu fiskiskapurin eydnast. Árið 1988 bar ikki til út frá saltnøgðini greitt at skilja, hvønn veg rákið var harðari, og er hetta árið tí merkt við einum spurnartekini.

Ár	1982	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Frá ekkókanningum	E	E	V	E	V	V	V	V
Frá dagbókum	E	E	V	V	V	V	V	V
Frá reglugerðum			V			V	V	V
Frá saltnøgðini	E	E	V	E	V	?	V	V

Talva 2: Ferðingin av svartkjafti fram við Føroyum í mai 1982–1990, býtt eftir um mesta nøgðin fór eystanfyri (E) ella vestanfyri (V) úr 3 ymsum óheftum keldum og eftir saltnøgðini í Hetlandsrennuni (Hansen og Jákupsstovu 1992).

Mynd 7: Kalvakassin. Í janúar-mars leitar kalvi til hetta økið at gýta. Kassin er stongdur fyrir øllum fiskiskapi í hesi tíðini (Jákupsstovu og Haug 1988).

2. Kalvi

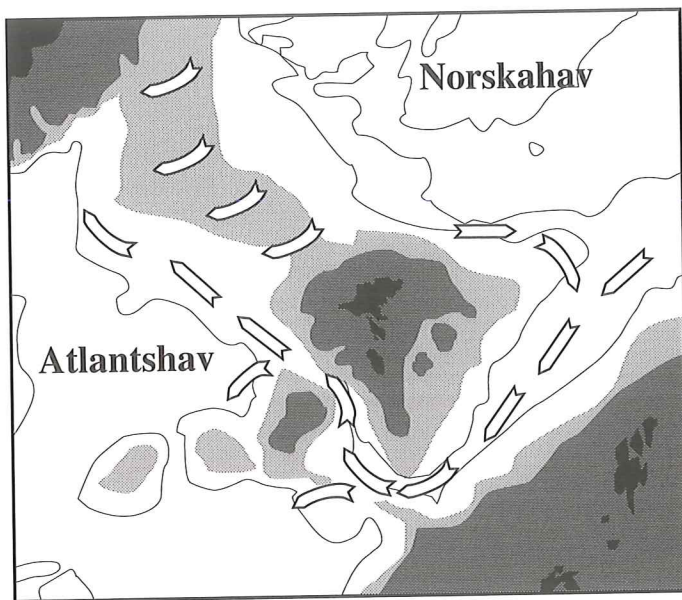
Í útnyrðing úr Føroyabanka gýtir kalvi (*mynd 7*) hvørt ár í mars á 6–800 m dýpi. Merkingar av kalva bæði í Íslandi og Føroyum hava víst, at kalvi ferðast nóg millum Føroyar og Ísland, og hugsast kann tí, at kalvi úr báðum londunum leitar til hetta øki at gýta.

Men hví skal kalvi leita júst har at gýta? Hvussu finnur hann? Og eru nakrir serligir fyrimunir av at gýta júst har?

Aftur nú mugu vit kanna rákið. Hóast kalvin gýtir á heilt djúpum vatni, so flóta eggini í sjónum og larvurnar eru eisini uppi í sjónum. T.v.s. at frá gýtingarøkinum fer avkomið við rákinum. Gýtingarøkið liggur mitt í tí greinini av Atlantsstreyminum, ið kemur norðureftir vestan fyri Føroyabanka. Ynglið kann við hesum streymi reka bæði móti Íslandi og Føroyum og inn á báðar landgrunnarnar. Tann lítli kalvin, spjølðrini, livir fyrstu tvey árin á grunnum vatni. Gýtingarøkið lýkur sostatt fyrstu treytina fyri at vera eitt gott gýtingarøki, nevniliga at frá gýtingarøkinum má ynglið reka á eitt gott uppvakstrarøki.

Hvussu finnur so kalvin hagar? Hvussu fiskur finnur er nógv kannað, men enn er eingin fullgóð forkláring funnin.

Laksur finnur úr Grønlandi aftur til áanna í Europa, hann fór úr sum smolt tvey ár fyrr, tað er tí kanska einki løgið, at ein kalvi finnur úr Íslandi ella Føroyum niður

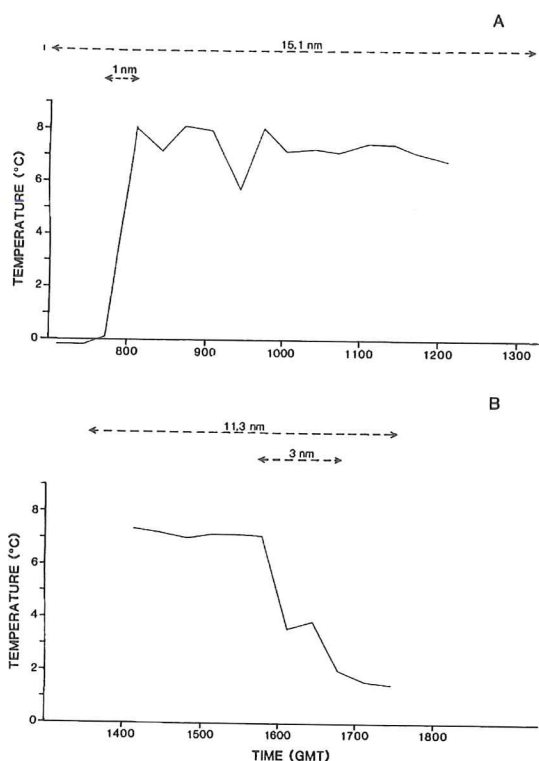
Mynd 8. Kalda rákið á 500 til 1000 m dýpi fram við Føroyum (Hansen 1993).

í dýpið norðan fyri Føroyabanka at gýta. Men skuldi hann ivast á leiðini, hevur hann tó ein stak góðan vegleiðara beint norðan fyri gýtingarøkið.

Á mynd 8 er víst rákið á djúpum vatni við Føroyar. Undir heita sjónum í Hetlandsrennuni er heilt kaldur sjógvur. Hetta er sjógvur norðanefir, ið er koldur niður, og tí vorðin tyngri, ið rekur suður í Atlantshavið. Nakað av hesum kalda sjógvi rekur tvørtur um Føroya-Íslands rygginn og nakað tvørtur um Wyville Thomsons rygginn, men størsti parturin rekur vestur gjøgnum Bankarennuna. Hetta er beint norðan fyri gýtingarøkið hjá kalva.

Á mynd 9 sæst hitin á botni (mátaður við hitamátara á trolinum) undir tveimum tóvum eftir kalva norðarlaga í gýtingarøkinum. Tað mesta av tóvunum var hitin oman fyri 8°C. Men í byrjanini av fyrra tóvinum var kaldari enn 0°C á botni, og í seinna tóvinum kom hitin á botni niður ímóti 1°C móti endanum av tóvinum. Í báðum førum broyttist hitin nógv yvir eitt stutt strekki. Broytingarnar koma av tí kalda sjónum, ið rekur vestur úr Bankarennuni.

Tað er tí, eftir míni meting, ikki av tilvild at gýtingarøkið liggur har. Tað eru onnur øki, har kalvin kundi gýtt, og ynglið ríkið bæði til Íslands og Føroya, men tað er onga aðrastaðni, at markið millum kaldan og heitan sjógv er so hvast, sum júst har.

Mynd 9: Hitin á botni í kalvakassanum, mátadur á trolinum undir tóving (Jákupsstovu og Haug 1987).

3. Grind og høguslokkur

Aldagomlu skipanirnar at býta grind í Føroyum gera, at neyv tøl eru fyri allar grindir, ið hava lagt beinini langt aftur í tíðina. Fyrst í tíðini 1584–1640 og síðani hvørt ár síðan 1709. Henda langa røðin av veiðitølum er næstan eindømi í heiminum og er tí av stóran áhuga, ikki bert í Føroyum, men eisini aðrastaðni. Fleiri royndir hava verið at knýta broytingarnar í veiðini av grind í Føroyum at broytingum í veðurlagnum í sama tíðarskeiði (Joensen and Zachariassen 1982).

Grindir kunnu koma alt árið, men flestar hava altíð verið í juli-september (Joensen and Zachariassen 1982). Hvussu grind annars ferðast í Norðuratlantshavi, er lítil vitan um. Stóru grinda- og hvalakanningarnar seinnu árin við leitingarskipum og flogførum hava tó børt nóg um hetta (Bloch and Lastein 1992).

Høguslokkur (*Todarodes saggitatus*) er summi ár undir Føroyum í stórum nøgdum og tá mest norðanfyri, og hesi ár er ein serligur fiskiskapur eftir honum á firðum og sundum. Tey ár høguslokkur fæst við Føroyar, er tað at kalla bert í tíðini juli-september. T.v.s. sama tíðarskeiði sum mestu grindirnar eisini eru.

Frá magakanningum av grind vita vit, at høguslokkur er ein týðandi partur av føðini, og tað ber tí til at gita, at grindirnar leita eftir høguslokki við Føroyar hesa tíðina.

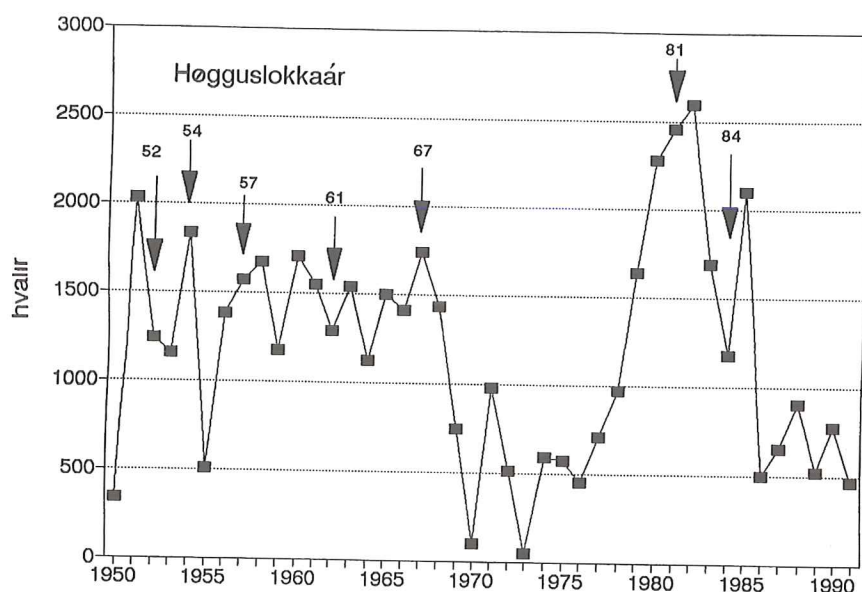
Vit vita heldur ikki nógv um, hvussu høguslokkur ferðast. Eilif Gaard (1988) tekur saman um vitanina higartil. Sjálvt gýtingarøkið er ikki staðfest enn, men út frá ætisprøvum og fiskiroyndum eftir smáum høguslokki verður sett, at gýtingarøkið eigur at liggja nakað sum víst á mynd 4. Tað vil siga sunnarlaga í Norðuratlantsstreyminum. Høguslokkur livir stutt, í meðal bert 1,5 ár. Tá høguslokkur er við Føroyar, fæst hann altíð fyrst norðanfyri. Hetta bendir á, at hann kemur við tí vestara partinum av Atlantsstreyminum, tí, ið fer fram við vestanfyri yvir móti Íslandi og síðan aftur til Føroyar norðanfyri. At hetta er so, vísir seg eisini í, at tey ár høguslokkur er við Føroyar, er hann eisini við Ísland (Gaard 1988). Summi ár kann høguslokkur vera at fáa í stórum tali fram við Noregi, men hvørki við Føroyar ella Ísland. Hesi ár ber tí til at hugsa sær, at høguslokkurin kemur við tí eystara partinum av Atlantsrákinum, teirri greinini, ið fer í gjøgnum Føroya-Hetlands rennuna. Sum tað sæst av streymmyndini, kemur henda greinin ikki inn at føroyska landgrunninum nakrastaðni.

Stutt kann sigast, at fortreytirnar fyri at høguslokkur kemur til Føroyar eru: Tað má koma nógv av yngli undan frá gýtingini. T.v.s. tað má vera ein góður árgangur av høguslokki. Síðan er neyðugt, at ynglið av høguslokkinum er í rákinum móti Føroyum ella tí vestaru greinini av atlantsrákinum, og at tað rekur so mikið hart, at høguslokkurin nær Føroyum.

Almenn hagtøl fyri veiði av høguslokki í Føroyum eru bert síðan 1973, og eftir hetta hevur nógvur høguslokkur einans verið at fingið í tvey ár.

Men sum nevnt, tá nógvur høguslokkur er, er eisini ein serligur fiskiskapur eftir honum. Hesin hevur stóran áhuga millum fólk, tí hann er innansyndis og krevur lítið av bátum, fólk og reiðskapi, og ofta hava nógv, bæði kvinnur og menn verið við. Av tí sama hava bløðini, serliga lokalbløðini norðanfyri, har fiskiskapurin er, skrivað um gongdina. Við at leita gjøgnum bløðini í tíðarskeiðnum 1950–1973 hevur Fiskirannsóknarstovan fingið skrásett, hvørji ár bløðini hava skrivað um fiskiskap eftir høguslokki. Nakað av høguslokki kann hava verið onnur ár, men frá skrivningini í bløðunum sæst, at áhugin fyri fiskiskapinum hevur verið so stórir, at øll ár, tá nakað av týðningi hevur verið, uttan iva eru umrødd.

Fyri at samanbera sambandið millum grindir og høguslokk er talið av hvalum dripnum hvørt árið norðanfjørðs, t.e. norðan fyri Skopunarfjørð, talt saman í tíðarskeiðnum 1950–1991 og víst á mynd 10. Á somu mynd eru víst við pílum árin, tá nógvur høguslokkur hevur verið sambært bløðunum. Á hesi mynd sæst, at tað hava verið skiftandi nøgdir av grind í tíðarskeiðnum. Í fimti- og sekstíárunum var fitt av grind, og tá vóru eisini fleiri góð høguslokkaár. Nøgdirnar av grind minkaðu munandi í sjeytíárunum, og tá var heldur eingin høguslokkur. Fyrst í

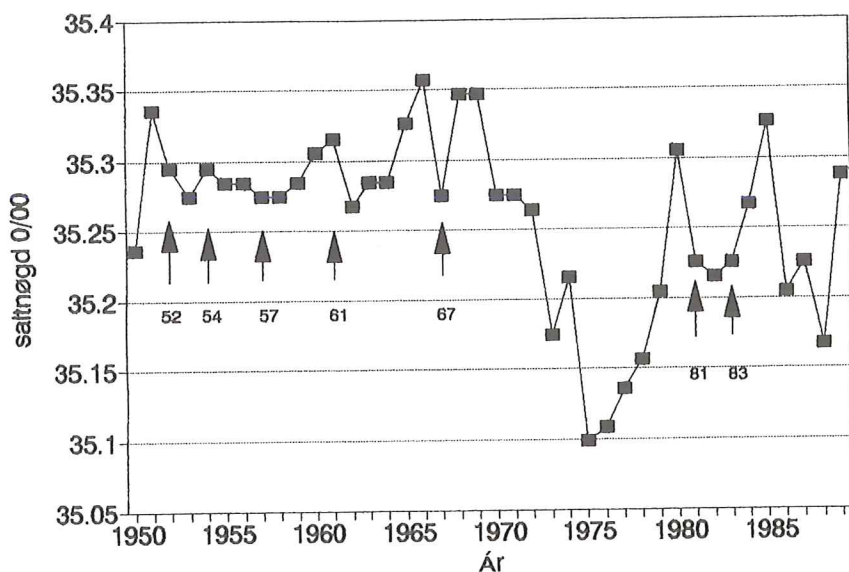

Mynd 10: Tal av grindahvalum dripnir norðanfjørðs í juni-oktober 1950–1991. Pílarnir vísa, hvørji ár nógvur høgguslokkur var við Føroyar.

áttatiárunum kom aftur nógv grind, og tá vóru eisini tvey góð høgguslokkaár. Í seinnu helvt av áttatiárunum er aftur minni av grind, og hesa tíðina hevur heldur eingin høgguslokkur verið. Myndin gevur sostatt eina ábending um, at tá nógv grind er, tá er eisini møguleiki fyri høgguslokki. Men hóast nógv grind, so er ikki givið, at høgguslokkur eisini kemur.

Sum nevnt undir viðgerðini av ferðamynstrinum hjá svartkjafti, so kann salt-nøgdin í Hetlandsrennuni geva eina ábending um lutfalsligu styrkina í báðum greinum av Atlantsstreyminum fram við Føroyum. Sjógvurin í Hetlandsrennuni er regluliga kannaður fyri salt-nøgd og hita hvørt árið í 100 ár, tó undantikið bardagaárin, og tað er tí møguligt at samanbera hesar mátingar við nøgdina av dripnari grind og árin við nógvum høgguslokki.

Meðalsalt-nøgdin í ovastu 300 m av Føroya-Hetlands rennuni (*mynd 11*) hevur eisini verið ymisk í tíðarskeiðnum 1950–1990. Árin 1950–1970 lá salt-nøgdin ímillum 35,25 og 35,35‰, síðan minkaði hon munandi og var í 1974 heilt niðri á 35,10‰. Seinni er salt-nøgdin aftur vaksin, og í fleiri av áttatiárunum var hon aftur á sama stigi sum í tíðini 1950–1970. Men eisini fleiri ár var hon lægri. Samanbera vit hesa myndina við hana yvir nøgdina av grind, líkjast báðar heilt nógv, og tað kundi bent á, at samband var millum nøgdina av grind og nøgdina av salti í Føroya-Hetlands rennuni.

Mynd 11: Meðal saltinnægd ‰ ovastu 300 m í Hetlandsrennuni 1950–1989.

Hvussu ávirkar so hetta möguleikarnar hjá grind at koma til Føroyar? Seta vit, at grindirnar koma til Føroyar, tí tær leita eftir føði (høgguslokki), so skuldu mestu grindirnar komið, tá mesti høgguslokkurin er við Føroyar. Hetta sæst eisini í tí, at nógv tær flestu grindirnar koma til Føroyar um summarið (juni-september), tá høgguslokkurin er her, tey árinu hann kemur. Men, sum tað sæst av mynd 11, so kann nógv grind vera, hóast eingin høgguslokkur er. Sum longu nevnt, eru trýggjar treytir fyrri, at høgguslokkur skal koma til Føroyar; rætta rákið er ein. Seta vit fyrri, at grind hevur somu vitan, ber til at hugsa sær, at grindirnar, tá tær leita eftir høgguslokki, leita har rætta umhvørvið er. Er hetta rætt, passar hetta við, at fleiri grindir eru tey árinu, tá umhvørvið undir Føroyum passar til, at høgguslokkur kundi komið, men ikki tá umhvørvið ikki er rætt.

Enn eru hetta bert fyribils hugleiðingar. Framhaldandi gransking er neyðug og samanberingar við mátingar av sjónum aðrastaðni og størri vitan um, hvussu grind ferðast yvirhøvur, áðrenn nøkur endalig niðurstøða fæst.

4. Niðurstøða

Eg havi roynt í hesum fyrilestrinum at vísa, hvussu rákið rundan um Føroyar ávirkar fiskiskapin eftir svartkjafti í mai, hvussu gýtingarøkið hjá kalva liggur í mun til høvuðsrákinu og at enda, at nøgðin av grindahvali, ið ferðast móti Føroyum,

kann valdast, um rákið móti Føroyum er so, at tað er møguleiki fyri, at høguslokkur er í tí.

Tað eru fleiri onnur dømi, eg kundi tikið eisini. Ferðingin av norðhavssildini, tá hon var, var í heilt stóran mun tongd at hitanum í sjónum og tí eisini rákinum. Tilgongdin av toski, hýsu og upsa undir Føroyum og Íslandi hevur verið ymisk. Summi ár er nógv komið undan og onnur ár minni. Bæði í Íslandi og Føroyum hava tað nú verið fleiri ár upp í røkur, tá tilgongdin av toski hevur verið vánalig. Hesir stovnar eru av allarstørsta týðningi fyri livilíkindini í báðum londunum, og svíkja teir, verður svangligt. Hóast nógvar kanningar av orsökunum til, at tilgongdin av einum fiskastovni er so ymisk frá einum ári til annað, er eingin einföld orsök funnin. Men á okkara leiðum eru fleiri og fleiri, ið halda at styrkin á atlantsrákinum hevur avgerandi týðning.

Vaksandi útleiðingarnar av koltvíltu í atmosferuna av mannaávim hava í seinni árum ført til, at hitin á jørðini spakuliga veksur. Tað er tað so nevnda *vakstrarhúsárin*ið. Nógv hevur verið kjakast um hetta, men at hetta er ein veruleiki, tykist nú at vera alment góðtikið. Nógvar útrokningar hava verið um, hvørjar avleiðingarnar fara at verða, uttan nakra endaliga niðurstøðu. Flestu granskararnir eru tó samdir um, at hetta fer at ávirka rákið í havinum.

Ein fortreyt fyri Norðuratlantsstreyminum er, at sjógvurin í Grønlandshavinum kólnar, søkkur og síðan rekur suður undir heita sjónum. Fer vakstrarhúsárin ið at føra til, at sjógvurin ikki kólnar nóg mikið og tí ikki søkkur í sama mun sum fyrr, er væl hugsandi at, Norðuratlantsstreymurin viknar munandi. Verður hetta, fær tað stórar avleiðingar fyri livilíkindini bæði í Føroyum og Íslandi.

Kanningar av rákinum eru tí umráðandi. Umframt mátingar og kanningar við fiskirannsóknarskipum er neyðugt at gera teoretiskar útrokningar og byggja modell. Á hesum øki hava Fróðskaparsetrið og Háskóli Íslands eina stóra uppgávu.

SUMMARY

The high productivity in the waters around the Faroes and Iceland is dependent on the North Atlantic Drift, which brings warm water from the south. In addition, cold water currents from the north are influencing life in the sea as well. The strength of the currents may vary as well as their relative strength. The currents influence the life in the sea in a number of ways, e.g. the migratory patterns of fish and sea animals, spawning areas and drift of eggs and larvae from these.

The article describe how the migration of the whiting (*Micromesistius poutassou*) in May is influenced by the relative strength of the currents, and how the spawning area for halibut (*Hippoglossus hippoglossus*) is strategically situated in relation to the currents, allowing the eggs and larvae to drift with the currents to the nursery areas in Faroese and Icelandic waters. Also discussed are the chances for squids (*Todarodes saggitatus*) and pilot whales to come to the Faroes in relation to the strength of the North Atlantic Drift.

Based on fisheries statistics, landings, logbook data, coast guard management of the fishery,

and acoustic assessments and hydrographic investigations, it is shown how the salinity in the Faroe Shetland Channel, at the depth at which blue whiting is mainly found, is indicative of the migratory route.

Tagging data have shown significant migration of halibut between the Faroes and Iceland. This could be explained by a halibut spawning area at 600-700 m depth north west of the Faroebank, from which the progeny may drift with the main currents to nursery areas both in Iceland and the Faroes.

Records of numbers of herds and total numbers of pilot whales killed in the Faroes every year are available for the period 1584-1640 and continuously since 1709. This long time survey, probably unique in the world, have shown large scale variations which have been linked to climatic variations. However, pilot whales can be found throughout the year but the highest numbers are found during the summer period July-September. Some years in July-September high concentrations of squids are also found. As squids have been found to be a significant part of the diet of pilot whales the higher concentrations of pilot whales during summer may be explained by a feeding migration in search of squids. The erratic presence of squids in Faroese waters is still a puzzle. From records of the salinity in the Faroe-Shetland Channel, this is discussed in relation to the strength and relative drift by area of the North Atlantic Drift and year class strength of squid.

The very cold Deep Norwegian Sea Water flows south through the Faroebank Channel and across the Faroe-Iceland ridge and the Wyville Thomson ridge. The Deep Norwegian Sea water originates in the Polar and Greenland seas where cooled surface waters sink and flow to the south. This deep water current balances the North Atlantic Drift to the north. One possible consequence of the greenhouse effect be that the surface waters in the north are not cooled to the extent necessary to sink. Such a situation could change the flow pattern in the North East Atlantic in an unpredictable way. It would, however, significantly alter the livelihood in Iceland and the Faroes. Monitoring the currents is therefore of increasing importance, and in addition to regular research vessel surveys, theoretical modelling and calculations are important. In this field Fróðskaparsetur Føroya and Háskóli Íslands have a challenging future task.

Ísland á bresku áhrifasvæði fram að síðari heimsstyrjöld

1. Inngangur

Tengsl Íslands og Bretlands eiga sér langa sögu. Sem kunnugt er komu allmargir norrænir landnámsmenn til Íslands frá Bretlandseyjum, einkum skosku eyjunum, og Íslendingar tóku þátt í valdabaráttu norrænna manna á Englandi á 10. öld. Voru keltnesk áhrif talsverð. Landnámsmenn fluttu t.d. írska þræla með sér til Íslands og varð kynblöndun þó nokkur. Fram á 15. öld voru utanríkissamskipti Íslendinga nær eingöngu við norræna menn en þá rofnaði sambandið milli Íslands og dansk-norska ríkisins og Ísland komst á breskt, eða réttara sagt enskt, áhrifasvæði. Frá þeim tíma og fram að síðari heimsstyrjöld má greina þrjú tímabil Íslandssögunnar þar sem Danir misstu að verulegu leyti stjórn á hjálendu sinni og Ísland komst ótvírætt undir bresk yfirráð. Er þá átt við að Bretar hafi getað farið sínu fram á Íslandi án þess að dönsk stjórnvöld hafi getað rönd við reist. Um er að ræða *ensku öldina* (15. öldina),¹ *Napóleonsstyrjaldir* (árin 1807–1814) og *fyrri heimsstyrjöld* (1914–1918). Á undanförunum áratugum hafa íslenskir fræðimenn rannsakað þessi samskipti Íslands og Bretlands.

Vert er að hafa í huga að samskipti Íslendinga og Breta einskorðast þó ekki við þessi þrjú tímabil. Svo virðist að Bretar hafi aldrei hætt að sækja á Íslandsmið frá því þeir komu fyrst rétt fyrir 1400 og þar til þeir hröktust burt eftir tíunda þorskastríðið 1976. Ljóst er að sókn þeirra á Íslandsmið á 16. og 17. öld hefur verið talsverð þó að þeir hafi orðið að láta undan í baráttunni um Íslandsverslunina fyrst fyrir Hansakaupmönnum og síðan danska ríkisvaldinu. Á 18. öld virðast Bretar hafa komið sáralítið við sögu á Íslandi en það er enn lítt rannsakað. Hins vegar hafa samskiptin verið mikil á síðustu tveimur öldum. Fyrr á öldum voru þau ekki alltaf friðsamleg og oft sýndu Englendingar yfirgang eins og greint verður frá hér á eftir. Tengslin voru svo mikil að það kom oft til tals að Ísland yrði hluti af Bretaveldi. Í

¹ Eins og kunnugt er rannsakaði Björn heitinn Þorsteinsson prófessor ensku öldina af miklum eldmóði (sjá heimildaskrá). Björn komst að þeirri niðurstöðu að Englendingar hefðu fyrst siglt til Íslands á síðasta áratug fjórtándu aldar (1976:8) og að sigling enskra dugga hefði verið orðin veruleg um 1415. Hann taldi einnig að „alveldi Englendinga“ hefði staðið 1426–48 (1970:94) og að Englendingar hefðu ekki misst „einveldi“ sitt á Íslandi fyrr en um 1475 er Hansakaupmenn hófu reglubundnar Íslandsferðir (Björn Þorsteinsson og Guðrún Ása Grímsdóttir 1990:108).

Þessari grein verður fyrst fjallað um verslun og fiskveiðar Breta við Ísland og síðan um hugmyndir og áætlanir um að gera Ísland að hluta Bretaveldis.²

2. Verslun og fiskveiðar

2.1 *Enska öldin*

Seint á 14. öld tóku Englendingar, fyrstir erlendra þjóða, að sækja á Íslandsmið til fiskveiða. Fóru siglingarnar stöðugt vaxandi og telur Björn Þorsteinsson líklegt að á fimmtánda öld hafi á annað hundrað duggur siglt árlega milli Englands og Íslands þegar mest var (1976:16).³ Nægði enda ein fengsæl ferð til Íslands til að greiða skipsverð að mestu auk útgerðarkostnaðar (1976:68–69). Siglt var frá helstu hafnarborgum Englands, m.a. King's Lynn, Great Yarmouth, Bristol, London og Ipswich (sjá lista 1969:27–28), og varð íslensk skreið fljótlega allsráðandi á enska markaðnum. Fiskveiðarnar voru Englendingum mikilvæg atvinnugrein; Íslandsmið urðu „æfingavöllur sjómannastéttar“ sem átti síðan eftir að leggja undir sig heimsins höf eins og Björn Þorsteinsson hefur bent á (1976:7).

Englendingar komu ekki einungis til að veiða heldur einnig til að kaupa skreið af Íslendingum. Þeir fluttu með sér milkin og góðan varning og líktust skip þeirra „fljótandi krambúðum“ (1969:33). Þeir voru reiðubúnir að borga 70% hærra verð fyrir fiskinn en Björgvinjarmenn (1976:11) sem fram að þessu höfðu einokað Íslandsverslunina. Auk skreiðarinnar sóttust Englendingar eftir brennisteini og fálkum. Þessi samskipti voru því báðum þjóðum hagstæð. Ekki leið á löngu þar til Englendingar voru orðnir aðalviðskiptaþjóð Íslendinga og lenti Ísland þar með „um skeið utan hins skandinavíska eða lág-þýzka hagsvæðis“ (1970:11). Nú var Ísland komið inn á nýtt hagsvæði sem nefnt hefur verið *Atlantshafssvæðið* (Björn Þorsteinsson og Guðrún Ása Grímsdóttir 1990:17) en þar drottнуðu Englendingar.

Þótt Íslendingar fögnuðu versluninni voru þeir ekki jafnánægðir með fiskveiðar og útgerð Englendinga hér við land enda höfðu umsvif Englendinga hér á landi óheppilegar félagslegar afleiðingar. Helstu útgerðar- og verslunarhafnir Englendinga voru Grindavík, Hafnarfjörður og Vestmannaeyjar þar sem þeir reistu virki og réðu fjölda Íslendinga í vinnu (1970:114–115). Landeigendur óttuðust vinnufólkseklu enda voru Íslendingar mikið á skipum með Englendingum. Í 14. grein Löngu-réttarbótar frá 1450 er útlendingum bannað að „færa eða flytja nokkuð fólk ungt eða gamalt af Íslandi utan þá menn sem vilja fara sína pílgrímsferð til heilagra staða eða til Noregs ...“ (Björn Þorsteinsson og Guðrún Ása Grímsdóttir 1990:77). Þetta virðist hafa dugað skammt því árið 1484 voru um 50 Íslendingar búsettir í Bristol einni. Voru sumir sjálfstæðir atvinnurekendur en aðrir þjónar Íslandskaup-

² Menningartengsl milli Íslands og Bretlands voru ávallt talsverð en þau verða ekki til umfjöllunar í þessari grein.

³ Allar tilvísanir í þessum kafla eru í rit Björns Þorsteinssonar nema annað sé tekið fram.

manna (1969:54). Var og fjöldi Íslendinga í öðrum borgum á Englandi. Í Þíningsdómi árið 1490 var útlandingum bönnuð veturseta, að stunda útgerð og að hafa Íslendinga í þjónustu sinni (1970:254). Reyndist nauðsynlegt að íteka þau ákvæði margsinnis.

Á 16. öld voru sem fyrr margir Íslendingar á Bretlandseyjum. Áhugavert dæmi er Marteinn Einarsson, síðar Skálholtsbiskup. Sem ungur drengur dvaldi hann á Englandi. Eldri systir hans, Guðlaug, hafði gifst enskum skipherra, Róbert að nafni, og var haldin brúðkaupsveislu á Rífi á Snæfellsnesi sem stóð í hálfan mánuð. Þar var eflaust glatt á hjalla þar sem heimildir segja að Englendingar hafi lagt 9 tunnur af víni til veislunnar (Björn Þorsteinsson og Bergsteinn Jónsson 1992:175). Marteinn flutti utan með brúðhjónunum, gekk í skóla í Englandi en eftir heimkomuna, níu árum síðar, var hann verslunarstjóri Englendinga í Grindavík í tvö ár (1976:70) áður en hann sneri sér að málefnum kirkjunnar.

Þrátt fyrir andúð Íslendinga á fiskveiðum Englendinga áttu þeir það þó til að veita sérstakar undanþágur, „þol“ til fiskveiða, ef Englendingar fluttu vörur til landsins. Finnast dæmi þess bæði snemma á öldinni og um 1500 (1976:12; Björn Þorsteinsson og Guðrún Ása Grímsdóttir 1990:116).

Danakonungur tók innrás Englendinga á Íslandsmið lítt fagnandi enda tapaði hann tollatekjum (5% sekkjargjaldi) og stóð síðan í langri og vonlausri baráttu mestalla fimmtándu öldina fyrir því að hefta siglingar Englendinga til Íslands. Erindrekar Danakonungs voru á sífelldum þönum yfir Norðursjó til Englands til að kæra athafnir Englendinga á Íslandi og freista þess að semja við konung. Oft tókust samningar en þeir entust yfirleitt stutt. Strax haustið 1415 sendi Eiríkur af Pommern tvo háttsetta ríkisráðsmenn til London til að kvarta við mág sinn Hinrik V⁴ um „ofbeldisverk og óskunda enskra þegna“ á Íslandi. Hinrik, sem var nýkominn heim eftir sigurinn við Agincourt, tók málaleitan Eiríks vel og bannaði þegnum sínum í sextán borgum á austurströnd Englands siglingar til Íslands í eitt ár „nema samkvæmt fornri venju“. Þessu var umsvifalaust mótmælt „kröftuglega“ í neðri málstofu enska þingsins (1970:41–45) og héldu Englendingar ótrauðir áfram að sigla duggum sínum á Íslandsmið.

Árið 1429 samþykktu enskir stjórnarherrar, fyrir hönd hins barnunga Hinriks VI, á ný siglingabann til Íslands. Var þetta enn gert til að þóknast Eiríki Danakonungi en konungar Englands á 15. öld lögðu sig lítt fram við að framfylgja því. Ekki kemur það á óvart þar sem þeir höfðu beinar tekjur af fiskveiðum og verslun Englendinga á Íslandi (1976:50–51). Enskir konungar áttu það meira að segja til að gera sjálfir út skip til Íslands (Annálar 1400–1800 I:19; 1976:69) og selja þegnum sínum leyfisbréf sem voru undanþágur frá siglingabanninu (1970:159–61, 251). Gekk Játvarður IV svo langt að í einu bréfi hans frá árinu 1461 er Ísland nefnt *terra*

⁴ Eiríkur var kvæntur Filippu, dóttur Hinriks IV.

nostra (1970:178) og árið 1510 varð það fyrsta verk Hinriks VIII eftir að hann komst til valda að fara fram á það við enska þingið að afnema siglingabannslögin frá 1429 og heimila frjálsar ferðir til Íslands. Ljóst er af þessu hversu mikilvægar Íslandssiglingar voru Englendingum í upphafi 16. aldar (Björn Þorsteinsson og Guðrún Ása Grímsdóttir 1990:116–17).

Danakonungur hafði einfaldlega ekki nægilegan flotastyrk til að reka Englendinga af miðunum. Brá hann loks á það ráð árið 1449 – til að hafa eitthvað upp úr kraftinu – að selja Englendingum leyfi til Íslandssiglinga.⁵ Þurfti áhugasamur Íslandsfari nú að útvega sér leyfi frá báðum konungunum til að sigla löglega til Íslands. Danakonungur var stöðugt að reyna að styrkja stöðu sína á Íslandi og í Lönguréttarbót var hann stórorður í garð réttindalausra útlendinga (1970:169):

lýsum vér alla engelska menn og írsku, sem til Íslands sigla, útlæga og friðlausa og þeirra skip og góss fyrirgjört, sem ekki hafa vort bréf og innsigli fyrir sér, og í öllum stöðum rétt tekna.

Þess voru dæmi að leyfi væru veitt en Englendingar hirtu ekki alltaf um að verða sér úti um siglingaleyfi né að greiða tolla til Danakonungs.

Í lok aldarinnar, árið 1490, tókust samningar milli Hans I og Hinriks VII. Segir Björn að þar hafi Hans konungur reynt „að hagnast á því að opna Íslandsverzlunina þjóðum vinveittum Dönum“ og að þá verslun hafi hann notað m.a. sem „beitu í utanríkismálum“. Nú máttu „enskir kaupmenn, fiskimenn og allir aðrir þegnar Englandskonungs ... sigla frjálsglega til Íslands til verzlunar og fiskveiða að eigin geðþóttu um alla framtíð“ að því tilskildu að þeir borguðu tolla og skatta og keyptu sér leyfisbréf hjá Danakonungi, þó nægði að gera það sjöunda hvert ár (1970:251–252). Þar með hafi Englendingum fyrst verið „svo vitað sé, heimilað lögformlega að fiska við Ísland“ af dönsku stjórninni. Eins og kunnugt er felldu Íslendingar niður fiskveiðiheimildina í Þíningsdómi á Alþingi (1976:112–113). Hins vegar þýddi þetta aukið verslunarfrelsi til handa Englendingum.

Enska öldin var róstusöm. Oft beittu Englendingar Íslendinga yfirgangi vógu fólk, brenndu bæi og rændu kirkjur. Þeir rændu jafnvel íslenskum börnum sem þeir fluttu með sér til Englands enda skortur á vinnuafli þar í kjölfar svarta dauða (1970:101–103, 163; Helgi Þorláksson 1983). Englendingar urðu fljótlega allsráðandi á Íslandi eins og meðferð þeirra á æðstu embættismönnum landsins sýnir. Árið 1425 var Hannes Pálsson hirðstjóri tekinn fastur í Vestmannaeyjum og fluttur til Englands sem fangi (1953). Þar með „var í rauninni allur norskur myndugleiki upphafinn á Íslandi ...“ að mati Björns Þorsteinssonar (1976:109). Árið 1467 gengu Englendingar enn lengra og drápu Björn Þorleifsson hirðstjóra

⁵ Samkvæmt Nýja annál kom kaupskip frá England árið 1413 og „hafði Noregskonungsbréf til þess að sigla í hans ríki með sinn kaupskap frjálsglega“ (Annálar 1400–1800 I:18).

vestur á Rífi (Björn Þorsteinsson 1970:204–222) og á fyrri hluta 16. aldar var umboðsmaður konungs veginn (1976:51).

Aðalvopn Danakonungs í baráttunni um Íslandsmiðin var að loka Eyrarsundi fyrir Englendingum en þangað sótti enska flotaveldið trjávið, tjöru og hamp til skipasmíða. Á þetta atriði lagði Björn Þorsteinsson mikla áherslu. Var Kristófer af Bayern fyrstur til að grípa til þessa ráðs árið 1447 (1970:165). Víg Björns hirðstjóra árið 1467 þótti „rosafrétt“ á sínum tíma, að sögn Björns Þorsteinssonar, og lét Kristján I loka Eyrarsundi fyrir enskum skipum 1468 og hertaka sjö skip til hefnda fyrir víg hirðstjórans (1970:207, 215–18; 1976:14–15). Þetta ráð dugði þó skammt og tók Kristján I sig til og hvatti hina miklu sægarpa, Hansakaupmenn frá Hamborg, til Íslandssiglinga en þeir höfðu hyllt Kristján sem fursta sinn (Björn Þorsteinsson og Guðrún Ása Grímsdóttir 1990:105). Áttu þeir að hrekja Englendinga frá Íslandi. Höfu þeir reglubundnar siglingar til Íslands um 1475 og höfðu fljótlega erindi sem erfiði. Árið 1484 var „siglingin langa“ orðin Englendingum það hættuleg, að Ríkarður III skipaði svo fyrir að duggurnar skyldu sigla í skipalestum og undir flotavernd (1976:16). Nú verður að gera skýran greinarmun á verslun og fiskveiðum. Hansakaupmenn frá Hamborg komu til að versla en veiddu ekki sjálfir. Barist var um verslunarhafnir á Íslandi og töpuðu Englendingar þeirri baráttu. Fór nú fyrst verulega að halla undan fæti fyrir þeim einkum eftir Grindavíkurstriðið 1532. Voru Englendingar loks reknir frá Vestmannaeyjum árið 1559 og voru þá búnir að missa allar sínar bækistöðvar á Íslandi (1976:105). Var útgerð þeirra úr landi þar með úr sögunni. Ísland tengdist nú hinu skandínávíska hagsvæði á ný. Hins vegar héldu Englendingar áfram veiðum og tóku jafnframt að stunda launverslun. Samkvæmt skýrslu um enska flotann frá 1528 voru enn 149 ensk skip á miðunum, hvorki meira né minna en um þriðjungur alls fiskveiðiflota Englendinga, og telur Björn að þau hafi aldrei verið fleiri (1976:49–50). Upp úr þessu fór duggunum þó fækkandi (1976:118–19).

Við siðaskiptin efl-dist danska konungsvaldið til muna. Danski herskipaflotinn stækkaði og innlend umboðsstjórn styrktist. En þótt Englendingar hefðu hafið veiðar á hinum auðugu fiskimiðum við Nýfundnaland og siðaskiptin hefðu leitt til minnkandi fiskneyslu og fiskverð því farið lækkandi héldu Englendingar áfram að sigla á Íslandsmið enda leiðin til Íslands mun styttri en til Nýfundnlands. Kristján IV fann sig t.d. tilknúinn árið 1598 að banna Englendingum að stunda veiðar á hafinu við Vestmannaeyjar (1976:126). Nú sátu Englendingar ekki lengur einir að miðunum; Hollendingar, Baskar og Frakkar höfðu bæst í hóp þeirra þjóða sem sóttu á Íslandsmið. Árið 1602 var einokunarverslun Dana formlega innleidd hér og öll verslun við útlendinga bönnuð að viðlagðri harðri refsingu. Brimarhólmsvist og búslóðarmissir vofði yfir þeim Íslendingum sem dirfðust að versla við útlendinga. Ekki dugði það því árið 1620 var danskt herskip sent til Íslands til að að fylgjast með enskum duggum (1976:127).

Samskipti Englendinga og Íslendinga á 17. (sjá Sverri Jakobsson 1993) og 18. öld eru lítt rannsökuð en ljóst er að Englendingar héldu áfram að sigla stórum flotum á Íslandsmið. Í því merka riti *Cambridge Economic History of Europe* er tafla um siglingar fiskiflotans í Great Yarmouth á árunum 1594–1714. Íslandsskipin fá sérdrátt. Þar kemur fram að a.m.k. 20 skip sigldu að meðaltali frá þessari borg einni til Íslands en oft mun fleiri, t.d. sigldu 63 skip þaðan árið 1634 (Mitchell 1977:145–146). Þá var Kristján IV upptekinn vegna 30 ára stríðsins og því lítið um danskt eftirlit á miðunum. Eftir því sem greinir í Vatnsfjarðarannál hinum elsta voru hvorki meira né minna en 140 duggur að veiðum undan Vestfjörðum sumarið 1650 og fylgdu þeim þrjú varnarskip (Annálar 1400–1800 III:71). Björn telur að það hafi ekki verið „nema hluti þess flota sem þá sótti Íslandsmið“ (1976:133). Var algengt að ensk yfirvöld sendu herskip til Íslands til að vernda fiskiduggurnar og sýnir það einna best hversu mikilvægar fiskveiðarnar við Ísland voru bresku atvinnulífi.

Ofbeldi lét ekki á sér standa. Frægast er rán „Jóns Gentilmanns“, eins og hann kallast í Fitjaannál, í Vestmannaeyjum árið 1614 en hann stal m.a. klukku úr Landakirkju (Annálar 1400–1800 III:98). Árið 1666 tóku Skotar skip sem átti að sigla á Hólminn og 1667 rændu Írar og Englendingar á Austfjörðum, m.a. kirkju í Loðmundarfirði og „tóku allt sem þeir fundu fémætt, bæði föt og allt, færðu menn úr fötum og sleptu þeim næsta nöktum“ (Annálar 1400–1800 III:207, 211–12). Svona mætti lengi telja. En friðsamleg samskipti áttu sér einnig stað. Nægir að benda á að höfðingjar töldu eftirsóknarvert að senda syni sína til náms í Englandi á 17. öld. Brynjólfur biskup Sveinsson sendi son sinn Halldór til Yarmouth og Vísi-Gísli Magnússon sýslumaður son sinn Þorleif til Oxford.

Á 18. öld komu Bretar lítið við sögu hér á landi, eins og fyrr segir, þó þeir hafi eitthvað sótt á miðin. Árið 1786 þegar einokunarverslunin var að renna skeið sitt á enda taldi Skúli fógeti að á hverju ári hefðu milli tvö og þrjú hundruð erlend skip verið á veiðum undan Íslandsströndum, flest hollensk en sum voru ensk og skosk (Gísli Gunnarsson 1987:71).

2.2 Napóleónsstyrjaldir

Eftir stórskotaliðsárás Breta á Kaupmannahöfn haustið 1807 gengu Danir í lið með Napóleón. Breski flotinn varð allsráðandi á Atlantshafi og framfylgdi af hörku hafnbanninu á Napóleón og bandamenn hans. Voru mörg Íslandsskip hertekin og flutt til breskra hafna. Danir höfðu ekki tök á að koma þegnum sínum til hjálpar. Ísland var enn á ný alfarið á bresku yfirráðasvæði.

Það varð íslensku þjóðinni til happs að meðal farþega á einu hinna hertekna skipa var Magnús Stephensen dómstjóri. Hann sneri sér til Sir Josephs Banks sem hafði fyrstur Breta farið í vísindalega rannsóknarferð til Íslands árið 1772. Hann var mikill Íslandsvinur og hafði bundist vináttuböndum við Ólaf Stephensen,

páverandi amtmann og föður Magnúsar. Banks var mikill áhrifamaður í Bretlandi m.a. forseti breska Vísindafélagsins (Royal Society), meðlimur í Trúnaðarráði konungs (Privy Council) og síðast en ekki síst vinur Georgs III. Fullyrti Magnús að hungursneyð voðði yfir Íslandi ef engar vörur yrðu fluttar til landsins. Bað hann Banks að stuðla að því að skipin yrðu leyst úr haldi og Ísland undanþegið siglingabanninu. Banks lagði sig allan fram og talaði máli Íslendinga (og reyndar Færeyinga einnig⁶) við ráðherra hans hátignar. Fyrir milligöngu Banks voru öll kaupskipin látin laus um sumarið 1808 en með því skilyrði þó að Íslandskaupmenn keyptu sér bresk leyfisbréf er heimilaði þeim kaupsiglingar á milli Íslands og Danmerkur með viðkomu í breskum höfnum (1989, III. kafli).⁷

Stjórnðu Bretar stórum hluta heimsverslunarinnar í gegnum leiðabréfakerfi sitt (licensing system) og voru Íslendingar nú orðnir aðilar að því. Íslandskaupmenn urðu að sækja formlega um leyfi til Breta fyrir hverri einustu ferð milli Kaupmannahafnar og Íslands og greiða gjald fyrir leyfisbréfið og það hátt – um fjórtán pund. Öll Íslandsfór urðu að koma við í London eða Leith þar sem farmskoðun fór fram bæði á leiðinni frá Íslandi til Kaupmannahafnar og aftur á heimleið. Tafði þetta siglingar verulega og urðu þær mun kostnaðarsamari fyrir vikið. Vegna þessara erfiðleika dró mjög úr siglingum til landsins (1989, III. kafli).

Íslandsverslunin var nú undir ströngu eftirliti breska flotans sem átti það til að stöðva skip á siglingu og skoða farminn. Fram til 1814 var versluninni stjórnað af breska verslunarmálaráðuneytinu með höftum og útflutningshömlum. Íslendingar gátu lítið sem ekkert aðhafst í verslunarmálum án leyfis breskra ráðamanna. Sem dæmi má nefna að ef íslenskt skip fórst í stormi varð að fá samþykki Breta fyrir kaupum á nýju skipi eins og Bjarni Sivertsen varð að reyna árið 1809 (1989:178). Árið 1810 höfðu Bretar í hyggju að leggja algert bann við öllum útflutningi á saltfiski og lýsi vegna hagsmuna breskra fiskimanna sem veiddu við Grænland og Nýfundnaland og óttuðust samkeppni Íslendinga. Banks tókst að vísu að afstýra banninu en útflutningur þessara mikilvægu vörutegunda var takmarkaður (1989, VII. kafli).

Að nokkru leyti reyndu Bretar að bæta upp siglingateppuna með því að hvetja enska kaupmenn til að versla hér en Napóleón hafði lokað meginlandi Evrópu fyrir verslun Breta. Urðu breskir kaupmenn því að leita nýrra markaða. Leiddi það til þess að enskur sápukaupmaður, Samuel Phelps að nafni, sendi leiðangur norður á bóginn snemma árs 1809 í leit að tólg. Nú hugðust Bretar gera það sama og á ensku öldinni – að versla við Íslendinga í trássi við bann Danakonungs. Knúðu þeir fram verslunarsamning. Um sumarið var breskt herskip, Rover, sent á vettvang til að fylgjast með Íslandsversluninni og neyddi Nott skipherra danska stiftamtmanninn,

⁶ Sjá skjöl um það í Wisconsin skjalasafninu.

⁷ Allar tilvísanir eru í doktorsritgerð höfundar, *Great Britain and Iceland 1800–1820*, nema annað sé tekið fram.

Trampe greifa, til að undirrita nýjan samning sem kvað á um frjálsa verslun milli Íslands og Bretlands. Hélt Nott síðan á brott. Trampe stóð ekki við gerðan samning og í krafti heimildar frá Friðriki Danakonungi bannaði hann Íslendingum að versla við Breta að viðlagðri dauðarefsingu. Þannig var staðan í verslunarmálum er Samuel Phelps kom sjálfur til landsins en árið 1809 gerði hann út þrjú skip til Íslandsverslunar. Hann átti um það að velja að freista þess að knýja Trampe til þess að leyfa verslunina eða að öðrum kosti að snúa tómhentur til Englands. Gerðu Englendingarnir sér lítið fyrir og fóru að dæmi landa sinna árið 1425 handtóku umboðsmann konungs, stiftamtmanninn á Íslandi Trampe greifa, og fluttu hann síðar til Englands. Túlkur þeirra var danskur ævintýramaður, Jörgen Jørgensen (Jörundur hundadagakonungur) að nafni. Hann tók að sér stjórn landsins og lýsti því yfir að Ísland væri sjálfstætt ríki undir vernd Bretlands. Íslendingar fengu nokkurs konar stjórnarskrá sem bar keim af hugsjónum frönsku byltingarinnar. Stjórnaði hann í tvo mánuði í krafti vopnvalds og urðu Íslendingar að setta sig við ástand mála. Þetta hefur verið kallað bylting en var valdarán (1989, V. kafli). Var þetta reyndar ekki eina ofbeldisverk stríðsáranna. Ísland og Færeyjar eiga það sameiginlegt að sumarið 1808 sigldi Thomas Gilpin víkingaskipinu Salamine norður í höf og rændi konungseignum í Færeyjum og Jarðarbókasjóðnum á Íslandi (Anna Agnarsdóttir 1991).

Þessir atburðir höfðu m.a. þá afleiðingu að bresk stjórnvöld ákváðu að gefa út opinbera yfirlýsingu um þá stefnu sem þau ætluðu að fylgja gagnvart Íslandi, Færeyjum og Grænlandi í ófriðnum við Napóleon og Dani. Í febrúar 1810 gaf Georg III „being moved by Compassion for the Sufferings of these defenceless People“ formlega út tilskipun þess efnis að Ísland, Færeyjar og Grænland skyldu teljast hlutlaus í ófriðnum. Voru hjálendurnar þar með *de facto* teknar undir vernd Breta. Breskum þegnum var stranglega bannað að fremja ódæðisverk í þessum eyjum. Enn fremur stóð skýrum stöfum: „His Majesty is further pleased to order“ að Bretar mættu „trade with the Inhabitants...“, þ.e.a.s. að Bretum væri leyfð frjáls verslun á Íslandi (7. feb. 1810, Order in Council, Lovsamling for Island VII:344–45). Bann Danakonungs við verslun við útlendinga var þar með virt að vettugi. Ekki fór á milli mála að það var Georg III en ekki Friðrik VI sem réð verslunarháttum á Íslandi. Tóku nú fleiri breskir kaupmenn, aðallega frá London og Liverpool, að sigla til Íslands, Færeyja og Grænlands til verslunar. Var áhugi breskra kaupmanna á versluninni það mikill að Bretar töldu nauðsynlegt að skipa ræðismann til að gæta hagsmuna sinna hér á landi. Hét sá John Parke og kom til landsins 1811. Um hann segir Jón Espólin (1855:52): „Þá redu Enskir allri höndlan sydra ...“ og urðu menn að hlýða enska konsúlnum „því menn treystust engu öðru, hvorki yfirmenn ne adrir, en láta svo allt vera sem Enskir vildu; ...“ Meðal skylduverka ræðismannsins var að skipta niður útflutningskvótanum á lýsi og saltfiski „fairly and without favour or preference“ eins og utanríkisráðherra Breta,

Wellesley markgreifi, fyrirskipaði (12. júlí 1811, F.O. 40/2) en Parke átti það til að hygla breskum kaupmönnum, „giving a preference to the British“ eins og hann viðurkenndi reyndar sjálfur í bréfi til Sir Josephs Banks (9. júlí 1811, Sutro) og skýrir það óvinsældir hans hér á landi að einhverju leyti (1989, VIII. kafli, 1). Hins vegar voru Íslendingar almennt ánægðir með ensku verslunina þar sem – eins og á ensku öldinni – Bretar buðu nauðsynjar til kaups á lægra verði en norrænir samkeppnisaðilar þeirra (1989:93, 268).

John Parke rak eigin verslun hér á landi sem kemur ekki á óvart þar sem það voru einkum kaupmenn sem völdust til starfa sem ræðismenn Breta á þessu tímabili. Samkvæmt heimildum á Þjóðskjalasafninu verslaði Parke einnig við Færeyjar, a.m.k. árin 1813 og 1814. Var hann ekki eini Bretinn sem gerði það (1989:208–210). Verslunarfyrirtækið Horne & Stackhouse í Liverpool rak t.d. umfangsmikla verslun bæði á Íslandi og í Færeyjum. Árið 1815 sótti það um leyfi til að flytja inn til Bretlands 500 tonn af saltfiski og sama magn af lýsi auk mikils magns af ull og prjónlesi frá bæði Íslandi og Færeyjum (1989:207). Umboðsmaður fyrirtækisins í Færeyjum var hinn illræmdi James Savignac, fyrrverandi verslunarþjónn Samuels Phelps sápukaupmanns á Íslandi og þátttakandi í byltingunni 1809. Dvaldi hann í Færeyjum á árunum 1814–1818 (1989:206–207).

Er friður var í nánd árið 1813 skrifuðu breskir kaupmenn bréf þar sem þeir títunduðu mikilvægi Íslandsverslunarinnar og sögðust vonast til að í væntanlegum friðarsamningum legði ríkisstjórnin á það áherslu að verslun yrðu áfram heimiluð á milli Bretlands annars vegar og Íslands og Færeyja hins vegar. Horne & Stackhouse, fyrrnefnt verslunarfyrirtæki í Liverpool, setti fram kröfu um að dönskum kaupmönnum yrði bolað burt og breskri einokunarverslun komið á við Ísland (Janúar 1814, údráttur úr bréfi Hr. Hornes, Wisconsin):

... British merchants would employ their Ships in carrying on the Intercourse with Iceland and Faroe. If opportunity is permitted we will engage to supply these Islands with all the Corn wanted ...

Bretar voru því jafnáhugasamir um Íslandsverslunina á þessu tímabili og á ensku öldinni. Ekki varð þeim að ósk sinni en að stríðinu loknu sóttu Bretar það fast að fá að halda áfram verslun við Ísland. Varð það til þess að Danir gáfu út tilskipun í september 1816 þar sem útlendingum var heimiluð verslun á Íslandi að fengnum tilsettum leyfisbréfum (1989, XI. kafli). Sendu nú Bretar annan ræðismann, Thomas Reynolds, til Íslands til að hafa umsjón með versluninni (Anna Agnarsdóttir 1987). Hann hafði lítið að gera þar sem umrædd tilskipun var í raun dulbúið bann. Skilyrðin fyrir leyfunum voru þess eðlis að þau útilokuðu alla hagnaðarvon (1989:250–51). Þar með var Ísland aftur komið á danskt hagsvæði og datt nú öll verslun við Breta niður.

Mjög erfitt er að meta nákvæmlega umfang Íslandsverslunarinnar á stríðsárunum 1807–14 og hlutdeild Englendinga í henni en enska verslunin stóð reyndar til 1816. Yfirleitt voru siglingar til landsins samviskusamlega skráðar af embættismönnum hér en engar slíkar skrár eru hins vegar til frá stríðsárunum. Bresk skjalasöfn búa ekki heldur yfir miklum upplýsingum. Verslunarskýrslur frá stríðsárunum eru þó varðveittar í Þjóðskjalasafni Breta, Public Record Office, en þar vill svo óheppilega til að hagtölur um út- og innflutning frá Íslandi og Færeyjum eru oft flokkaðar saman þannig að ógerlegt er að átta sig á tölum hvors lands fyrir sig.

Fyrir stríð lögðu um fjórutíu skip leið sína til Íslands frá Danmörku en samkvæmt þeim bráðabirgðatölum sem nú liggja fyrir hendi fækkaði þeim verulega t.d. voru þau tólf árið 1809, sex árið 1810 og níttján á árunum 1811–1812 (1989:181). Á þessum árum var fjöldi breskra skipa sem sigldu hingað árlega á bilinu þrjú til fimm (1989:200). Er því ljóst að enda þótt að Íslandsversluninni hafi verið stjórnað af Bretum voru þeir ekki aðalviðskiptaþjóð Íslendinga ólíkt því sem var á ensku öldinni og síðar í fyrri heimsstyrjöld eins og verður vikið að síðar.

Ekki fara miklar sögur af fiskveiðum Breta við Íslandsstrendur á þessu tímabili. Þó hafa fundist örfáar vísbendingar í breskum skjalasöfnum um að Bretar hafi þá stundað fiskveiðar hér við land. Everth & Hilton voru útgerðarmenn, sem versluðu hér á þeim árum. Árið 1811 fengu þeir leyfi Trúnaðarráðsins til að flytja út korn „for the support of the fishermen“ sem væru á leið til Íslands til að veiða þorsk og lax (1989:205). Ekki er vitað hvort framhald hafi orðið á veiðum Englendinga á Íslandsmiðum. En eftir að stríðinu lauk, í nóvember 1815, var enskt félag stofnað undir nafninu The Downs Society of Fishermen's Friends sem hafði það markmið að gera skip út til fiskveiða á Íslandsmið. Var verndari samtakanna sjálfur forsætisráðherra Breta Liverpool lávarður. Var stofnun þessa félags liður í aðgerðum stjórnvalda gegn efnahagskreppunni sem skall á í kjölfar friðar. Vorið 1817 gerði þetta félag út þrjú fiskiskip á Íslandsmið. Sama ár kom út í London bók eftir Samuel Phelps, sápukaupmann og verndara Jörundar hundadagakonungs, *Observations on the Importance of Extending the British Fisheries and of Forming an Iceland Fishing Society etc. etc.*, sem fjallaði m.a. um nauðsyn þess að stofna útgerðarfélag af þessu tagi (Anna Agnarsdóttir 1987:6). En um þetta er fátt annað vitað.

Árið 1855 var Íslandsverslunin loks gefin frjáls eftir margra alda einokun. Þess var ekki langt að bíða að verslunarsamband milli Bretlands og Íslands kæmist á einu sinni enn. Nú byggðist útflutningurinn á hrossum sem nota skyldi í kolanámum og sauðfé sem flutt var á fæti í þúsunda tali til Bretlands. Hefur þetta verið talin mikil lyftistöng fyrir íslenskt efnahagslíf en Íslendingar fengu í fyrsta sinn greitt fyrir vörur sínar í reiðufé. Sveinbjörn Blöndal, sem rannsakað hefur sauðasöluna manna mest, kemst að þeirri niðurstöðu að sauðasalan hafi í tengslum við kaupfélögin leitt til gjörbreytingar á „öllum viðskiptaháttum þjóðarinnar ...“ (1982:60). Kom svo að

því, líkt og gerðist með saltfiskinn og lýsið á Napóleonsstyrjaldarárunum, að Bretar settu hömlur á innflutning lifandi sauðfjár árið 1896 (1982:53–56) en nú var það vegna smithættu en ekki vegna hættulegrar markaðssamkeppni.

Þannig var staðan í lok 19. aldar. Á meðan Íslendingar fögnuðu verslun við Breta eins og þeir höfðu gert á ensku öldinni horfðu þeir með vanþóknun á breska togara moka upp þorskinum. Bretar hófu togveiðar hér við land árið 1891 og sigldu herskipum hingað fiskiskipum sínum til verndar (Björn Þorsteinsson 1976:165, 173) eins og þeir höfðu gert hvað eftir annað frá og með 15. öld.

2.3 Fyrri heimsstyrjöld

Í fyrri heimsstyrjöld 1914–1918 þróuðust mál með svipuðum hætti og í Napóleonsstyrjöldum. Bretar höfðu enn á ný „öll ráð íslenzkrar utanríkisverslunar í hendi sér“ og var Ísland „óumdeilanlega á brezku valdsvæði“ eins og Sólrún B. Jensdóttir kemst að orði í bók sinni *Ísland á brezku valdsvæði 1914–1918* (1980: 95).⁸ Bresk herskip voru aftur á sveimi á Norður-Atlantshafi til eftirlits með skipum á siglingu milli Íslands og Danmerkur. Nú var óvinurinn þó annar. Bretar höfðu áhyggjur af því að íslenskar vörur bærust til Þýskalands og vildu stöðva allan útflutning þangað (1980:44). Voru því íslensk skip stöðvuð á siglingu og farmskrár kannaðar. Hafði þetta tafir og aukinn kostnað í för með sér (1980:21) alveg eins og hundrað árum fyrr.

Bretar lögðu utanríkisverslun Íslendinga undir sína stjórn og, eins og á ensku öldinni, urðu þeir aðalviðskiptaþjóð Íslendinga. Þeir knúðu Íslendinga til viðskiptasamninga en nú var tíðin önnur þar sem Íslendingum var nú kurteislega boðið að setjast við samningaborð. Bretar fóru fram á forkaupsrétt á þeim íslensku vörum sem þeir höfðu áhuga á að fá á föstu verði sem Bretar ákváðu sjálfir en innflutningur þeirra til Íslands skyldi fylgja markaðsverði. Skuldbundu Englendingar sig til að tryggja Íslendingum nægilegar birgðir af kolum og salti. Auk þess lofuðu Bretar Íslendingum alls kyns fyrirgreiðslu (1980:102–25). Eins og á Napóleonsstyrjaldarárunum voru íslensk skip á útleið neydd til að hafa viðkomu í breskri höfn til eftirlits (1980:45). Íslenskir togarar sigldu með ferskan fisk til Bretlands öll styrjaldarárin nema 1917 (1980:36).

Íslendingar neyddust til að ganga til samninga vegna þess að þeir voru háðir Bretum um brýnustu nauðsynjar, það er kol og salt (1980:95). Án samstarfs við Breta hefði efnahagsástandið á Íslandi orðið mjög alvarlegt eins og svo oft fyrr á öldum. Íslendingar settu sig því við eftirlit Breta með utanríkisversluninni til styrjaldarloka. Telur Sólrún B. Jensdóttir að skilmálar Breta í viðskiptamálum hafi ekki verið „óhagstæðir miðað við aðstöðu þeirra“ og bendir á að viðskiptajöfnuður Íslands hafi verið hagstæður þrjú fyrstu stríðsárin. Jákvæð hlið þessara samskipta var

⁸ Allir tilvísanir í þessum kafla eru í bók Sólrúnar nema annað sé tekið fram.

einnig sú, eins og kunnugt er að sjálfstæði Íslendinga í eigin viðskiptamálum jókst. Þeir sömdu beint við Breta án milligöngu Dana. Því urðu þessi afskipti Breta óbein hvatning í sjálfstæðisbaráttu Íslendinga (1980:95–98).

Eins og á skeiði Napóleonsstyrjalda töldu Bretar nauðsynlegt að skipa ræðismann hér. Hann hét Eric Grant Cable og kom hingað í september 1914. Fyrir þann tíma höfðu Bretar haft ræðismann búsettan í Þórshöfn í Færeyjum en varakjörræðismenn undir stjórn hans á Íslandi (1980:14). Átti hann í fyrstu að fylgjast með ferðum óvinaskipa (1980:15) en árið 1915 var honum skipað að fylgjast með utanríkisverslun Íslands (1980:25) og var því kominn í sama hlutverk og John Parke hundrað árum fyrr. Áttu þessir menn það og sameiginlegt að Íslendingar sökuðu þá báða um ósæmilega hegðun (1980:64; Anna Agnarsdóttir 1989:193) en þegar skýrslur þeirra til breska utanríkisráðuneytisins eru kannaðar í Public Record Office kemur í ljós að báðir báru þeir hag Íslendinga oft fyrir brjósti (1980:96; Anna Agnarsdóttir 1989:193). Nú eignuðust Íslendingar sinn eigin fulltrúa í Lundúnum til að gæta hagsmuna sinna. Björn Sigurðsson bankastjóri tók við svipuðu hlutverki og Sir Josephs Banks hafði gegnt á sinni tíð og aðstoðaði íslenska kaupmenn sem versluðu við Breta t.d. með því að bera upp erindi þeirra við bresk stjórnvöld (1980:46). Hafa Bretar síðan verið ein aðalviðskiptaþjóð okkar.

3. Innlimun Íslands í Bretaveldi

Það var lengi trú manna að Englendingar mundu slá eign sinni á Ísland ef tækifæri gæfist. Á hverri öld finnast dæmi þessarar trúar. Þegar árið 1420 var Eiríkur af Pommern varaður við þeirri hættu að Ísland mundi ganga undan dönsku krúnunni ef siglingar Englendinga yrðu ekki heftar (1970:59). Árið 1514 kvartaði Kristján II undan því við Hinrik VIII að Englendingar reistu virki á Íslandi og vildu leggja undir sig landið (1976:52). Á 17. öld, nánar tiltekið árið 1667, sendi Danakonungur herskip til Íslands undir forystu Ottos Bjelkes sem átti „landið aptur inn að taka af Engelskra hendi, ef inntekið hefðu, sem utanlands sagt hafði verið...” eins og stendur í Eyrarannál (Annálar 1400–1800 III:276). Þegar fyrsti breski rannsóknarleiðangurinn kom til landsins árið 1772 undir forystu Sir Josephs Banks töldu Íslendingar ekki ólíklegt að hér væri á ferð „undanfari ensks flota sem sendur væri til þess að leggja eyjuna undir sig“ (Banks 1950:215). Árið 1808 fannst Magnúsi Stephensen vissara að fá fyrirmæli frá Friðriki VI um hvernig hann ætti að bregðast við „ef Enskir tæki Ísland“ meðan á ófriðnum stæði (Magnús Stephensen 1882:13). Og loks þegar Eric Grant Cable var skipaður ræðismaður á Íslandi árið 1914 „veltu menn því jafnvel fyrir sér, hvort Bretar væru að undirbúa töku Íslands og Cable ætti að vera hér allsráðandi“ (Sólrún B. Jensdóttir 1980:15).

3.1 *Enska öldin*

Á hinni eiginlegu ensku öld finnst þess engin dæmi að Englendingar hafi haft áhuga á að kasta eign sinni á landið. Hins vegar voru Danir á 16. öld áhugasamir um að selja landið en erfiðlega gekk að finna kaupanda. Á 16. öld gafst Hinrik VIII nokkrum sinnum tækifæri til að eignast Ísland og skyldu Færeyjar oftast fylgja með. Fyrsta skiptið var árið 1518 er Kristján II sendi erindreka sinn Hans Holm til Englands. Var honum fyrirskipað að „bjóða konungi þar Ísland fyrir 100.000 eða a. m. k. 50.000 flórínur“ og telur Björn, að Holm og Henrik hafi rætt boðið sín á milli. Máli sínu til stuðnings segir Björn frá ódagsettu pergamentsskjali sem varðveitt er í Ríkisskjalasafninu í Kaupmannahöfn. Samkvæmt því lofar Hinrik VIII að skila aftur Íslandi „sem sér hafi verið seld að veði fyrir ákveðinni upphæð í gulli, silfri og peningum, þegar sú upphæð sé endurgreidd og goldin“. Björn telur skjalið vera drög að samningi sem Hinrik sendi Kristjáni II en áður en til samninga gat komið hafi Kristján hrökklast frá völdum og orðið landflótta (Björn Þorsteinsson 1976:52–53). Bendir þetta skjal óneitanlega til þess að málið hafi komist á rekspöl.

Á árunum 1523–24 sendi síðan Kristján „hvern sendimanninn á fætur öðrum að bjóða Hinriki Ísland ...“ (Jón Stefánsson 1898:119). Nú var Kristján í enn meiri fjárþröng. Björn á Skarðsá segir svo frá að konungur hafi siglt til Englands „og bað kong Henrich um styrk, hinn áttunda, og bauð honum Ísland til panta, en Kong Henrich vildi ekki; honum væri óvíst því að halda“ (Annálar 1400–1800 I:85). Telur Björn Þorsteinsson að veðsetning Færeyja hafi einnig verið til umræðu við þetta tækifæri en að ótrygg staða Kristjáns II innanlands og stríð Hinriks VIII við Frakka og Skota hafi átt sinn þátt í því að Englandskonungur „hreppti ekki Ísland fyrir einhverja fjárhæð“ í það skipti (Björn Þorsteinsson 1976:53–55).

Kristján III reyndi einnig að freista Hinriks VIII er hann stóð í stórræðum og bardist um völdin í Greifastríðinu. Erindreki Kristjáns III í Englandi, Pétur Suavenius, segir í dagbók sinni sem rituð er 1535 að Thomas Cromwell, kanslari Hinriks VIII, hafi sýnt áhuga á að eignast einhverjar eyjar Danakonungs. Ræddu þeir þann möguleika að bjóða Hinriki VIII Ísland að veði gegn láni. Ári seinna vildi Kristján III fá 100.000 pund að láni og fengi þá Hinrik Ísland og Færeyjar „for a token“ þ.e.a.s. sem veð til tryggingar láninu. Var Englandskonungi bent á að á Íslandi væru „miklir gnægtir af brennisteini“ (Jón Stefánsson 1898:121–22, Björn Þorsteinsson 1976:99–102).

Ekki er að sjá að þessi tilboð hafi freistað Hinriks. Jón Jóhannesson hefur bent á að Danakonungarnir báðir – Kristján II og Kristján III – hafi reynt að veðsetja Ísland og Færeyjar á þeim tíma er þeir voru að berjast um völdin í Danmörku og voru ekki tryggir í sessi (1958:179–180). Hefur þá tæplega verið fýsilegur kostur að lána þeim fé. Hins vegar er rétt að minna á að Jakob III Skotakonungur eignaðist Hjaltland og Orkneyjar er Kristján I veðsetti þær sem tryggingu fyrir heimanmundi Margrétar dóttur sinnar á árunum 1468–9 (Björn Þorsteinsson 1970:215). Ekki

fara neinar sögur af áhuga Englendinga á að eignast Ísland fyrr en seint á 18. öld eins og nú verður rakið.

3.2 *Napóleonsstyrjaldir*

Nokkuð víst má telja að í kjölfar móðuharðinda árið 1785 hafi Danir verið reiðubúnir að „cede to Great Britain the Sovereignty of Iceland and the Ferro Islands“ í skiptum fyrir sykkureyju í Karabíska hafinu, Crab Island (Anna Agnarsdóttir 1989:18). Krabbaeyja (nú Vieques í Jómfrúareyjaklasanum) var í næsta nágrenni við nýlendur Dana í Vestur-Indíum og höfðu Danir árangurslaust reynt að slá eign sinni á hana fyrr á átjándu öld. Upphafismaður þessarar hugmyndar, skoskur lávarðarsonur the Honourable John Cochrane, var í nánú sambandi við Henry Dundas hermálaráðherra Breta og Schimmelmann fjármálaráðherra Dana. Var nokkur áhugi á þessu máli þó ekki hafi orðið úr skiptunum. Það sem vakti fyrir Cochrane var bæði að komast yfir íslenska brennisteininn og fá stöðu hér sem landstjóri Breta, „the Earl of Iceland“ (Anna Agnarsdóttir 1989, II. kafli).

Á skeiði Napóleonsstyrjalda voru þeir ófáir bresku fyrimennirnir sem lögðu til við bresku ríkisstjórnina að Ísland yrði innlimað í Bretaveldi (Anna Agnarsdóttir 1979). Kom það tvisvar til tals hjá bresku ríkisstjórninni að hertaka Íslandi. Í bæði skiptin, nánar tiltekið 1801 og 1807, er ófriður ríkti milli Dana og Breta en við það sköpuðust heppileg hernámsskilyrði (Anna Agnarsdóttir 1979). Í fyrra skiptið árið 1801 var það skoðun Sir Josephs Banks að Ísland og Færeyjar skyldu fylgjast að. Banks var sérfræðingur Breta í Íslandsmálum og allra manna áhugasamastur um þessi mál. Í álitargerð hans til bresku ríkisstjórnarinnar segir svo (Halldór Hermannsson 1928:29):

In conquering Iceland and Ferroe, the United Kingdom would annex to itself the dominion of all the respectable islands in Northern Europe, a proud pre-eminence for the British Isles to obtain.

Bretar mundu þar með eiga greiðan aðgang í þorskinn við Íslandsstrendur og síldina við Færeyjar.

En ekki notuðu Bretar þau tækifæri sem gáfust í Napóleonsstyrjöldum til að innlimað Ísland og Færeyjar í Bretaveldi. Stóð stórveldinu þó alls ekki á sama um stöðu þeirra í Evrópu. Mjög líklegt verður að teljast að Bretar hafi ráðið því við friðargerðina í Kiel árið 1814 að í 4. grein friðarsamningsins var skýrt tekið fram að „la Gröenlande, les isles de Ferröe et l'Islande“ yrðu áfram innan Danaveldis. Voru þessar eyjar allar forn skattlönd Noregs og hefði því verið eðlilegra að þær fylgdu Noregi og yrðu hluti af sænska ríkinu. Þar sem Georg III hafði tekið hjálendur Dana í Norður-Atlantshafi undir sína vernd árið 1810 hefði þess verið að vænta að

hið mikla sjóveldi sem drottnaði í Norður-Atlantshafi hefði haft verulegan áhuga á örlögum þessara eyja. Það hefði varla verið álitlegt fyrir Breta ef Karl XIV Jóhann Svíakonungur (sem áður hét Bernadotte og hafði verið marskálkur í her Napóleons) hefði ráðið bæði Skandinavískaganum og eyjunum í Norður-Atlantshafi. Breskir samningamenn voru í Kiel enda friðarsamningar Breta og Dana undirritaðir við sama tækifæri. Er afar sennilegt, eins og danski sagnfræðingurinn Finn Gad hefur bent á, að Bretar hafi ráðið því að Ísland varð áfram hluti Danaveldis (Gad 1979; Anna Agnarsdóttir 1989, X. kafli; Björn Þorsteinsson og Bergsteinn Jónsson 1991:264).

3.3 Fyrri heimsstyrjöld

Í fyrri heimsstyrjöld kom innlimun Íslands í Bretaveldi enn einu sinni til umræðu, nánar tiltekið árið 1918, en niðurstaðan varð sú sama og ávallt fyrr. Bretar „töldu sér ekki hag í því að bæta Íslandi við veldi sitt“ (Sólrún B. Jensdóttir 1980:95). Þjóðverjar höfðu einnig lítinn áhuga á Íslandi og töldu Bretar „enga hættu á að Þjóðverjar gerðu árás á Ísland í fyrri heimsstyrjöld“ (Sólrún B. Jensdóttir 1980:9). Hins vegar, samkvæmt heimildum Sólrúnar B. Jensdóttur, höfðu Þjóðverjar áform um það að koma upp bækistöðvum í Færeyjum og vildi þýska flotamálaráðuneytið „að Þjóðverjar gerðu allt, sem í þeirra valdi stæði, til þess að ná Færeyjum af Dönum, annað hvort með kaupum eða skiptum.“ Komst einnig sá orðrómur á kreik að einhver áhugi væri hjá þýskum aðilum á því að skipta á Íslandi og Færeyjum og hluta Slésvíkur. Hvort tveggja olli Bretum nokkrum áhyggjum og var „rík áherzla“ lögð á það í breska utanríkisráðuneytinu að gera allt sem hugsanlegt væri til að hindra að Þjóðverjar næðu yfirráðum yfir Íslandi og Færeyjum (1980:75–78). Eins og kunnugt er gerðu Þjóðverjar aldrei tilraun til þess.

4. Niðurlag

Að lokum má spyrja af hverju Bretar innlimuðu aldrei Ísland í Bretaveldi. Ýmsar ástæður virðast vera fyrir því. Til að mynda var alltaf óvíst um efnahagslegan hagnað af Íslandi. Kostnaður við innlimun Íslands hefði orðið talsverður. Nauðsynlegt hefði verið að greiða laun og kostnað vegna aðbúnaðar landstjóra og setuliðs. Bretar áttu nýlendur út um allan heim sem þurfti að vernda (Anna Agnarsdóttir 1979). Aðalástæðan var þó sennilega sú að Bretar höfðu í reynd öll ráð Íslendinga í hendi sér án þess að þurfa að hertaka landið. Bretar nýttu fiskimiðin, versluðu á Íslandi og hegðuðu sér þar eins og þá fýsti. Íslendingar urðu að taka því þegjandi og hljóðalaust enda oftast háðir Bretum um aðflutning nauðsynjavara til landsins. Hefði Bretum verið sýndur mótþrói má vel vera að þeir hefðu gert sér lítið fyrir og hertekið landið. Árið 1809 lýsti Trúnaðarráð Bretakonungs (Privy Council) yfir því að það mundi ekki amast við stjórn Dana á Íslandi svo framarlega sem hagsmunir

Breta yrðu ekki skertir. Tekið var fram að vald danskra embættismanna væri „exercised only by sufferance“ og ef þeir létu ekki að stjórn þá mundi Bretakonungur umsvifalaust gefa fyrirskipanir þess efnis að svipta þá valdi og reka þá frá Íslandi (Anna Agnarsdóttir 1979:56). Þegar til ágreinings kom í fyrri heimsstyrjöld milli ríkjanna hikuðu Bretar ekki við að hóta að stöðva allan innflutning til Íslands (Sólrún B. Jensdóttir 1980:96). Íslendingar urðu þá að láta í minni pokann enda breski flotinn allsráðandi á Atlantshafi. Danir höfðu aldrei bolmagn til að verja Ísland gegn ásókn Englendinga. Og átti það ekki síður við um hina vopnlausu Íslendinga.⁹

Hins vegar er ljóst að Bretar mundu ekki þola umsvif óvinveitts stórveldis hér á Íslandi. Sólrún B. Jensdóttir telur „óflklegt“ að Bretar „hefðu hikað við að beita valdi“ ef Þjóðverjar hefðu komið sér upp aðstöðu hér á landi (1980:95). Meðan Napóleonsstyrjaldir geisðu var aldrei hætta á því að Frakkar næðu fótfestu hér. Það var ekki fyrr en Þjóðverjar höfðu hertekið Danmörku og Noreg í síðari heimsstyrjöld að Bretar töldu loks nauðsynlegt að látu til skarar skrifa – 10. maí 1940 hernámu þeir Ísland fyrirhafnalaust. Eftir formleg mótmæli að kvöldi dags bað forsætisráðherra landsmenn að líta á bresku hermennina sem komnir voru til Íslands „sem gesti“ (Björn Þórðarson 1951:466). Sú ósk var e.t.v. í eðlilegu samræmi við fyrri samskipti þjóðanna. Þótt framkoma Englendinga á ensku öldinni hafi verið til lítillar fyrirmyndar leituðust bresk yfirvöld – eftir siðmenningu hvers tíma – við að koma vel fram við Íslendinga. Á skeiði Napóleonsstyrjalda var það raunar aðeins danski stiftamtmaðurinn, Trampe greifi, sem hafði ástæðu til að kvarta. Íslendingunum var hins vegar boðið á böll (sjá t.d. Önnu Agnarsdóttur 1991:67). Einnig má nefna að bresk yfirvöld fordæmdu jafnan þau ofbeldisverk sem framin voru á Íslandi. Jakob I lét t.d. skila kirkjuklukkunni sem Englendingar tóku í Vestmanneyjum 1614, Jarðarbókasjóðnum, sem Gilpin tók 1808, var skilað fimm árum síðar, Jörundur var snarlega handtekinn er hann kom til London eftir ævintýri sumarsins 1809 og varpað í fangelsi og Phelps mátti þola ákúrir og opinberar ákærur Sir Josephs Banks og lögfræðinga hans hátignar Bretakonungs.

Frá því á fyrri hluta fimmtándu aldar og fram á þessa öld var stefna Breta gagnvart Íslendingum ávallt sú sama. „Þeir óskuðu eftir frjálsum aðgangi að fiskimiðum við landið og verslun að vild við landsmenn“ eins og Þór Whitehead orðar það í bók sinni *Ófriður í aðsigi* (1980:14). Þegar Ísland var á bresku áhrifasvæði réðu Bretar yfir Íslandsversluninni. Var verslun Englendinga

⁹ Á skeiði Napóleonsstyrjalda viðhéldu Bretar vopnleysi Íslendinga. Sumarið 1809 lét Phelps kaupmaður reisa virki niður við Reykjavíkurböfn, „Fort Phelps“ eða „battaríð“ eins og Íslendingar kölluðu það. Ekki stóð það lengi. Breska herskipið Talbot kom til Reykjavíkur í ágústmánuði 1809. Skipherrann Alexander Jones skipaði mönnum umsvifalaust að rífa virkið. Bannaði hann Íslendingum að vopnast og búa landið „á nokkurn hátt til varnar“ (Lovsamling for Island VII:260). Í heimsstyrjöldunni fyrri var það hins vegar varnarleysi Íslendinga sem Bretar höfðu áhyggjur af (Þór Whitehead 1980:34–35).

Íslendingum yfirleitt hagstæð. Hins vegar bera „þorskastríðin tíu“ þess órækt vitni að Íslendingar voru ávallt andvígir fiskveiðum Englendinga hér við land. Þrátt fyrir mikil samskipti landanna á milli notfærðu Bretar sér aldrei þau tækifæri sem þeim buðust til að slá eign sinni á landið. Þeir réðu því sem þeir vildu hverju sinni og var innlimun Íslands í Bretaveldi þeim því ekki nauðsynleg.

SUMMARY

This paper discusses three periods of Icelandic history during which Iceland, then a dependency of Denmark, became dominated by British interests. During these periods, i.e. the fifteenth century, the Napoleonic Wars and the First World War, the British gained control over the Iceland trade and conducted themselves more or less as they pleased in the island without the Danes being able to assert their authority.

The fishing banks off Iceland first attracted English seamen at the beginning of the 15th century, and the Iceland cod fishery was to remain one of England's major fisheries until 1976. The English soon also took over the foreign trade, being welcomed by the Icelanders as they offered better terms of trade than their Scandinavian rivals. So significant was the English presence in Iceland during 1415–1475 that the period is known in Icelandic history as “the English Era”. The Danish kings objected strongly to this British invasion of their territory, but lacked the political strength and the necessary naval power to prevent it. A Danish trade monopoly was finally established in 1602; thereafter some illicit trade took place.

During the Napoleonic Wars Iceland was initially cut off from Denmark (allied with Napoleon) by the Royal Navy. Subsequently, the Iceland trade came under the control of the Board of Trade. The Iceland merchant ships were issued with British licences and a British consul, resident in the island, was appointed to supervise the trade. British merchants again began trading with Iceland. Britain, moreover, took on a protective political role towards the Danish dependencies in the North Atlantic. An Order-in-Council was issued in 1810 declaring them to be in a state of neutrality and amity with Britain. During the First World War a similar situation arose. The British were determined to prevent Icelandic exports reaching the enemy, a British consul was sent to Iceland and the Icelanders were obliged to sign trade agreements with Britain. As during the ‘English Era’ Britain became Iceland's major trading partner.

Britain's close economic ties with Iceland inevitably led to expectations that the British would be interested in taking possession of the island. Henry VIII was thrice offered Iceland by Danish kings, in financial straits, but refused to be tempted. During the Napoleonic Wars, the British government twice seriously considered a British annexation of Iceland – in 1801 and 1807 – when it might have served as a useful retaliatory measure against enemy Denmark. But Britain soon realised it could take full advantage of Iceland without incurring the costs of a formal conquest. During the First World War the question of a British annexation was again aired, but not contemplated. The British government, however, would not have tolerated enemy use of the island.

It is very likely that Britain played a key political role in deciding the fate of the North Atlantic dependencies at the Peace of Kiel in 1814 and also had indirect influence on Iceland gaining sovereign status in 1918.

Føroyar á bretskum valdaðki fram til seinna heimskríggj

Eitt søguligt yvirlit

1. Inngangur

Nøkur tíðarskeið hava Føroyar verið beinleiðis á bretskum valdaðki. Oftast var vald breta avmarkað til vald yvir havleiðunum við Føroyar. Bara einaferð var hetta vald beinleiðis herseting, hóast ódramatisk og friðarlig, við lítlari og ongari ávirkan sum fyrbrigdi í Føroya søgu – meira sum ein søgulig „parentes“. Skotsk og ensk virksemi og ávirkan í Føroyum verða her tikin undir einum. Skotland og Ongland komu undir felags kong í 1603 (The Union of the Crowns), men ikki fyrr enn í 1707 vórðu ríkin lögð saman (The Act of Union) – og ikki fyrr enn tá er í veruleikanum rætt at nýta orðið bretskt. Við hesum fyrivarni verður bretskt tó nýtt í sambandi við viðurskifti føroyinga við skotar og onglendingar. Tað hjálpir eitt sindur um hesa orðing, at vit ikki altíð vita, um hesir fremmandu menn vóru av skotskum ella enskum uppruna; helst vóru teir ofta av báðum hesum tjóðum. Neyðugt verður eisini heilt stutt at nema við virksemi hetlendinga við Føroyar; hóast Hetland var ein skotskur landspartur, var skyldskapur føroyinga við teir av søguligum grundum ein heilt annar enn við breta, og teirra ávirkan í Føroyum var størri enn tann skotsk-enska, til bretarnir komu aftur um ár 1900. Tá hóttu teir sjálvt lívsgrundarlag føroyinga.

2. Hitt fyrsta sambandið

Sígga vit burtur frá tí elsta sambandinum við oyggjarnar fyri sunnan í landnámstíðini – og tað kann ikki hoyra heima her – so er hitt fyrsta samband føroyinga við onglendingar tað, sum nevnt verður í tí kenda brævi, sum íslendski lögmaðurin Hannes Pálsson í 1425 á latíni skrivur til kongs, t.e. í byrjan „Ensku aldarinnar“, um framferð breta í Íslandi. Umsettur til føroyskt ljóðar hesin „passus“ í drúgva brævi løgmans nakað soleiðis (Diplomatarium Islandicum IV:328):¹

Somuleiðis finga teir sær hvørt ár seyðir, neyt og óteljandi kríatúr í Íslandi, fyri ein part við at nýta vald, fyri ein part við at stjála tey, og á líkan hátt í einum øðrum landi, sum tey kalla Føroyar [Ferroy].

Somuleiðis rændu og brendu teir oynna Sandoy [Sandøy], har 81 hús ella garðar eru.

¹ jtem oues boues et bestias innumerabilis in diuersis locis ijslandie quasdam vi quasdam furtiue receperant omni anno et consimiliter in alia terra que vocatur ferroy. Jtem insulam sandoy spoliata cremauerunt vbi erant lxxxj predia seu domicilia.

Hetta er tað einasta, sum vitað er um „Ensku öldina“² í Føroyum, tí keldutilfar er sera lítið um samband føroyinga við útlendingar í 1400-árunum, uttan nøkur heilt fá skjøl um samband við norðmenn, hetlendingar og íslendingar.³ Tá ið komið er inn í 1500-árini, verða heimildirnar nógv fleiri, eisini um sambandið við útlendingar, men ikki um samband við onglendingar og skotar, heldur um sambandið við hamborgarar og norðmenn, og eisini danir koma nú inn í heimildartilfarið.⁴

Siðaskiftistíðin var eisini í Føroyum ein trupul og hendingarík tíð, tó væl minni enn í Íslandi. Tað stríð, sum var, við nógvum og grovum yvirgangi, tykist mest at hava verið millum Hamborgar-keypmannin Thomas Koppen og Lübeckar-keypmannin Joachim Wullenweber, sum hvør var í sínum parti í tí danska politiska siðaskiftisstríðnum millum Kristian II og Kristian III; tí hamborgarar styðjaðu hin fyrra, lübeckarar hin seinna. Føroya síðsti katólski biskupur varð ikki høgður á háls; hann varð bara settur úr embættinum, og tað seinasta, vit hoyra um hann í Føroyum, er ein konglig áminning til hansara um at halda seg frá einum konufólki, hann helt saman við (Evensen 1908, skjal 82).

3. Skotar og onglendingar koma

Tað fyrsta vit hoyra aftur um samband við skotar/onglendingar er í 1579, tá ið ein skotskur sjórænari, Klerck at navni, hevði rænt handilshúsinu í Tinganesi í Tórshavn. Tað hendi beint sum Magnus Heinason skuldi taka við Føroya-handlinum (Evensen 1908, skjal 149 og 152). Hetta var ein dyggur smeitur fyri hann, og í grundini slapp Magnus ongantíð burtur úr hesum bakkasti, tí illgruni tók seg upp um, at Magnus hevði sagt ránið vera størri enn tað veruliga var. Fíggjindar Magnusar í Keypmannahavn sendu menn til Føroya at kanna og avhoyra; men løgtingið gav einmælt Magnusi gott ummæli. Hann misti tó stutt eftir handilin, og tá ið høvur hansara fall fyri bøðilsøksini á Slotstorginum í Keypmannahavn í 1589, kann hesin endi takast sum eitt framhald av hesum óhappi.⁵

Norðurhøv vóru um hetta mundið um at fyllast við sjórænarum, sum væl samstundis kundu vera bæði fiskimenn og hvalaveiðimenn. Longu í 15. öld var

² Um „Ensku öldina“ í søgu Íslands sí Björn Þorsteinsson (1970) og Björn Þorsteinsson og Bergsteinn Jónsson (1991:149–164).

³ Sbr. *Diplomatarium Feroense. Føroyskt fœdnbrævasavn*. Hetta er eitt sera avmarkað savn, ein úrtøka úr hinum norðurlendsku diplomataria, t.d. eru tær nógvu heimildirnar til føroyska kirkjusøgu í miðöld, serliga pávabrev, ikki tiknar við.

⁴ Tær heimildir frá hesum tíðarskeiði, sum prentaðar eru, eru at finna í *Norske Rigsregistrarer* (NRR) I–XII. Tað nógva av heimildartilfarinum, sum viðvíkur Føroyum í hesum verki, er prentað upp aftur í Evensen (1908).

⁵ Um Magnus Heinason er nógv heimildartilfar til í danska Ríkisskjalasavninum. – Lund (1911), Debes (undir útgávu).

nógv sigling í Norðuratlantshavi. Baskar, hollendingar, onglendingar og skotar høvdu umfatandi hvalaveiði á havleiðum heilt norður móti Svalbard og vestur móti Grønlandi. Føroyar lógu árent fyri í hesi sigling. Samstundis byrjaðu onglendingar, skotar og hollendingar fiskiskap við Ísland. (Turkarnir vóru í hesum samanhangi eitt kapittul fyri seg). Henda innrás var ein vandi fyri gamla yvirvaldsrætt danakongs sum Noregskongur yvir „kongsins streymum“ (Ræstad 1912). Kongur var eisini ræddur um yvirvaldsrætt sín yvir Grønlandi. Magnus hevði gjørt miseydnaða ferð, sjálvboðin, til Grønlands at finna Fríðriki kongi II, vini sínum, hetta gamla land undir Noregs krúnu aftur. Sjógarpurin Magnus hevði eisini verið ein av teim fyrstu, sum sendur hevði verið í Norðuratlantshav at halda teimum fremmandu burtur. Kanska var hann sjálvur sjórænari í øðrum sambandi; men hetta hevði eydnast honum so væl, at enn eitt hundrað ár seinni mintust føroyingar hann fyri brøgd hansara, skrivar prósturin og latínskúlarektarin Lucas Jacobsen Debes í bók síni um Føroyar í 1673 (Debes 1673:213–232), og allir føroyingar vita um hann enn. Men harra Lucas skrivar eisini: „Men der Magni hoved faldt af, opløfte disse arrige mennesker [t.e. sjórænarnir] deres hoved igen og øvede sig igen som tilforn“ (Debes 1673:232; Debes [undir útgávu]).

4. Neyðarróp úr Føroyum

Síðan er einki heimildartilfar um óbodnar fremmandar gestir fyrr enn í 1615. Tá byrjar hin fyrsta tingbókin, sum varðveitt er, longu á fyrstu síðu sum eitt neyðarróp úr Føroyum til kongs, Kristians IV, um hjálp móti fremmandum ágangi.

Skrivað verður, at fyri nøkrum árum síðan (og tað man merkja nakað eftir ár 1600) kom

en hob fribyttere at plyndre og tage de engelske skibe, som her under landet ligger og fisker, men nu udi tvende år har somme af fornævnte fribytter begivet sig hid udi landet, besynderligen udi Kvalbø og Vestmanhavn og der plyndret og taget fra de fattige folk, som der ere bosiddende, hvis de haver haft, hvorover de fattige folk ikke aleneste haver mistet deres fæ og kvæg, fiskebåde og andet, men også haver måtte ligge udi marken udi den bedste fisketid, udi hvilken de ellers skulle have søgt deres næring ... Og ... er frygtende, at fornævnte fribyttere med flere af deres parti vil [sig] forsamlе og her have deres tilflugt ... Ere vi fattige folk derfor, allernådigste herre og konning, udi alsom nød og elendighed, såvel som udi stor frygt ...

Føroyingar biðja tí kong um at fáa byrsur sær til verju og mann at læra teir at nýta tær. Um hvørjir teir fremmandu eru, fáa vit greitt at vita í brævinum, sum er skrivað í Tórshavn 6. august (1615) og tí man vera viðgjørt og samtykt á lögtingi (tingbókin 1615–54:6):

At her under landet forsamlеr sig en hel hob engelske og skotske skibe flere end nogen tid været haver. Og her under landet bruger de deres fiskeri ikke ude på havet som under

Island brugeligt er, men de løber og driver inde under landet på landsens grunde og fiskeklakke, og udi så måde ... røver(?) den fattige næring og Guds gave, som vi fattige folk ellers med vore små både kunne opfiske ... dette fattige land til al fordærvelse ... En hob er løbet under det skin, at de ville fiske og tager og røver, hvad de kunne overkomme.

Hetta skriv gevur eina dapra mynd av viðurskiftum og livlíkindum í Føroyum í byrjan 17. aldar. Longu árið 1602 var so ringt, sum eingin visti um, og eftir tað vóru ár um ár kuldavetrar, fiskaloyssi, fellisár, tá ið bæði seyður og neyt doyðu, og fólk doyði í hungri. Aftur at hesum at fáa hópar av fremmandum yvirgangsmonnum, sum bæði rændu og ræddu føroyingar frá at røkja sjógvin, bøtti ikki um. Hjá meginpartinum av fólkinum var sjógvurin álitið, og sjálvt hjá stórbóndum var fiskiskapur eitt neyðugt ískoyti til tess at føða seg og síni. Hartil kom, at hesi nógvu fremmandu fiskiskip oyddu teir grunnar, sum føroyingar skuldu liva av.

Hesir fremmandu eru onglendingar og skotar; aðrir eru ikki nevndir, t.d. turkar; teir høvdu avgjørt verið nevndir, høvdu teir verið millum teir fremmandu; men teir tykjast ikki at vera komnir til Føroya enn. Í ringbókini frá 1615 eru tó eisini hollendingar nevndir: ensk og hollendsk skip lógu tá á Vestmanna, kanska fiskiskip og hvalaveiðiskip, men trúliga helst eisini loynihandilsskip; tey lógu eisini á Funningsfirði og í Hvannasundi. Eingin føroyskur myndugleiki rakk so langt – og allarminst til Suðuroyar, har loynihandilin altíð var mestur. Hesir fremmandu kunnu vera fiskimenn, loynihandilsmenn og sjórænarar í senn – í fyrstuni helst friðarligir fiskimenn – og tað tykist greitt, at tað er til tess at ræna tey ensku skipini, at sjórænararnir upprunaliga koma; í teimum fátæku Føroyum mundi so lítið vera at ræna – nóg illa seyður, tá ið hugsað verður um tey mongu og hørðu fellisárini, tá ið næstan hvør kleyv doyði. Vit fáa eisini at vita, at tað eru tvey ár, síðan hesir „fribyttar“ komu til landið; tað skuldi so havt verið í 1613; so neyvt ber til at minnast í tvey ár, og hetta er eitt alment skjal.⁶

Klagan frá føroyingum varð send skotakongji, sum legði málið fyri The Privy Council of Scotland. Ráðið stevndi saman umboðsmonnum fyri teir skotsku býirnar, sum høvdu skip, ið veiddu við Føroyar. Umboðsmenninir søgdu, at skotar fóru til Føroya av neyð, tí at hollendingar hvørt ár við 2000 skipum fiskaðu inn at einari míl úr Hetlandi og Orknøym. Kongur og Privy Council settu í 1618 skotskum fiskimonnum undir Føroyum bann fyri at at veiða innan fyri sýni av landi, av tí at hesin fiskiskapur „eftir fólkarættinum bert mátti rekast av íbúgvum Føroya og øðrum tegnum danska kongsins“ (Fulton 1911:175–176;⁷ Nolsøe 1963: 113–114).

⁶ Dagfesting: „Actum Thordzhaffnn vdj ferø denn 6 Augusti 1615. Eders kongl. Maytz: vnderdanigste vndersaatte paa ferø.“

⁷ Early in 1618 the King of Denmark complained to him [Jákup kong] that Scottish fishermen were in the habit of fishing „within the waters of Faeroe,“ ... and that the native fishermen had been so much injured by their encroachments that they were unable to pay their dues and

At ófriður hevur staðist av skotum og onglendingum kann lesast í tingbókunum, t.d. í 1618, tá ið tvær kvinnur í Tórshavn møta fyri rættinum, løgtinginum. Tær høvdu verið handfastar og rópt orð sum „skotske flag“, „skotske rylle“ og „flere andre onde navne,“ so sum „bådsmands hore“, eftir hvørji aðrari (Tingbókin 1618:81).

Lucas Debes skrivur, at tað var vanligt, at enskir fiskimenn á leiðini til fiskiskap í Íslandi lögdu inn í Føroyum og tóku føroyingar við at arbeiða um borð sum trælir og á heimleið settu teir aftur á land har, sum best bar til: „Således haver Færø udi lang tid tilforn været ligesom almindeligt rov for sådanne grumme ulves tænder“ (Debes 1673:230).

Sigast kann, at tá ið „bretar“ fullkomiliga vóru harrar á havleiðunum við Føroyar – heilt inn í klettin – so nógv, at føroyingar ikki sjálvir torðu at røkja sjógvin, og tá ið teir máttu hopa undan fyri fremmandum yvirgangi eisini uppi á landi, so kann ein niðurstøða vera, at Føroyar í veruleikanum vóru undir – um enn óformligum – bretaveldi í fyrria helmingi 17. aldar.

5. Orsakir til bretaveldi

Onglendingar høvdu havt fiskiskap í Norðsjónum og skotar á Orknoya- og Hetlandsleiðunum í langa tíð, áður enn teir komu í Norðuratlantshav. Hetta vóru góðar fiskileiðir, sum upprunaliga skip úr Hansa-støðunum høvdu troytt, til Hansa-veldið seinast í 1500-árunum misti vald sítt í Norðurlondum og í Onglandi.⁸ Men í grundini vóru teir longu fyri 1600 trokaðir út av sínum egnu leiðum av hollendingum, sum við um leið 2000 góðum og „tíðarhóskandi“ skipum („bussum“) lögdu seg á hesar bretska havleiðir, har serstakliga sildin hevði áhuga. Bretar stóðu seg ikki í kappingini um hesar havleiðir, men hopaðu undan norðureftir.⁹

taxes. Here was a complaint against Scottish fishermen like that which they so commonly made against the Dutch. The complaint was brought before the Privy Council of Scotland, who summoned the burghs concerned ... They admitted that for some years they had gone to the Faeroe Isles to fish, but they said that they had been „driven thereto upon necessity, and by the violence and oppression of the Hollanders, who came yearly with two thousand sail ... The Lords of the Council, however, held that the oppression committed by the Hollanders on them was no warrant for their suppressing the subjects of other princes, and that they ought not to have fished in the said waters without some license and oversight.“ A proclamation was thereupon issued by the king and Council forbidding Scottish fishermen „to fish within the sight of the land of the Isle of Faeroe, but to reserve the [fishings there] to the inhabitants of the said Isle, and to other“ subjects of the King of Denmark, „conform to the law of nations,“ under a penalty of confiscation of the ships, vessels, and goods of the persons offending.

⁸ Um hesar spurningar sí Dollinger (1964) og *Hansestæderne og Norden*.

⁹ Goodlad (1971:79–87), Nicolson (1984:53–55), Linklater (1984:180–182), Smith (1984:155–206), Donaldson (1958:44–72), Heaton (1948:258–260, 274–275), Hausssherr (1960:240–246).

Tað er í hesum sambandi, at fólkarætturin, „jus gentium“, og í hesum viðfangi spurningurin um rættin á havinum, kemur fram. Hollendingar vildu sjálvsagt hava „opið“ hav, tí teir áttu so lítið hav sjálvir, og hjálandahandilin hevði eisini týðning, meðan bretar vildu hava landhalgi til tess at verja fiskiáhugamál síni.¹⁰ Her varð so lögfrøðin spent fyri hvør sín politiska vogn. Hollendingurin Hugo Grotius kom við regluni um „Mare liberum“,¹¹ og onglendingurin John Selden svaraði aftur við grundgeving um „Mare clausum“. ¹² Her skal ikki gerast meira við hesar báðar grundreglur og fiskimarkssøguna sum heild;¹³ íslendingar munnu av royndum kenna hana best eftir at hava verið í ikki færri enn tíggju „torskastríðum“ (Björn Þorsteinsson 1976).

(Tað er ringt at sleppa undan eini samanbering her: Bretar flýddu av egnum havleiðum undan fremmandum fiskimonnum, sum lögdu seg á tær bretska fiskileiðirnar, so ikki var rúmd fyri teimum, ið hildu seg eiga hesi mið. Hetta er sama søga, sum vit kenna í Føroyum: Bretskir trolarar løgdu seg á miðini og oyddu grunnar og stovnar. Ikki var sørt fyri, at føroyingar upp at okkara døgum ræddust hesar framligu fremmandu – eins og tingbókin sigur í 1615. Hetta byrjaði júst um tað mundið, tá ið føroyingar eftir fáum, um leið 25, árum høvdu útvegað sær ein góðan fiskiskipaflota, meira enn eitt hundrað skip. Føroyingar lótu seg troka burtur; teir fóru av egnum leiðum vestur til Íslands og Grønlands strendur, seinni heilt vestur til Norðuramerika; nógvir fiskaðu frá landi, búgvandi í kroysum á Eysturlandinum og í Grønlandi í skúrum, settir á beran klett burtur í óbygðum. Hetta var, í grovum myndum, lagið kanska heilt fram til 1950-, 60- og 70-árin, tá ið føroyingar vórðu kroystir burtur av flestum fremmandum havleiðum).

6. Sjómarkspolitikkur

Við tað at hitt „bretska valdaðkið“ var eitt vald yvir havleiðum, ber illa til at viðgera evnið uttan heilt stutt at nema við sjómarkspolitikk í Norðuratlantshavi í tíðarskeiðinum.

Hitt gamla norska kravið um yvirvaldsrætt yvir „kongsins streymum“, sum danakongur hevði arvað (sum Noregs kongur eftir 1380), kundi ikki haldast uppi longur. Eftir miðaraldaruppfatan var Grønland áfast við Russland við einum stórum norðurboygdum landboga. Innast í hesi vík lógu hin óunnligi „Trøllabotnur“ og „Gandvík“. Norðasti partur av Atlantshavi var tí eitt norskt

¹⁰ Sbr. Nolsøe (1963:111). Hann nýtir orðið *landhalgi* fyri *sjóterritorium* og *fiskihalgi* fyri *fiskiterritorium*.

¹¹ Endurtikið eftir Fulton (1911:338–356).

¹² Sbr. Fulton (1911:11, 20, 254, 258 n., 315 n., 330, 389, 425, 456, 502, 504, 509 n., 543. (Sí aðrar kapitlar).

¹³ Um hana sí Colombos (1967), Fulton (1911), Ræstad (1912), Nolsøe (1963).

innhav, t.e. havið millum Noreg sjálvt og „skattlondini“ fyrri vestan. Fiski- og (serstakliga) hvalaveiðimenn¹⁴ høvdu prógvað, at hetta var ikki so. Hitt gamla norska kravið kundi tí ikki grundgevast longur.

Líkt er til, at longu fyrri 1600 hevur samband verið millum danskar og skotskar myndugleikar um skotskan fiskiskap við Føroyar. Tað tykist at liggja í orðunum í brævi, sum Jákup kongur VI av Skotlandi sendi Føroya løgmanni („præfectus“) hin 1. apríl 1591, skrivað á latíni. Brævið skuldi eisini vísast „custos“, sum helst man vera fútin. Hetta er týðiliga eitt fylgibræv, sum tveir skotskir skiparar skuldu hava við sær til Føroya at prógva fyrri løgmanni ella fúta, at danakongur, Kristian IV,¹⁵ og Jákup VI skotakongur (sum vóru svágrar) høvdu havt samband hvør við annan, og at danakongur hevði givið hesi loyvi.¹⁶ Føroyskir myndugleikar verða bidnir um at hava eftirlit við hesum monnum, men ikki krevja meira gjald av teimum, enn vanligt er. Hetta, at teir skulu gjalda fyrri at fiska, er í sjálvum sær ein viðurkenning av yvirvaldsrætti danakongs. Orðingin um gjaldið: „meira enn vanligt er (ella hevur verið)“, bendir á, at skotar høvdu veitt við Føroyar frammanundan. Tað merkir eisini, at fremmandir fiskimenn skuldu hava kongligt loyvi til tess at sleppa at veiða við Føroyar.

Hóast meginreglan tykist at hava verið, at enskir fiskimenn fóru til Íslands og skotskir til Føroya, so er eingin ivi um, at eisini onglendingar veiddu við Føroyar. Helst komu skotar tó fyrr. Í 1602 sendu føroyingar klagu til kongs, Kristians IV, um, at ensk skip í stórum tali vóru komin til Føroya. Henda klaga sæst at hava verið viðgjørd í samráðingum í Bremen millum danskar og enskar sendimenn.¹⁷

Samráðingar um hesi viðurskipti hildu fram til 1606. Ímeðan var Jákup kongur VI av Skotlandi í 1603 eisini vorðin kongur av Onglandi sum Jákup kongur I. Støðu síni sum skotakongur til nevndu mál kundi hann illa leypa frá; men tað tykist, sum høvdu onglendingar aðra støðu, og teir vóru tann sterkari parturin í kongsfelagsskapinum. Í 1618 var Jákup kongur ikki fúsur at ganga krøvum frá Kristiani IV um forboð fyrri bretska fiskiskapi við Føroyar á møti (Zachariasen

¹⁴ Um hvalaveiði í Norðuratlantshavi sí Risting (1922), Aagaard (1933), Dalgaard (1962), Trausti Einarsson (1987).

¹⁵ Kristian IV arvaði krúnuna eftir faðir sín Fríðrik II í 1588, bert 11 ára gamal; til hann gjørdist myndugur í 1596, stýrði ríkisráðið, við kanslaranum Niels Kaas á odda, ríkinum.

¹⁶ Langebeks Diplomatarium. Her endurgivið eftir Zachariasen (1959:129–131).

¹⁷ Ríkisskjalasavnið, Keypmannahavn: Forhandlingerne i Bremen 1602. Her endurgivið eftir Zachariasen (1959:132). Donsku sendimenninir gjørdur vart við,

hvor meget disse pågæende sejlads og fiskeriet er forbundet med krænkelser af den danske konge og skade for indbyggerne. At de [englænderne] har forøvet dette indeværende og foregående år omkring øen Færø med en stor mængde skibe, vil de [engelske udsendinge] kunne overbevises om ved sikre vidnesbyrd, vi har til rådighed, idet undersåtterne [færinger] i højeste grad beklager sig og efter at have lidt mange tab ved denne slags sejlads har sendt bønsskrivelse til kongelig majestæt.

Brævið frá føroyingum er helst ikki varðveitt.

1959:133, Ræstad 1912:211–212). Frammanfyri er nevnt, at skotakongur hevði sett tegnum sínum forboð fyri at veiða nærri Føroyum enn „sýni av landi“ (sí notu 7 og Ræstad 1912:180–194). Henda bretska viðurkenning fekk týdning eini 200 ár fram í tíðina – fyri Føroyar og Ísland (Nolsøe 1963:114).

Í 1603 hevði Kristian IV boðað skotakongi frá, at enskir fiskimenn kundu fiska inn at 8 fjórðingum (tveimum donskum mílum) úr Íslandi, men skuldu halda seg burtur frá norsku strondini og Føroyum (Ræstad 1912:211).

Í einum hvalaveiðiloyvisbrævi frá 1631 setti Kristian IV fiskimarkið fyri enskar fiskimenn við Ísland til 16 fjórðingar. Hetta kann takast sum verandi í samsvari við skotsku viðurkenningina frá 1618, tí hetta mark var tað sama sum landsýnisreglan. Hon var skrivað í loyvisbrøv til hvalaveiðimenn og í „instruksir“ hjá orlogsskipum. 16-fjórðinga fiskimarkið varð verandi reglan til um miðja 19. øld. Og hon var tann rættarlaga verjan móti Bretum á havleiðum í Norðuratlantshavi undir donskum yvirvaldsrætti.

Um miðja 18. øld fóru Norðurlond at rokna sjómarkið til 4 fjórðingar (1 míl), og nakað seinni til 3 fjórðingar.¹⁸ Hetta er sambært teirri sonevndu (hollendsku) „kanónskotslæruni“, t.e. at eftir altjóðarætti skuldi sjómarkið vera so langt úti, sum kanón (goturstykki) bar av landi (Ræstad 1912:287–292, Nolsøe 1963:115). Henda „læra“ hevði tó einki við eldri reglur um 4- ella 3-fjórðinga mark at gera.

7. Frá politikki til rætt

Við hesum er komið fram til ta tíð, tá ið tingbøkurnar taka við. Sum víst hevur verið á, hildu tvíliðaðar politiskar millumtjóðaaftalur ikki longur. Spurningurin var um at nýta vald ella rætt. Í tíðini eftir kann sigast, at bæði amboð vórðu nýtt. Men sum frá leið, var vald ikki góðtikið; í staðin komu fleirtjóðaaftalur, sum skapaðu altjóðarætt á høvunum, í fyrstani tó bert bindandi fyri teir undirskrivandi partarnar – seinni meira sum alment galdandi altjóðareglur um havrætt. Hetta stóra altjóðalóggávuverk um havrætt varð tó ikki liðugt fyrr enn við teimum stóru havrættarráðstevnum, sum í navni Sameindu Tjóða vórðu hildnar í 1950-, 60- og 1970-árunum. Sögan um rættin á høvunum hevur týdning fyri tað evni, ið viðgjørt verður her, hóast tað í fyrstu atløgu kann tykjast eitt sindur periferiskt. Í tí føroyska døminum er tað alla tíðina Bretland, sum er hin parturin.

Tá ið komið var inn í 1800-árin, varð hitt gamla 16-fjórðingamarkið ikki virt longur, og tað økta millumtjóðasamskiptið gjørdi neyvari reglur neyðugar.

Í 1812 boðaði Fríðrikur VI frá, at 4-fjórðinga sjómark var galdandi fyri Ísland. Hetta varð kunngjørt stjórnunum í Bretlandi og Fraklandi í 1859. Í 1865 var hetta broytt til 3 fjórðingar (Nolsøe 1963:116–117). Henda regla varð staðfest við tí sonevnda „Norðsjóvarfiskisáttmálanum“ frá 6. mai 1882, sum tey flestu norður-

¹⁸ Um 3-fjórðinga landhagi í søguligum samanhangi sí Wilder (1992:681–746).

vestureuropeisku londini skrivaðu undir. Tað er um hetta mundið, at trolfiskiskapur av álvara byrjaði í Norðsjónum við dampskipum.

8. Hetlendingar

Samband føroyinga við hetlendingar gongur helst aftur til ta elstu norrønu búsetingartíðina. Frá miðöld eru fleiri heimildir um hetta sambandið.¹⁹

Fiskiskapur hetlendinga við Føroyar byrjaði ikki fyrr enn um 1830. Tá høvdu fremmandir fiskimenn ovveitt Hetlandsgrunnarnar. Hetlendingar máttu tí burtur frá sær sjálvum at leita sær fiskileiðir – eins og onglendingar og skotar fyrr og føroyingar seinni.

Hetlendingar vóru sjálvir ikki áhugaðir í sildarfiskiskapinum við egna land sítt; teir høvdu ongantíð sjálvir fingið móguleikan. „Home grounds“ høvdu aðrir tikið. Teir vóru við undirlutan í kappingini.

Sum nevnt komu hetlendingar á Føroyaleiðina tíðliga í 1830-árunum, tá ið stórkeypmaðurin í Lerwick, Mr Hay, sendi fleiri skip til Føroyagrunnarnar (Nicolson (1982:59–84), sí notu 9). Henda roynd eydnaðist ikki væl og varð ikki uppافتurtikin fyrr enn í 1840-árunum. Men longu fyri tað høvdu hetlendingar fingið føroyingar og danskar embætismenn í Føroyum at hugsa um móguleikar føroyinga at gerast fiskimenn (og ikki bara útróððarmenn, sum teir altíð høvdu verið). Tí gjørdi hin danski amtmaðurin í Føroyum, Christian Ployen, saman við trimum føroyingum ferð til Hetlands at kanna fiskivinnu har og gera samanberingar við eitt land (Føroyar), sum líktist so nógv Hetlandi. Úrslitið av ferðini var bæði vón og vónbrot (Ployen 1840). Vónbrotið serstakliga, tá ið hann skrivur (Ployen 1840:41):

Medens jeg var paa Shetland indkom der tvende gange en Slup til Scalloway. Den var fra London – og solgte sine fisk raa til Hr. Hay & Ogilvy;. som alle vare fiskede i kortere Tid end en Maaned, i nærheden af Suderøen, sydvest for Færøerne. Dens besætning var komne fra London for paa vore Banker at fiske, medens vi sidde rolig med Hænderne i Skjødets, og kun beklage at vi Intet fiske.

Hetlendingar veiddu torsk við seksæringum, bæði fyri og eftir at skipini komu – tað sum teir kalla Haaf-fisheries: havfiskiskapur – langt úr landi.

Til 1849 tykist eingin hetlendskur fiskiskapur hava verið við Føroyar. Árinum ímeðan vóru tó hetlendsk skip á Grønlandsmiðum – í Davissundinum og í Diskovíkini og fram við strond Vesturgrønlands yvirhøvur. Tað var ikki fyrr enn í 1850-árunum, at hetlendskur fiskiskapur byrjaði við Ísland og aftur við Føroyar og

¹⁹ Sbr. Seyðabrævið frá 1298, Erlendur biskupur og Sjúrdur løgmaður í Hetlandi høvdu latið seta saman, og brøvini um skiftið av Húsavíkar góðsi frá um leið 1400 (Diplomatarium Færoense, s. 4–22, 36–48).

varð verandi ein týðandi táttur í fiskivinnusögu Hetlands fram til aldaskiftið. Fiskiskapurin við Grønland var helst úrslit av teimum royndum, sum skotskir hvalaveiðumenn við hetlenskari manning høvdu vunnið sær við Grønland. Men hetta vóru havleiðir, sum danakongur roknaði sum sínar „streymar“ (Ræstad 1912) – og í danskari altjóðarættarlitari hugsan høvdu enskir ella skotskir tegnar eingi rættindi á teimum leiðum. Men ið hvussu er gjørdust hetlendingar kunnugir við nýggjar fiskileiðir fyri norðan. Fiskaloysi á Hetlandsleiðum er helst ein partur av hesi frágreiðing. Útgerðarmenn, sum vóru vorðnir ríkir av sildarfiskiskapinum, høvdu ráð at senda stór og góð skip so langt sum í Norðurhøv. Eftir 1850 troyttu hetlendingar serstakliga Føroyagrunnarnar (byrjaðu altíð fiskiskap har um várið), meðan teir gjørdu seinasta túrin við Ísland. Teir veiddu eisini við Rockall, tá ið lítið fekt við Føroyar. Meginpartin av veiðini fingur teir á Føroya Banka. Hagtøl sýna, at veiðin hjá skipum, sum veiddu við Føroyar, Ísland og Rockall altíð var væl størri enn hjá teimum, ið fiskaðu á heimaleiðum. Longu í 1821 veiddu 24 hetlenskar sluppir („smacks“) við Føroyar; í 1829 80; í 1857 17; í 1859 30 (umframt 23 enskar).

Men heilt aðrir faktorar ávirkaðu ta hetlensku samfelagsgongdina (ta sosialu og ta demografisku) enn ta føroysku, hóast tað, sum var líkt, annars skuldi havt allar møguleikar fyri at kunna vera størri. Men alt var beint øvugt, bæði í vinnulívi og fólkkatali – tvey samfelagslig fyrbrigdi, sum máttu hava samband hvørt við annað.

Í 1747 var fólkkatalið í Hetlandi um leið 17.000 (um 4.000 í Føroyum). Um 1800 vóru 21.000 í Hetlandi (5.000 í Føroyum); í 1860 vóru 40.000 hetlendingar (og 9.000 føroyingar); í 1900 var fólkkatalið í Hetlandi minkað niður í 27.000 (og í Føroyum vaksið til góð 13.000). Fólkaflýtingin, sum var so eyðkend fyri t.d. Ísland²⁰ og Hetland (t.d. fluttu 4.640 fólk úr Hetlandi í seinasta fjórðingi 19. aldar; íslendingar fluttu til Amerika, hetlendingar eisini til aðrar partar av bretska heimsveldinum), var eitt so at siga ókent fyrbrigdi í Føroyum, har hetta tíðarskeið júst er tann stóra framgongdartíðin á øllum økjum. Í tíðarskeiðinum 1840–1910 fluttu bara 600 fólk úr Føroyum, tey allarflestu til Danmarkar, bert nøkur fá til Amerika (Patursson 1942:3–4, 26). Eitt prógv og dømi um hetta er tað vaksandi skipatalið: føroyingar keyptu fyrsta havskip sítt í 1872 – í 1906 áttu teir ein góðan og rættuliga nýggjan flota við 128 skipum. Fleiri enn 1.000 føroyingar vóru tá sluppmenn, og tá ið hugsað verður um avvarðandi teirra, fleirfaldast talið á teimum, sum livdu beinleiðis og óbeinleiðis av fiskivinnu, eisini við fiskavirking upp á landi. (Henda ójavna gongd í Hetlandi og í Føroyum helt fram, soleiðis, at fólkkatalið í Hetlandi í 1971 var 17.500, í Føroyum um 44.000).

²⁰ Jónfús Kristinsson (1983), Heimir Þorleifsson (1983:74–77), Bragi Guðmundsson & Gunnar Karlsson (1986:63–67). Roknað verður við, at um 15.000 íslendingar fluttu til Vesturheimsins tíðarskeiðið 1870–1914; í 1880- og fyrst í 1890-árunum minkaði fólkkatalið (1880: 72.445; 1890: 70.927; 1900: 78.470).

Hetta stóra blóðlát mátti síggjast aftur í vinnulívinum, tí tað var altíð fólk í bestu árum, sum flutti. Hartil gjørdist tað í 1800-árunum siður í Hetlandi, at ungir menn fóru í bretska herflotatænastu, og teir komu vanliga ikki heimaftur.

Afturgongdin gekk skjótt: Í 1864 fiskaðu 107 sluppir frá Hetlandi. Frá um 1880 fóru teir at selja skipini; í 1896 vóru 24 eftir, í 1899 7. Í 1908 var bert ein eftir; teir máttu fáa sær skipara og manning í Føroyum. Sama ár varð henda seinasta hetlenska sluppin, William Martin, seld – til Føroya. Tá var eingin havfiskiskapur eftir í Hetlandi, meðan tað føroyska fiskimannasamfelagið blómaði sum aldri áður (Debes 1982:100–110, 328–334).

Munurin er helst at finna í tí at vera á bretska valdaøki ella uttanfyri. At vera á danska valdaøki var ikki so vandamikið hjá føroyingum, av tí at danir vóru so langt burtur, og tí at danir, sum búsettust í oyggjunum vóru so fáir. Sum nevnt er áður, og sum vendast skal aftur til í stuttum, hevði hitt almenna Bretland ongantíð áhuga í beinleiðis at taka londini fyrir norðan (Føroyar og Ísland), heldur ikki tá ið hesi lond vóru innan teirra „sphere of influence“ – hvørki í Napoleons-tíðini ella í fyrri og seinna heimsbardaga (sbr Anna Agnarsdóttir 1989:275–283; 1991). Men búskaparligu áhugamálini, t.e. fiskiskapin á hesum leiðum, vardu teir heilt fram í 1970-árin. Tí komu tey nýggju torskastíðini (um hetta sí Jón P. Þór 1992). Kanska vóru Føroyar tá – og eru møguliga enn – „potentielt“ bretskt valdaøki.

Fiskiskapur hetlendinga við Føroyar fekk ið hvussu er ta ávirkan á verkligu siðmenning føroyinga, at teir lærdu at sigla við skipum, hóast altíð nakrir høvdu lært hetta á fremmandum skipum. At fiska frá skipi hevði fáur lært áður.

9. Nýggj bretsk innrás

Ensk og skotsk fiskiveiði við Føroyar hevði verið sera lítil í nærum 200 ár, til teir komu aftur í 1890-árunum. Eftir fáum árum hevði „allur hesin trolarafloti“ „allar várar vinnuvegir brotið. Tað, teir hava sjabbað hvønn krabba, føra heim til Bretlands til abba“.²¹

Soleiðis kvað eitt av tjóðskaparskaldum føroyinga, sum sjálvur var fiskimaður/útróðrarmaður. Bretar vóru komnir – og eins og í 1600-árunum var eingin fiskur eftir til føroyingar sjálvar.

Hetta er ein søga fyrir seg, sum vardi frá aldaskiftinum fram at seinna heimsbardaga (burtursæð frá krígsárunum 1914–1918) og helt fram eftir hann. Bretar lögdu seg á grunnarnar og miðini, og føroyingar viku undan til fremmandar strendur – eitt gamalt mynstur, sum var vovið umaftur.

Tey seinastu árin av 19. øld var hend ein kollvelting í bretska fiskiskapi: snøris- og línuveiði var vorðin ov gomul og „ótíðarhóskandi“: trolarar („bumm-

²¹ Trolaratátturin eftir Jógván Dánjalsson (1926).

trolarar“) vóru hentari fiskiskip; teir finga nóg meiri fyri, og botnurin á miðunum broyttist. Hugsan føroyinga um hesa nýggju støðu tykist at líkjast teirri í tingbókini í 1615. Hetta var eitt „imperialistiskt“ tíðarskeið eins og 1600-árin. Men tjóðskaparrørslan í Føroyum fekk føroyingar frá at geva seg undan. Nú ikki bert klagaðu teir – nú mótmæltu teir. Nóg skrivning var í teimum føroysku bløðunum um „tann bretska vandan“, sum var uppfataður ikki bara at vera búskaparligur, men eisini mentanarligur og stjórnarligur; danir høvdu føroyingar vant seg við gjøgnum øldirnar, og teir høvdu ongantíð verið nakar „vandi“.

Takast kunnu fram dømi um, at føroyingar vóru aftur á „bretskum valdaði“, ið hvussu er tað, teir skuldu liva av – havið.

Henda afturkoma breta, eftir at teir stórt sæð høvdu hildið seg burtur av føroyskum havleiðum, kom sum ein hvøkkur á føroyingar og kendist sum ein sonn innrás, og mótmæltan var ein partur av tjóðskaparstríðnum bæði fyri og eftir aldaskiftið. Føroyskir studentar í Keypmannahavn finga sjálvan Georg Brandes í 1905 at skriva drúgvur greinir í danska blaðnum *Politiken* (21/7 og 22/7 1905) við yvirskriftini „Den engelske Fare“ til tess at vekja áhuga millum danir fyri spurninginum, ella heldur at gera teir ræddar fyri at missa Føroyar, um teir einki gjørdur til tess at skapa fyrirteytir fyri framburði í Føroyum, ikki minst mentanarligum, og í tí sambandi serstakliga at viðurkenna móðurmálsins rætt. Fundir vórðu hildnir í Tórshavn um ta bretska hóttanina.²²

Bretar vóru byrjaðir við línufiskiskapi við Føroyar í 1880-árunum. Tað var um summarið 1898, at teir bretska trolararnir komu, og teir komu í hópatali. Í august 1898 vóru 40 bretska trolarar at síggja millum Mykines og Mýling (Føringatíðindi 4. august 1898). Skrivað verður, at hesin stóri trolaraflotin var komin til Føroya, tí dansk verjuskip (serliga herskipið Heimdal) vóru farin at taka trolarar, sum veiddu ólógliga við Ísland, og teir finga stórar bøtur.

Longu sama summarið skriva *Føroyingattíðindi* við Rasmusi Effersøe sum blaðstjóra m.a. (skrivað við „broytingar“-stavsetningini) (Føringatíðindi 4. august 1898):

Eingilskir trawlarir tirpast nú saman og sópa okkara bestu fiskileiðir, so at einki bragdar ettir, og teir sópa torrabotnin ... og søgur koma frá imsum ættum um teirra ivirvold og ránsmanntatburð. Teir trawla midlum Fugloyanna og Viðoyanna og eystantil tætt við Svínøyalandið; teir trawla fyri eygunum á skansavaktini í álinum og úti við Eystnes; teir trawla firi kvønnsmannteygum í sundalagnum og sunnanfiri Eiði. Eingin fjørður er so streymharður edla hevur so óslættan botn, at teir ikki fara fram við sínum nótum [trolum]. Ein Tjørnuvíksbátur hevði sett línu á hísuleiðini vestanfiri Saksin, hana sópaði ein trawleri upp í nót sína ... Harmuligt er, at útlendingar ... óttaleysir kunnu halda fram við sínari rovdriфт og harvið føra víska neyð og armóð omanivir meginpartin av Førja

²² Um „Den engelske Fare“ sí kapitull við sama heiti í Debes (1982:269–274, 375 [heimildatílvísingar]).

fólki, sum tí verri hevur „kjadlin í sjónum“. Harmuligari er tó tað, at Føringar, sum fara við Eingilskmonnum sigast at vera fremstir til at vísa teim tær bestu fiskileiðirnar, og at tað skal henda seg, at búsitandi Føringar geva seg í vinarlag við „trawlarir“, sum eru so „blíðir“ at tveita teimum fisk, sum teir ikki skoyta um sjálvir.

Málið var so álvarsamt, at tað varð tikið upp á løgtingi. Eitt løgtingsnevndarálit var longu hetta fyrsta trolaraár breta við Føroyar greitt í sínum máli – m.a. (Lagtingstidende, Betænkning V, 1898):

Skibene går aldeles rationelt til værks. Et antal af en halv snes skibe lægger sig i rad ikke fjernere, end at redskaberne ikke kommer i kollision med hinanden, hvorefter trawlingen sker i samme retning for dem alle. Garnet [optager] alt, hvad der findes på dets vej, ligesom den største helleflynder til den mindste fiskeyngel. Den yngel, som garnet ikke fanger, bliver knust af trawlbommen eller ødelagt ved at presses ind mellem den i garnet værende fisk. Det tegnede i forsommeren til en god fangst af kuller i farvandet ved den nordlige del af øerne; men den er totalt mislykket som følge af trawlernes virksomhed. Der er al mulig grund til at antage, at dette vil være føleligt i de pågældende bygder; thi kullerne have hidtil ved at tørres og opbevares til vinteren udgjort den overvejende del af føden. For dampskibenes dristighed har i sommer ingen grænse været; de arbejder tæt ved land og inde på fjordene, således i sundet mellem Strømø og Østerø. Rundt omkring fra kommer da også nu klager i høje toner over de fremmedes fiskeri, og det er heller ikke uden ængelse, at man kan se fremtiden imøde. Sommerfiskeriet er mislykket. Forråds-kamrene ere tomme, og vinteren står truende for døren med udsigt til samme fiskemangel som i sommer. Også vårfiskeriet, som skal give indkøb til handelen, må befrygtes ødelagt for kommende år.

Við hesum gjørdist fiskimarksspurningurin – sum til 1978 altíð var ein spurningur millum útlendingar og danir – ein føroyskur spurningur meira enn fyrr, tí sjálvt lívsgrundarlag føroyinga var hótt.

So sigur ein rættarlærdur (Nolsøe 1963:118):

„Norðsjóvarsáttmálin“ frá 1882 [sum Bretland, Týskland, Belgia, Holland og Danmark gjørdur sínámillum um 3-fjórðinga fiskimark] var ikki galdandi fyri Føroyar. Men við sáttmála frá 24. juni 1901 millum Stóra Bretlands og Danmarkar varð 3 fjórðinga fiskimarkið avrátt at galda við Ísland og Føroyar, ið eins og áður fylgdust í hesum máli.

Eftir ta stóru trolarakomuna gjørdust trolararnir ikki bara ein stjórnarligur, men eisini aftur ein altjóðaspurningur, eins og longu hevði verið um ár 1600, sum víst á frammanfyri. Føroyingar kundu fyri ein part loysa vandamálið við sjálvir at fara við teimum bretska skipunum. Nógvir føroyingar vóru á hesum trolarum sum flekjarar og vístu teimum á mið og plinkar.

Í 1901 gjørdist Jóannes Patursson, bóndi í Kirkjubø, fólkatingsmaður fyri Føroyar. Eitt hitt fyrsta málið, hann reisti á danatingi, var fiskimarksspurningurin, nú bretar vóru um at taka lívsgrundarlagið undan føroyingum. Hjálparmaður

hansara var lögfrøðingurin Christian Bærentsen, sum í 1897 varð amtmaður í Føroyum (til 1911, einasti føroyingur, sum nakrantíð var amtmaður í Føroyum).

Christian Bærentsen sendi í hesum trongu tíðum boð til dansku stjórnina um at fáa verju móti bretunum. Teir komu í januar mánaði 1901 við kanónbátinum Guldborgsund – við tveimum kanónum umborð og 46 monnum. Teir spardu seg ikki og tóku nógvar bretskar trolarar, sum vórðu sigldir til Havnar og fingi stóra sekt.

Útróðrarveiði føroyinga datt niður í einki eftir hesa vitjan; grunnarnir vórðu sópaðir, og tað var ikki sørt, at føroyingar eins og í 1600-árunum ræddust hesar fremmandu. Lítið var eftir til føroyskar útróðrarmenn. Hetta var skilið fram til fyrra heimskríggj, tá ið eingin bretskur trolarafiskiskapur var við Føroyar.

Krígsárini vóru Føroyar hernaðarliga á brets-kum valdaðki. Talan var ikki um herseting, men allur vøruflutningur úr Bretlandi, Íslandi og Amerika var undir brets-kum hernaðarligum eftirliti. Royndir føroyinga at fáa meira regluliga skipað handilssamband við Bretland fingi ógvisligar avleiðingar fyri dansk-føroysk politisk viðurskipti.²³

Teir komu aftur eftir kríggjð, og árin millum kríggini vóru teir fleiri enn 200 í tali hvørt ár. Føroyingar høvdu ongan sjálvstøðugan fiskimarkspolitikk, men royndu so frægt, teir kundu, at styðja tann fasta og miðvísa íslenska politikkin á hesum øki. Í hvussu er strongdu føroyskir fiskimenn á. Samsvar var ikki altíð millum danskan uttanríkis- og handilspolitikk móttvegis Bretlandi og ynski føroyinga (Patursson 1961:225–254).

10. Eftirskrift

Í apríl 1940 gjørdust Føroyar aftur ein partur av bretaveldi. Hetta var av neyð, sum kom av ytri umstøðum. Men føroyingar vildu ikki undir treytaleyst bretaveldi. Ein meiriluti á Føroya Løgtingi treytaði sær, at hetta var ein fyribils herseting, so leingi sum kríggjð leikaði á, og Danmark var hersett; eftir kríggjð, sum fáur kundi skoða tá, skuldu Føroyar koma aftur undir Danmarkar ríki. Ein stórir minniluti vísti á, at av tí at Danmark var ikki ført at útínna yvirvaldsrætt sín yvir Føroyum, mátti avleiðingin eftir fólkarættinum og natúrrættinum vera, at alt vald yvir oyggjunum nú var komið aftur til Føroya fólk, umboðað av løgtinginum.

Støða Føroya Løgtings var púra greið, tá ið tað hin 13. apríl 1940 gjørdi hesa samtykt, einmælt (Løgtingstíðindi 1945, Arge 1985:45–56):

Føroya Løgting fekk í gjár boð um, at Ongland ætlar at seta hermenn á land at verja landið. Hetta hendir uttan áheitan føroyinga. Tað er støða tingsins at halda Føroyar uttan fyri bardagan og ósemjuna landanna millum. Tingið tekur fyrivarni viðvíkjandi sínum

²³ Um hesi viðurskipti sí Debes (1982:382–385 við keldutilvísingum).

rættindum og mótmælir, at annað, um enn vinarliga sinnað ríki, setir hermenn á land her, men troðkandi umstøður valda, at einki býti er at gera.

Føroya Løgting, sum ígjøgnum øldir og undir skiftandi viðurskiftum hevur umboðað Føroyar, undir heimild teirra skrivaðu og óskrivaðu lóga, roknar við og ynskir, at einki verður broytt Føroyum viðvíkjandi uttan samráðing við tingið.

Út frá hesari støðu vórðu Føroyar í 1945 latnar Danmark aftur. Fyrivarnið frá 1940 var tikið í álvara, og bretar sýndu heldur ikki hesaferð áhuga í at eiga Føroyar. Men eins og í øðrum øldum liggur landið soleiðis fyri, at halda bretar tað vera neyðugt at taka ella herseta landið av trygdarorsøkum av onkrum slag, so eru teir altíð førir fyri tí. Bara einaferð hevur hetta verið hildið at vera neyðugt. Í dag hevur hesin spurningur neyvan nakran áhuga – allarhægst akademiskan.

Í kreppuni í 1950-árunum gjørdust føroyingar í stóran mun fremmandaarbeiddarar á útlandskum fiskiflotum, norskum og enskum, men fyrst og fremst á íslenskum skipum. Í 1957, tá ið talið var í hæddini, vóru um 1.400 føroyingar mynstraðir við íslenskum skipum (Patursson 1979:335–346). Teir fóru undan bretum, sum troyttu Føroyaleiðirnar.

Í dag eru føroyingar aftur í stríði sum tjóð móti bretaveldi. Nú snýr alt hetta seg ikki longur bara um gomul fiskirættindi við Rockall, henda karga klett, sum enn rísar upp úr havi, og har føroyingar kanska vóru fyrstir at fiska og fyrstir upp á land (Arge 1982). Nú hevur eisini tað, sum undir botni er, áhuga – kanska størsta áhugan, nú hitt livandi tilfeingið er farið at ganga undan. Danir hava um hendur uttanríkispolitikk ríkisins, og føroyingar eru við sum hjásitandi – tó meira og meira sjálvstøðugir. Men tað eru føroyingar og bretar, sum beinleiðis eru áhugapartar í málinum – danir meira formliga. Tað er greitt, at ein sovordin støða kann fáa stjórnarligar avleiðingar – men um hon fær avleiðingar, og hvussu tær móguliga verða háttaðar, kann eingin søgufrøðingur gera av, tí søgufrøðingar sita við fortíðini, ikki við framtíðini.

So enn eru Føroyar á bretska áhugaøki, hóast tíðir eru broyttar.

Ella kanska eru bretar á føroyska valdaøki?

SUMMARY

Geographically the Faroe Islands are part of that area of the North Atlantic where small countries and nations, in modern times, have lived at the mercy of political powers. In this article an effort has been made, in broad historical outline, to give a picture of the historical relations between the Faroe Islands and Great Britain (Scotland and England). It has also been found necessary to include the relations between the Faroese and their kinsmen the Shetlanders.

As a commonplace it must be stated that connections between the Faroe Islands and the British Isles date back to the earliest settlement in the islands; this fact is sufficiently proved by written and archaeological evidence. The paucity of written sources on Faroese medieval history makes historical knowledge of the relations with Britain vague and uncertain. However,

Icelandic sources make it clear that Englishmen made unpleasant visits to the Faroe Islands early in the 15th century in the period which in Icelandic history is known as 'The English Age'.

At the end of the 16th century the Faroese experienced Scottish pirates, and in the beginning of the 17th century the records of the Faroese parliament, the 'Lawthing', report of Scottish and English vessels in Faroese waters, operating both as fishing vessels and pirates – to such an extent that the Faroese complain to the king of Denmark that the basis of their livelihood is threatened by foreigners. Diplomatic negotiations on these problems were instrumented, on a royal level, between Danish and Scottish-English authorities. The British themselves had been forced to seek new waters for their fisheries as their own traditional fishing territories, especially the Shetland waters, had been invaded by the Dutch.

After the second half of the 17th century only few British fishermen and whalers seem to have visited the islands.

During the Napoleonic Wars, when Denmark was an ally of France, the Faroe Islands were within the sphere of British interest. Twice British privateers robbed all movable property on the islands. But in spite of private business interests the British government was not interested in the annexation of the Faroe Islands (and Iceland). So, by the Treaty of Kiel in 1814 the islands were restored as a dependency of the Danish crown.

From about 1830 Shetlanders began fishing on Faroese grounds. Old historical relations were reconnected, and the Shetlanders became the teachers of Faroese fishermen when they entered upon their new way of existence as smack-fishermen. It is interesting to note that in 1908, as the Faroese were experiencing the very height of their new economic and social development based on a fishing fleet of 130 smacks (having bought the first one in 1872), the Shetlanders sold their last smack – to the Faroe Islands. Another dissimilarity in the history of Shetland (as well as Iceland and the Scandinavian countries at large) is that the Faroe Islands saw no emigration in the last years of the century. In Faroese history this is also the time of the rise of Faroese nationalism, concentrated on the right to use the Faroese language in public life, and, out of this new nationalist sentiment, the beginning of the Faroese self-government movement.

In the late 1890s Faroese waters were invaded by a veritable armada of British trawlers, a means of production more modern than the Faroese fleet of smacks. As with the British in the 17th century, the Faroese were forced to leave their own fishing grounds and concentrate on Icelandic and later Greenlandic waters, also from landed stations.

During the years of the First World War British fisheries on Faroese banks came to nothing, giving a new boom to Faroese fishing from open boats. After the war they came back, producing the same effect as before. The Faroese again fled beyond the circle.

At the outbreak of the Second World War the Faroe Islands were, once again, within the British political and military sphere of influence. In April 1940 they were occupied by British forces. The Faroese made only a formal protest against this "friendly occupation", at the end of which they were, undramatically, restored to Denmark. In the late 1950s and 1960s there were disagreements between the Faroe Islands, constitutionally and according to international law represented by Denmark, and the United Kingdom on the question of the fishing limit, a political question in which Faroese and Danish interests were not always identical. Today subsoil interests in the Rockall area have made divisions in Faroese-British relations. In reality, Faroese fishermen were the first to begin fishing the Rockall grounds and also the first to enter that rock which the British much later proclaimed to be their property with no historical reference to international law; also questions of geology are involved.

Perhaps the present situation is that it is the British who are now intruders in Faroese spheres of interest?

Innreið nútímaþjóðfélags á Íslandi

Í flestum þeim þjóðfélögum sem í dag teljast nútímaleg urðu mikil umskipti á þjóðfélagsháttum og mannlífi á síðustu öld og á fyrri hluta þessarar aldar. Þjóðfélagsfræðingar hafa lýst þeim breytingum á nokkuð ólíka vegu því vitaskuld var mynstur breytinganna að einhverju leyti háð aðstæðum á hverjum stað. Þó kemur í ljós þegar rannsóknir á slíkum breytingum eru bornar saman að í kjölfar iðnvæðingar hefur yfirleitt fylgt nokkuð reglubundin þjóðfélagsþróun. Breytingar á þjóðfélagsskipan og félagslífi hafa í meginráttum verið með svipuðu sniði þannig að hægt er að tala um ættarmót á félagsgerð nútímaþjóðfélaga (Kerr o.fl. 1960, Kumar 1978 og 1988, Etzione-Halevy 1981, Berger 1987 og Stefán Ólafsson 1993b).

Með hæfilegum einföldunum má lýsa breytingunum á eftirfarandi hátt. Nýir framleiðsluhættir komu til sögunnar samhliða þeim er ríkjandi höfðu verið um aldir, þ.e. landinu, búpeningi og vinnuafli. Mest munaði um nýja tækni og vélar, nýjar orkulindir, aukna menntun og fjármagn, og breytt skipulag atvinnulífs og stjórnmála. Landbúnaðurinn vék smám saman úr því hlutverki að vera helsti vettvangur framfærslu fyrir allan þorra almennings með því að iðnaður óx fram til aukinna umsvifa. Í kjölfar aukinnar iðnframleiðslu fylgdu síðan aukin viðskipti og vaxandi eftirspurn eftir þjónustu alls konar. Iðnaður, viðskipti og þjónusta veittu því æ fleiri einstaklingum atvinnu í hinu nýja þjóðfélagi, iðnaðurinn fyrst en verslun og þjónusta síðar. Þessum breyttu atvinnuháttum fylgdu síðan breytt markmið framleiðslunnar þannig að sjálfsþurftarbúskapur vék fyrir markaðsframleiðslu, þ.e. framleiðslu fyrir sölu á markaði. Markaðurinn fór síðan stækkanði með bættum og skjótvirkari samgöngum og boðmiðlun. Í fyrstu voru markaðir yfirleitt svæðisbundnir en nú á dögum er allur heimurinn orðinn að einu markaðssvæði sem að miklu leyti er öllum opið.

Iðnvæðingunni fylgdi veruleg aukning á framleiðslu, hagvöxturinn, sem gerði þjóðum auðvitað mögulegt að bæta lífskjör sín. Enda benda rannsóknir til þess að samhliða aukinni framleiðslu og vexti þjóðartekna hafi kaupmáttur launa hjá verkafólki yfirleitt aukist (Berger 1987). Almenníngur fékk þar með aukna möguleika á að afla sér meiri efnalegra lífsgæða, oft á tíðum langt umfram brýnustu þarfir til lífsviðurværis.

Með bættum lífskjörum jókst fólksfjölgun svo um munaði. Það kom að mestu leyti til á þann hátt að dauðsföllum fækkaði samhliða því að fæðingartíðnin hélst

svipuð. Í gamla landbúnaðarþjóðfélaginu fór saman tiltölulega mikil tíðni fæðinga og dauðsfalla. Þegar lífskjör versnuðu umtalsvert gat orðið mannfellir ef stór hluti almennings bjó við svo nauman kost að lítið mætti útaf bregða án þess að grundvelli lífsbjargarinnar væri raskað. Tölur um fólksfjöldaþróun frá fyrri tímum eru að þessu leyti þokkalegar vísbendingar um þróun lífskjara og þjóðarframleiðslu (Maddison 1982). Iðnvæðingin skapaði sumsé fleiri einstaklingum möguleika á að komast til þroska og lífa lengur en áður hafði verið.

Nýju atvinnugreinarnar – iðnaðurinn, verslunin og þjónustan – þrífust einkum í borgum og bæjum, og fylgdi umskiptunum frá landbúnaðarþjóðfélaginu því verulega breytt búsetumynstur. Fólksfækkun varð í dreifbýli og stærstur hluti fjölgunarinnar átti sér stað í þéttbýli.

Nýjar stéttir komu til sögunnar um leið og gamlar hurfu af vettvangi. Bændum fækkaði og vinnuhjúum sömuleiðis, en daglaunamönnum og ófaglærðu verkafólki fjölgaði í fyrstu en þegar liða tók á 20. öld fjölgaði faglærðu fólki í vaxandi mæli (iðnaðarmönnum, tæknimenntuðu fólki og sérfræðingum). Hin hefðbundna verkalyðsstétt dróst saman, ef lítið er á fjölda í einstökum starfsgreinum, en mikil fjölgun varð í lægri millistétt, sem áður hafði verið kölluð svo (hér er átt við fólk sem gegndi skrifstofu og afgreiðslustörfum ýmiss konar), og einnig í hærri stéttum stjórnenda, embættismanna og sérfræðinga (Kumar 1978). Stundum er sagt að gamla valdastéttin hafi að mestu leyti samanstðið af landeigendum en að nýju ráðastéttina hafi atvinnurekendur, auðmenn, embættismenn og sérfræðingar myndað. Stéttaskipting varð því fjölþættari í nútímaþjóðfélaginu um leið og hreyfing fólks milli stétta jókst. Menntun fékk vaxandi hlutverk við að skipa mönnum á bekk í lífsbaráttunni í hinu opna samkeppnisþjóðfélagi.

Stéttir voru þó þýðingarmiklar fyrir mótn þjóðfélagsskipanarinnar á fyrsta skeiði iðnaðarkapítalismans, meðal annars vegna þess að einstaklingar úr svipuðum stéttum skipuðu sér oft í samtök og stjórn málaflókka sem urðu áhrifamikil í þjóðfélaginu. Stéttarfélög, samtök atvinnurekenda, bændaflokkar og verkalyðsflokkar eru góð dæmi um slík félög. Með breyttu skipulagi dró á heildina lítið úr átökum milli stétta í iðnríkinu, bæði vegna þess að skipulegur farvegur fannst fyrir lausn ágreiningsmála, svo sem með kjarasamningum innan ramma vinnulöggjafar, og vegna þess að lífskjör fóru almennt batnandi og úr ójöfnuði dró (Kerr o.fl. 1960). Á fyrri hluta eftirstríðsáranna hafði mjög dregið úr opnum átökum milli stétta á Vesturlöndum en þó hefur sums staðar orðið nokkur aukning í seinni tíð þó ekki jafnast það á við átökin sem voru algeng á fyrsta skeiði iðnvæðingarinnar enda var þjóðfélagslegt umrót mikið á þeim tíma og kjör afar bág.

Í nýja þjóðfélaginu breyttist lífsskoðun og menning einnig. Hin veraldlega lífsskoðun upplýsingartímans festi sig enn rækilegar í sessi með fjandskap eða áhugaleysi gagnvart hefðbundnum trúarbrögðum og uppgangi skynsemihyggju og efnishyggju. Áhugamál urðu fjölþættari, lífsstíll sömuleiðis, og hefur fjölhyggja

(pluralism) oft verið nefnd sem einkenni á lífsskoðun og hegðun nútímamannsins, bæði á sviði félagsmála og stjórnmála. Það er tengt almennum vexti einstaklingshyggju í nútímanum.

Lýðræðislegir stjórnarhættir leystu einveldið af hólmi með útvíkkun borgararéttinda, svo sem kosningarétti og kjörgengi, lagalegum réttindum til eignar og réttarverndar, og félagslegum réttindum. Síðastnefndu réttindin sem fela í sér tryggingu lágmarkslífskjara til almennings leiddu beint til vaxtar velferðarríkisins sem er ein af mest afgerandi breytingunum á þjóðfélagsskipan sem orðið hafa á seinni hluta 20. aldar.

Ofangreind lýsing er ekki tæmandi en myndar þó fullnægjandi ramma fyrir vísbendingar sem hliðsjón má hafa af við mat á tilkomu nútímaþjóðfélagsins á Íslandi. Meginspurningarnar sem svara verður leitað við í grein þessari eru eftirfarandi: Hvenær hófu þessir nútímalegu hættir innreið sína í íslenskt þjóðfélag? Hversu hratt gengu umskiptin fyrir sig? Hver eru helstu einkenni þjóðfélagsbreytinganna sem urðu á Íslandi? Markmiðið er þó ekki að leita orsaka eða skýringa á þessum umskiptum þjóðfélagsháttanna, heldur lýsa framvindunni.

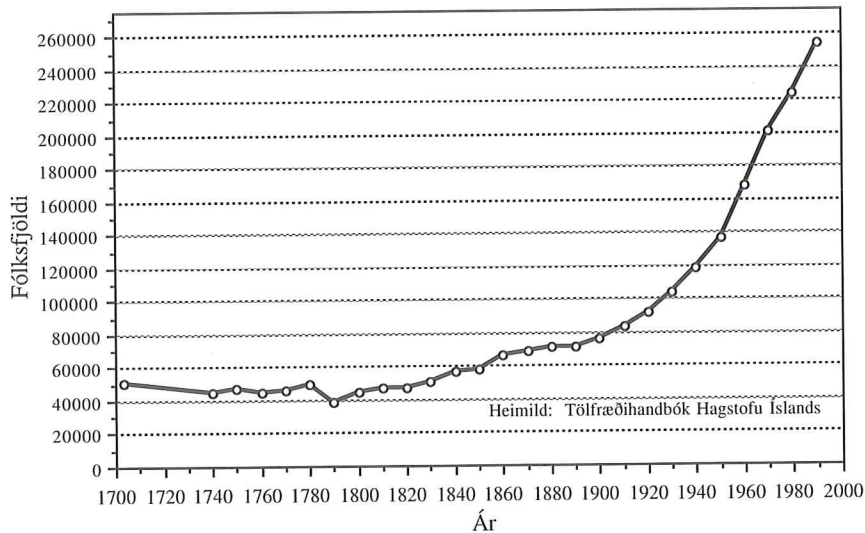
Rúmið sem til taks er gefur ekki möguleika á að gera efninu tæmandi skil og verða því einungis lagðar fram nokkrar vísbendingar sem skoða má sem fyrstu svör við framangreindum spurningum.

Lítum þá á einstaka þætti þjóðfélagsbreytinga á Íslandi frá 19. öld. Einkum er hér fjallað um þætti sem talnaleg gögn liggja fyrir um.

Fólksfjöldapróun

Eins og fram er komið má segja að fólksfjöldapróunin sé einna ábyggilegasta heimildin sem til er um árferði og lífskjör fyrir á öldum. Í þjóðfélagi sjálfsþurftar-búskapar þar sem fólk lifir rétt yfir hungurmörkum í meðalári geta harðindi sem leiða til uppskerubrests höggvið stór skörð í mannfjöldann. Góðærin endurspeglast hins vegar oft í meiri fjölgun en endranær. Dánartala þjóðarinnar getur þannig breyst með árferði, náttúruhamförum og farsóttum. Þannig er þokkalegt samræmi milli hagvaxtar og vaxtar fólksfjöldans til lengri tíma. Til skemmri tíma eru þó ýmis frávik frá þessu almenna mynstri.¹

¹ Fátítt er að þjóðir lifi svo nærri hungurmörkum að lífskjara- eða árferðissveiflu til skemmri tíma gæti beint í dánartölunni. Flestar þjóðir sem lifa af hefðbundnum landbúnaði hafa haft nokkurt svigrúm til að mæta lífskjaraáfallum. Þegar misræmi verður milli fólksfjölgunar og fæðuframléiðslu, þannig að framléiðsla stendur í stað en fólki fjölgar, verður afleiðingin auðvitað í fyrstu sú að flestir þurfa að setta sig við þrengri kost. Ef slíkt misræmi gengur langt má búast við að náttúran grípi í taumana, í anda „lögmáls Malthusar“, og til mannfellis komi. Þannig er rétt að hafa í huga að til skemmri tíma getur framléiðsla dregist saman og lífskjör versnað samhliða því að fólki fjölgi nokkuð. Við slíkar aðstæður getur fólksfjölgun skapað þrýsting til breytinga og nýsköpunar en það er einkum þegar litlar bjargir eru til nýsköpunar í þjóðfélagi og atvinnulífi sem á verri veginn fer. Sjá til dæmis Maddison (1982) og Stearns (1975).

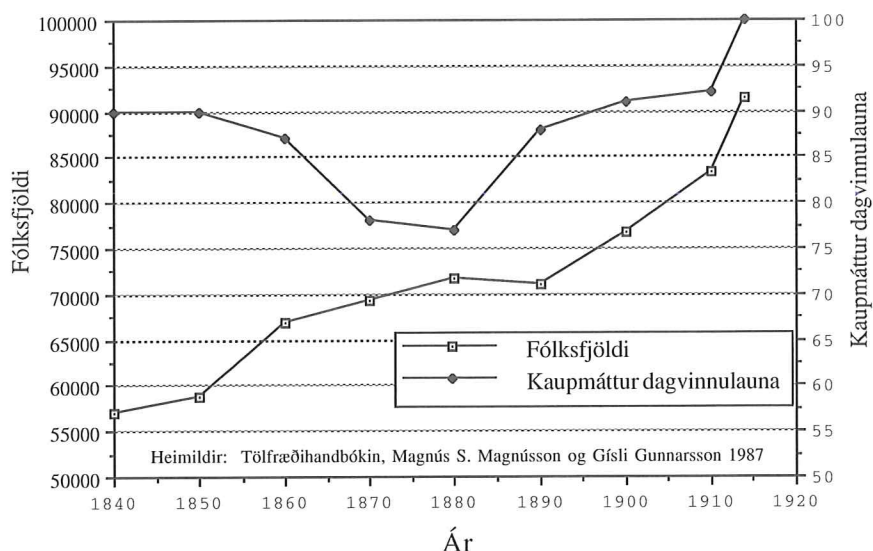

Mynd 1. Þróun fólksfjölda frá 1701 til 1990.

Á mynd 1 má sjá hvernig fólksfjöldapróunin hefur verið hér á landi frá 1703. Alla 18. öldina sveiflast mannfjöldinn um 50 þúsunda markið en oft er talað um að það sé nokkurn veginn sá fjöldi sem hafi verið í landinu þá er það var fullbyggt í kjölfar landnáms. Það virðist því sem þjóðin hafi ekki náð að fjölga sér varanlega allan þann tíma sem leið frá lokum landnáms og fram á 19. öld. Á 18. öld og reyndar allt fram á þá 19. voru enda margir sem töldu að Ísland gæti ekki brauðfætt fleiri en um 50 þúsund manns vegna takmarkaðra landgæða.

Eins og sjá má af myndinni var þó kyrrstaðan rofin á 19. öldinni. Á því tímabili sem línuritid nær til virðist mannfjöldinn hafa verið í mestri lægð á níunda áratug 18. aldarinnar, eftir Móðuharðindin, og óx nokkuð ört eftir það. Upp úr 1820 fór mannfjöldinn upp fyrir fyrri mörk (50 þúsund manns) og um 1860 var hann kominn yfir 60 þúsunda markið. Eftir það hægði þó á vextinum um tíma og á níunda áratugnum fækkaði eitthvað, m.a. vegna harðinda og vesturferða, en eftir það var vöxturinn mjög ör samanborið við fyrri skeið í sögu þjóðarinnar.

Guðmundur Hálfdanarson hefur í afar athyglisverðum greinum fært rök fyrir því að hin tiltölulega öra fólksfjölgun sem varð allt frá lokum Móðuharðinda hafi orðið til þess að um 1860 hafi sveitir landsins verið að fyllast. Fólksfjölgunin kallaði á fjölgun býla með skiptingu eða fjölgun jarða en um þetta leyti hafi landbúnaðarþjóðfélagið hins vegar fullnýtt möguleika sína á að framfæra bændur og hjú. Gamla þjóðfélagsgerðin hafi þannig verið komin að ystu þróunarmörkum sínum og skapað aukinn þrýsting á nýsköpun atvinnulífs í þéttbýli. Erfiðleikar í landbúnaði

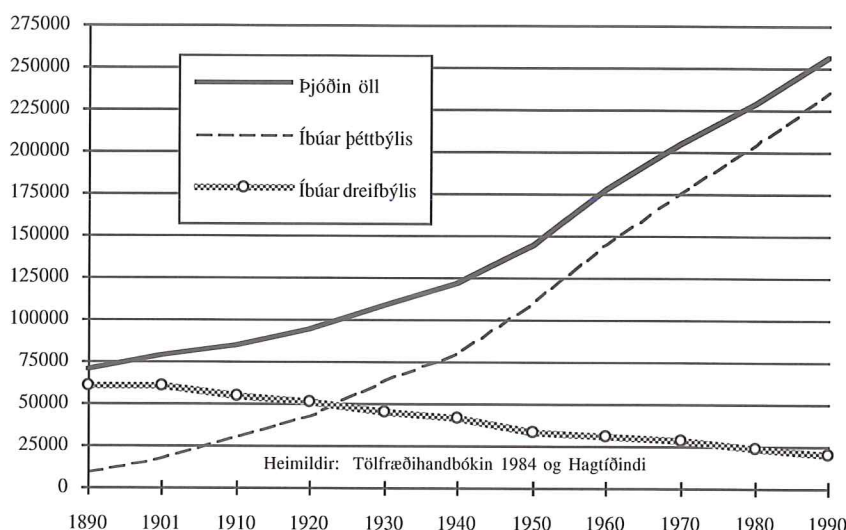
Mynd 2. Fylgni milli fólksfjöldaþróunar og kaupmáttar dagvinnulauna 1840–1914.

vegna fjárkláða og harðinda upp úr 1860 ýttu enn frekar undir þessa þróun (sjá t.d. Guðmund Hálfdanarson 1987:29–32; einnig 1993, væntanleg grein).

Í þessu sambandi er einnig fróðlegt að skoða mynd 2 hér er sýnir samband milli fólksfjöldaþróunar og kaupmáttar dagvinnulauna á tímabilinu. Kaupmáttartölurnar má skoða sem lauslega vísbendingu um þróun efnahagsástands í landinu á þessum tíma (sjá Magnús S. Magnússon og Gísli Gunnarsson 1987). Markmiðið er að sýna hvort náð jákvætt samband hafi verið milli fólksfjölgunar og lífskjaraþróunar, með þeim fyrirvörum þó að mælingar lífskjara eru hér afar ófullkomnar. Sambandið á myndinni er framsett á þann veg að kaupmáttur nær til tíu ára tímabilsins næst á undan fólksfjöldatölunum þannig að tímamunkturinn 1840 sýnir til dæmis fólksfjölda það árið en kaupmátt eins og hann var að jafnaði á tímabilinu 1830–39. Hið sama gildir um aðra tímamunkta, kaupmátturinn vísar til næsta áratugar á undan.

Niðurstaðan er að ekki sé einhlítt samband milli þessara stærða þó nokkur fylgni sé milli þessara þátta á tímabilinu í heild (fylgnistuðullinn er um 0.4 sem telst rétt þokkalegt). Ferillinn í sambandinu er hins vegar mun athyglisverðari en heildarfylgnin. Á fyrri hluta tímabilsins, einkum milli 1850 og 1880, er sambandið öfugt þannig að þá fer saman vöxtur fólksfjölda og minnkandi kaupmáttur. En eftir 1890 er sambandið jákvætt.²

² Á milli 1880 og 1890 hefur Íslendingum fjölgað meira en línuritíð bendir til enda dragast frá íbúatölunni þeir sem fluttu brott til Vesturheims á þessum tíma.

Mynd 3. Próun fólksfjölda í þéttbýli og dreifbýli 1890 til 1990.

Erfitt er að draga ákveðnar ályktanir af þessum gögnum. Kaupmáttarmælingarnar geta verið of ónákvæmar og annað kann að hafa skipt meira máli fyrir fólksfjöldaþróunina en skammtímabreytingar kaupmáttar eða efnahags. Hins vegar má túlka niðurstöðurnar með hliðsjón af tilgátu Guðmundar Hálfðanarsonar. Línuritíð sýnir að fram yfir 1860 fór saman fólksfjölgun og versnandi líf skjör. Í heimi landbúnaðarþjóðfélags sem býr við takmarkaða þróunarmöguleika versna líf skjörin vegna þess að framleiðslan eykst ekki í takti við fólksfjölgunina og þar af leiðandi eykst þrýstingur á þjóðfélagsgerðina. Ef ekkert hefði verið að gert né nein ný úrlausn fundist í þjóðskipulags- og efnahagsmálum hefði að öðru jöfnu mátt búast við miklum mannfelli á seinni hluta 19. aldar því fólksfjöldinn var kominn langt út fyrir framfærslugetu hins hefðbundna landbúnaðarþjóðfélags. Viðamiklar breytingar urðu hins vegar og komu þær meðal annars fram í nýsköpun atvinnutækifæra í sjávarútvegi og auknum fólksflutningum til þéttbýlis. Brottflutningur íbúa til Vesturheims var einnig afleiðing versnandi líf skjara og almennra þrenginga, auk þess sem vonin um betri búsetuskilyrði og ríkuleg tækifæri vestra freistuðu. Þannig má segja að línuritíð sýni vaxandi kreppu landbúnaðarþjóðfélagsins og uppsveiflu eftir 1880 er tengist tilkomu nýrra þjóðfélagsháttar og nýsköpun í þéttbýli.³ Vinnuafllsskortur sem þessari þróun tengist hefur líklega ýtt undir

³ Ég þakka Guðmundi Hálfðanarsyni gagnlegar ábendingar varðandi túlkun þessa. Sjá einnig greinar í ritgerðasafni Sagnfræðistofnunar, *Íðnbyltingin á Íslandi: Umsköpun atvinnulífs um 1880 til 1940* (1987), og ritgerð mína frá 1984, þar sem einnig er gengið út frá því að upp úr 1880 verði umtalsverð tímamót í þróun atvinnulífs og þjóðfélagsgerðar.

aukningu kaupmáttar en með því sköpuðust einnig auknir möguleikar fyrir framleiðslu og verslun innanlands því aukin neyslugeta skapar atvinnulífina vaxtarmöguleika.

Þó að vöxtur mannfjöldans á 20. öld hafi almennt verið örari en áður hafa samt orðið sveiflur í fólksfjöldaþróuninni á öldinni, meðal annars í tengslum við lífskjarabreytingar svo sem í kreppunni á fjórða áratugnum og á skammtíma samdráttarskeiðum í efnahagslífinu. Þær sveiflur falla hins vegar alveg í skuggann af langtímabreytingum fólksfjöldans.

Á mynd 3 má sjá hvernig búsetan í landinu breyttist frá 1890 til 1990. Guðmundur Hálfðanarson bendir á að þéttbýlismyndun hafi þegar verið farin að aukast um miðja 19. öld vegna kreppu landbúnaðarþjóðfélagsins. Sú þróun hélt áfram og varð hraðari þegar nær aldamótum dró. Árið 1801 bjó minna en einn hundraðasti af landsmönnum í Reykjavík, 1850 voru þar tæplega 2% þjóðarinnar, 1880 um 3,5%, 1890 5,5% og um aldamótin voru íbúarnir orðnir um 8,5% landsmanna. Um 1890 lätur nærri að tíundi hluti landsmanna hafi búið í þéttbýli með 200 íbúum eða fleiri.

Myndin sýnir síðan vaxandi hraða í þessari þróun til þéttbýlismyndunar eftir aldamót. Árið 1910 voru rúmlega 13,5% íbúanna í Reykjavík og um miðja öldina voru tæp 40% landsmanna búsett þar. Fækkun íbúa í dreifbýli hefur verið reglubundin alla 20. öldina og er nú svo komið að nálægt 10% þjóðarinnar býr í dreifbýli.

Þegar á allt er litið benda tölur um þróun fólksfjöldans á 19. öld til þess að umsköpun til nútímalegra háttá hafi að einhverju marki hafist á fyrri hluta aldarinnar en hún var hæg og hikandi í fyrstu. Þjóðfélagsgerð gamla tímans virðist hafa stefnt í vaxandi kreppu upp úr miðri öldinni og undir lok hennar hófust hin hröðu umskipti sem fræðimenn hafa almennt kallað „flugtak til nútímalegra þjóðfélagshátta“. Samþættar breytingar á fólksfjölda, búsetu, atvinnuháttum og þjóðskipulagi urðu þá viðvarandi og mun örari en áður hafði verið.

2. Atvinnuþróun og stéttaskipting

Þegar litið er á upplýsingar manntala um skiptingu þjóðarinnar eftir atvinnuvegum á 19. öld kemur í ljós hvert umfang landbúnaðarins var í framfærslu þjóðarinnar. Um 1850 höfðu um 82% landsmanna framfæri sitt af landbúnaði, 1860 voru það 79%, 1870 lækkaði hlutfallið enn í 76%, 1880 fór það svo í 74% og loks árið 1890 tekur það stökk niður í 66%. Gögn þessi eru ekki nákvæm og hvergi fulltryggt að flokkun eftir atvinnu hafi verið stöðluð frá einu manntali til annars. Einnig má telja líklegt að margir þeirra sem í manntali eru sagðir starfa í landbúnaði hafi að einhverju leyti stundað árstíðabundna sjósókn og sumir jafnframt unnið að handið heima fyrir. Landbúnaðurinn hefur þó án efa verið helsti starfsvettvangur

	1870	1880	1890	1900	1910
Ísland	76	74	66	68 ²	54
Svíþjóð	71	66	63	56	49
Noregur	60 ¹	52 ¹	49	41	39

Heimildir: Tölfræðihandbókin 1974; Stefán Ólafsson (1984: 89).

1) 1865 og 1875.

2) 1901 er skilgreiningum breytt og tölur því ekki sambærilegar við fyrri tíma.

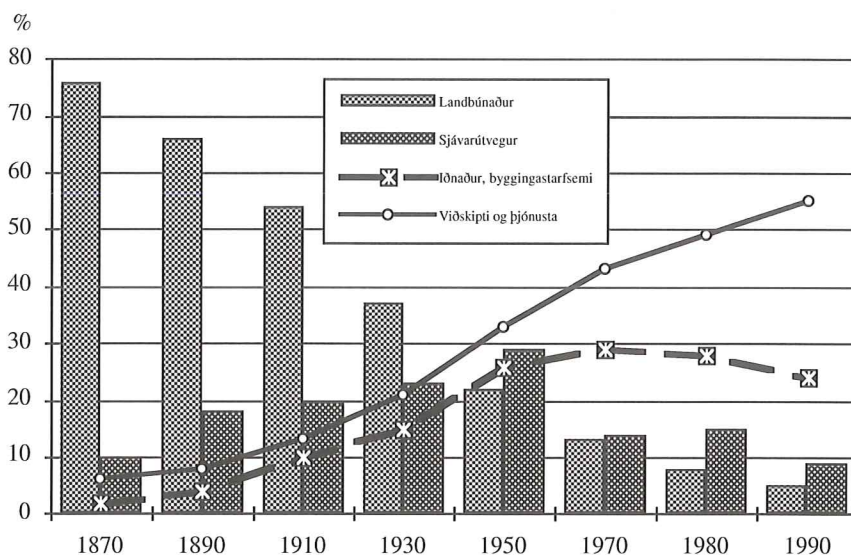
Tafla 1: Hlutdeild landbúnaðar á Íslandi, í Noregi og Svíþjóð 1870–1910.
(Svíþjóð og Noregur: % vinnandi manna; Ísland: % þjóðarinnar)

landsmanna á þessum tíma. Aðrar breytingar sem fylgdu þessum hægfara umskiptum á vægi landbúnaðarins frá 1850 til 1890 eru markverðastar þær að sjávarútvegur veitti sívaxandi fjölda fólks atvinnu og framfæri. Um 1850 töldust um 7% þjóðarinnar hafa framfæri sitt af fiskveiðum eða fiskverkun og óx það síðan í 9% árið 1860, 10% árið 1870, 12% árið 1880 og loks fór það í 18% árið 1890. Aðrar atvinnugreinar, eins og iðnaður, verslun eða þjónusta, höfðu hver um sig minna vægi en sjávarútvegur í atvinnuskiptingunni á þessu tímabili. Það virðist því gilda um atvinnuskiptinguna, líkt og fram kom í yfirlitinu um fólksfjöldaþróunina, að hægfara breyting hafi átt sér stað fram eftir öldinni en undir lok aldarinnar hafi hjólin hins vegar farið að snúast með meiri hraða.

Fróðlegt er að skoða hvernig Íslendingar stóðu samanborið við helstu nágranna sína á þessum tíma. Almennt hafa menn lesið breytingarnar í átt til nútímalegri atvinnuskiptingarinnar af tölum um fækkun landbúnaðarstarfa samhliða fjölgun nýrra atvinnutækifæra. Hér má því einfaldlega bera saman vægi landbúnaðarins milli þjóðfélaga til að fá grófar vísbendingar um framvindu breytinganna og stöðu Íslands samanborið við nágrannaþjóðirnar (sjá *töflu 1*).

Vitað er að umskipti til nútímalegra þjóðfélagshátta voru fyrr á ferðinni í Danmörku en annars staðar á Norðurlöndum (Stefán Ólafsson 1984: 88–90).⁴ Eins og sjá má af töflunni virðist sem að Norðmenn hafi staðið næst Dönum að þessu leyti en þróunin fór heldur seint af stað í Svíþjóð. Á Íslandi voru umskiptin enn síðar á ferðinni en í Svíþjóð og gengu að auki hægar í fyrstu.

⁴ Því miður hef ég ekki haft aðgang að sambærilegum gögnum frá Færeyjum og eru Færeyjar því almennt undanskildar í þeim samanburði milli þjóðanna á Norðurlöndum sem hér verður vísað til.

Mynd 4. Þróun atvinnuveganna frá 1870 til 1990. Hlutfall vinnandi fólks í hverri grein.

Rétt er að hafa fyrirvara á íslensku tölunum fyrir 1900 (1901) því þá hafði flokkun starfa í atvinnuvegi verið breytt og eru tölurnar því ekki að fullu sambærilegar við niðurstöður fyrri manntala. Af þeim sökum er ekki rétt að reikna með að aukinn hlutur landbúnaðar á Íslandi árið 1901 eigi við rök að styðjast. Þó þjóðirnar hafi verið misjafnlega snemma á ferðinni með nýsköpun atvinnulífs og breytingar til nútímahátta varð það ekki svo á 20. öld að röðun þeirra innbyrðis héldist til langframa. Þannig varð þróunin í reynd hraðari í Svíþjóð en í hinum löndunum þegar hún var komin á skrið á fyrri hluta 20. aldar og á Íslandi gengu umskiptin hratt yfir. Eftir stendur hins vegar að umskiptin í íslenska atvinnulífinu hafi verið að minnsta kosti tveimur til þremur áratugum á eftir breytingunum í þessum tveimur nágrannalöndum.

Mynd 4 sýnir svo framvindu breytinganna í atvinnulífinu á Íslandi frá 1870 til 1990.⁵

Þar má sjá hvernig hlutur sjávarútvegs af vinnuafli landsmanna fór vaxandi fram yfir 1950 er hann varð nærri 30%. Eftir þann tíma fækkaði hlutfallslega störfum í

⁵ Þessum samanburði fylgja þeir fyrirvarar sem hafa þarf á manntölum frá einum tíma til annars, auk þess sem tölurnar frá því eftir 1960 eru ekki sambærilegar við manntölin enda unnar úr gögnum um slysatriðgar vinnuvikur. Gagnleg umfjöllun um manntölin er í riti Þjóðhagsstofnunar, *Þjóðhagsreikningar 1901–1945* (Reykjavík, Þjóðhagsreikningaskýrsla nr. 10, 1992), kafla 6. Tölurnar koma að auki úr *Tölfræðibandbókinni 1984* og *Manntalinu 1960*.

sjávarútvegi og eru þau nú rétt rúmlega þriðjungur af því sem var um miðja öldina. Sú fækkun er afleiðing aukinnar vélvæðingar og hagræðingar í atvinnugreininni, samhliða auknum afköstum á hvern starfsmann í greininni. Það er dæmigert fyrir langtímaþróun atvinnustarfseminnar í iðnríkjunum.

Iðnaðargreinar, aðrar en fiskiðnaður, tóku vaxandi hluta vinnuaflsins til sín frá 1870 til 1970 en þó var aukningin mjög hæg á fyrri hluta tímabilsins. Það var því ekki fyrr en á þessari öld sem iðnaðarvinnuafl (í almennum iðnaði og byggingastarfsemi) fór að vaxa svo heitið gæti og var þróun sú sérstaklega ör á milli 1930 og 1950. Eftir 1950 hægði á fjölgun iðnaðarstarfanna, hlutfallslega séð, og upp úr 1970 tók þeim að fækka og nú á allra síðustu árum með vaxandi hraða.

Líkt og í öðrum vestrænum þjóðfélögum tóku verslun, samgöngur og þjónusta stærri hluta vinnuaflsins til sín. Sú þróun varð all ör eftir 1930 hér á landi og hefur haldist fram á allra síðustu ár. Þó hefur orðið breyting milli þessara greina innbyrðis þannig að fyrst fjölgaði í verslun og samgöngum en síðar hægði á þar og þjónustan tók stærri hluta vinnuaflsins, einkum opinber þjónusta. Það er einnig í samræmi við algenga framvindu í nágrannaþjóðfélögum þótt umfang opinberrar þjónustu sé samt afar misjafnt í nútímaþjóðfélögum. Hlutur viðskipta- og þjónustugreinanna af heildarvinnuaflinu er þó heldur í lægri kantinum á Íslandi samanborið við vestrænu iðnríkin (Stefán Ólafsson 1992a:48).

Ítarlegri athugun á framvindu atvinnuskiptingarinnar sýnir að vöxtur sjávarútvegsstarfanna var sérstaklega ör milli 1920 og 1930 og það var fyrst frá 1940 til 1950 sem fækkaði verulega þeim sem höfðu framfæri af landbúnaði um leið og kippur hljóp í iðnað, verslun og þjónustu (Þjóðhagsstofnun 1992:144).⁶

Breyttri atvinnuskiptingu hefur einnig fylgt breytt samsetning starfsstéttanna á vinnumarkaðinum. Bandarískur þjóðfélagsfræðingur, Daniel Bell, setti árið 1973 fram kenningu um þróun iðnríkisins í átt til þjónustuþjóðfélags (post-industrial society). Ein grundvallarforsenda kenningarinnar var sú að vexti þjónustu- og viðskiptageirans fylgdi breyting á samsetningu stéttanna og vaxandi gildi menntunar og rannsóknna fyrir efnahagslífið og lífskjörin. Úr bandarískum manntölum las Bell tölur er sýndu að meirihluti fólks væri þegar um 1960 farinn að starfa við þjónustugreinar, í alls konar skrifstofu- og þjónustustörfum, og lægri og hærri sérfræðistörfum, ásamt stjórnunarstörfum. Hver hefur framvindan orðið á Íslandi hvað þetta varðar? Vísbendingar um það má sjá í *töflu 2*.

Í meginráttum hefur tilfærsla á vinnuafli milli starfsstéttanna orðið á svipaðan hátt og í öðrum nútímalegum þjóðfélögum. Fækkað hefur umtalsvert í hinni

⁶ Rétt er að hafa í huga að hér er verið að vísa til beins fjölda fólks sem framfæri hafði af landbúnaði en *mynd 4* sýnir hins vegar hlutfallslega skiptingu vinnuafls milli greinanna. Hlutfallslega fækkunin varð umtalsverð fyrr, eins og sjá má á myndinni, vegna þess eins að fjölgunin í öðrum störfum var svo ör um leið og fjöldi landbúnaðarfólksins hélst nokkuð stöðugur.

	1930	1940	1950	1960	1988
Sjálfstætt starfandi	21	20	18	18	18
-þ.a. einyrkjar	9	8	8	12	--
-þ.a. atv.rek. með starfsmenn	12	12	10	6	13
-þ.a. bændur	14	13	9	9	5
Hærri stjórnendur	1	1	2	2	6
Aðrir í ólíkamlegum störfum	11	15	15	23	44
Samtals í milli- og efri stétt	33	36	35	43	68
Samtals í líkamlegum störfum	67	64	65	57	32
-þ.a. sjómenn	16	--	9	8	5
-þ.a. heimilishjálparar	12	--	7	5	--
-þ.a. landbúnaðarverkfólki	22	--	--	6	--
Samtals %	100	100	100	100	100
Starfandi alls	47559	52505	63542	64630	127000

Heimildir: Manntöl Hagstofunnar (1930–1960) og Þjóðmálakannanir Félagsvísindastofnunar 1988.

Tafla 2: Þróun starfsstétta á Íslandi 1930–1988. Hlutfallsleg skipting starfandi karla og kvenna á starfsstéttir.

hefðbundnu verkalyðsstétt, það er í hópum þeirra sem stunda faglega og ófaglega líkamlega vinnu. Taflan sýnir að hlutur þeirra stétta á Íslandi minnkaði úr um 67% árið 1930 í nærri 32% árið 1988. Þar vegur mest fækkun landbúnaðarverkfólks og hjúa, sjómanna og verkamanna. Á sama tíma óx hlutur milli- og efri stéttanna úr 33% í 68%. Þetta tengist auðvitað breyttu umfangi atvinnuveganna eins og lýst var hér að framan, aukinni menntunarkröfu atvinnulífs og aukinni atvinnuþátttöku kvenna.

Hlutur þeirra sem eru sjálfstætt starfandi, þ.e. atvinnurekenda og einyrkja, hefur tiltölulega lítið breyst en samsetning þess hóps er þó öll önnur nú á dögum en á millistríðsárunum. Sjálfstæðum bændum hefur fækkað en einyrkjum og sumum atvinnurekendum hefur á hinn bóginn fjölgað. Stjórnendur sem eru í launþegastöðum – svo sem framkvæmdastjórnar, deildarstjórnar og sérfræðingar ýmiss konar – eru nú um sex sinnum stærri hluti vinnuafslisins en var um 1930 og fóru úr 1% í 6%. Lægra sett skrifstofu- og þjónustufólk hefur hins vegar fjórfaldað hlut sinn, úr 11% í um 44%.

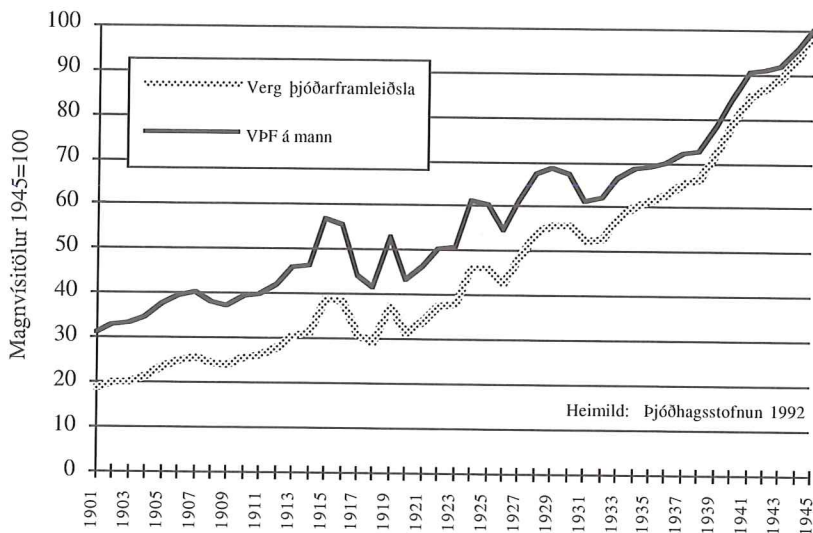
Þessir meginstraumar lýsa þó aðeins tegundum starfanna sem boðist hafa í atvinnulífinu en segja lítið um myndun stétta og stéttarsamtaka eða um kjör og viðhorf fólks sem stundar þessi störf. Breytingunum hefur þó til dæmis fylgt fjölgun meðlima í samtökum opinberra starfsmanna og tilkoma hagsmunasamtaka háskóla-menntaðra manna. Rannsóknir erlendis á þróun kjara samhliða slíkum umskiptum í gerð starfsstéttanna hafa oftast sýnt að launamunur milli meginstéttanna hefur nokkuð minnkað, bæði á milli verkamanna og iðnaðarmanna, og milli verkamanna og skrifstofufólks eða stjórnenda. Hið sama virðist gilda á Íslandi þegar bornar eru saman tölur frá millistríðsárunum og áttunda áratugnum (sjá Phelps-Brown 1978 og Stefán Ólafsson 1984:171). Skammtímaþróunin á eftirstríðsárunum geymir þó mörg dæmi um aukinn launamun milli starfsstétta, til dæmis á tímabilinu frá 1950 til 1970 (Stefán Ólafsson 1984:181 og 185), sem og á fyrri hluta níunda áratugarins er laun iðnaðarmanna og skrifstofufólks hækkuðu umfram laun verkafólks með launaskriði (Fréttabréf Kjararannsóknarnefndar 1990).

Kvennastörfin sem mest hefur fjölgað í, þ.e. störf í þjónustu og á skrifstofum, eru gjarnan lágt launuð og er það hlutfallslega lægra en almennt var í slíkum störfum á þeim tíma er karlar gegndu þeim nær eingöngu. Það hefur oft á tíðum dregið meðaltekjur millistéttarinnar niður fyrir iðnaðarmenn og sumar stéttir verkamanna. Á Íslandi hefur stétt ófaglærðra sjómanna notið þeirrar sérstöðu að hafa tiltölulega háar tekjur að jafnaði (Stefán Ólafsson 1992b) og skapar það þeim óvenjulega stöðu í stéttargerðinni.

Ekki er hér rúm til að gera nánari grein fyrir þróun kjara stéttanna né tengslum viðhorfa og stjórnmála við stéttabygginguna. Það sem segja má á grundvelli þessarar mjög svo takmörkuðu umfjöllunar er að meginlínurnar í þróun starfsstéttargerðarinnar virðast hafa verið svipaðar og algengast hefur orðið á Vesturlöndum þó svo að staðbundin frávik, eins og óvenju góð kjör sjómanna á Íslandi eru dæmi um, séu auðvitað til staðar. Þá hefur mismunandi vöxtur opinberra geirans og velferðarríkisins haft mikil áhrif á þróun starfstækifæra, bæði fyrir konur og karla (Esping-Andersen 1990).

3. Efnahagsþróun og lífskjör þjóðarinnar

Innreið nútímalegra þjóðfélagshátta má greina af fólksfjöldatölum og tölum um atvinnuskiptingu, eins og hér hefur verið sýnt, en bættur kaupmáttur og aukin framleiðsla ættu að sýna breytingarnar á svipaðan hátt. Þess vegna hefði verið æskilegt að hafa vísbendingar um kaupmáttarþróun á 19. öld og tölur um þjóðarframleiðslu. Ekki hefur verið gerð áætlun um vöxt þjóðarframleiðslunnar fyrir aldamótin síðustu en Magnús S. Magnússon og Gísli Gunnarsson (1987) hafa reynt að meta þróun dagvinnulauna og kaupmáttar þeirra, og var vitnað til talna frá þeim á mynd 2 hér að framan. Slíkar mælingar eru þeim annmörkum háðar að aðeins

Mynd 5. Þróun vergrar þjóðarframleiðslu 1901–1945.

Lítill hluti vinnandi manna var daglaunamenn á 19. öldinni þótt þeim hafi fjölgað þegar á öldina leið. Betra hefði því verið að hafa einhvers konar mælingar á lífsskjörum bænda. Þó má ætla að taxtalaunin og kaupmáttarmælingar þeirra gefi sæmlegar vísbendingar um breytingar efnahags og kjara frá einum tíma til annars því bændur höfðu væntanlega viðmiðun af töxtum og hafa þurft að geta greitt gangverð til að fá vinnumenn, einkum þegar eftirspurn eftir vinnuafli var vaxandi eins og virðist hafa verið á seinni hluta aldarinnar. Því má ætla að tölurnar geti gefið grófar vísbendingar um framvindu efnahagsástandsins á öldinni.

Niðurstaða Magnúsar og Gísla er sú að kaupmáttur dagvinnulauna hafi aukist nokkuð frá 1820 til 1835, staðið í stað 1836–1851 og þá sigið umtalsvert. Samdrátturinn virðist hafa varað til 1873, að frátalinni smávægilegri uppsveiflu á sjöunda áratugnum. Talsverð aukning varð á kaupmætti frá 1874 til 1892 en þá tók við stöðnun og svo er leið að lokum fyrsta áratugar 20. aldar jókst hann á ný. Þegar á heildina er lítið virðist því frekar lítill munur hafa verið á kaupmáttarstiginu sem var á tímabilinu 1830–40 og 1890–1900. Um miðja öldina var stigið lægra og skömmu fyrir fyrri heimsstyrjöldina reis það upp fyrir það sem áður hafði verið á 19. öldinni, samkvæmt þessum mælingum Magnúsar og Gísla. Niðurstaðan er því sú að frekar litlar breytingar hafi orðið á kaupmætti á 19. öld en þó er rétt að benda á að önnur útfærsla þeirra félaga á verðmælingum sýnir heldur meiri aukningu en þær mælingar sem þeir byggja meginniðurstöður sínar á (1987:99–101).

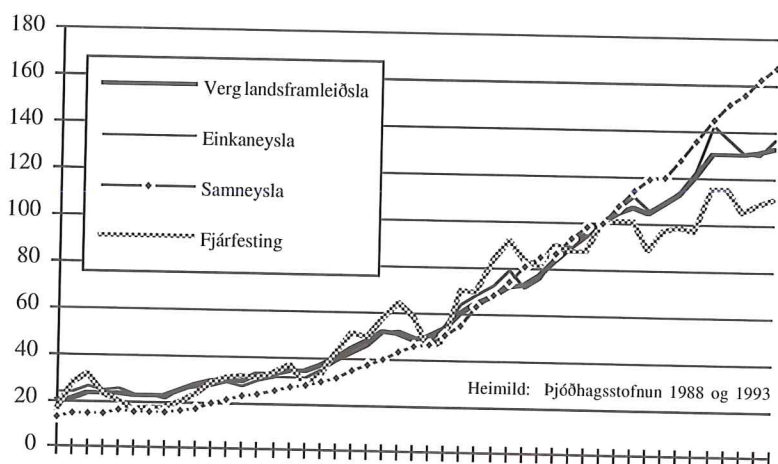
Nýlega hafa hins vegar verið birtar niðurstöður athugana á framvindu þjóðarframleiðslunnar frá 1901 til 1945 (Þjóðhagsstofnun 1992). Þær tölur skarast við kaupmáttarmælingar Magnúsar og Gísla fyrir tímabilið frá 1901 til 1914 og virðast vera í þokkalegu samræmi. Báðar talnaraðir sýna aukinn vöxt frá u.þ.b. 1904 til 1907 og síðan lækkun 1908 og 1909 (sjá mynd 5).

Skútutímabilinu, frá um það bil 1880 til 1905, fylgdu aukin efnahagsumsvif og síðan reið yfir sjálf vélvæðing skipaflotans með djúptækum afleiðingum fyrir atvinnulífið allt (Jón Þ. Þór, 1987). Fyrst voru vélar settar í sexæringa en togaravæðingin sem hófst frá og með árinu 1905 er oft talin ígildi iðnbyltingar. Með vélvæðingunni margfaldaðist sjávaraflinn og verðmæti hans jókst einnig. Í hönd fór blómaskeið er stóð allt til 1916 eins og sjá má á mynd 5. Árið 1912 áttu Íslendingar 20 togara en um 1920 var flotinn kominn í 28 skip þrátt fyrir að tíu skip hafi verið seld úr landi 1917 og að nokkur skip hafi farist á tímabilinu (Jón Þ. Þór 1987:38).

Í tengslum við þessi miklu umskipti í atvinnulífinu frá 1880, og enn frekar eftir að togaraöld gekk í garð, jókst eftirspurn eftir vinnuafli á útgerðarstöðunum og greiddi það enn fyrir fólksflutningum úr dreifbýlinu. Líkt og í iðnríkjunum hóf verkafólk að stofna félög til að gæta stéttarhagsmuna sinna og atvinnurekendur sameinuðust sömuleiðis í eigin hagsmunafélög. Sjómannafélög urðu smám saman algeng og árið 1916 var Félag íslenskra botnvörpuskipa eigenda stofnað. Það sama ár voru einnig stofnaðir tveir nútímalegir stjórnmalaflokkar, Framsóknarflokkur og Alþýðuflokkur, sem báðir skilgreindu sig sem stéttaflokkka, en segja má að meginkjarni hins nútímalega flokkakerfis stjórnmalanna á Íslandi hafi verið fullmótaður um 1930 er Sjálfstæðisflokkur og Kommúnistaflokkur höfðu bæst við.

Af myndinni má lesa að þriðji áratugurinn var allmikill uppgangstími, þó skrykkjóttur væri. Um 1929 tók við stöðnun og síðan samdráttur 1930–32. Að því loknu varð rólegur vöxtur þjóðarframleiðslunnar allt til 1938 er hann jókst til muna. Um miðbik stríðsins hægði nokkuð á vextinum en síðan fjörgaðist efnahagslífið undir lok tímabilsins. Þriðji áratugurinn og seinni heimsstyrjaldarárin voru mestu uppgangstímarnir, á heildina litið, en þar á eftir er tímabilið frá 1901 til 1914. Fyrri heimsstyrjöldinni fylgdi mikil verðbólga og samdráttur í atvinnulífi og á fjórða áratugnum gætti hér samdráttaráhrifa heimskreppunnar sömuleiðis en þó er athyglisvert að meðalhagvöxtur á mann var samt um 1,7% á milli 1930 og 1939 (Þjóðhagsstofnun 1992:17).

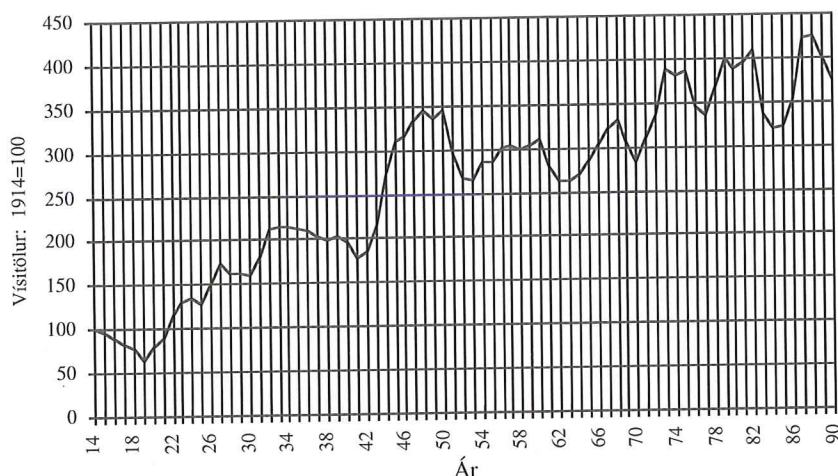
Í samantekt má segja að verg þjóðarframleiðsla hafi fimmfaldast frá 1901 til 1945 en ef miðað er við þjóðarframleiðslu á mann er um þreföldun að ræða. Það jafngildir um 3,8% vexti þjóðarframleiðslu á ári fyrir allt tímabilið en um 2,7% árlegum vexti þjóðarframleiðslu á hvern íbúa landsins. Það er heldur meiri vöxtur en var í OECD-löndunum á þessum tíma. Á milli 1870 og 1913 var meðalvöxtur þjóðarframleiðslu á mann í 16 OECD-löndum 1,4% en frá 1913 til 1950 var

Mynd 6. Vöxtur þjóðarframleiðslu og helstu útgjaldaþátta 1945–1991.

meðaltalið um 1,2% (Maddison 1982:44–45). Það virðist því óhætt að segja að efnahagslegu umskiptin hafi verið seint á ferðinni á Íslandi samanborið við önnur vestræn þjóðfélög en vöxturinn var mjög ör hér á landi strax á fyrri helmingi aldarinnar. Eftir seinni heimsstyrjöldina jókst hagvöxturinn síðan nokkuð og varð um 4,1% á tímabilinu 1945–1992 sem svarar til 2,6% vaxtar á mann að jafnaði. Hagvöxtur á mann var þannig svipaður á eftirstríðsárunum og fyrir stríð vegna þess að fólksfjölgun varð heldur meiri á seinna tímabilinu.

Á mynd 6 má sjá yfirlit um framvinduna á eftirstríðsárunum. Ef litið er á þróun þjóðarframleiðslunnar á einstökum tímabilum kemur í ljós að stríðsáraþenslan náði allt til 1947, 1948 hægði á og 1949 til 1952 var samdráttur en þá tók við mikill vöxtur er stóð út árið 1955. Þróunin var síðan mjög sveiflukennd fram til 1962 er mikill uppgangur tók við, einkum fyrir atbeina síldveiðanna. Því ævintýri lauk árið 1967 með hruni síldarstofnsins og verðlækkun sjávarafurða á erlendum mörkuðum. Sérstaklega djúp varð kreppan árið 1968 en eftir það hófst allmikið hagvaxtarskeið er stóð allt til 1974. Árið 1975 hægði verulega á en þá jókst vöxturinn aftur verulega og stóð sú búþót fram yfir 1980. Á áttunda áratugnum varð mikill vöxtur vegna endurnýjunar togarafloðans og uppbyggingar fiskvinnsluðnaðarins samhliða útfærslu fiskveiðilögsögunnar. Bæði árin 1981 og 1982 hægði á vextinum og loks kom til verulegs samdráttar 1983. Síðan varð allgóður vöxtur er náði hámarki árið 1987 en eftir það hefur ríkt stöðnun í íslensku efnahagslífi sem margir telja að eigi rætur sínar í því að fyrirliggjandi vaxtarmöguleikar sjávarútvegsins hafi verið nær fullnýttir.

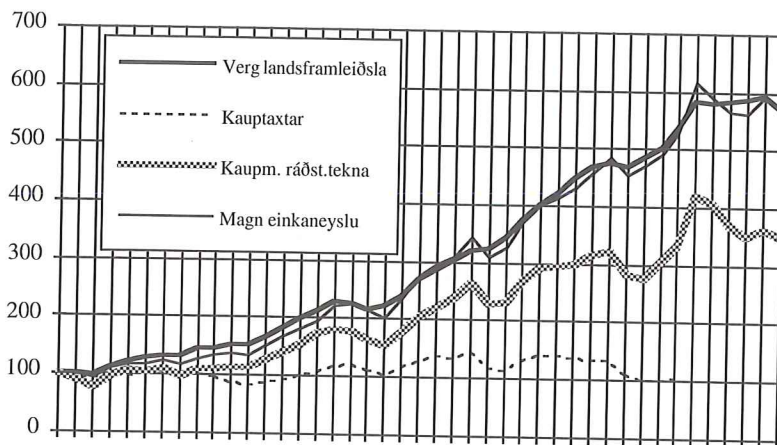

Mynd 7. Kaupmáttur verkamannataxta 1914–1990. Vísitölur, 1914=100 (m.v. vísitölu vöru og þjónustu).

Athyglisvert er að skoða þróun fjárfestingar í landinu á eftirstríðsárunum á línuritinu. Á heildina litið eru miklar sveiflur á þjóðarframleiðslu Íslendinga frá ári til árs, meiri en alengt er hjá öðrum vestrænum ríkjum, en sveiflurnar í fjárfestingum eru þó enn meiri. Uppgangur í fjárfestingum er greinilega oft tengdur viðamikilli endurnýjun í sjávarútvegi, svo sem fyrst eftir seinni heimsstyrjöldina (nýsköpunar-togararnir), á síldarárum sjöunda áratugarins, og loks gætir þar skuttogarabyltingarinnar eftir 1970. Þá er sérstaklega athyglisvert hversu mikið hefur dregið úr fjárfestingu eftir 1982 og er það auðvitað vísbending um að bæði vænleg fjárfestingarfæri og fjármagn til nýsköpunar hafi verið af skornum skammti á þessum síðustu árum þverrandi tækifæra.

Af myndinni má einnig sjá vöxt einkaneysluútgjalda þjóðarinnar og samneyslu hins opinbera. Einkaneyslan hefur í meginráttum fylgt framvindu þjóðarframleiðslunnar þó til skemmri tíma séu frávik til beggja átta. Samneyslan hefur hins vegar þróast meira óháð sveiflum í þjóðarframleiðslunni og er sérstaklega athyglisvert hversu ör vöxturinn var á níunda áratugnum er að þrengdi í atvinnulífinu.

Á mynd 7 má sjá þróun kaupmáttar taxtakaups ófaglærðra verkamanna í Reykjavík frá 1914 til 1990. Þar má sjá grófar vísbendingar um framvindu lífsskjaranna í landinu. Að mestu leyti fylgja taxtarnir eftir breytingum á þjóðarframleiðslunni en þó eru nokkur athyglisverð frávik. Þegar samdrætti fyrri heimsstyrjaldaráranna lauk rétt fyrir 1920 tók við skeið vaxandi kaupmáttar er stóð meira og minna til 1932. Á kreppuárum fjórða áratugarins hélst kaupmáttur betri

Mynd 8. Vöxtur vergrar landsframleiðslu, kaupmáttar taxa og ráðstöfunartekna, og umfangs einkaneyslu 1950 til 1992.

en ætla hefði mátt, meðal annars vegna lækkandi vöruverðs. Þó minnkaði kaupmátturinn nokkuð og tók mikið stökk niðurávið um 1941, en eftir það óx hann verulega allt fram til 1948. Vöxturinn var svo ör á þessum árum að líkja má við lífskjarabyltingu, einkum þegar haft er í huga að atvinna jókst einnig á þessum árum, meðal annars vegna hernámsins og framkvæmda er því tengdust.

Síðan minnkaði kaupmáttur verkamannataxtanna fram til 1953 er aftur tók að rofa til. Athyglisverð skerðing kaupmáttar tók svo við frá 1960 til 1963 og var hún að umtalsverðu leyti úr takti við framvindu þjóðarframleiðslunnar á sama tíma. Síðan hríðféll kaupmátturinn 1969 og 1970 í kjölfar efnahagsráðstafana vegna erfðileika í atvinnulífinu en þá tók við mikið vaxtarskeið frá 1971 til 1973. Árin 1976 og 1977 minnkaði kaupmáttur aftur verulega og loks enn meira 1983 og 1984. Síðasta vaxtarskeiðið varð svo milli 1986 og 1988 en eftir það hefur dregið úr kaupmætti launataxtanna.

Þróun taxtakaups fyrir verkamannavinnu segir þó aðeins takmarkaða sögu af framvindu lífskjara almennings í landinu því aðrir þættir ráða þar einnig miklu um svo sem sjá má af mynd 8. Alkunnugt er að margir atvinnurekendur hafa greitt starfsliði sínu meira en umsamda taxa fyrir dagvinnu, þ.e. yfirborganir eða launaskrið hafa aukist á sumum tímabilum, einkum á uppgangs- og þenslutímum. Auk þess hafa vinnutími, aukavinna og aukin atvinnuþátttaka giftra kvenna haft veruleg áhrif á lífskjör almennings því fjölskyldan er grunneiningin sem miða þarf við þegar meta á efnahagsleg lífskjör fólks. Mynd 8 sýnir einmitt að kaupmáttur

taxtakaups sem um er samið í kjarasamningum hefur ítrekað dregist aftur úr vexti þjóðarframleiðslunnar frá 1950.⁷

Ef hins vegar er litið á þróun ráðstöfunartekna einstaklinga fyrir sama tímabil kemur í ljós að þær halda betur í við þjóðarframleiðsluna en taxtarnir. Það er vegna þess að áhrif yfirborgana, aukavinnu og vinnumagns koma þar til sögunnar. Auk þess hafa þó breytingar á álagningu beinna skatta bein áhrif á ráðstöfunartekjurnar, oftast til lækkunar því skattbyrði einstaklinga hefur aukist á tímabilinu.

Einkaneyslan fylgir hins vegar þjóðarframleiðslunni nokkuð vel eftir samanborið við kauptaxtana. Það er meðal annars vegna aukinnar vinnu gifta kvenna, þ.e. algengara hefur orðið á þessu tímabili að tvær fyrirvinnur séu í fjölskyldum á Íslandi og er það nú á dögum algengara en hjá frændum okkar á Norðurlöndum (Stefán Ólafsson 1990a:53).

Þessar upplýsingar benda til þess að framangreindir þættir, einkum vaxandi atvinnuþátttaka kvenna, hafi skipt verulegu máli fyrir þróun lífskjara í landinu. Á sama tíma hefur mikilvægi taxtakaupsins fyrir dagvinnu farið hlutfallslega minnkandi þegar hugað er að þróun lífskjara þjóðarinnar. Kjarasamningar hafa því sennilega minni þýðingu fyrir lífskjör launamanna í nútímaþjóðfélaginu á Íslandi en almennt er talið.

Að þessu sögðu er athyglisvert að spyrja hvernig háttað sé lífskjörum Íslendinga í samanburði við frændþjóðirnar á Norðurlöndum sem við oftast miðum okkur við. Í viðamiklum rannsóknum á lífskjörum á Norðurlöndum sem unnar voru á tímabilinu 1986 til 1988 voru athugaðir allmargir efnahagslegir, félagslegir og heilsufarslegir þættir lífskjara og benda niðurstöður til þess að Íslendingar séu að mörgu leyti í fremstu röð ásamt Norðmönnum og Svíum en Finnar búa við áberandi lakari kjör á flestum sviðum sem athuguð voru (sjá Stefán Ólafsson 1990a og 1990b, Vogel 1990). Þrátt fyrir að kaupmáttur kauptaxta hafi dregist afturúr vexti þjóðarframleiðslunnar á lengri tíma hefur Íslendingum tekist að ná efnahagslegum kjörum sem eru fyllilega sambærileg við þau bestu á Norðurlöndum, til dæmis hvað varðar húsakost og eignarhald á varanlegum neysluvarningi ýmiss konar, svo sem bifreiðum og húsbúnaði. Barnadauði er með lægsta móti á Íslandi og meðalævi þjóðarinnar ein sú lengsta í heimi.

4. Stjórnmalapróun

Ekki verður skilið við umfjöllun um þjóðfélagsbreytingar á Íslandi án þess að fjalla lítillega um þróun í stjórnmalum landsmanna. Samhliða þeim breytingum í atvinnumálum, fólksfjölda og efnahagsmálum sem hér hefur verið lýst, breyttist

⁷ Munurinn er þó óeðlilega mikill enda hefði verið réttara að miða við vöxt þjóðarframleiðslu á mann ef einungis ætti að sýna sambandið milli taxa og þjóðarframleiðslu. Markmiðið með þessari umfjöllun er hins vegar víðtækara eins og fram kemur í textanum.

grundvöllur þjóðmála og stjórn mála. Vöxtur þéttbýlis og aukning launavinnu þrýsti á um myndun nýrra hagsmunasamtaka á grundvelli starfsstéttanna. Í grannríkj-unum kom slík þróun oftast fram í stofnun stéttarféлага og nýrra stjórn málaflókka, samhliða því að lagaleg og pólitísk réttindi almennings jukust stig af stigi. Félagafrelsi og útvíkkun kosningaréttar voru lykilatriði í þessari framvindu. Vegna þess að upphaf umskiptanna í atvinnulífi Íslendinga var heldur seinna á ferðinni en í nágrannalöndunum er þess að vænta að þróun á þessum sviðum þjóðmála hafi einnig verið síðbúin hér á landi.

Breski þjóðfélagsfræðingurinn T. H. Marshall (1963) sagði þróun til nútímahátta síðastliðin 300 ár einkennast af vexti þegn réttinda (citizenship rights). Hann auðkenndi þrjár tegundir slíkra réttinda: borgaraleg réttindi (civil rights), stjórn málaaleg réttindi (political rights) og félagsleg réttindi (social rights). Fyrsti þáttur réttindanna hóf að breiðast út á 18. öld og fól einkum í sér atriði er miðuðu að því að tryggja frelsi einstaklingsins, svo sem jafnrétti fyrir lögum og eignarrétt, málfrelsi, trúfrelsi, atvinnufrelsi og frelsi til að gera samninga. Á 19. öld tóku pólitísku réttindin að skjóta rótum og aukast en þau miðuðu einkum að auknu frelsi einstaklinga til þátttöku í stjórn málum og ákvarðanatöku í þjóðfélaginu. Helstu meðulin voru í fyrstu aukinn kosningaréttur en síðan fylgdu umbætur í starfsemi þinga, stjórn málaflókka og stjórnsýslu. Loks á 20. öldinni tók ný tegund borgararéttinda að breiðast út, hin félagslegu réttindi, sem nú á dögum ganga gjarnan undir heitinu „velferðarréttindi“. Markmið þeirra var að bæta og jafna lífskjör þannig að sem flestir þegnar þjóðríkjanna gætu verið fullgildir þátttakendur í þjóðlífinu og notið tiltölulega jafna tækifæra í lífinu. Helstu leiðirnar að þessum markmiðum voru stofnanir velferðarríkisins, svo sem almannatryggingar, opinber skólakerfi og heilsugæsluþjónusta.

Á *töflu 3* má sjá örfáar vísbendingar um þessi umskipti í stjórn málum á Norðurlöndum en þetta eru nokkur þeirra atriða sem hafa tengst tilkomu nútímaþjóðfélaga víðast á Vesturlöndum, einmitt oft í kjölfar breytinga á efnahagslífi.

Árið 1915 var samþykkt á Íslandi að kosningaréttur allra fullveðja borgara (21 árs og eldri) skyldi tryggður í áföngum og þannig afnumdar takmarkanir á réttinum sem miðast höfðu við kynferði, eignir og þjóðfélagsstöðu. Um 1920 höfðu flestir karlar og konur fengið kosningarétt hér á landi. Þó voru enn takmarkanir á kosningarétti þeirra er þáðu framfærslustyrk af sveitarfélagi en þær voru ekki að fullu afnumdar fyrr en 1934. Ef marka má samanburð á þessari þróun á Norðurlöndunum (Allardt o.fl. 1981) virðist sem þróunin hér á landi hafi verið heldur seinna á ferðinni en annars staðar á Norðurlöndum. Þó ná Svíar frekar seint fullum kosningarétti eða um 1921. Segja má að nútímaþingræði hafi hafist hér á landi með tilkomu heimastjórnar 1904 og er það frekar snemma á ferðinni samanborið við sum grannríkjanna. Þess ber þó að gæta að hér á landi var um mjög afmarkað stjórnvald að ræða vegna áframhaldandi tengsla við Danmörku, enda fullveldi og sjálfstæði ekki í höfn á

	Ísland	Danmörk	Finnland	Noregur	Svíþjóð
Kosningaréttur karla	1915–20	1849	1906	1898	1909
Fullur kosningaréttur allra	1920(1934)	1915	1906	1913	1921
Nútímaþingræði hefst	1904	1901	(1917)	1884	1905–17
Stofnun verkalyðsflokka	1916	1871	1897	1887	1889
Stofnun verkalyðssambanda	1916	1898	1907	1899	1898
Stofnun sambanda					
atvinnurekenda	1934	1896	1907	1900	1902
Stofnun sambanda					
opinberra starfsmanna	1942	1952	1944	1977	1944
Fyrstu nútímalög um:					
Slysatryggingar	1903	1898	1895	1894	1901
Sjúkratryggingar	1911	1892	1963	1909	1891
Ellilífeyri	1890	1891	1937	1936	1913
Atvinnuleysistryggingar	(1936)	1907	1917	1906	1934

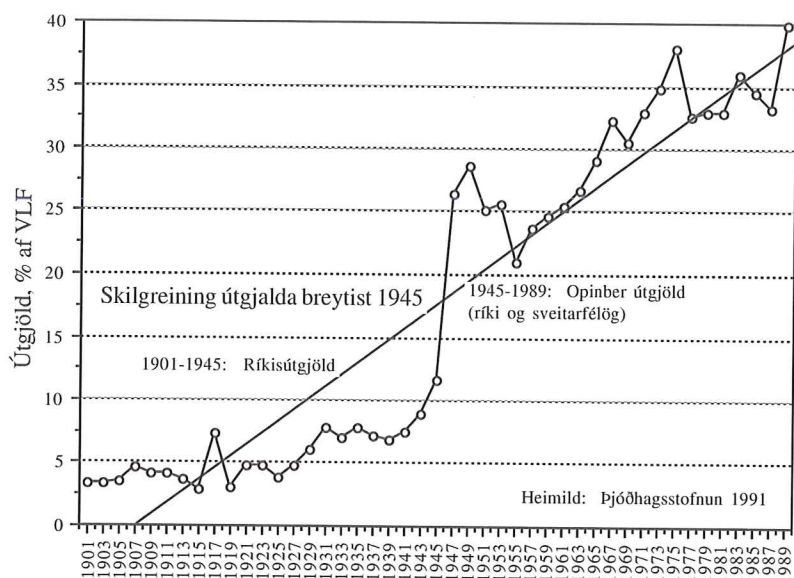
Heimildir: Allardt o.fl. (1981), Esping-Andersen og Korpi (1987), Jón Blöndal (1942).

Tafla 3: Vísbendingar um þróun í stjórnmálum á Norðurlöndum

Þessum tíma, og hefur því takmarkaða merkingu að tala um heimastjórnina sem upphaf nútímaþingræðis hér á landi í fyllstu merkingu þess hugtaks.

Athyglisvert er að skoða vísbendingar um vaxandi áhrif nútímastéttaskiptingar í þjóðmálunum eins og tilkomu heildarsamtaka stéttarfélaga og stjórnmálaflokka er kenndu sig við hagsmuni verkalyðsstéttarinnar, hinnar nýju stéttar alþýðunnar í þéttbýli fiskveiðisamfélagsins. Alþýðuflokkurinn var ásamt hinum helsta stéttarflokknum, Framsóknarflokknum, stofnaður árið 1916 og er það síðar en sambærilegir flokkar voru stofnsettir meðal frændþjóðanna á Norðurlöndum. Myndun heildarsamtaka verkalyðsfélaga var sömuleiðis síðar á ferðinni hér á landi enda má rekja tilkomu þessara félaga og samtaka að miklu leyti til innfluttra hugmynda þó svo að ljóst sé að jarðvegurinn fyrir þau hafi verið farinn að myndast í þjóðfélaginu. Myndun heildarsamtaka atvinnurekenda var sömuleiðis frekar síðbúin á Íslandi.

Þessi dæmi sem hér eru talin eru auðvitað hvorki tæmandi né ótvíræð, og má greiðlega finna vísbendingar um þróun þar sem Íslendingar voru á undan frændþjóðunum eins og hvað varðar stofnun heildarsamtaka opinberra starfsmanna og setningu laga um ellilífeyri. Á heildina litið hefur þróun réttinda sem tengjast velferðarríkinu á Íslandi þó verið nokkuð á eftir þróuninni annars staðar á Norðurlöndum (Stefán Ólafsson 1993a). Þrátt fyrir það hafa einstaka afmörkuð

Mynd 9. Þróun ríkisútgjalda og heildargjalda hins opinbera 1901 til 1989.

skref verið stigin tiltölulega fljótt á Íslandi en áhrifa þeirra hefur oftast gætt einungis til skemmri tíma. Þess vegna er réttara að skoða heildarmyndina.

Á mynd 9 má sjá hvernig opinber útgjöld hafa þróast á Íslandi frá 1901 til 1989. Ljóst er að vöxturinn er mikill, frá um 5% af þjóðarframleiðslu í átt að 40%. Það endurspeglar gífurlegar breytingar á hlutverki hins opinbera í íslensku þjóðlífi en sú þróun hefur orðið enn meira afgerandi hjá frændþjóðum okkar enda verja til dæmis Svíar og Danir 50–60% af þjóðarframleiðslu sinni í opinber útgjöld.

Að jafnaði er hlutur opinberu útgjaldanna á Íslandi nú á dögum undir meðallagi OECD-landanna sem bendir til þess að kostnaðurinn við velferðarríkið sé hlutfallslega lítill hér á landi. Það stafar að hluta til af því að réttindakerfið er ekki jafn örlátt hér og í hinum viðameiri velferðarríkjum og jafnframt er aldursskipting íslensku þjóðarinnar hagstæð í þessu tilliti. Það helgast af því að Íslendingar eru að jafnaði yngri en nágrannarþjóðirnar í Evrópu, sem þýðir að hlutur aldraðra af íbúaföldanum er tiltölulega lítill en það lækkar heildarkostnaðinn við ellilífeyri og heilsugæsluþjónustu samanborið við hinar eldri þjóðir. Að sumu leyti má einnig segja að Íslendingar hafi í meiri mæli en frændurnir á Norðurlöndum haldið í þá hugsun að sjálfsbjargarviðleitni einstaklinganna eigi að vera leiðarljósið við mótun lífsskjara frekar en opinber forsjá.

Hlutur opinberra útgjalda skýrir þó ekki nema hluta af umsvifum ríkisvaldsins því stjórnskipulagið og afskipti ríkisins af atvinnu- og efnahagslífinu koma fram með öðrum hætti en beinum útgjöldum. Þar vegur einna þyngst hvernig háttað er

skipan markaðsbúskapar. Þegar litið er yfir þróunina í skipan þjóðmála á Íslandi á 20. öld má segja að Íslendingar hafi ýmist hallast að eða frá markaðsbúskap í gegnum tíðina. Frá því um 1880 til 1930 var ríkjandi skipan í anda klassísks frjálslyndis með markaðsbúskap og tiltölulega miklu vægi innlendra jafnt sem erlendra einkaaðila í nýsköpun atvinnulífsins. Í kreppunni var síðan lagður grunnur að auknum ríkisafskiptum og haftabúskap sem ríkti mun lengur en algengast var á Vesturlöndum eða allt fram til 1960. Viðreisnarstjórnin sem þá tók við hóf markvissa en hægara aðlögun að markaðsbúskap á ný. Aftur varð þó aukin áhersla lögð á beinni ríkisafskipti á áttunda áratugnum, oft í nafni byggðastefnu, en á níunda áratugnum gætti enn á ný aukinnar sveiflu í átt til markaðsbúskapar (Magnús S. Magnússon 1993). Minnkandi hagvöxtur á síðustu árum hefur síðan aukið þrýsting á skipulagsbreytingar í sjávarútvegi og landbúnaði, ásamt með leit að nýjum brunnum atvinnusköpunar. Aðild þjóðarinnar að samningnum um evrópska efnahagssvæðið, sem samþykkt var í byrjun tíunda áratugarins, er líklega stærsta skrefið sem stigið hefur verið í átt til aðlögunar að umhverfi markaðsbúskapar á seinni árum og eru nokkrar vonir bundnar við að þar með sé skapað hagstæðara umhverfi fyrir endurnýjun atvinnulífsins og nýja sókn til bættra lífskjara.

Samantekt

Þegar litið er á sambandið milli grundvallarbreytinga í atvinnulífi, fólksfjölda og búsetu annars vegar, og þróun lífskjara og skipan þjóðmála hins vegar, kemur í ljós að upp úr 1880 tók þróun þjóðfélags og lífshátta á Íslandi þá stefnu sem reynslan hefur kennt að hafi almennt fylgt iðnvæðingunni í vestrænum þjóðfélögum. Þessi umskipti á þjóðfélagsháttum hófust frekar seint hér á landi en þau gengu hraðar fyrir sig á 20. öld en annars staðar á Norðurlöndunum og í reynd hraðar en í flestum vestrænum löndum. Þjóðfélagsbreytingar á Íslandi á 20. öld hafa því verið afar örur. Um aldamótin síðustu voru Íslendingar ein af fátækustu þjóðum Evrópu en eru nú á síðasta áratug aldarinnar í fremstu röð.

Mörg þeirra félagsgerðareinkenna sem fylgdu iðnvæðingunni í grannlöndunum hafa gert vart við sig hér á landi þó grundvöllur atvinnubreytinganna á Íslandi hafi frekar legið í sjávarútvegi en almennum iðnaði. Um leið og fullyrt er að íslenskt nútímaþjóðfélag hafi hið almenna félagslega ættarmót iðnríkjanna verður ekki framhjá því horft að Íslendingar hafa einnig haldið tryggð við mörg sérkenni í menningu og lífsháttum. Það er að vonum, því í vitund nútíma Íslendinga virðast togast á rótgróin hefðartryggð og þróttmikil framfarasókn. Einstakt fámenni þjóðarinnar hefur einnig stuðlað að viðhaldi slíkra sérkenna.

SUMMARY

This paper attempts an overview of social change in Icelandic society since the 19th century. On the basis of studies of social change in industrial societies a few indicators of modernity are defined and used to assess the timing of the take-off to modern social structures, the speed of change, as well as the general characteristics of the development of modern society in Iceland during the last century. The main indicators used are population developments and settlement patterns, industrial structure (especially the decline of agricultural employment, the growth and mechanization of the fishing sector, growth of industry, trade and services), changing occupational class structure and the spread of capitalistic economy. In addition economic growth and developments of real wage rates are examined, as well as some indicators of levels of living. Lastly some indicators of the spread of political democracy and the welfare state are used to complement the socio-economic aspects of the story.

The findings indicate that the largely taken-for-granted hypothesis that the 1880s constitute the most important turning-point in societal development in Iceland is supported. From that decade on one sees a significant increase in the speed of social and economic change, where all the main indicators converge on a persistent growth pattern. The population increases rapidly above previous levels, urbanization sets in, the fishing sector becomes the new growth industry responsible for changes in class structure and levels of living. Small scale manufacturing follows significantly later, but the growth of commerce and services goes hand in hand with the expansion and mechanization of the fishing sector. The advent of trawlers in the early years of this century is often taken to mark the beginning of Iceland's equivalence to the industrial revolution.

Social changes and economic growth appear to have been faster in 20th century Iceland than in many of the neighbouring countries. Thus Iceland was one of the poorest countries at the beginning of this century but nowadays it enjoys a GNP per capita which typically ranks amongst the top 10–15 OECD countries, and the living standard is accordingly high by international comparisons. Political modernization was slightly delayed at first, mainly due to the dependent status of the country within the Danish kingdom. But the process of democratization progressed quite fast once started, and the Icelandic welfare state has progressed in the same general direction as those of the neighbouring countries, however without going as far in expanding public provisions as the most advanced welfare states in Scandinavia.

On the whole, one can say that modern Icelandic society has been modernized on broadly similar lines as found in most industrial societies, but with more speed than most. Yet the Icelanders have managed to combine thriving modernity with some traditionalist orientations, if only to preserve cherished cultural characteristics.

Viðhorf Íslendinga til Færeyja og Færeyinga

1. Inngangur

Í þessari ritgerð er fjallað um meginþætti í viðhorfum Íslendinga til Færeyja og Færeyinga, eftir því sem ráða má af aðgengilegum heimildum.¹ Í þessu sambandi verður m.a. leitað svara við eftirtöldum spurningum: Er hægt að alhæfa um viðhorf Íslendinga til Færeyja og Færeyinga? Hvað mótaði þau einkum? Að hvaða marki réðust viðhorf Íslendinga til Færeyinga af frændsemi þjóðanna, eðli samskipta þeirra og stöðu Færeyinga sem smærri þjóðar en þeir sjálfir? Hvað einkennir viðhorf Íslendinga til Færeyja og Færeyinga, þegar þau eru borin saman við viðhorf þeirra til annarra landa og þjóða?

Lesendum til glöggvunar skulu hér í örstuttu máli rakin nokkur meginatriði í samskiptasögu Íslendinga og Færeyinga.² Á miðöldum var talsvert menningar-samband milli þjóðanna. Færeyinga saga var samin á Íslandi, og samskipta Íslendinga og Færeyinga á miðöldum er getið á ýmsum stöðum. Færeyingar sóttu efnivið í kvæði til Íslands. Um siðaskipti dró úr þessum samskiptum. Lítið er vitað um samband þjóðanna næstu aldir, þótt löndin tvö væru undir stjórn sama embættismanns, stiftamtmanns eða stiftbæfalingsmanns, frá 1684 til 1776. Á síðari helmingi 18. aldar, ef ekki fyrr, tókust veruleg kynni með Íslendingum og Færeyingum í Kaupmannahöfn. Hafa kynni af því tagi haldizt síðan. Þeim tengjast íslensk áhrif á þróun færeysks ritmáls og færeyska þjóðernisbaráttu. Færeyingar tóku að sækja til fiskveiða á Íslandsmið 1871, einkum við Austfirði, en einnig nokkuð við Vestfirði, og stóð sú útgerð með blóma fram undir síðari heimsstyrjöld. Eftir styrjöldina, einkum um 1950–60, sóttu margir Færeyingar atvinnu til Íslands, og störfuðu flestir á fiskiskipum og í frystihúsum. Íslendingar hafa hins vegar ekki sótt atvinnu til Færeyja í stórum stíl, nema helzt frá því um 1970 og fram yfir 1985. Á heildina lítið hafa talsverðir fólksflutningar átt sér stað milli landanna, og mægðir milli þjóðanna hafa verið þó nokkrar. Samskipti þjóðanna á sviði menningarmála og íþróttu hafa talsverð verið á síðustu áratugum. Verzlun milli landanna hefur verið veruleg.

¹ Ritheimildir, sem fram hafa komið, eftir að íslensk-færeyska ráðstefnan í ágúst 1992 var haldin, hafa ekki verið notaðar við samningu ritgerðarinnar.

² Greinargott yfirlit um samskipti Íslendinga og Færeyinga (fram undir 1968) er hjá Gíls Guðmundssyni (1968:159–186). Christian Matras (1943:129–140) fjallar einnig um samskipti þjóðanna.

Þær heimildir, sem um er að ræða, eru einkum af tvennum toga. Annars vegar eru skrif Íslendinga, sem dvalizt hafa í Færeyjum lengri eða skemmri tíma; hins vegar eru skrif Íslendinga, sem varða fiskveiðar Færeyinga hér við land og í sumum tilvikum hagsmunaárekstra, sem þeim tengdust. Umfangsmiklar ritsmíðar Íslendinga um dvöl í Færeyjum eða um land og þjóð og færeysk málefni eru ekki ýkja margar. Fram á 20. öld er Jón Ólafsson Indíafari eini Íslendingurinn, sem vitað er til, að hafi ritað að marki um dvöl í Færeyjum, en hann kom þangað 1616. En samskipti við Færeyinga voru talsvert til umfjöllunar í riti meðal Íslendinga á síðustu áratugum 19. aldar, og síðan hafa Íslendingar samið fjölda ritsmíða, sem með einhverjum hætti tengjast færeyskum málefnum. Merkilegt er hins vegar, að fram til síðustu ára var að jafnaði lítið um þau fjallað í íslenskum fjölmiðlum.

Meðal athyglisverðra ritverka af þessu tagi eru eftirfarandi, í tímaröð talið: Ýmsar greinar, sem varða fiskveiðar Færeyinga við Ísland á síðustu áratugum 19. aldar; greinaflokkur eftir Björn Jónsson ritstjóra, sem saminn var í kjölfar þess, að hann varð skipreika við Sandey 1904 og birtist í *Ísafold* á því ári, gefinn út í kveri, *Færeyja-pistlum*, 1963; stutt grein eftir Björn Bjarnason frá Viðfirði, Bókmenntafélag Færeyinga, í *Skírni* 1912; greinin Færeysk þjóðernisbarátta eftir Jón Helgason, síðar prófessor, í *Skírni* 1919; greinin Frá Færeyjum eftir Freysteinn Gunnarsson, síðar skólastjóri, í *Eimreiðinni* 1924; grein Árna Pálssonar prófessors, Nalseyjar-Páll, þjóðhetja Færeyinga, í *Skírni* 1925; kafli í fyrri hluta sjálfævisögu sr. Friðriks Friðrikssonar, *Undirbúningsárunum*, sem út kom 1928 og segir frá dvöl í Færeyjum 1891; greinar eftir Aðalstein Sigmundsson, kennara og ritstjóra, þ. á m. Tunga og bókmenntir Færeyinga, sem birtust í *Skinfaxa* á fjórða áratugi þessarar aldar; ferðabók drengja úr Austurbæjarskólanum, sem fóru til Færeyja 1933 undir fararstjórn Aðalsteins, er ber heitið *Til Færeyja* (kom út 1934); frásöguþáttur, Færeyingar, eftir Jónas Árnason, rithöfund og alþingismaður, sem birtist í bók hans, *Veturnóttakýrrum*, 1957; greinaflokkur, Færeyjaför, eftir Jón Helgason ritstjóra, sem birtist í *Sunnudagsblaði Tímans* 1965; ritstjórnargrein Jakobs Benediktssonar, forstöðumanns Orðabókar Háskólans, Ísland og Færeyjar, í *Tímariti Máls og menningar* 1965; bókin *Eyjarnar átján* eftir Hannes Pétursson skáld, sem ber undirtitilinn Dagbók úr Færeyjaferð 1965 (kom út 1967); greinaflokkur eftir Þórodd Guðmundsson frá Sandi, kennara og rithöfund, sem birtist í *Lesbók Morgunblaðsins* 1967–68; bókin *Færeyjar* eftir Gils Guðmundsson, alþingismaður og rithöfund, sem kom út í bókaflokknum Löndum og lýðum 1968; kver eftir Brynjúlf Jónsson prentara, *Átta dagar í Færeyjum*, sem fjallar um Færeyjaferð 1964 og kom út 1971; ýmsar greinar, sem varða fiskveiðar Færeyinga á Íslandsmiðum og birtust veturinn 1991–92.

Þegar heimildirnar eru metnar, vaknar sú spurning, hve dæmigerðar þær skoðanir, sem þar koma fram, séu fyrir viðhorf Íslendinga til Færeyinga. Vissulega skiptir máli, að ýmsir þeirra Íslendinga, sem farið hafa til Færeyja og skrifað síðan

um færeysk málefni, hafa haft sérstakan áhuga á þeim og verið Færeyingum einkar vinveittir, áður en lagt var í þær ferðir, sem urðu tilefni skrifanna. Enn fremur kemur til athugunar, að ritheimildir um viðhorf Íslendinga til Færeyinga, sem mótuðust af dvöl mikils fjölda Færeyinga á Íslandi eftir síðari heimsstyrjöld, eru litlar að vöxtum – miklu minni en heimildir af þessu tagi, sem tengjast fiskveiðum, er Færeyingar stunduðu við Ísland áratugum saman og þá að langmestu leyti fyrir síðari heimsstyrjöld. Veldur þetta vissulega erfiðleikum, þegar leitast er við að leggja heildarmat á viðhorf Íslendinga til Færeyinga, en munnlegar heimildir bæta hér nokkuð úr skák. Enn er á það að líta, að ákveðinn þáttur í viðhorfum einnar þjóðar til annarrar birtist í gamanmálum, sem höfð eru í frammi. Um slík viðhorf Íslendinga og Færeyinga hvorra til annarra eru litlar ritheimildir til (sjá Finn Torfa Hjörleifsson 1979a:9, Þóru Kristínu Ástgeirsdóttur 1991:28–29), og verður þessi þáttur látinn liggja á milli hluta hér. En hvað sem ofangreindum fyrirvörum líður, er ekki ástæða til að ætla annað en sú mynd, sem dregin er upp í þessari ritgerð af viðhorfum Íslendinga til Færeyja og Færeyinga, sé nokkuð trúverðug.

2. Viðhorf til Færeyja

Þeir Íslendingar, sem skrifað hafa um Færeyjar á breiðum grundvelli eða fjallað um landið í ferðafrásögnum þáðan, eru ekki mjög margir. Ýmis samkenni birtast þar; grundvallarbreytingar á viðhorfum Íslendinga til Færeyja hafa ekki orðið í tímans rás. Fram kemur, eins og vænta mátti, að Íslendingum – að minnsta kosti þeim, sem höfðu ferðazt víða um sitt eigið land, – sýndust Færeyjar ekki framandlegar. Til að mynda segir Oddný Sv. Björgvins blaðamaður (1989:13): „Að koma til Færeyja er eins og að heimsækja fjarlægjar Vestmannaeyjar, sem hafa gliðnað frá Íslandi fyrir alllöngu. Landslagið er svo líkt.“ Nú er það án efa svo, að flestir, sem koma til einhvers lands í fyrsta skipti, velta fyrir sér samanburði við land eða lönd, sem þeir þekkja þegar. Og vegna þess að samanburður á Færeyjum og Íslandi liggur tiltölulega beint við, er ekki að undra, þótt margir Íslendingar, sem koma til Færeyja, leiði hugann mjög að því, hvað sé líkt og hvað ólíkt með Íslandi. Sumir höfundanna bera einstaka þéttbýlisstaði í Færeyjum saman við íslenska þéttbýlisstaði. Þannig segir Gils Guðmundsson (1968:212) um Klakksvík: „Þarna er flest með nútímabrag og ber kaupstaðurinn ákaflega líkt svipmót og þróttmiklir útgerðarbærir íslenskir, svo sem Akranes eða Vestmannaeyjar.“ Og Hannes Pétursson (1967:72) kemst svo að orði: „Klakksvík er myndarlegur kaupstaður, en sviplíkur hinum stærri kaupstöðum á Íslandi, og kom mér því fátt á óvart og ekkert skemmtilega á óvart.“ Þá eru dæmi þess, að Íslendingum hafi komið í hug slíkur samanburður við Þórshöfn, eins og síðar greinir.

Nokkrir höfundanna láta þess getið, að þeir hafi hrifist af færeyskri náttúru og tala um náttúrufegurð á eyjunum, bæði yfirleitt og á einstökum stöðum. Hjá

sumum kemur fram, að land og þjóð höfði í senn til þeirra; þannig segir Jón Helgason ritstjóri (1965:829): „... Færeyjar seiða sífellt til sín hvern þann, sem einu sinni hefur kynnt landi og þjóð.“ Menn hrífast ekki sízt af standbjörgum og þekkilegum þorpum og kaupstöðum. Hannes Pétursson (1967:91–92) segir t.d. um færeyska náttúru:

Strendurnar ... eru mesta náttúruþrýði Færeyja, einkum sæbrött hamrastál, bústaðir sjófuglsins. Þar eru mestar líkur til að ferðamaðurinn reki upp stór augu, þar er helzt sérkennileik að finna, drang, gjá, gatklett og aðra smíðisgripa hafrótsins. Að þessu slepptu ríkir fábreytni í færeyskri náttúru, einstrengingsskapur. Eyjarnar eru allar búnar til í sams konar eldsmiðju, og sá sem skoðar eina þeirra vel, kynnist svip hinna um leið í öllum meginráttum, allt landið er smíðað eftir einni og sömu hugmynd ...

Jón Helgason ritstjóri (1967:880) nefnir m.a., hve sérstæðar og fagrar siglingaleiðir milli eyjanna séu: „Í góðu veðri er ævintýri líkast að fara ... eyja á milli. Þvílíkar siglingaleiðir, sem þar gefast, munu næsta fágætar.“ Guðmundur Sæmundsson fornbókasali (1987:61) segir svo:

Mikil fegurð blasir við sjónum þegar ferðast er um meginhvörfingu eyjanna eða siglt er á milli þeirra. Víða við strendur mætir auganu hríkaleg en töfrandi sjón, þar sem snarbrött björgin vísa hamrabílum sínum að opnu hafi, sum staðar nokkur hundruð metra há.

Margra byggða í Færeyjum er getið í ferðafrásögnum Íslendinga sakir náttúrufegurðar eða þokka; þeim er þá stundum gefin sú einkunn, að þær séu fallegar eða vinalagar. Þar má nefna, að Þórarinn Gr. Víkingur skrifstofumaður (1949:368) fjallar á þann veg um Leirvík á Austurey, Jón Helgason ritstjóri um Mykines (1965:830), Miðvog í Vogum (1965:831) og Kvívík á Straumey (1965:854), Brynjúlfur Jónsson um Eiði á Austurey (1971:15, 18), Miðvog (1971:34) og Kvívík (1971:37), Guðmundur Sæmundsson (1987:61) um Kvívík og Klakksvík. Athyglisverðar í þessu viðfangi eru þær myndir, sem Hannes Pétursson dregur upp af ýmsum stöðum. Hann talar m.a. lofsamlega um Gjá á Austurey (1967:31–37), Þværeyri og Vog á Suðurey (1967:135–136) og Húsavík á Sandey (1967:112–119), þar sem honum (1967:114) fannst sérstakur blær á byggðinni:

Það voru þó ekki fornminjar sem fastast héldu í mig þarna í Húsavík, heldur andi sjálfrar byggðarinnar. Hús, götur og grjóttveggir, fólkið að vinnu sinni eða á rjástli hvert heim til annars, dýrin og amboðin, grænt túnið upp um hlíðar, ársytran, morgunkýrrðin, báruhljóð fjörunnar, allt var þetta samofið hvað öðru og líkt og gripið út úr hjarðljóði.

Eðlilegt er, að þó nokkuð sé fjallað um Þórshöfn í þeim ritum, sem um er að ræða. Drepið er á, að bæjarstæðið sé sérkennilegt, bærinn er sagður snotur, og sumir

höfundanna nefna, að þeim þyki mikið til gamla bæjarins koma. Björn Jónsson (1904:62/1963:42) segir svo um bærjastæðið og yfirbragð bæjarins:

Þvílíkar gjótur og lautir og brekkur og hamrar og klappir og ógöngur eða ófæru!

Færeyingar eru manna færastir og fimastir að síga í björg. Ykjur mundu það vera kallaðar að vísu, að ekki veitti af bjargfimi og bjargfærum til þess að komast um göturnar í Þórshöfn. En svo er þó bratt þar sumstaðar, að hafa verður stigahandrið og seilur fram með strætunum til þess að halda sér í, ef komast á þar slysalaust upp og ofan. ...

Það er ekki þar fyrir, að bærinn er ekki ósnotur á að líta, þótt strætín séu hlykkjótt, mishæðótt og mörg örmjó. Húsin eru yfirleitt snotur, flestöll úr timbri, og ýmist með torfpaki eða úr bárujárni, eins og hér.

Helztu húsin eru þó flest úr steini ...

Einar Falur Ingólfsson blaðamaður (1991:2) kemst svo að orði:

Og það er heillandi að ganga um þá gömlu Þórshöfn. Göturnar þröngir stígar sem vindast og sveigjast, upp og niður brekkur og þrep, allstaðar öngstræti og dularfull skot. Langan tíma hlýtur að taka að kynnst þessum litlu húsum og stígunum milli þeirra til hlítar – ef það er þá mögulegt. Svo eru það litirnir.

Fleiri höfundar skrifa um það, hve litskrúðug hús í Þórshöfn séu. Nokkrir höfundar (t.d. Hannes Pétursson 1967:41–42, Þóroddur Guðmundsson 1967:60, Einar Falur Ingólfsson 1991:2) láta þess sérstaklega getið, að þeim hafi þótt mikið koma til Þinganes, elta bærjarhlutans. Hannesi Péturssyni (1967:43) og Brynjúlfi Jónssyni (1971:38) fannst lystigarðurinn í Þórshöfn þekkilegur staður. Sumir Íslendinganna (t.d. Erlendur Pétursson 1930:293, Stefán Árnason 1952:415) taka fram, að þeim hafi fundizt bærinn snyrtilegur. Ýmsir leggja mat á bæinn í heild og sérkenni hans. Jón Helgason ritstjóri (1965:857) orðar það svo, að Þórshöfn sé „vínalegur bær, sem óðum er að taka stakkaskiptum“. Hannes Pétursson (1967:9–10) segir:

Sums staðar minnir Þórshöfn á bæi ellegar borgir miklu sunnar í álfunni ...

Mér gekk örðuglega að átta mig á, hvort ég var í færeyskri byggð, íslenskum aldamótakaupstað með norskum svip, evrópskri borg. Skoðun mín á því breyttist frá einni götu til annarrar.

Oddný Sv. Björgvins (1989:14) hefur m.a. þetta um bæinn að segja:

Að sumu leyti minnir Þórshöfn á „ofvaxið“ íslenskt sjávarpláss, að öðru leyti á miðaldapörp. Færeyingum hefur tekist stórkostlega – það sem Íslendingum hefur næstum alveg mistekist – að varðveita og endurnýja gamlar byggingar og móta sérstæðan byggingastíl, sem byggir á gömlum grunni. Þess vegna er höfuðborg Færeyja engri annarri borg lík.

Ráða má af frásögnum þeirra, sem komu til Kirkjubæjar, að staðurinn hafði mikil áhrif á þá, fyrst og fremst vegna þeirra menningarminja, sem þar hafa varðveitt. Friðrik Friðriksson (1928:165) segir: „Jeg skoðaði mig þar um kring og þótti mjög merkilegar hinar fornu rústir.“ Jón Helgason ritstjóri (1965:886) kemst svo að orði:

Það er stórkostlegur menningararfur, sem Færeyingum hefur hlotnast í Kirkjubæ. Íslendingi, sem gengur þar um garða, verður hugsað til Skálholts og Hóla, þar sem ekki stendur steinn yfir steini og allt verulega fornt er horfið út í veður og vind. ... Við hljótum í senn að öfunda Færeyinga og samfagna þeim.

Magnús Finnsson fréttastjóri (1992:6) tekur í sama streng og Jón: „Það er ævintýri líkast að koma í Kirkjubæ. Þar sér Íslendingur hluti, sem sárlega vantar í söguminnar heima.“ Brynjúlfur Jónssyni (1971:60) fannst margt merkilegt í Kirkjubæ og segir í lok frásagnar af komu þangað:

Ekkert í Kirkjubæ hefur þó eins mikil áhrif á hugmyndaflug manns og rústirnar af dómkirkjunni, þegar maður stendur inni í henni og heyrir storminn þjóta hvíslandi um bogadregin gluggagötin.

Umfjöllun annarra höfunda en þeirra, sem hér hefur verið vísað til, um Kirkjubæ er yfirleitt mjög á sama veg (t.d. Guðni Jónsson 1928:291, Erlendur Pétursson 1930:294, Stefán Árnason 1952:415–416, Hannes Pétursson 1967:51–57, Þóroddur Guðmundsson 1968,1:7, Guðmundur Sæmundsson 1987:61, Oddný Sv. Björgvins 1989:14).

3. Viðhorf, sem tengjast frændsemi við Færeyinga og þjóðernisbaráttu þeirra

Eitt af því, sem einkennir viðhorf Íslendinga til Færeyinga mest, er það sjónarmið, að Færeyingar standi Íslendingum sérstaklega nærri, vegna þess að þjóðirnar séu náskyldar, eigi þar fyrir utan margt sameiginlegt og svo séu Færeyingar einkar vinsamlegir í garð Íslendinga.

Þess sjónarmiðs, að Færeyingar standi Íslendingum nærri, gætir hjá Jóni Indíafara, þegar hann fjallar um dvöl sína í Færeyjum 1616. Hann (1908–09:121) ræðir ekki beinlínis um skyldleika þjóðanna, en minnst á, hve margt þær hafi átt sameiginlegt, bæði hvað snertir tungumál og siðvenjur allar; nú sé slíkt hins vegar að breytast. Færeyingur nokkur las íslenskar bækur

skýrlega, því lítið skildi vort mál og þeirra, og svo var um aðra siðvenju í mörgu, um skyrgjörð, flautir, ósaltaða fæðu, eldhangid kjöt og barinn fisk, einnig klæðabúnaður kvenfólksins, skautafaldar, köst og kasthempa, skólag og skikkan önnur. En nú er þar komin dönsk vísa, bæði í kirkjum og utan, með eiginlegu dönsku tungumáli.

Greina má ákveðna hefð í umfjöllun Íslendinga um Færeyinga allt frá því á 19. öld, þar sem skírskotað er til frændsemi og vináttu þjóðanna og hvatt til aukinna samskipta þeirra. Nafnlaus grein í Akureyrarblaðinu *Fróða* 1880, Frá Færeyjum, er af þessum toga. Þar er talað um þessa litlu frændþjóð, sem svo er kölluð, rætt um að samskipti þjóðanna hafi aukizt á síðustu tímum og hvatt til eflingar þeirra. Í greininni segir m.a. (1880:34):

Þjóðerni, tungumál, loptslag og lifnaðarhættir eru mjög svipaðir í báðum löndunum, svo Íslendingi í Færeyjum, og Færeyingi á Íslandi mun ekki finnast mikið til vanta að þeir sjeu heima hjá sjer, og það mundi geta verið gott fyrir bæði löndin að allmargir flyttu sig vistferlum eða búferlum úr einu í annað, því framfarir og framtakssemi mun í einni grein vera meiri í þessu og aptur í annari í hinu, svo hvorir gætu lært nokkuð af öðrum.

Hannes Pétursson hefur gert rækilegasta grein fyrir áðurnefndu frændsemis- og vináttusjónarmiði. Hann segir svo (1967:108–109):

Ég sagði fyrir, að stundum þætti Íslendingi í Færeyjum að hann væri ekki staddur erlendis, heldur eins og heima hjá sér. Þetta er kannski ofsagt. Hið er áreiðanlegt, að hann er hvergi *minni útlandingur* en þar. Í fyrsta lagi eru Færeyingar og Íslendingar, svona upp og ofan, býsna líkir að hjartalagi og skapsmunum. Í öðru lagi eru þjóðfélögin, sem nú á tímum er haldið uppi í löndunum báðum, æði lík þrátt fyrir stærðarmun ... Í þriðja lagi getur Íslendingur í Færeyjum oft brugðið fyrir sig móðurmálinu við heimamenn – munaður sem er sjaldgæfur annars staðar á hnettinum – og fréttir þar jafnharðan í blöðum og útvarpi margt sem við ber á föðurlandinu. Hann er með öðrum orðum ekki guðsvolaður útlandingur í Færeyjum, heldur nærri því eins og Breti einhvers staðar á ferð. Í fjórða lagi, og um það er mest vert: engum Íslendingi getur missýnt um, að í Færeyjum gistir hann hjá *vinapjóð*.

Friðrik Friðriksson (1928:166) fjallar um þetta efni að nokkru leyti á sama veg: „Yfirleitt fjell mjer fólkk mæta vel í geð í Færeyjum og finst mjer ávalt, er jeg kjem þangað, að jeg vera kominn heim til mín. Allir voru mjer einstakt ljúfir og góðir.“ Og Brynjúlfur Jónsson (1971:53) kemst svo að orði: „Ég varð þess greinilega var þarna [í Elduvík], eins og svo víða, þar sem ég kom í eyjunum, hversu fólk í Færeyjum er velviljað okkur Íslendingum.“ Enn fremur segir Oddný Sv. Björgvins (1989:13): „Og fólkið svo alúðlegt við Íslendinga, eins og það eigi í þeim hvert bein.“

Sú áherzla, sem lögð var á það, að Færeyingar væru frændþjóð og vinapjóð, birtist m.a. í því viðhorfi sumra höfunda, að Íslendingum bæri að leggja Færeyjum lið í þjóðernisbaráttu þeirra og þá sérstaklega í baráttu fyrir því að viðhalda tungu sinni. Þetta sjónarmið, sem stundum fléttast saman við jákvæð viðhorf til þjóðareðlis Færeyinga, kom fram hjá ýmsum höfundum, einkum á fyrri helmingi þessarar aldar; frá því um miðja öldina, þegar Færeyingar höfðu fengið heimastjórn, hefur þess gætt minna, þegar á heildina er litið. Fer ekki á milli mála,

að þjóðernishyggja Íslendinga var mikilvægur þáttur að þessu leyti. Þeir fundu til samkenndar, vegna þess að margir Færeyingar börðust fyrir auknu sjálfsforræði innan danska ríkisins. Í skrifum Íslendinga kemur stundum fram gagnrýni á stefnu danskra stjórnvalda.

Í grein Björns Bjarnasonar frá Viðfirði, Bókmenntafélagi Færeyinga, birtast skoðanir af þessu tagi skýrt. Í upphafi hennar segir svo (1912:79):

Færeyingar eru fámennasta Norðurlandabjóðin, en ekki þar fyrir atgervisminst né ólíkust feðrum sínum. Hvergi hafa ef til vill betur geymt manngildiseinkenni fornkynslóðarinnar norrænu en einmitt hjá þeim, bæði í lunderni og líkamsskapnaði.

Síðan fjallar Björn lofsamlega um þjóðernisbaráttu Færeyinga. Undir lok greinarinnar kemst hann svo að orði (1912:80):

Öllum Norðurlandabjóðum ætti að renna blóðið til skyldunnar þegar um það er að ræða, að hlúa að menjum norræns máls og menningar. En ljúfara og skyldara ætti engum að vera það en oss Íslendingum að styðja af mætti þennan félagsskap Færeyinga, ekki einungis þeirra vegna, heldur líka sjálfra vor vegna. Vér erum þeim einna nánastir að frændsemi, máli og þjóðarhátum. Vér getum fyrirhafnarlaust haft fult gagn af bókum þeirra, af því að bókmalin eru svo lík, að þar ber fátt á milli, og vér hljótum að finna þar margan fróðleik, sem varpar birtu yfir ýms atriði í vorri eigin tungu og þjóðmenningu. Og loks er þess að minnst, að sjálfir höfum vér notið drengilegs stuðnings frændþjóða vorra til sams konar framkvæmda. Eg vil því skora eindregið á alla góða Íslendinga, sem unna norrænni þjóðmenningu og norrænni tungu, að ganga í bókmentafélag Færeyinga. Með því afla þeir sjálfum sér nýtra bóka og styðja fámenna frændþjóð í menningarbaráttu hennar.

Í áðurnefndri Skýrnisgrein sinni setti Jón Helgason, þá kornungur stúdent, fram hugmyndir um það, sem Íslendingar gætu gert til að styrkja Færeyinga. Hann (1919:284) nefnir, að ekki sé lengra um liðið en fimm aldir, síðan „sama tunga gekk um allar eyjar í Atlantshafi norðan Bretlands“. Svo segir Jón (1919:284):

Ísland og Færeyjar eru eftir. Við vitum ekki hvenær röðin kemur að okkur. En hún er komin að Færeyingum. Þjóðerni þeirra er í háska. Ef ekki er tekið í taumana, má vel vera að það glattist.

Íslandi er það tjón, sem ekki verður bætt. Við missum að vísu ekki hluta af sjálfum okkur, en þó þann frændann, sem okkur er skyldastur og líkastur.

Við getum stutt Færeyinga á marga vegu.

Síðan setur Jón (1919:284–285) fram ákveðnar tillögur um þetta efni. Er fróðlegt að athuga, hverjum af þessum tillögum Jóns hefur verið hrundið í framkvæmd og hverjum ekki og hverjar í síðartalda floknum eiga erindi við samtímann. Jón segir, að fyrst og fremst geti Íslendingar stutt Færeyinga með því að kaupa færeyskar bækur miklu meir en gert sé. Bezta ráð til að kenna Íslendingum að lesa færeysku sé

sennilega að gefa út nokkra færeyska leskafla með íslenskum skýringum, málfræði og orðasafni. Þá þurfi að gefa út samsvarandi bók handa Færeyingum með íslenskum lesköflum. Jón segir og, að íslenzk blöð ættu að flytja ritdóma um færeyskar bækur og helzt líka greinar á færeysku annað slagið. Enn fremur ættu íslenzkir bókaútgefendur að senda fáein eintök af útgáfuritum sínum til bókasafnanna í Færeyjum. Íslenzkir unglingar þurfi að komast í bréfaskipti við jafnaldra sína færeyska. Einnig þurfi að fá til Íslands færeyska fyrirlesara og Íslendinga til Færeyja í sama skyni. Loks leggur Jón til, að stofnað verði íslenzkt-færeyskt félag til að vinna að öllu þessu og mörgu öðru.

Í eins konar inngangi að grein Árna Pálssonar um Nölseyjar-Pál er að nokkru leyti fjallað um færeysk málefni með svipuðum hætti og í grein Jóns Helgasonar, og er reyndar vísað til hennar. Árni (1925:198) kvartar yfir því, „hve tómlátir vjer erum og áhugalausir um málefni Færeyinga, sem eru okkur skyldastir og nákomnastir allra þjóða“. Hann fjallar síðan nokkuð um þjóðernisbaráttu Færeyinga og segir svo (1925:199–200):

Oss Íslendingum getur aldrei í ljettu rúmi legið, hvernig fer um Færeyjar. Á Færeyskan að deyja út og landið að verða að aldanskri – eða öllu heldur hálfanskri – útlendu? Þá verða forlög Færeyja hin sömu sem Hjaltlands og Orkneyja. Færeysk menning á þá ekki aðra framtíð, en að verða hálfkalin, kræklótt og gagnslaus grein á meiði danskrar menningar. Eða mun hitt verða, að þar vaxi upp sjálfstæð þjóðmenning, sem knýi fram alla krapta hins litla þjóðfélags til starfs og framsóknar? Ef svo færi, þá hlyti að takast nán andleg samvinna milli Færeyinga og Íslendinga, og þess vegna getur oss eigi staðið á sama um það, sem á vorum dögum er að gerast í Færeyjum.

Vjer getum aðeins orðið Færeyingum að liði á einn hátt. Vjer getum veitt þeim eptirtekt og látið þá skilja, að oss renni blóðið til skyldunnar. Vjer höfum hingað til verið helzt til tómlátir í þessu efni.

Svipað viðhorf birtist hjá Guðna Jónssyni, síðar prófessor (1928:292–293). Hann kveður Færeyinga eiga mikið undir því að öðlast sjálfsforræði og segir:

Íslendingar ætti að minsta kosti að þekkja það af sinni eigin sögu, að „sjálfsforræðið er undirrót allra landsheilla“, eins og Guðbr. Vigfússon komst að orði. Það ætti að nægja til þess að vjer fylgdumst vel með þeirri þjóðernis og sjálfstæðisbaráttu, sem frændur vorir og nágrannar í Færeyjum heyja nú í öruggri von um sigur rjetts málstaðar að lokum.

Eftirtektarvert er, að þau átök, sem urðu um stjórnskipun Færeyja á árunum eftir síðari heimsstyrjöld, virðast ekki hafa vakið mikla umræðu meðal Íslendinga. Meint tómlæti Íslendinga gagnvart Færeyingum og takmörkuð þekking Íslendinga á færeyskum málefnum er stef, sem birtist í mörgum ritsmíðum frá heimsstyrjaldarlokum til samtímans. Þannig segir Lárus Sigurbjörnsson, síðar skjalavörður (1948:230), um þetta efni í ritdómi um bók Jörgen-Frantz Jacobsens, *Færeyjar*: „Vér vitum í rauninni minna um Færeyjar en æskilegt er og sæmilegt má kallast,

sökum frændsemi við Færeyinga.“ Pálmi Hannesson rektor (1951:9) segir, að það hafi orðið sér hvati til að þýða færeyskar þjóðsögur,

að þær gætu ef til vill ... aukið nokkuð þekkingu [Íslendinga] á Færeyingum, því að sannast að segja þekkjum við þá harla lítið, þegar þess er gætt, hve kjörum þeirra er líkt farið og okkar kjörum, Íslendinga, og saga þeirra áþekk okkar sögu.

Og Guðmundur Sæmundsson (1987:61) kemst svo að orði: „Það eru bæði gömul og ný sannindi að við Íslendingar erum margir heldur ófróðir um Færeyinga, þótt þeir séu næstu nágrannar og skyldastir [að] tungu og lifnaðarháttum.“

Á síðustu áratugum hafa ýmsir Íslendingar, þ.á m. menntamenn og stjórnmálamenn, fjallað í ræðu og riti um nauðsyn aukinna samskipta við Færeyinga. Jakob Benediktsson hvatti til meiri samskipta og höfðaði í því sambandi til frændsemi. Hann segir m.a. (1965:113): „Við Íslendingar höfum löngum verið helzt til tómlátir um það sem er að gerast hjá nágrönnum okkar og frændum Færeyingum.“ Einnig birtist jákvætt viðhorf til þjóðernisbaráttu Færeyinga; hann segir (1965:113), að „þjóðleg einkenni [séu] sterk og studd vakandi þjóðernis-tilfinningu og markvissri baráttu fyrir viðgangi færeyskrar menningar“. Jakob fjallar í grein sinni um þýðingar á íslenskum fornritum á færeysku, sem hlutu góðar viðtökur í Færeyjum. Lokaorð hans eru þessi (1965:114):

Og Íslendingar ættu ekki síður að meta það framtak sem hér hefur verið sýnt og draga af því þann lærdóm að okkur ber skylda til að leggja eitthvað af mörkum til að kynna færeyskar bókmenntir og færeyska menningu hér á landi fremur en gert hefur verið hingað til.

Jón Hákon Magnússon framkvæmdastjóri (1979:3) segir, að Íslendingar geri allt of lítið til að rækta samband við nábúa sína, Færeyinga og Grænlandinga. „Við erum stóri bróðir í þessari fámennu fjölskyldu sem byggir eyjar norðursins ...“ Og Ingvar Gíslason, alþingismaður og ráðherra (1986:17), hefur þetta að segja:

Íslendingar og Færeyingar eru ekki aðeins nágrannar í Norður-Atlantshafi heldur náskyldar þjóðir að máli og menningu, áttu svipaða landnámssögu og hafa um aldir lifað við lík kjör í öllum meginatriðum. Því er eðlilegt að þessar þjóðir eigi góð samskipti og finni leiðir til þess að rækja frændsemi og nágrenni á sem virkastan hátt. Samvinnu Færeyinga og Íslendinga þarf að efla, hvort sem er á sviði menningar eða hagrænna viðskipta. ...

Reyndar er gleðilegt til þess að vita að jákvæð samskipti Íslendinga og Færeyinga hafa eflst á síðari árum, bæði hvað varðar menningarmál og hagræn viðskipti. En slík samskipti gætu þó aukist enn að mun.

Í skrifum ýmissa Íslendinga kemur fram aðdáun á þjóðernisbaráttu Færeyinga, málverndarstarfi þeirra og menningu, án þess að megináherzla sé lögð á samskipti

Færeyinga og Íslendinga. Freysteinn Gunnarsson (1924:72) segir, að af öllu því, sem hann kynntist í Færeyjum, þyki sér færeyskan „í alla staði merkilegust, enda er hún fjöregg þjóðarinnar“. Það sé algengur sleggjudómur meðal Íslendinga, að færeyska og norskt landsmál (nýnorska, sem nú heitir svo) séu hrognamál; því verði heldur ekki neitað, að þau mál láti illa í eyrum Íslendinga í fyrstu, en ástæðan sé sú, að þau liggja of nærri íslenzku. Það sé nánast kraftaverk, að Færeyingar skuli hafa getað varðveitt tungu sína. Þá þykir Freysteini (1924:72–74) mikið til færeyskra bókmennta koma. Niðurlag greinarinnar er sem hér segir (1924:74):

Og enginn þarf að hugsa, að hér verði staðar numið. Færeyingar eiga eftir að sýna það enn þá betur, að sú grein norræna kynstofnsins, sem fest hefur rætur á gróðurlausum klettunum þarna úti í miðju Atlantshafi, hún á enn þá eftir að standa um langan aldur ófúin og óbrotin. Og enginn veit enn, hvaða blóm hún kann að bera, þegar stundir líða.

Aðalsteinn Sigmundsson vann á sinni tíð manna ötullegast að kynningu á færeyskri menningu og færeyskum málefnum yfirleitt á Íslandi. Hann skrifaði ýmislegt um þessi efni, þýddi þrjár færeyskar skáldsögur og bók um Færeyjar (tvær þessara bóka komu út að honum látnum) og beitti sér með öðrum hætti fyrir auknum samskiptum þjóðanna. Í skrifum Aðalsteins birtist mikil hrifning af færeyskri menningu og þjóðernisbaráttu, svo og það sjónarmið, að færeyskar bókmenntir séu einkar áhugaverðar fyrir Íslendinga vegna skyldleika þjóðanna. Í greininni Tungu og bókmenntum Færeyinga nefnir hann, líkt og Freysteinn Gunnarsson nú árum áður, að almennt sé meðal Íslendinga að gera lítið úr færeysku og telja hana hrognamál. Aðalsteinn (1933:101) andmælir slíku mati og segir: „Sannleikurinn er sá, að hver, sem les tungu Færeyinga ofan í kjölinn, hlýtur að dást að henni fyrir margra hluta sakir, og menningu þeirri, sem við hana er tengd.“ Hann (1933:102) segir og, að varla sé

hægt að álykta annað en að smáþjóðin færeyska, sem stundum hefir ekki verið nema 5000 sálir, hafi unnið dásamlegt kraftaverk með því, að varðveita tungu sína jafnvel og raun ber vitni. – Ætli vér hefðum af miklu að gorta, ef vér ættum engar fornbókmenntir og dönsku hefði verið troðið inn í kirkjur vorar, skóla og stjórnarstofnanir um siðaskipti?

Undir lok greinarinnar segir Aðalsteinn (1933:113) svo: „Íslendingar hafa fullan aðgang að færeyskum bókmenntum, vegna skyldleika málanna, og mættu þeir vel nota það meira en nú er títt.“ Í greininni 40 ára fórnarstarfi leggur hann áherzlu á, hve hörð þjóðernisbarátta Færeyinga hafi verið. Greinin fjallar, mjög lofsamlega, um starf Føroya Fólkaháskúla, lýðháskóla Færeyja. Aðalsteinn (1939:112–113) segir, að þar sé „svo stórkostlegt og þýðingarmikið fórnarstarf leyst af höndum fyrir hugsjónir menningar og þjóðernis, að engin dæmi eru slíks í skólasögu vorri Íslendinga – og má sennilega víðar leita“.

Skýr samkennd með Færeyingum og stuðningur við þjóðernisbaráttu þeirra kom og fram í ljóði. Guðmundur Magnússon (Jón Trausti) birti langt kvæði, Færeyjar, í *Skírni* 1905, þar sem viðhorf af þessu tagi birtast glögg. Tvö erindi þess hljóða svo (1905:37, 40):

Eg ann þér, þú snarbratta eyjanna strönd –
því einmitt slík eru norðursins lönd,
sem fegurst og stærst gerði himinsins hönd
til að hrinda' af sér byljum og ölduföllum.
Því norræn, það ertu. Og það er hjá þér,
er þráandi Ísland eg sunnan að fer,
að fyrir mín augu á bárunum ber
sem brot úr landsins míns jötunfjöllum.

— — —

Þið smásystur Íslands, eg ann ykkur heitt,
þið oft hafið huga minn laðað og seitt
og inn í gripasöfn andans leitt
full ágættra mynda og þjóðlegra sjóna.
Mörg eign er þar frumleg og Íslandi lík; –
og alþýðuharpan þar líka slík
sem heima, – svo dul, en svo hugmyndarík
með hjartnæma, sorgblíða alvörutóna.

Í kvæði Jóhannesar úr Kötlum, Átján systur, sem birtist fyrst í *Skinfaxa* (1938:81–82/1939:18–20) er fjallað um Færeyjar (Jóhannes fór þangað 1937); eyjarnar eru persónugerðar og sagt, að þær bíði þess að vera leystar úr áþján. Eitt erindið er á þessa leið:

Og átján systur í ást sinni þögular bíða,
– í æskunnar trega þær lúta að skjaldanna röndum.
Þær búa yfir ókunnum mætti, en megna ekki að stríða,
því myrk eru álögin: Þær eru í tröllahöndum.
Um aldir þær hafa búið við barning og helsi,
og beðið eftir honum, sem gæfi þeim frelsi.

Nokkur íslenzk skáld hafa ort ljóð, sem tengjast Færeyjum, en varða ekki beinlínis þjóðernisbaráttu Færeyinga. Má þar nefna Hannes Hafstein, Einar Benediktsson og Hannes Pétursson.

Það tengist án efa frændsemissjónarmiðum, að á síðustu áratugum, eftir að Færeyingar fengu aukið sjálfsforræði, hefur sú skoðun átt fylgi að fagna meðal Íslendinga, að það sé gagnkvæmur hagur þjóðanna að eiga margvíslega samvinnu. Kemur þetta m.a. fram í því, að Íslendingar hafa beitt sér fyrir því, að Færeyingar fengju aukna aðild að norrænu samstarfi og hafa lagt mikið upp úr samvinnu við Færeyinga, svo og Grænlandinga, í veturnorrænu samstarfsnefndinni og veturnorræna þingmannaráðinu.

4. Viðhorf til Færeyinga, sem tengjast fiskveiðum þeirra við Ísland

Tvívegis hefur komið upp veruleg umræða um það, hve mikla tilhliðrunarsemi eigi að sýna Færeyingum frændsemi vegna, þar sem fiskveiðihagsmunir Íslendinga á Íslandsmiðum eru annars vegar. Í þeirri umræðu speglast ákveðin viðhorf til Færeyinga, m.a. afstaða til þess, hve mikils eigi að meta frændsemina. Í fyrra skiptið var það seint á 19. öld, nokkru eftir að veiðar Færeyinga á Íslandsmiðum hófust. Eins og kemur fram í ritgerð Vilhjálms Hjálmarssonar í þessari bók og Sámal Johansen (1982:einkum 12–90) og Ögmundur Helgason handritavörður (1983:69–78, 115–132) hafa meðal annarra rannsakað frá öðru sjónarhorni, voru veiðar Færeyinga á Austfjarðamiðum Austfirðingum um skeið mikið áhyggjuefni. Það sýna glöggð bænarskrár, sem Austfirðingar sendu Alþingi, og skrif þeirra í blöð. Færeyingar höfðu kvartað yfir því, að Íslendingar vildu setja fiskveiðum þeirra óeðlilega þröngar skorður. Á ýmsum stöðum kemur fram, að því hlytu að vera skýr takmörk sett, hve langt ætti að ganga til móts við Færeyinga á grundvelli þess, að þeir væru frændur Íslendinga og þegnar danska ríkisins. Í greininni Um fiskiveiðar Færeyinga í blaðinu *Fróða* (1882:193), sem sögð var runnin frá Norðfirðingum og var nokkurs konar svar við grein í *Dimmaletting*, segir svo:

Það er nú hvorttveggja, að Færeyingar telja sig í frændsemi við oss, sem sjá má af grein þeirra, enda virðist oss þeir vænta allmikillar frændrækni af oss, ef þeir ætlast til, að vjer líðum allt með þögn og þolinmæði frá þeirra hálfu, eða höfum þá undan þegna samþykktum þeim, er vjer höfum gert um fiskiveiðar á opnum skipum, og sem oss virðist að þeim sé eigi meiri óréttur gjör með, nje skert eða takmarkað meira atvinnufrelsi þeirra en sjálfra vor, og er auðráðið, að oss muni hafa þótt nauðsyn nokkur bera til að setja fiskisamþykktir þær, er þeir benda á í grein sinni ...

Miklu fastar er kveðið að orði um þessi efni í nafnlausri grein í *Þjóðólfi* 1883. Ritstjóri *Þjóðólfs* var þá Jón Ólafsson, og má telja næsta víst, að hann sé höfundur greinarinnar. Hann var austfirzkrar ættar, hafði alizt upp austanlands og búíð þar um skeið, eftir að hann komst á fullorðinsár, og var á þessum tíma þingmaður Sunnmýlinga. Var hann því nákunnugur málum í þessum landshluta. Greinin í *Þjóðólfi* (1883:[130]) hefst svo, en hún er, vel að merkja, engan veginn dæmigerð fyrir skrif Íslendinga um Færeyinga:

Bróðir okkar Færeyingrinn hefir lengi átt þátt í því að gjöra sig heimakominn hjá okkr mörlöndunum. Hann hefir komið til okkar ár eftir ár, lagt skipum sínum upp í landsteinunum hjá okkr, fiskað á fjörðunum okkar, skorið sundur veiðarfærin okkar, skotið í beitu æðarkollurnar okkar, og aðra fuglana okkar, svínfyllt sig og slegizt í hverri kaupstaðarferð í kaupstöðunum okkar, og hneykslað með því tilfinninguna okkar; en við höfum tekið því með íslenzku þolinmæðinni okkar við alt útlent, enda var þetta líka bróðir okkar – þó hann væri ekki nema Færeyingr, skinnið a' tarna!

Nokkrum árum síðar, 1890, þegar Færeyingar voru teknir að stunda sjó frá Vestfjörðum, má ráða af grein í *Þjóðviljanum* eftir Inndjúpsmann, sem kallaði sig svo, að frændsemi við Færeyinga sé ekki talin skipta miklu máli. Þar segir svo (1890:79):

Líklega blandast fáum hugur um, að þessir útlendingar séu all-óþarfir gestir hjá oss Djúpmönnum, því að eins og báta útvegur er nú orðinn hér við Djúp, er sannarlega ekki bætandi á þrengslin á fiskimiðum vorum, þótt öðrum væri en útlendingum er skreppa hingað um sumartímann, en hverfa svo burtu með allan arðinn, sem þeir hafa af því að eyðileggja fiskiveiðar vorar.

Þegar fram í sótti, virðast viðhorf margra Austfirðinga til Færeyinga hafa breytt og orðið jákvæðari. Þróuðust mál reyndar á þann veg, að Austfirðingar höfðu efnahagslegan ávinning af viðskiptum við Færeyinga, eftir að hinir síðarnefndu tóku að gera út árabáta frá landi. Fram kemur í frásögnum Vilhjálms Jónssonar, útgerðarmanns frá Seyðisfirði, og Úlfar Kjartansson frá Vattarnesi við Fáskrúðsfjörð, sem Sámal Johansen birti (1982:137–141, 190–197), svo og í ýmsum öðrum heimildum, að Færeyingar hafi verið vel liðnir meðal Íslendinga og eignast vini í þeirra hópi. Frásagnir Færeyinga, sem birtust í bókinni *Til lands*, hníga í sömu átt.

Á vetrinum 1991–92 gerðist það svo aftur, að talsverð umræða varð um það meðal Íslendinga, hve mikilvæg frændsemi við Færeyinga og samskiptasaga þjóðanna ættu að vera, þegar til efnahagslegra hagsmunaárekstra kæmi. Deilur um skerðingu á fiskveiðikvóta Færeyinga í íslenzkri fiskveiðilögsögu kveiktu þessa umræðu. Röksemdir fyrir því að skerða mjög fiskveiðikvóta Færeyinga eða fella hann niður með öllu voru einkum þær, að ekki væri stætt á því, þegar til gífurlegs samdráttar hlyti að koma í fiskveiðum Íslendinga sjálfra, að Færeyingar fengju að halda kvóta sínum óskertum; ósanngjarnt væri gagnvart Íslendingum, sem atvinnu hafa af sjósókn, og þjóðinni í heild að taka þar sérstakt tillit til frændsemi við Færeyinga. Aðrir héldu því fram, að þetta væri röng stefna, og voru settar fram ýmsar röksemdir fyrir því, í blaðagreinum og á öðrum vettvangi. Skal nokkurra hinna helztu getið, og er þá einkum stuðzt við blaðagreinar eftir Birgi Dýrfjörð rafvirkja (1992:16), Ólaf Friðfinnsson (1992:12) og Véstein Ólason prófessor (1992:12). Eðlilegt væri, þegar horft væri til frændsemi þjóðanna og samskiptasögu, að Íslendingar gæfu Færeyingum kost á að halda kvóta sínum óbreyttum. Efnahagsástand í Færeyjum væri afar slæmt og miklu verra en á Íslandi, og fyrirhuguð kvótaskerðing yrði þeim enn eitt áfallið. Íslendingar skyldu m.a. minnast þess, að Færeyingar hefðu drengilega rétt þeim hjálparhönd í þorskastríðum og á skeiði Heimaeyjargossins, og væri það í raun ekki mikið framlag til styrktar Færeyingum á erfiðleikatímum að gefa þeim kost á óbreyttum kvóta. Færeyingar stæðu Íslendingum nær en aðrar þjóðir, væru ekki útlendingar með sama hætti og þær. Drengileg viðbrögð við vanda Færeyinga nú myndu verða mikilvægt framlag til góðra samskipta þjóðanna í framtíðinni.

5. Mat á þjóðareinkennum Færeyinga

Íslendingar hafa skrifað talsvert um einkenni Færeyinga, og er það mat, sem fram kemur í slíkum skrifum, yfirleitt jákvætt. Í sumum tilvikum er gerður samanburður við Íslendinga. Freysteinn Gunnarsson er sá höfundur, sem rækilegast hefur borið saman Færeyinga og Íslendinga og fjallað um þjóðareðli Færeyinga. Hann segir svo (1924:68–69):

En þar er skemst af að segja, að Færeyingar eru sú þjóð, sem líkist Íslendingum mest, fyrst og fremst að útliti og að mörgu leyti að innræti. Það leynir sér ekki, að báðar þjóðirnar eru brot af sama kynstofni. Færeyingar standa alls ekki að baki Íslendingum í fríðleik og myndarskap. Það veit sá best, sem um eyjarnar fer og kynnist fólkinu. Kátari og léttlyndari eru þeir en við. Þó geta lífsskilyrðin ekki verið orsök þess. Þeirra líf er enn þá meira stríð og strit en okkar. Hitt veldur sjálfsagt meiru, að þeir eru ekki eins einangraðir hver frá öðrum.

Síðan segir Freysteinn (1924:69):

Gáfnafar Færeyinga er betra en í meðallagi. Og margs konar lífsreynslu og ýms hyggindi, sem í hag koma, hafa þeir fram yfir marga aðra ... Lífið hefur kent þeim að bjargast við lítið og notast við það, sem næst er fyrir hendi. Og þeir láta sér það enga lægingu þykja.

Umfangsminni alhæfingar um Færeyinga koma fyrir hjá nokkrum öðrum höfundum; þar eru sjónarmiðin ekki alltaf hin sömu. Þórarinn Gr. Víkingur (1949:369) segir svo: „Trúin á einstaklingsframtakið er mjög rótgróin hjá Færeyingum yfirleitt. Færeyingar eru óvenju fastheldnir við gamlar venjur og þess vegna seinfærir til nýbreytni.“ Enn segir hann (1949:371): „Færeyingar eru ólíkir Íslendingum um margt. Þeir sníða stakkinn eftir vexti. Yfirlæti í klæðaburði eða hífýlaskrauti er þeim ekki að skapi. ... En alt var hreinlegt og vel um gengið.“ Í frásögn sinni, Færeyingum, hefur Jónas Árnason (1957:27) það eftir öldruðum Austfirðingi, að Færeyingar séu úrval annarra manna, og tekur Jónas (1957:77) undir það sjónarmið í lok lýsingar á vist sinni á færeyskri skútu. Þóroddur Guðmundsson (1968,3:10) talar um fagaða háttvísi, „sem virðist svo mörgum Færeyingum eiginleg“.

Þá er mjög rómað í mörgum íslenskum frásögnum, bæði hinum eldri og hinum yngri (m.a. Björn Jónsson 1904:6 /1963:44, Erlendur Pétursson 1930:309, Óli Þ. Guðbjartsson 1969:9, Þorvaldur Friðriksson 1987:13), hve gestrisnir Færeyingar séu. Friðrik Friðriksson (1928:166) segir um móttökur, sem hann fékk á sveitabæ á Straumey, að fólkið hafi verið „framúrskarandi gestrisið og elskuvert. Minti það á íslenska gestrisni upp til sveita á prýðilegum bóndabæ“. Þá er gestrisni Færeyinga áherzluatriði í frásögnum drengjanna úr Austurbæjarskólanum, sem fóru til Færeyja 1933.

Glögggt má sjá í skrifum ýmissa Íslendinga, að þeim fannst mikið koma til

skemmtana og hátíðahalds Færeyinga. Þeim, sem sáu færeyskan dans stigin, varð það minnisstætt (t.d. Þórarinn Gr. Víkingur 1949:370, Stefán Árnason 1952:418, Hannes Pétursson 1967:26–29), og Ólafsvöku er getið sem eftirminnilegrar hátíðar (t.d. Guðni Jónsson 1928:274–276, 289–290; Hannes Pétursson 1967:17–29).

Í nokkrum frásögnum Íslendinga frá Færeyjum er borið lof á Færeyinga fyrir snyrtimennsku í umgengni. Má þar nefna Jakob Benediktsson, Jón Helgason ritstjóra (t.d. 1965:853) og Hannes Pétursson (t.d. 1967:30). Minnt er á vandaðan frágang vega í því sambandi; þar kemur og fram samanburður við Íslendinga. Jakob Benediktsson (1965:113) segir svo:

Gestinum verður starsýnt á gömul hús sem er haldið snyrtilega við, þrífnað og myndarlegan heildarsvip færeyskra þorpa og bæja, sem er laus við alla sýndarmennsku og ber vott um virðingu fyrir þjóðlegri hefð og gömlum lífsháttum, þrátt fyrir byltingu í atvinnulífi.

Fram kemur í skrifum Íslendinga á síðustu áratugum, að þeir telja það mikils vert, að í Færeyjum hafi ekki glatazt með öllu þættir í samfélagi liðins tíma, sem þeim finnst geðþekkir. Þetta sjónarmið birtist hjá Jóni Helgasyni ritstjóra og Hannesi Péturssyni (t.d. 1967:37, 40, 112). Þannig segir Jón (1965:857):

Dagar hins hægstreyma lífs í Færeyjum eru taldir. Og bráðum þurrkast margt út af því, er gaf landi og þjóð sérkennilegan svip. En vonandi verða Færeyingar þó á verði og láta ekki flaum tímans tortíma þjóðlegum erfðum, er samlagast geta hinum nýju lífsháttum.

Þess gætir nokkuð í skrifum Íslendinga um Færeyinga, að Íslendingar eru stærri þjóð. Hitt er svo annað mál, að Íslendingar hafa metið færeyska menningu mikils, óháð smæð færeysku þjóðarinnar og skyldleika þjóðanna tveggja. Sést það m.a. á viðtökum þeim, sem færeyskar bókmenntir hafa hlotið meðal Íslendinga (sjá ritgerð Hjartar Pálssonar í þessari bók).

Fáar ritheimildir eru til um viðhorf íslenzks almennings til Færeyinga, sem á síðustu áratugum hafa sótt hingað til lands vinnu um skamman tíma eða sett hér að. Í slíkum viðhorfum speglast ákveðið mat á þjóðareinkennum Færeyinga. En ýmislegt má ráða um þetta efni af munnlegum heimildum. Þannig segir Marentza Poulsen veitingastjóri (viðtöl 1992 og 1993), sem fluttist frá Færeyjum til Reykjavíkur 1964, að á sjöunda áratugnum hafi þess gætt nokkuð, að Íslendingar litu niður á Færeyinga, sem flutzt höfðu til Íslands. Ákveðin tortryggni gagnvart Færeyingum hafi birt meðal Íslendinga. Þeim hafi greinilega þótt Færeyingar nokkuð gamaldags í háttum. Kunni þar að hafa valdið einhverju, að Færeyingar skáru sig úr, hvað klæðaburð snerti. Færeyskum börnum, sem fluttust til Íslands, hafi þó ekki verið illa tekið. Á hinn bóginn hafi það orð farið af Færeyingum meðal Íslendinga, að þeir væru áreiðanlegir og stundvísir, og hafi þeir verið (og séu)

eftirsóttir sem starfsmenn. Marentza telur, að á síðustu tíu til fimmtán árum hafi viðhorf Íslendinga til Færeyinga breytt mjög; þeir líti nú miklu fremur en áður á Færeyinga sem jafningja.

6. Viðhorf Íslendinga til Færeyja og Færeyinga skoðuð í víðara samhengi

Samanburður á viðhorfum Íslendinga til Færeyja og Færeyinga og til annarra landa og þjóða er býsna áhugaverður. Landið kom Íslendingum síður framandlega fyrir sjónir en flest önnur lönd. Á heildina litið eru viðhorf Íslendinga til Færeyinga einkar jákvæð, þegar þau eru skoðuð í víðara samhengi, og þau eru líka sérstæð. Athuganir mínar á viðhorfum Íslendinga til annarra þjóða benda til þess, að það sé sérstætt, hve mjög er skírskotað til frændsemi við Færeyinga. Það er einungis í umfjöllun um Norðmenn, sem vísað er til frændsemi með sambærilegum hætti. Reyndar má ráða af ýmsum heimildum, að á fyrstu áratugum þessarar aldar hafi margir Íslendingar fundið til sérstakrar samkenndar með Norðmönnum, sem bjuggu vestanfjalls. Tengist þetta sögulegri arfleifð og samskiptum ungmennafélaga í löndunum tveimur. Það er svo athyglisvert í þessu viðfangi, að í lok 19. aldar og á fyrstu áratugum 20. aldar lögðu áhrifamiklir aðilar í Vestur-Noregi sérstaka áherzlu á tengsl og frændsemi við Íslendinga og Færeyinga. Félagið Vestmannalaget í Björgvin gegndi þar mikilvægu hlutverki.³ – Samanburður af einhverju tagi kemur að sjálfsögðu víða fyrir, þegar Íslendingar fjalla um aðrar þjóðir, en hans gætir óvenju mikið í skrifum þeirra um Færeyinga. Er það vafalaust svo, að mönnum finnst sérlega forvitnilegt, þegar um náskyldar þjóðir er að ræða, hvað sé líkt og hvað ólíkt með þeim. Það skiptir líka máli í þessu sambandi, að auk Grænlandinga eru Færeyingar eina þjóðin, er Íslendingar hafa haft veruleg kynni af, sem er fámennari en þeirra eigin þjóð. Íslendingum hefur ekki verið gjarnt að setja sig á háan hest gagnvart öðrum þjóðum, og veldur smæð þjóðarinnar þar vafalaust miklu um. En vissulega hafa viðhorf af þessu tagi gagnvart Færeyingum birst, vegna smæðar hinna síðarnefndu. Skiptir hér og einhverju máli, að í eyrum sumra Íslendinga hljómar færeyska líkt og afbökuð íslenska – og væntanlega öfugt, – eins og vikið var að hér að framan.

7. Niðurstöður

Helztu niðurstöður þessarar könnunar eru þær, að á því tímabili, sem nægan efnivið til ályktana er að hafa um viðhorf Íslendinga til Færeyja og Færeyinga, þ.e. frá því seint á 19. öld til samtímans, voru þessi viðhorf yfirleitt sérlega jákvæð, þótt hagsmunaárekstrar vegna fiskveiða hafi kallað fram misjafnar skoðanir á Færeyingum. Færeyskt þjóðlíf hefur höfðað til Íslendinga, sem koma til eyjanna, og

³ Rækileg grein er gerð fyrir þessum viðhorfum manna vestanfjalls í Noregi hjá Furre (1992).

mikið er látið af gestrisni Færeyinga. Íslendingum hefur þótt mikið koma til færeyskrar náttúru og tiltekinna staða í Færeyjum, svo sem Þórshafnar og Kirkjubæjar. Jákvæð viðhorf til Færeyinga eru oft tengd frændsemi þjóðanna, og saman við þau fléttast í mörgum tilvikum stuðningur við færeyska þjóðernisbaráttu, einkum fram um miðja þessa öld. Viðhorf Íslendinga til þeirra eru nokkuð sérstæð, þegar þau eru skoðuð í samhengi við viðhorf til annarra þjóða.

SUMMARY

This essay deals with the attitudes of the Icelanders towards the Faroe Islands and the Faroese, until the summer of 1992. There are limited sources available about the subject until the late nineteenth century, but thereafter it is possible to discern the main lines.

The attitudes towards the Faroe Islands were, to a certain extent, determined by the degree of similarity between the two countries. The beauty of nature in the Faroe Islands was often referred to and individual places were said to be attractive. Thus many writers were impressed with Tórshavn and Kirkjubøur.

One of the main characteristics of the attitudes towards the Faroese is that they were regarded as being particularly close to the Icelanders because the two nations are closely related and have, in addition, many things in common. Some writers argued that the Faroese were not foreigners in the same way that nationals of other countries were.. Connected therewith was the attitude, which is especially evident in the writings of various authors in their first few decades of this century, that the Icelanders should support the Faroese in the struggle for preserving and strengthening their cultural heritage. Admiration for this struggle is evident in the writings of some Icelanders. The fact that the Icelanders are a bigger nation has affected their attitude towards the Faroese to a certain extent. When there was a clash of interests because of Faroese fishing in Icelandic waters in the late nineteenth century and again in the winter of 1991–92, some people argued that the Faroese should not be granted any privileges, while various other people argued in the winter of 1991–92 that the kinship of the two nations and the tradition of their good relationship should be taken into account.

The Icelanders have on the whole written in a positive manner about the characteristics of the Faroese. They have thus praised their hospitality and perseverance.

When the attitudes of the Icelanders towards the Faroe Islands and the Faroese are examined in a wider context, it is clear that the Faroe Islands looked more familiar to the Icelanders than most other countries and that special emphasis was laid on the blood ties with the Faroese and the close relationship between the two nations. The nearest parallel is found in the attitudes of the Icelanders towards the Norwegians.

Hugburður føroyinga til Ísland og íslendingar

Hugburður er eitt samansett fyrbrigdi, summir tættirnir eru subjektivir og ótilvitaðir, aðrir meira ella minni vitbornir. Tá ið tað snýr seg um hugburðin hjá einari heilari tjóð til eina aðra, ræður um at vera eitt sindur varin við teimum stóru orðunum og við at seta fram endaligar niðurstøður. Men hetta er eitt evni, sum hugtekur og stuttleikar, júst tí tað nertur við tað subjektiva, kenslur og tykki.

Hugburð ber til at kanna í alskyns skrivaðum tekstum, skaldskapi og yrkisteksti; harumframt í talaðum máli, bæði í tosi millum manna og í beinleiðis samrøðu um hugburð eins væl og í fjølmiðlum, myndalist og øðrum mentanarúrdrátti.

Í hesari framløgu er tilfar mítt, sum er lítið í vavi, ein blandingur av munnligum keldum, sum røkka frá aldamótinum til í dag og fata um meg sjálva, og prentaðum teksti av skaldsligum og yrkisligum slag. Tað møguliga tilfarið er spjatt í føroyskum bløðum frá 1877 til í dag og annars bókum – skaldritum og einstøkum yrkisritum og skúlabókum; ein verulig kanning av hugburðinum nú á døgum hevði kravt væl skipaðar meiningakanningar og greiningar.

Av hampiliga drúgvum føroyskum skrivum um samskipti millum íslendingar og føroyingar eru serliga tvey: ein søgulig yvirlitsgrein, Færeyingar og Íslendingar, sum Christian Matras skrivaði í íslenska studentablaðið í Keypmannahavn, *Frón*, 3. hefti 1943; og bókin *Til lands*, 1980, eftir Sámal Johansen, um útróður føroyinga í Íslandi frá aldaskiftinum og fram til 1940-árin.

Samanumtikið er hugburður føroyinga til Ísland eitt evni, sum er rættiliga ríkt til tilfar, ikki sørt eldfimt og ringt at halda um.

1. Hugburður og samskipti

Næst eftir Danmark hava føroyingar havt mest við Ísland at gera og harnæst Noreg. Vit hava ikki tøl á, hvussu nógvir føroyingar bógva í hesum londunum; men talið á námsfólki sigur eitt sindur: 90% av føroyingum sum fara burtur at læra, fara til Danmarkar. Av hinum 10%, sum svara til 134 studentar, fer størsti hópurin til Noregs (30,30%) og Íslands (21,9%).

Samskiptið við Danmark ræður næstan einsamalt. Hetta samskiptið hava føroyingar ikki valt men fingið oman yvir seg; hvussu bundnir føroyingar eru at Danmark mentanarlíga, sæst av prosenttølunum omanfyri. Rák av heimsmentanini og aðrari norðurlendskari mentan fáa føroyingar næstan bara gjøgnum danskt sáld.

Samskipti føroyinga við íslendingar vóru leingi merkt av, at bæði londini vóru partur av danska ríkinum; t.d. kravdu føroyingar rætt sum danskir borgarar at fiska á íslendsku firðunum fyrri aldaskiftið. Men fram um alt hava føroyingar og íslendingar – og fyrri føroyingar er hetta heilt serstakt – møtst á jøvnum føti; tað hava føroyingar og danir ikki gjørt.

Samskipti við Ísland og íslendingar hava í høvuðsheitum verið av tvinnanda slag: øðrumegin samskipti um mentanarlig evni, sum føroyingar við hægri útbúgving hava havt við íslendingar; hinumegin samskipti hjá arbeiðsfólki, sum síðan 1870-árinu hevur søkt til Íslands, við Ísland og íslendingar.

Tað má haldast, at hesi nevndu samskipti hava havt stóran týðning fyrri hugmyndir føroyinga um Ísland og íslendingar, tí „hvør ber sum hann roynir“. Hervið er ikki sagt, at tað altíð bara eru tær veruligu royndirnar gjøgnum ítøkilig samskipti, sum gera av, hvussu hugburðurin er. Hugmyndafrøðin eigur oftast sín part eisini.

2. Samskipti arbeiðsfólks og fiskimanna

Teir túsundatais fiskimenn og fiskagentur, ja heilu húskini, sum í fleiri umførum eru flutt úr Føroyum til Íslands í styttri ella longri tíð, hava sjálvandi verið við til at skapa ta mynd sum føroyingar hava av Íslandi. Og føroyingarnir sum fiskaðu við Ísland vár og heyst, vóru heima um veturin og tosaðu um tað, sum teimum hevði fyriborist í Íslandi. Fundarstaðurin var bygdarhandilin, har sótu fiskimenninir, tá ið einki var at gera. Okkurt evni varð tikið fram og viðgjørt gjølla. Onkra løtu var tað bóndin á Skálum á Langanesi, á Nesinum, sum teir søgdu. Bóndin og hansara hús varð umrøtt, og tilsamans vistu teir, hvat var blivið burtur úr øllum børnum Skálabóndans, ikki minst tað, at ein sonur var blivin politistur í Reykjavík. – Føroyingarnir hildu seg vera nógv kunnugari rundan um Ísland enn íslendingar vóru sjálvir, summir kendu hvønn fjørð og hvønn „bei“; summir søgdu, at føroyingar kendu betur Ísland, enn teir kendu Føroyar.

Abbi mín, sum var føddur 1884, var til skips frá 1900 og til 1940. Einaferð teir lógu inni í Íslandi, gjørdur teir tað óvanliga, at teir fóru niðanfrá, niðan í „sveytina“; annars hildu teir seg nær sjónum. Abbi var forsprákarin. Teir fóru so at vitja prestin har, vóru bodnir inn og fingu mjólk og jólakaku. Prestur var blíður, prátandi við teir. Hetta var meðan Dreyfus-gølan var, og prestur visti at siga, at nú var Dreyfus deyður. Abbi kundi tosa við, tí hann kendi sum tann einasti av manningini væl Dreyfus-málið. Søgan mundi vera ætlað til at siga, at føroyingarnir við honum á odda vóru ikki heimføðingar, men kundu tosa á jøvnum føti við lærðar menn í øðrum landi. Abbi segði eisini frá, at hann sum kom fyrstu ferð til Íslands, mátti eiga eina fløsku av brennivíni at bjóða hinum av. Og tá ein sá Ísland fyrstu ferð, var eisini siður, at hann fekk steikipannuna í reyvina. Fátækdømi sá hann í Íslandi. Jú,

føroyingar tosaðu um vesaldømið á Eysturlandinum og høvdu lyndi til at vanvirða íslendingar fyrri ikki at vera nóg dúgligar og rósa sær av at teir lærdu íslendingar at fiska. Abbi fortaldi, at teir høvdu ofta ein sildargarnsstubba hjá sær, eini 2–4 gørn. Og tá ið dagur var at enda komin við vaðbeinið, fór ein maður í lítlabát við hesum gørnunum, og so fingur teir agn. Tað vóru byrsan og garnið, sum skaffaðu agn. Íslendingar høvdu eingi gørn um aldaskiftið. Føroyingar tóku ikki meiri sild, enn teir høvdu brúk fyrri til agn. Sildin var ikki matur, og eingin prísur fekst fyrri hana. Hetta var bæði á Langanesi og Siglufirði, har sum seinni varð sildarrok. – Íslendingar, sigst tað, bóðu um alt, og tað var eitt standandi skemt, um teir ikki skuldu hava stórmastrina eisini. – Seinni, í 1920-árunum, undraðust føroyingar stórliga á dugnaskapin hjá íslenskum fiskimonnum; ikki minst hvussu nógvar teir eitt nú í Vestmannaoyggjunum lögdu fyrri í ringum veðri við smáum fòrum, sokallaðum sluppungum, ella skipsungum, sum teir fingur úr Føroyum.

Hesin abbi mín var ongantíð í Danmark, men fiskaði við Ísland og Grønland í 40 ár og sigldi til Grimsby og Hull at selja; skar torv, røktaði seyð og virkaði ull millum túrarnar. Fyrri hann og túsundavís av føroyingum og føroyskum húskjum var Ísland avbjóðingin og møguleikin fyrri at bota kor síni heima í Føroyum, smíða sær hús, fáa sær myndir og orgul í stovuna; og ikki minst: geva børnunum møguleika at læra.

3. Samskipti skúla- og mentafólks við Ísland

Um mentanarlig samskipti millum føroyingar og íslendingar í gomlum døgum skrivur Christian Matras í nevndu grein í Fróni og nemur har eisini leysliga við hugburð føroyinga til íslendingar. Í katólsku tíðini var beinleiðis samband millum Føroyar og Ísland, men eftir siðaskiftið hittust føroyskir og íslenskir studentar helst í Keypmannahavn. Føroyingarnir Jens Chr. Svabo (1746–1824) og Nikolaj Mohr (1742–90) høvdu samband við íslendingar í Keypmannahavn, sum fingust við somu vísindagreinir sum teir, náttúrufrøði og búskaparfrøði. Í 19. öld óktust mentanarligu samskiptini. V. U. Hammershaimb (1819–1909) gjørdist í 1843 limur í Hinu íslenzka bókmenntafélagi. Tá ið Hammershaimb árið 1846 gav føroyskum máli tann skriftbúna, sum tað í høvudsheitum hevur enn, var Jón Sigurðsson, seinni forseti, ikki sørt við í ráðum.

Tá ið Heimspekideild Háskóla Íslands og Fróðskaparsetur Føroya nú hava gjørt avtalu sínámillum um rannsóknarsamstarv, so vísir tað eina stóra broyting, sum er farin fram síðan Svabo og Hammershaimb vóru á døgum. Nú hittast vit til samarbeiði innan fyrri vísindastovnar, sum íslenska og føroyska tjóðin hava bygt upp í londum sínum, ikki í Keypmannahavn. Vónandi fer henda grundvallar-broyting at bera góðan ávøkstur fyrri samstarv okkara.

4. Tann almenna myndin av Íslandi

Hvussu sær so tann almenna íslandsmyndin út á politiska og mentanarpolitiska landkortinum hjá føroyingum?

Hon er í lítlan mun teknað av fiskimonnum og arbeiðsfólki, sum kendu land og fólk av egnum royndum. Hesi fólk skrivaðu lítið og hildu ikki røður. Onkur vil siga, at íslendingar, teir fáu, ið komu sum rekavætti til Føroya, skaptu eina døkka mynd av íslendingum í Føroyum. – Tað sum eg vil benda á er, at tað ítøkiliga sambandið millum arbeiðandi føroyingar og íslendingar ikki einsamalt skapaði tær ráðandi føroysku *hugmyndirnar* um Ísland. Eina føroyska mynd av Íslandi teknaðu mentamenn og skald, ið summir ongantíð høvdu verið í Íslandi og aðrir seint á ævini komu til Íslands, men sum tá ið tjóðskaparligur áhugi fyri føroyskum máli og mentan var vaknaður, vendu sær til íslendskt mál, søgu og bókmentir at søkja sær søguligan grundvøll. Tað eru ikki fyrst og fremst dagligu royndirnar hjá fjøld av fólki, sum eru støði undir ráðandi hugmyndum um Ísland; heldur eru tað *tolkingar* hjá føroyskum skaldum og mentamonnum av *søgu-* og *mentanartolkingum* hjá íslenskum skaldum og mentamonnum.

Hammershaimb var ongantíð í Íslandi, men virki hansara hvílir á forn-íslenskum og íslenskum grundvølli. Tað var eisini Hammershaimb sum gjørdi, at Fríðrikur Petersen fór til Íslands at ganga í latínskúla 1869–1875, tí hann helt, at tað fór at stimbra ans hansara fyri føroyskum máli. Skúlagongdin í Íslandi fekk eisini stóran týdning fyri tað, sum Fríðrikur yrkti av fosturlandssongum og sálum.

Símun av Skarði (1872–1942), fólkaháskúlastjóri, man vera tann føroyingur, sum eina best hevur sett seg inn í íslendskt mál, søgu og bókmentir. Hann kendi gjøgnum tann kunnleika hann fekk til íslendskt á Askov fólkaháskúla 1896–97 skyldskapin so sterkan, at hann gjørdist ein megintægr í huga hansara; hann lærði seg íslendskt til lítar, og yrkti í 1905 Eg var mær og vitjaði bróður til íslenska bróðurin, sum hann segði, áðrenn hann nakrantíð hevði verið í Íslandi. Jón Helgason, professari, var blaðungur eitt skifti á Føroya Fólkaháskúla. Hann sigur í minningargrein í *Fróni* (1943) um Símun av Skarði:

Hann lagði mikla stund á ensku en þó enn meiri á íslenzku. Hann keypti og las íslenzkar bækur, og það mun óhætt að fullyrða að fæstir þeirra manna sem starfað hafa að málsviðreisn Færeyinga hafa sótt sér slíkan styrk úr útnorðri. Málfar sitt og stíl á færeyska tungu lagaði hann svo eftir íslenzku að sumum þótti um of. Þegar ég kynntist honum, gat hann talað íslenzku ef svo bar undir, og hafði hann þó aldrei til Íslands komið. En síðar buðu ungmennafélögin honum þangað, og skal þess getið þeim til lofs og heiðurs.

Tað var í 1929, at íslensku ungmannafélöginu buðu Símun av Skarði til Íslands. Hann helt tá røðu í Þingeyjarsýslu á fundi hjá ungmannafélögunum. Í brævi til Aðalstein Sigmundsson (1897–1943) 2. aug. 1929 skrivar Símun:

Tökk fyrri seinast! – Teir frálíka góðu dagarnir, vit ferðaðust saman á minningarílkum stöðum á Íslandi, ganga mær aldri úr huga. Annaðhvört tað eru fundir sendimannatingsins í Trastaskógi, ella sólskinsdagurin inni í Fljótshlíð, ella *gestrisnin* á Breiðabólstað, ella kvöldfriðurin í Odda, tá bilurin var sokkin, ella hvíldin á Eyrarbakka, so er tað alt líka livandi í sál mínari.

– Aðalsteinn og Símun skrivaðu nóg saman, hvør á sínum egna máli. Seinnu ferð Símun var í Íslandi, var Sanna, kona hansara, við; tað var í 1939, beint undan krígunum.

Hans Andrias Djurhuus skald skrivaði minningarorð um Símun av Skarði í bókmentatíðarritið *Varðan* árið 1942; har sigur hann millum annað, at Símun hevur týtt

Vígja-Glúms søgu (1920) og Strondina bláu (Kristmann Guðmundsson; 1937).

Í øllum hesum yrki sínum fyrri at nøra og fjálga um føroyskar bókmentir vísir seg eitt sera gott hegni – og stórir kunnleiki. Málið er kanska viðhvørt nakað tungt og ávirkað av íslenskum, men Símun vildi her vera nýskapandi, tó tað eydnaðist kanska ikki altíð líka væl.

Tjóðskaparrørsla og tjóðskaparligur samleiki skilmarka seg altíð í samanburði, sum mótsetningur og í andstöðu við okkurt uttanfyri. Føroysk tjóðskaparrørsla verður til sum mótsetningur til danskan tjóðskaparsamleika. Somuleiðis var við íslenskari tjóðskaparrørslu, hon skilmarkar seg eisini í mótsetningi til tað danska. Tá føroyskur tjóðarsamleiki verður orðaður í yrking frá 1876 og frameftir, liggur høvuðsáherðslan á at lýsa Føroyar so ólíkar og fjarar frá Danmark sum møguligt, nakað á sama hátt sum Bjarni Thorarensen hevði yrkt um Ísland hálva øld fyrr í Eldgamla Ísafold og Þú nafnkunna landið. Tann norrøni upprunin og harnæst tey føroysku eyðkennini og lyndið skapt av samlívi fólksins og náttúru landsins og orðað í máli og skaldskapi tess verða sligin fóst í sangunum, sum vórðu prentaðir í fyrstu føroysku sangbókini, ið varð givin út av føroyingum í Keypmannahavn 1892 og *ikki* prentað við Hammershaimbs stavseting men við teirri fonetisku hjá Jakob Jakobsen. Um hesa tíðina var tvídráttur og kjak um, hvussu føroyskt skuldi skrivast. Kjakið fór fram í blaðnum Dimmalætting, sum mest var skrivað á donskum. Fyrsta og einasta blaðið á føroyskum um hesa tíðina, *Føringatíðindi* (1990–1901; 1906), brúkti Hammersshaimbs etymologisku stavseting og grundgevvur tað í fyrsta nummarinum (Føringatíðindi 1890,1:1):

Føringafelags endamál er ikki at slíta sundur, men heldri at knýta saman; tí má felagsblaðið royna at javna bygdamálini saman, og tað mann helst og best fáast í lag, við at beina tey ígjøgnum ta rót, sum tey eru útsprungin av. Mangur sigur, at hettar, sum skrivað hevur verið í „Dimmalætting“ og í Føringa felags skriftum er Íslenskt; – tað er tó væl langt frá Íslenskum, um enn tað er líkt tí; – og hví skuldi tað ikki líkst tí? Hann er ikki svínum líkur, ið sínum er líkur.

Christian Matras skrivur í grein um málið í *Føringatíðindum*, at ræðslan fyri, at tað vit skriva er íslendskt, er ein gomul sjúka í Føroyum. Hann heldur, at nú man ræðslan fyri tí „íslenska“ sniðinum á skriftbúnanum vera linkað yvirhøvur, men ræðslan fyri, at okkurt í orðavali líkist ov nógv íslenskum kyknar enn lætt upp, um onkur hevur hug at ørkymla hetta sárið. Um málið hjá Jóannesi Paturssyni, sum leingi var blaðstjóri á *Føringatíðindum*, sigur Christian Matras m.a., at hann kendi betur orðatilfarið úr kvæðum enn flestir blaðlesarar, og at ymist av tí, sum tey ið ilskaðust, kallaðu „íslendskt“, var í royndum tikið úr kvæðum.

Sum sagt kom fyrsta sangbókin út í 1892 við fonetiskari stavseting. Teoretiskt kundu vit eins og norðmenn havt fingið tvey ella fleiri skriftmál. Men hóast nógva ósemju og stríð um skriftmálið, sum var tann ítøkiliga orsøkin til at Føringafelag doyði burtur, so vann Hammershaimbs stavseting sum kunnugt. Bæði var tað, at hon sum Føringatíðindi skriva sameinir bygdarmálini; men eisini svaraði tann upprunafrøðiliga stavsetingin tørvinum fyri søguligari akkersfestu; hon skuldi knýta aftur teir slitnu træðrinar í søguni, geva føroyingum samband við sína egnu fortíð, men *eisini* við skyldfólkini í norðurlondum. Tann fonetiska stavsetingin gjørdi hvørki.

Í fyrstu føroysku sangbókini er Ísland als ikki nevnt, Danmark næstan ikki nevnt, men Noreg er nevnt sum upprunalandið. Øll orkan fer til at sláa fasta serstøða Føroya og føroyinga, landafrøðiliga, málsliga o.s.fr. Tað verður gjørt við at strika undir „norrøn/norðurlendsk“ eyðkenni alment og seta tey upp móti alment „suðurlendskum“ (undirskilt: danskum) eyðkennum. Hóast tað ikki setti sær spor í teimum elstu sangunum, var longu langt síðan vaknaður føroyskur áhugi og støðutakan fyri og ímóti tjóðskaparliga sjálvstýrisstarvi íslendinga.

Fríðrikur Petersen, sum gekk í Lærda skúlan í Reykjavík og varð fyrsta føroyska tjóðskaparskaldið, skrivaði 19 ára gamal (1872) í brævi til vinmannin Djóna í Geil í Tórshavn um sjálvstýrisstríð íslendinga (Debes 1982:126):

Jeg synes du ... taler alt for hårdt imod islænderne og altfor varmt for Danmark. – Jeg for min part holder lige så meget af islænderne som af de danske ... Dog ikke således at forstå, at jeg er i mange punkter af en ganske anden mening; alligevel må man indrømme, at en stor del af det, som islænderne nu i mange år har kæmpet for, er den største sandhed, men NB: en sandhed, der formodentlig, og i det mindste kun for en del, kan sættes igennem, og for så vidt er islændernes mangeårige politiske kamp unyttig, ja endog tosset. – Jeg for min part anser ikke Danmark for mit fædreland, nej, slet ikke; jeg har kun eet fædreland, og det er Færøerne. Færingerne står under den danske konge, men ikke i noget intimere forhold til det danske folk end franskmændene, tyskerne og enhver anden nation ...

Fyrsta stigið í føroyskum tjóðskaparskaldskapi setur tað tjóðskaparliga medvitið í orð uttan at nevna beinleiðis nakað land ella fólk sum øðrumegin mótpart og hinvegin fyrimynd. Síðan, tá tjóðskaparrørsan verður politisk, verður Danmark

nevnt í skaldskapi sum mótparturin. Heiðurs- og vinaryrkingar eru tvær til Danmarkar eftir teir báðar Jóannes Patursson og Janus Djurhuus. Til Íslands eru væl fleiri yrkingar og ofta seta tær Ísland upp sum fyrimynd.

Tað er einki løgið, um føroyingar hava alskyns meiningar um íslendingar. Ikki tí at londini eru grannalond – so skuldu føroyingar havt líka nógvar meiningar um hetlendingar og skotar og tað ivist eg í um vit hava – men tí at vit hava havt so nógvar saman. Men hvørjum tátum ávirkanin er sett saman av og júst hvussu hon virkar, er ikki so at siga. Helst er hon ein blandingur av ítøkiligum royndum øðrumegin og hugmyndafrøði hinumegin, sum verður til í samspæli millum sjálvsmyndirnar hjá tjóðunum.

5. Mynd Íslands og føroyskur politikkur

Frá tí at sjálvstýrisrørsla tók seg upp í Føroyum, hevur Ísland fyri sjálvstýrisfólki staðið sum undangongulandið og slóðbróttarin, men fyri sambandsfólki sum ræðumynd. Hetta sæst t.d. í blaðskrivningini og í skaldskapinum summarið 1944.

Fullveldisfólk í Føroyum hátíðarhildu 17. juni 1944. Sangir vórðu yrktir, ein av yrkjarunum við hetta høvið var Hans Andrias Djurhuus, sum endar sang sín (Hava vit frælsi í huga og sál) soleiðis:

Lukku á degnum og eydnu á ferð
ynskja vit bróðurtjóð stældu,
tit halda fram, meðan vit liggja her,
oftast vit kyrrindi valdu.
Evna tó eisini borð verða her
móti aldu.

Boðskapurin er lukkuynski, at føroyingar áttu at gjørt eins og íslendingar og at føroyingar hóast alt starvast á somu leið.

Til sama høvi hevði Jóannes Patursson ein sang til Íslands. Hann er lagdur í munn á ymiskum føroyingum, sum venda orðum sínum til Íslands: *Søgumaðurin* minnist, at Ísland hevur goymt søgu Føroya:

Søgu Sigmunds og Trónd, søgu Sverris vár drong,
goymdi Føroyingum tú, meðan tíðin leið long;
meiri innti tú av, yrkisevni tú gav
til tey kvæði vit eiga sum dýrasta fong.

Síðani kvøður *Landnemandin*, at menn og kvinnur úr Føroyum hava roynt seg og fingið frama í Íslandi, og at teimum leingist eftir at fara heim og seta frælsi í verk í Føroyum. *Sjómáðurin* nevnið stríð, vanda og mist mannalív, men eisini at Ísland hevur verið Føroyum „megnarbót góð“. *Sjórnarmaðurin* leggur áherðslu á, at Ísland hevur sigrað eftir langt og tógvið stríð.

Eina yrking aftrat skal eg nevna, Frítt tú vart í fornum tíma eftir Mikkkjal á Ryggi til sama lag sum Ja, vi elsker dette landet. Hetta er ein heiðursyrking til Íslands, sum als ikki kemur inn á Føroyar. Tað serliga við hesi yrkingini er, at hon nýtir stavrífm ógvuliga líkt íslenskari stuðlaseting. Jón Helgason, professari umrøður hana í greinini Að yrkja á íslenzku og tekur sum givið, at skaldið hevur ætlað at yrkja við íslenskari stuðlaseting. Hann sigur um síðsta ørindið í yrkingini:

skaldið nær fastari tøkum á íþróttinni eftir því sem hann yrkir lengur, og niðurlagsvísan fyllir ströngustu kröfur íslenzkar:

Lýsi vítt um tún og tindar
tungr og gylta sól,
láti blítt í leyvi vindar,
leiki frískt um hól;
bleiktri merkið bjart um landið
blátt og reytt og hvítt,
gjøgnum allar ævir standi
Ísland sterkt og frítt.

Dimmalætting, málagn sambandsflokksins, skrivar í mai 1944 um ætlaðu lýðveldisstovnanina í Íslandi. Blaðið hyggur at hendingunum hvørki frá føroyskum ella íslenskum, men frá danskum sjónarhorni. Nevnir ikki sjálvstýrisstríð íslendinga, men dregur fram, at danir als ikki seta seg ímóti íslenskum sjálvstýri. Blaðið finst hvassliga at íslendingum fyri at taka hetta stigið, meðan Danmark er hersett og harmast kensluborið um, at teir vísa burtur áheitanini frá tí gamla danska konginum um at bíða.

Tingakrossur, blaðið hjá tí hóvliga sjálvstýrisflokkinum, skrivar eisini um lýðveldisstovnanina í Íslandi, men uttan stórvegis fagnað. Blaðið veit at siga, at tað stigið, sum Ísland tók á sjálvstýrisleið í 1918 var nógv størri í roynd, og at síðan hevur landið gingið beint fram eftir settu kósini. Síðani deilir blaðið inn á teir djúptøknaru sjálvstýrisflokknar, ella oddamenn teirra, fyri at hava sent fagnaðarfjarrit til Ísland fyri teir sameindu sjálvstýrisflokknar í Føroyum uttan at siga frá, hvaðna minni fáa loyvi! Og deilir teir fyri hugsanarlest at vilja fylgja teirri íslensku leiðini í staðin fyri at finna eina føroyska leið frameftir.

Hesar tríggjar støðurnar til lýðveldisstovnanina eru dømi um, hvussu hugburðurin til Ísland hevur verið flættaður saman við politisku gongdina og ósemjuna í Føroyum. Nú er henda javnmetingin millum føroyskt og íslenskt sjálvstýrisstríð móttvegis Danmark ikki eins virkin og eldfim og hon var fyrr. Tó so, í tí partinum av føroyskum sjálvstýrisstríði, sum eitur málstríðið, koma tær gomlu víglinjurnar fram so skjótt, sum orðadráttur tekur seg upp um føroyska málrøkt.

Føroyskt sjálvbjargnisstarv og sjálvsfatan verða til í brýningini millum danskt og íslendskt og – í triðja lagi – norskt. Tað er eyðvitað, at hevði Ísland ikki verið, ella hevði gongdin í Íslandi havt verið ein onnur, so hevði gongdin í Føroyum eisini í onkun mun verið ein onnur, mentanarliga og politiskt.

SUMMARY

Attitude is made up of subjective and subconscious factors as well as intellectual ones. In the case of the attitude of one entire nation towards another it is advisable to proceed with caution. But it is an interesting topic and a fascinating one, mainly because it is subjective, involving feelings and opinions.

In this presentation of Faroese attitudes to Iceland and Icelanders there is a brief examination of some written and oral sources on the subject from the turn of the century till the present day. All in all there is quite a lot of material on this rather controversial and elusive topic.

Apart from Denmark, Iceland is the country with which the Faroese have had most dealings. Communication has been two-fold: between educated Faroese and Icelanders on cultural subjects on the one hand, and, on the other, communication between Faroese workers, who have gone to Iceland since the 1880s, and Iceland and Icelanders. Communication must have been important to attitudes, however; not only actual experience creates an attitude, ideology plays an important part as well.

Faroese fishermen and people working in Iceland for short or long periods told their own stories when they got back home. But few of them were writers or lecturers. The publicized ideas about Iceland are more frequently those of educated people and politicians. During the romantic and national movements the Faroese started looking to Iceland for their historical and linguistic roots. Thus Hammershaimb constructed Faroese spelling in the 1840s using Icelandic as a model. When the Faroese national movement became political, the attitude to Icelanders and political development in Iceland grew changeable according to people's point of view on the question of Faroese autonomy. Today we don't have the same kind of active and controversial parallelism between Icelandic and Faroese politics regarding autonomy. However, whenever the rights of the Faroese language, a part of the autonomy discussion, are discussed, the old battle lines can be seen.

HEIMILDASKRÁ

- Aagaard, B. 1933. *Den gamle hvalfangst*. Oslo.
- Aarnes, Sigurd Aa. 1991. *Og nevner vi Henrik Wergelands navn*. Wergeland-kultusen som nasjonsbyggende faktor. Oslo.
- Aðalsteinn Sigmundsson. 1933. Tunga og bókmenntir Færeyinga. *Skinfaxi* 24:100-114.
- Aðalsteinn Sigmundsson. 1939. 40 ára fórnarstarf. *Skinfaxi* 30:111-121.
- Aðalsteinn Sigmundsson. Savn av brøvum frá føroyingum frá árunum 1925 - 1941. Goymd í bygðarsavninum á Húsavík, Íslandi. Ljósrit á Føroyamálsdeildini.
- Allardt, E. og fl. (ritstj.). 1981. *Nordic democracy*. Ideas, issues, and institutions in politics, economy, education, social and cultural affairs of Denmark, Finland, Iceland, Norway, and Sweden. Kaupmannahöfn.
- Alver, Brynjulf. 1991. Nasjonal identitet. Í: Joensen, Johansen og Kløvstad (ritstj.), bls. 145-149.
- Andersen, P. 1955. "Klusilspring" i danske dialekter. *Nordisk Tidsskrift for Tale og Stemme* 15:70-77.
- Andreassen, Eyðun. 1979. Dansens og arbejdets vise - samme vise med forskellig form. *Sumlen*, bls. 39-50.
- Andreassen, Eyðun. 1991. Strofeformer, rytme og metrum i balladediktningen. Í: Joensen, Johansen og Kløvstad (ritstj.), bls. 125-133.
- Andreassen, Eyðun. 1992. *Folkelig Offentlighed*. En undersøgelse af kulturelle former på Færøerne i 100 år. København
- Anna Agnarsdóttir. 1979. Ráðagerðir um innlimun Íslands í Bretaveldi á árunum 1785-1815. *Saga* 17:5-58.
- Anna Agnarsdóttir. 1987. Írskur svikari ræðismaður á Íslandi. *Ný Saga* 1:4-12.
- Anna Agnarsdóttir. 1989. Great Britain and Iceland 1800-1820. Óprentuð doktorsritgerð. London School of Economics.
- Anna Agnarsdóttir. 1991a. British Policy in the North Atlantic During the Napoleonic Wars. Ritgerð lögð fram á XXI Norðurlenska sögufróðingatinginum í Umeå 1991.
- Anna Agnarsdóttir. 1991b. Gilpinsránið 1808. *Landnám Ingólfs*. Nýtt safn til sögu þess 4, bls. 60-77. Reykjavík.
- Anna Helga Hannesdóttir. 1992. Some Different Factors in Phonological Variation: The Case of Icelandic rí/rn. Í: Jonna Louis-Jensen og Jóhan Hendrik W. Poulsen (ritstj.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 7. Proceedings of the Seventh International Conference of Nordic and General Linguistics in Tórshavn, 7-11 August 1989, bls. 131-140. Tórshavn.
- Annálar 1400-1800* 1, 3. Reykjavík, 1922-1927, 1933-1938.
- Arge, Niels J. 1982. *Rockall - søgan um Rokkin*. Tórshavn.
- Arge, Niels J. 1985. *Stríðsárini 1940-1945* 1. Hersetar byggjar. Tórshavn.
- Árni Pálsson. 1925. Nølsejgar-Páll, þjóðhetja Færeyinga. *Skírnir* 99:198-218.

- Austri*, 1886, 1891, 1901. Seyðisfirði
- Austri*, 1961. Neskaupstað
- Bakka, Egil. 1977. The Dance. *Faroe Isles Review* 2, 2.
- Banks, Sir Joseph. 1950. Dagbókarbrot úr Íslandsferð 1772. Jakob Benediktsson þýddi. *Skírnir* 124:210-222.
- Beekes, R. S. P. 1972. Germanic 'Verschärfung' and No Laryngeals. *Orbis* 21:327-336.
- Bell, Daniel. 1973. *The Coming of Post-Industrial Society*. Harmondsworth
- Berger, Peter. 1987. *The Capitalist Revolution*. London.
- Birgir Dýrfjörð. 1992. Færeyingar eru ekki útlendingar. *Morgunblaðið* 22. febrúar, bls. 16.
- Bjarni Aðalbjarnarson (útg.). 1945. *Heimskringla* 2. Íslensk fornrit 27. Reykjavík.
- Björn Bjarnason. 1912. Bókmentafélag Færeyinga. (Hitt føroyska bókmentafelagið). *Skírnir* 86:79-80.
- Björn Eiríksson. 1992. Viðtal.
- Björn Guðfinnsson. 1946. *Mállykskur* I. Reykjavík.
- Björn Hagström. 1964. Några ord om språket i Husaviks breven. *Frøðskaparrit* 13:18-27.
- Björn Jónsson. 1904. Færeyja-pistlar. *Ísafold*, bls. 42-43, 46-47, 50-51, 54-55, 62-63.
- Björn Jónsson. 1963. *Færeyja-pistlar*. Reykjavík.
- Björn Magnússon. 1986. *Nafnalykill að manntali á Íslandi 1845* 1-5. Reykjavík.
- Björn Þórðarson. 1951. *Alþingi og frelsisbaráttan 1874-1944*. Reykjavík.
- Björn Þorsteinsson. 1953. Sendiferðir og hirðstjórn Hannesar Pálssonar og skýrsla hans 1425. *Skírnir* 127:136-164.
- Björn Þorsteinsson. 1969. *Enska heimildir um sögu Íslendinga á 15. og 16. öld*. Reykjavík.
- Björn Þorsteinsson. 1970. *Enska öldin í sögu Íslendinga*. Reykjavík.
- Björn Þorsteinsson. 1976. *Tíu þorskastríð 1415-1976*. Reykjavík.
- Björn Þorsteinsson og Guðrún Ása Grímsdóttir. 1990. Enska öldin. Sigurður Líndal (ritstj.): *Saga Íslands* 5, bls. 3-216. Reykjavík.
- Björn Þorsteinsson og Bergsteinn Jónsson. 1991. *Íslands saga til okkar daga*. Reykjavík.
- Bloch, Dorete and Lena Lastein. 1992. Biometrical segregation of long-finned pilot whales off Eastern and Western North Atlantic. *International Council for the Exploration of the Sea*. Council Meetings. 1992/N:21.
- Bragi Guðmundsson og Gunnar Karlsson. 1986. *Uppruni nútímans*. Reykjavík.
- Brandes, Georg. 1905. Den engelske fare. *Politiken* 21. og 22. júlí.
- Bréfa- og fundargerðabók hreppsnefndar Fáskrúðsfjarðarhrepps 1886-1893. *Bréfabækur Alþingis*. Reykjavík, 1875, 1877.
- Brú, Heðin. 1938. Vorið. [Smásaga.] Jón Helgason þýddi. *Dvöl* 6:132-140.
- Brú, Heðin. 1948. Þú máttuga líf. [Smásaga.] Jón Helgason þýddi. *Dvöl* 15:36-38.
- Brú, Heðin. 1975. Einbýli. [Smásaga.] Halldór Stefánsson þýddi. *Lesbók Morgunblaðsins* 50,16:5.
- Brynjúlfur Jónsson. 1971. *Átta dagar í Færeyjum*. Reykjavík.
- Brøndsted, Mogens. 1972. *Nordens Litteratur efter 1860*. København.

- Brøndum-Nielsen, Johs. 1923. Sandevåg-Runestenen. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* III. Række, 13:111-122.
- Brøndum-Nielsen, Johs. 1930. Et Stykke dansk Færø-Politik. *Politiken* 3. febrúar.
- Böðvar Pétursson. 1992. Viðtal.
- CCF=Föroya kvæði.
- Christiansen, Hallfrid. 1946-1948. *Norske dialekter* 1-3. Oslo.
- Colombos, C. John. 1967. *International Law of the Sea*. London.
- Dahlstedt, Karl-Hampus. 1958a. Ísländsk dialektgeografi. Några synpunkter. *Scripta Islandica* 9:5-33.
- Dahlstedt, Karl-Hampus. 1958b. Íslenzk mállýzkulandafræði. Nokkrar athuganir. *Skírnir* 132:29-63.
- Dal, Erik. 1956. *Nordisk folkeviseforskning siden 1800*. Omrids af tekst- og melodistudiets historie og problemer især i Danmark. Kaupmannahöfn.
- Dalgaard, Sune. 1962. *Dansk-norsk hvalfangst*. København.
- Dalsgaard, Hans. 1966. *Av mannagötum*. Úrvalsyrkingar. Tórshavn.
- Dalsgaard, Jóannes. 1989. Dagbók á sjó 1957-1958. 3. Þóroddur Jónasson frá Sandi þýddi. *Lesbók Morgunblaðsins* 64,13:7.
- Danielsen, D. P. 1978. *Í Íslandi summarið 1977*. Tórshavn.
- Danielsen, D.P. 1990. *...hvørt við sínar náðir*. Tórshavn.
- Dánjalsson, Jógvan. 1926. *Yrkingar*. Tórshavn.
- Debes, Hans Jacob. 1982. *Nú er tann stundin*. Tjóðskaparrøsla og sjálvstýrispolitikkur til 1906 - við sögulgigum baksýni. Tórshavn.
- Debes, Hans Jacob. 1990. *Føroya søga*. Norðurlond og Føroyar. Tórshavn.
- Debes, Hans Jacob. [undir útgávu]. *Føroya søga* II og III.
- Debes, Hans M. 1945. Sagan um skozku kóngsdótturina. [Smásaga]. *Dvöl* 13:109-112.
- Debes, Lucas Jacobsen. 1673. *Færoe & Færoa reserata*. København. [Facsimileútgáva, *Færøernes beskrivelse* 1-2. Útg. Jörgen Rischel. København 1963.]
- Diderichsen, P. 1937/1938. Probleme der Altdänischen Orthographie. *Acta Philologica Scandinavica* 12:116-169.
- Didriksen, Lydia. 1993. Frostrósín. [Smásaga]. Hjörtur Pálsson þýddi. *Lesbók Morgunblaðsins* 68,9:6-7.
- Diplomatarium Færoense*. Føroyskt fodnbrævasavn 1. Tórshavn, 1907.
- Diplomatarium Islandicum*. Íslenskt fornbréfasavn 4. Kaupmannahöfn, 1854.
- Djurhuus, Hans Andreas. 1924. *Føroya søga*. Eitt stutt yvirlit. Tórshavn.
- Djurhuus, Hans Andreas. 1932. Hringurinn. [Smásaga.] Jónas J. Rafnar þýddi. *Nýjar Kvöldvökur* 25:148-153.
- Djurhuus, Hans Andreas. 1933. Duruta. [Smásaga.] Jónas J. Rafnar þýddi. *Nýjar Kvöldvökur* 26:174-178.
- Djurhuus, Hans Andreas. 1942. Símun av Skarði. *Varðin* 22:146-152.
- Djurhuus, Hans Andreas. 1947. Hafíð söng um Færeyjar. [Ljóð.] Gils Guðmundsson þýddi. *Sjómannablaðið Víkingur* 9:346-347.
- Djurhuus, Hans Andreas. 1952/1963. *Føroya søga*. 2. av høvundanum broytta útgáva. Tórshavn.

- Djurhuus, Hans Andreas. 1970. *Undir víðum lofti*. 2. útgáva. Tórshavn. [1. útg. 1934.]
- Djurhuus, J. H. O. 1906. Turið megineinkja kvöður. *Tingakrossur* 26. september.
- Djurhuus, J. H. O. 1908. Gandkvæði Tróndar. *Tingakrossur* 14. febrúar.
- Djurhuus, J. H. O. 1988. *Yrkingar 1898-1948*. Keypmannahavn.
- Djurhuus, Tumas Napoleon. 1967. Tróndur í Gøtu á gamals aldri. *Jólastjornan* 26.
- Dollinger, Philippe. 1964. *Die Hanse*. Stuttgart.
- Donaldson, Gordon. 1958. *Shetland Life Under Earl Patrick*. Edinburgh.
- Effersøe, Rasmus. 1957. *Rasmus Effersøe 1857-1957*. Minnisútgáva. Tórshavn.
- Egholm, Sverri. 1979. Frá færeyskri menningu. Ræða flutt við opnun færeyskrar bóka-sýningar í Stadsbiblioteket í Árósum 8.september 1980. Magnús Snædal þýddi. *Landsbókasafn Íslands. Árbók 1979*. Nýr flokkur 5:28-35. Reykjavík, 1980.
- Einar Falur Ingólfsson. 1991. Í miðpunkti alheimsins. Dagur og nótt í Færeyjum. *Morgunblaðið* 10. marz, C, bls. 1-2, 4-5.
- Einar Ól. Sveinsson. 1960. Nugae metricae. *Saga och sed*, bls. 118-129.
- Eiríkur Rögnvaldsson. 1990. *Íslensk hljóðfræði handa frambaldsskólum*. Reykjavík.
- Elert, Claes-Christensen. 1981. *Ljud och ord i svenskan* 2. Umeå Studies in the Humanities 40. Umeå.
- Ellingsve, Eli Johanne. 1984. *Íslandsk navnebibliografi. Færøysk navnebibliografi*. Oslo.
- Endzelin, J. 1922. *Lettische Grammatik*. Riga.
- Erlendur Pétursson. 1930a. Færeyjaför íslenskra knattspyrnumanna. *Lesbók Morgunblaðsins* 5:292-294, 298-301, 306-309.
- Erlendur Pétursson. 1930b. *Færeyjaför íslenskra knattspyrnumanna*. Reykjavík.
- Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Oxford.
- Esping-Andersen, G. og Korpi, W. 1987. From Poor Relief to Institutional Welfare States. Í: R. Erikson og fl. (ritstj.): *The Scandinavian Model*. Welfare States and Welfare Research. New York.
- Etzioni-Halevy, Eva. 1981. *Social Change*. The Advent and Maturation of Modern Society. London.
- Evensen, A. C. 1908. *Savn til Føroyinga søgu í 16. öld*. Tórshavn.
- Evensen, A. C. 1929. *Lesibók fyri yngri børn*. Tórshavn.
- Eyjólfur Jónsson á Völlum. 1743. Catalogus Nominum Proprium Virorum et Mulierum, tam frequentium quam infrequentium, ab Anno Salutis MDC ad annum præsentem MDCC XLIII in Islandia usitatorum. Handrit í British Museum (Add. 22.202).
- Eyst, Egil. 1991. Í Gøtu eina náttina. *Sosialurin* 7. september.
- F.O.=Skjalasafn utanríkisráðuneytisins, Foreign Office. Varðveitt í Public Record Office, London.
- Finnur Torfi Hjörleifsson. 1979a. Negvar og Jáarar. *Sjómannablaðið Víkingur* 41,7:9.
- Finnur Torfi Hjörleifsson. 1979b. Ungir Íslendingar í færeyskri atvinnu. *Sjómannablaðið Víkingur* 41,7:21-23.
- Finnur Jónsson. 1912. Um talshætti í íslensku. *Skrínir* 86:151-169.
- Finnur Jónsson. 1926-27. *Ordbog til ... rítmur*. Kaupmannahöfn.
- Fólkavavnalisti. Navnanevndin. Tórshavn, 1992. [Óprentað.]

- Fornaldar sögur Norðrlanda* I. Kaupmannahöfn, 1829.
- Forordning af 30. 5. 1828 om Adskilligt, som i Henseende til Daaben bliver at iagttage.
- Karnovs Lovsamling*. 8. udg. København, 1972.
- Frá Færeyjum. *Fróði* 1:d. 34-36, 1880.
- Frágreiðing frá nevnd viðv. navnalóggávuni 1971. *Løgtingstíðindi* 1969.
- Frandsen, Ernst. 1969. *Folkevisen*. Studier i middelalderens poetiske litteratur. Kaupmannahöfn. [1.útg. 1935.]
- Freysteinn Gunnarsson. 1924. Frá Færeyjum. *Eimreiðin* 30:62-74.
- Friðrik Friðriksson. 1928. *Undirbúningsárin*. Minningar frá æskuárum. Reykjavík.
- Fulton, T. W. 1911. *The Sovereignty of the Sea*. Edinburgh and London.
- Furre, Halldis. 1992. Den norrøne lengten. Island og Færøya i norskskdomsideologien. Prófrítgerð við Björgvinjarháskóla.
- Færeyínga saga ... med færøisk og dansk Oversættelse*. Útg. Carl Christian Rafn. Kjøbenhavn, 1832.
- Færeyingar [Undirritað "Inndjúpsmaður"]. *Þjóðviljinn* 4:79, 1890.
- Færeyingasaga*. Ólafur Halldórsson bjó til prentunar. Reykjavík, 1987.
- Færeyska. *Sunnanfari* 3:51-52, 1894.
- Færeyskar þjóðsögur. Jón Helgason þýddi. *Dvöl* 9:129-133, 1941.
- Færeyskar þjóðsögur. Jónas J. Rafnar þýddi. *Nýjar kvöldvökur* 24:187-188, 1931.
- Færoske folkesagn og eventyr*. Útg. Jakob Jakobsen. København, 1898-1901.
- Fóringatíðindi 1890-1906*. Tórshavn, 1969. [Ljósprentað útgáva.]
- Føroya kvæði. Corpus carminum færøensium* 1-6. Útg. N. Djurhuus og Chr. Matras. Kaupmannahöfn, 1941-1972.
- Føroya Landsbókasavn. Ársfrágreiðing 1991*. Tórshavn, 1992.
- Føroyingasøga*. Umsett hava Heðin Brú og Rikard Long. Tórshavn, 1962.
- Gaard, Eilif. 1988. Agnhøguslokkurin. *Fiskirannsóknir* 5:72-88.
- Gad, Finn. 1979. La Grönlande, les isles de Ferrøe et l'Islande non comprises. A new look at the origins of the addition to Article IV of the Treaty of Kiel of 1814. *Scandinavian Journal of History* 4,3:187-205.
- Gerðabók sveitarstjórnar Mjóafjarðarhrepps 1908-1922.
- Gils Guðmundsson. 1968. *Færeyjar*. Lönd og Lýðir 5. Reykjavík.
- Gísli Gunnarsson. 1987. *Upp er boðið Ísaland*. Einokunarverslun og íslenskt samfélag 1602-1787. Reykjavík.
- Gísli Konráðsson. 1992. Viðtal.
- Goodlad, Allistair. 1971. *Shetland Fishing Saga*. Lerwick.
- Gregoriussen, J. P. G. 1922. Kvæði. Tróndur klæðist árla morgun. *Varðin* 2:94-99.
- Gregoriussen, J. P. G. 1928. *Yrkingar*. Tórshavn. Endurprentun 1984.
- Grímur Þorkelsson. 1950. Um Færeyjar og Færeyínga. *Sjómannablaðið Vikingur* 12:237-239.
- Guðmundur Gíslason Hagalín. 1947. Færeyskar bókmenntir. *Alþýðublaðið* 15. ágúst, bls. 3,7.
- Guðmundur Hálfðanarson. 1987. Aðdragandi iðnbyltingar á 19. öld. Í: Jón Guðnason (ritstj.), bls. 24-32.

- Guðmundur Hálfðanarson. 1993. Þjóðfélagsþróun á 19. öld. Í: Guðmundur Hálfðanarson og Svanur Kristjánsson (ritstj.), bls. 9–58.
- Guðmundur Hálfðanarson og Svanur Kristjánsson (ritstj.). 1993. *Þjóðfélagsþróun á Íslandi 1880 til 1990*. Reykjavík.
- Guðmundur Magnússon. 1905. Færeyjar. *Skírnir* 79:36–40.
- Guðmundur Sæmundsson. 1987. Færeyjar. *Morgunblaðið* 15. marz, bls. 60–61.
- Guðni Jónsson. 1928. Frá Færeyjum. *Lesbók Morgunblaðsins* 3:274–276, 289–292.
- Gunnar Karlsson. 1965. Um aldur og uppruna kv-framburðar. *Íslenzk tunga* 6:20–37.
- Gunnar Karlsson (ritstj.). 1987. *Levestandarden i Norden 1750–1914*. Reykjavík.
- Halldór Hermannsson. 1928. Sir Joseph Banks and Iceland. *Islandica* 18:1–99.
- Halldór Jónasson. 1911. Norræna stefnan í Færeyjum. *Skinfaxi* 2:82–84.
- Hammershaimb, V. U. 1891. *Færøsk anthologi* 1–2. København.
- Hamre, Håkon. 1944. *Færøymålet i tiden 1584–1750*. Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. 2. Hist.-Filos. Klasse. Oslo.
- Hannes Pétursson. 1967. *Eyjarnar átján*. Dagbók úr Færeyjaferð 1965. Reykjavík.
- Hansen, B. and S. H. í Jákupsstovu. 1992. Availability of blue whiting (*Micromesistius poutassou*) in Faroese waters in relation to hydrography. *International Council for the Exploration of the Sea. Marine Science Symposia* 195: 349–360.
- Hansen, Bogi. 1993. Streymur og sjóvarfall. [Væntanlegt.] *Hansestæderne og Norden*. Nordisk historikerkongres. Århus, 1957.
- Hauksbók*. The Arnarnagæan Manuscripts 371, 4to, 544, 4to, and 675, 4to. Útg. Jón Helgason. Manuscripta Islandica 5. Copenhagen, 1960.
- Haussherr, Hans. 1960. *Wirtschaftsgeschichte der Neuzeit*. Köln/Graz.
- Heaton, Herbert. 1948. *Economic History of Europe*. New York.
- Heimir Pálsson. 1979. Góð tíðindi. Ritdómur um bækurnar *Turninn á heimsenda* og *Fjandinn bleygur í Gamaltel* eftir William Heinesen. *Tímarit Máls og menningar* 40:350–353.
- Heimir Þorleifsson. 1983. *Frá einveldi til lýðveldis*. Íslandssaga eftir 1830. Reykjavík.
- Heinesen, Jens Pauli. 1974. Skipakoma. Jón Bjarman þýddi. *Sjómannablaðið Víkingur* 36,9:35–39.
- Heinesen, William. 1961. Hirðing. [Ljóð.] Guðmundur Böðvarsson þýddi. *Tímarit Máls og menningar* 22:369.
- Heinesen, William. 1965. Dauði Einar Benediktssonar. [Ljóð.] Matthías Johannessen þýddi. *Lesbók Morgunblaðsins* 40,5:3.
- Heinesen, William. 1967. Velkomnar aftur vetrarins fögru nætur. [Ljóð.] Hannes Pétursson þýddi. Í: Hannes Pétursson 1967:140.
- Heinesen, William. 1971a. Myrkrið talar við blómstrandi runna. [Ljóð.] Nína Björk Árnadóttir þýddi. *Lesbók Morgunblaðsins* 56,6:5.
- Heinesen, William. 1971b. Elfarniður. [Ljóð.] Guðmundur Arnfinnsson þýddi. *Lesbók Morgunblaðsins* 56,27:3.
- Heinesen, William. 1978. Skaldinum til áminningar á fimti ára degnum 11. maí 1978. Djurhuus, T.N. *Yrkingar*. bls. 9–17. Ólavur Michelsen legði til rættis. Tórshavn.

- Heinesen, William. 1993a. Dauði Einar Benediktssonar. [Ljóð.] Þorgeir Þorgeirsson þýddi. *Lesbók Morgunblaðsins* 68,9:5.
- Heinesen, William. 1993b. Uppstigning skáldsins J. H. O. Djurhuus. [Ljóð.] Þorgeir Þorgeirsson þýddi. *Lesbók Morgunblaðsins* 68,9:6.
- Heinesen, William. 1993c. Myrkrið ávarpar blómarunna. [Ljóð.] Þorgeir Þorgeirsson þýddi. *Lesbók Morgunblaðsins* 68,9:3.
- Helgi Guðmundsson. 1959. Máki, mákur. *Íslensk tunga* 1:47-54.
- Helgi Guðmundsson. 1960. Sklokr. *Íslensk tunga* 2:51-56.
- Helgi Guðmundsson. 1969. Fuglsheitið jaðrakan. Í: Jakob Benediktsson og fl. (ritstj.), bls. 364-86.
- Helgi Guðmundsson. 1970. Um slafak og marinkjarna. *Fróðskaparrit* 18:192-205.
- Helgi Guðmundsson. 1977. Um ytri aðstæður íslenzkrar málþróunar. Einar Gunnar Pétursson og Jónas Kristjánsson (ritstj.): *Sjöttu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977*, bls. 314-325. Reykjavík.
- Helgi Hálfðanarson (þýð.). 1960. *Undir haustfjöllum*. Ljóðaþýðingar. Reykjavík.
- Helgi Þorláksson. 1983. Útflutningur íslenskra barna til Englands á miðöldum. *Sagnir* 4:47-53.
- Hoydal, Gunnar. 1991. *Undir suðurstjörnum*. Tórshavn.
- Hoydal, Karsten. 1977. *Frændaróddir*. Týðingar úr íslenskum og norskum. Hoyvík.
- Hreinn Benediktsson. 1961-1962. Icelandic Dialectology. Methods and Results. *Íslensk tunga* 3:72-113.
- Hreinn Benediktsson. 1969. On the Inflection of the ia-Stems in Icelandic. Í: Jakob Benediktsson og fl. (ritstj.), bls. 391-402.
- Hreppsþing Mjóafjarðarhrepps 1881-1908.
- Hreppsþing Seyðisfjarðar 1880-1893.
- Hreppsþing Seyðisfjarðar 1907-1927.
- Hreppsþing Vopnafjarðarhrepps 1879-1892.
- Hreppsþing Borgarfjarðarhrepps 1875-1931.
- Hreppstjóra- og hreppsþing Skeggjastaðahrepps 1890-1945.
- Hægstad, Marius. 1917. *Vestnorske maalføre fyre 1350*. II. Sudvestlandsk. 2. Indre sudvestlandsk. Færøymaal. Islandsk. Andre bolken. Videnskapsselskapets Skrifter. 2. Hist.-filos. Klasse. 1916. No. 4. Kristiania.
- Hægstad, Marius. 1942a. *Vestnorske maalføre fyre 1350*. 2. Sudvestlandsk. 2. Indre sudvestlandsk. Færøymaal. Islandsk. Tredje bolken. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. 2. Hist.-Filos. Klasse. 1941. No. 1. Oslo.
- Hægstad, Marius. 1942b. *Nokre ord om nyislandsken*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. 2. Hist.-Filos. Klasse. Korrektursemplar. Oslo.
- Høj, Christian. 1970. *Søga Okkara* 1. Tórshavn.
- ÍFkv=Íslensk fornkvæði.
- Ingi Sigurðsson. 1980. Viðhorf Íslendinga til Skotlands og Skota á 19. og 20. öld. *Saga* 18:115-178.
- Ingvar Gíslason. 1986. Menningarsamskipti Íslendinga og Færeyinga. *Morgunblaðið* 26. júlí, bls. 17.

- Ingvar Pálmason. Minningabrot. [Óprentað.]
- Isaksen, Jógvan. 1983. *Føroyski Mentunarpallurin*. Keypmannahavn.
- Ísland ella Noreg. *Tingakrossur* 21. juni, 1944.
- Íslensk mannanöfn samkvæmt manntalinu 1. des. 1910*. Hagskýrslur Íslands 5. Reykjavík, 1915.
- Íslenszk fornkvæði* 1-8. Útg. Jón Helgason. Editiones Arnamagnæanæ B 10-17. Kaupmannahöfn, 1962-1981.
- Íslenszkar gátur, skemtanir, vikiðvakar og þulur* 1-4. Útg. Jón Árnason og Ólafur Davíðsson. Kaupmannahöfn, 1887-1903.
- Jacobsen, M. A. og Chr. Matras. 1930. *Føroysk fólkanøvn*. Navnalisti til leiðbeiningar. Tórshavn.
- Jacobsen, M.A. og Chr. Matras. 1961. *Føroysk-donsk orðabók*. 2. útg. Tórshavn. [1. útg. 1927-1928.]
- Jacobsen, Steinbjörn B. 1988. Jóláhúsið. [Smásaga]. Hjörtur Pálsson þýddi. *Norræn jól* 47:13-15.
- Jakob Benediktsson. 1945. Nýtt færeyskt tímarit. *Frón* 3:60.
- Jakob Benediktsson. 1965. Færeyjar og Ísland. *Tímarit Máls og menningar* 26:113-114.
- Jakob Benediktsson og fl. (ritstj.). 1969. *Afmælisrit Jóns Helgasonar 30 júní 1969*. Reykjavík.
- Jakobsen, Jakob. 1892. *Føriskar vysur irktar o sungnar äv føringun y Kjøpinhavn (1876-1892)*. Keypmannahavn.
- Jákupsstovu, Jákup í. 1974. *Fólkanøvn í Føroyum*. Tórshavn.
- Jákupsstovu, S. H. í og Tore Haug. 1988. Spawning of atlantic Halibut (*Hippoglossus hippoglossus*) in Deep waters on the Continental Slope South West of the Faroe Islands. *Fróðskaparrit* 34-35:76-90.
- Jensen, Carl Johan. 1983. Á eftir. [Ljóð frumort á færeysku, en birt í íslenskri þýðingu höfundar]. *Stúdentablað* 59,2:10.
- Jensen, Carl Jóhan. 1990. Kenningar í føroysku kappvæðahævdini. Óprentað serritgerð. Tórshavn
- Joensen, J. S. and P. Zachariassen. 1982. Grindatøl 1584-1640 og 1709-1978. *Fróðskaparrit* 30:71-102.
- Joensen, Jóan Pauli, Ruth Johansen og Jan Klövstad (ritstj.). 1991. *Nordatlantiske foredrag*. Seminar om nordatlantisk kulturforskning i Nordens hus på Færerne 27.-30. august 1990. Tórshavn.
- Joensen, Sigurð. 1945. Inga í Króki. *Búgvín* 5,1:4-6.
- Joensen, Turið S. 1984. Í leit að nútíðinni - í uppgjöri við fortíðina. Nokkur orð um færeyskar nútímabókmenntir. *Tímarit Máls og menningar* 46:136-151.
- Jóhann Páll Valdimarsson. 1992. Viðtal.
- Jóhanna Kristjónsdóttir. 1987. Það er albjart enn. [Ritdómur um *Töfralampann* eftir William Heinesen]. *Morgunblaðið* 18. desember, bls. 15.
- Jóhannes úr Kötlum. 1938. Átján systur. *Skinfaxi* 29:81-82.
- Jóhannes úr Kötlum. 1939. *Hart er í heimi*. Ljóð. Reykjavík.

- Johansen, Adrian. 1973. Eftir undarlegum leiðum. Hallgrímur Jónsson þýddi. *Sjómannablaðið Vikingur* 35,5:160-162.
- Johansen, Anfinnur. 1990. Færøsk personnavneskik gennem 450 år. Mandsnaven på Eysturoy ca. 1540-1982. Óprentað megisteraritgerð. Københavns Universitet.
- Johansen, Sámal. 1982. *Til lands. Útróður á Íslandi*. 2. útg. Tórshavn. [1. útg. 1980.]
- Jón Bjarman 1983. Færeyskar bækur. *Morgunblaðið* 5. mars, bls. 16.
- Jón Bjarman. 1992. Viðtal.
- Jón Blöndal (ritstj.). 1942. *Félagsmál á Íslandi*. Reykjavík.
- Jón Espólin. 1855. *Íslands Árbækur í sögu-formi* 12. deild. Kaupmannahöfn.
- Jón Guðnason (ritstj.). 1987. *Iðnbylting á Íslandi*. Umsköpun atvinnulífs um 1880 til 1940. Reykjavík.
- Jón Helgason [prófessor]. 1919. Færeysk þjóðernisbarátta. *Skírnir* 93:246-286.
- Jón Helgason. 1924. Færøiske Studier. 1. Den ældste optegnelse af færøiske kvad. 2. Ljómur på Færøerne. *Maal og minne*, bls. 29-48.
- Jón Helgason. 1931. Från Oddur Gottskálksson till Fjölnir. Tre hundra års isländsk språkutveckling. *Island. Bilder från gammal och ny tid*, bls. 36-50. Lund.
- Jón Helgason. 1943. Símun av Skarði. *Frón* 1:55-56.
- Jón Helgason. 1944. Að yrkja á íslenzku. *Frón* 2:65-97.
- Jón Helgason. 1951. Kongsbókin úr Føroyum. *Útiseti*. Árbók Føroyingafelags 6:101-122.
- Jón Helgason. 1958. *Handritaspjall*. Reykjavík.
- Jón Helgason og Janus Øssurson. 1932. *Íslensdsk lesibok*. Keypmannahavn.
- Jón Helgason [ritstjóri]. 1965. Færeyjaför. *Sunnudagsblað Tímans* 4:828-833, 852-857, 876-881, 886.
- Jón Jóhannesson. 1958. *Íslendinga saga* 2. Fyrirlestrar og ritgerðir um tímabilið 1262-1550. Reykjavík.
- Jón Aðalsteinn Jónsson. 1964. Íslenzkar mállýzkur. Í: Halldór Halldórsson (ritstj.): *Þettir um íslenzkt mál eftir nokkra íslenzka málfræðinga*, bls. 65-87. Reykjavík.
- Jón Hákon Magnússon. 1979. Ber er hver að baki nema sér bróður eigi. *Lesbók Morgunblaðsins* 55,4:3.
- Jón Ófeigsson. 1920-24. Træk af moderne islandsk Lydlære. Í: Sigfús Blöndal 1920-24, bls. xiv-xxvii.
- Jón Ólafsson [Indíafari]. 1946. Æfisaga Jóns Ólafssonar Indíafara. Samin af honum sjálfum (1661). Sigfús Blöndal sá um útgáfuna. Kaupmannahöfn.
- Jón Ólafsson frá Grunnvík. Nafnatal varðveitt í handriti í AM 432 fol. og Ny kgl. sml. 1106 fol.
- Jón Ólafsson [ritstjóri]. 1883. Bróðir okkar Færeyingrinn. *Þjóðólfr* 35:d. [130-131].
- Jón Samsonarsonn. 1964. *Kvæði og dansleikir* 1-2. Reykjavík.
- Jón Stefánsson. 1898. Tilraunir Danakonunga til að selja Ísland. *Tímarit hins íslenska bókmentafélags* 19:110-123.
- Jón Þ. Þór. 1987. Vélvæðing í íslenskum atvinnuvegum í upphafi 20. aldar. Í: Jón Guðnason (ritstj.), bls. 35-45.
- Jón Th. Þór. 1992. The Extension of Iceland's Fishing Limits in 1952 and the British Reaction. *Scandinavian Journal of History* 17,1:25-43.

- Jónas Árnason. 1957. *Veturottakýrrur*. Reykjavík.
- Jónas G. Rafnar. 1992. Viðtal.
- Jonsson, Bengt R. 1977. *Om strofformer och rim i den nordiska balladtraditionen. Til balladens formlära*. Meddelanden från svenskt visarkiv 29. Stokkhólmi.
- Jonsson, Bengt R. 1991a. Kommentar af B. R. J. Í: Joensen, Johansen og Kløvstad (ritstj.), bls. 134-136.
- Jonsson, Bengt R. 1991b. Oral Literature, Written Literature: The Ballad and Old Norse Genres. Joseph Harris (ritstj.): *The Ballad and Oral Literature*. Harvard English Studies 17. Cambridge.
- Júníus Kristinsson. 1983. *Vesturfaraskrá 1870-1914*. A Record of Emigration from Iceland to America 1870-1914. Reykjavík.
- Kallsoy, Jóhan. 1935. Minni frá Íslandsferðini 1934. *Skúlablaðið*.
- Kerr, Clark. 1960. *Industrialism and Industrial Man*. Harmondsworth.
- Kjartan G. Ottósson. 1987. An archaising aspect of Icelandic purism: The revival of extinct morphological patterns. Í: Pirkko Lilius og Mirja Saari (ritstj.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 6. Proceedings of the Sixth International Conference of Nordic and General Linguistics in Helsinki, August 18-22, bls. 311-322. Helsinki.
- Knudsen, Thorkild. 1961. Arbejdsweise - danseweise. *Nordisk Seminar i Folkedigtning* 1, bls. 135-141. København.
- Kolbrún Halldórsdóttir. 1992. Viðtal.
- Kristensen, Marius. 1925. *Nokkur blöð úr Hauksbók*. Et færøsk håndskrift fra o. 1300 undersøgt og bestemt med hensyn til dets sprogform. Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser. IX,5. København.
- Kristiansen, Alexander. 1975. Úr Jomfrú við ongum bróstum. [Tvö Ljóð.] Hrafn Gunnlaugsson þýddi. *Eimreiðin* 81,1:56
- Kristján Árnason. 1980. *Quantity in Historical Phonology*. Icelandic and related cases. Cambridge Studies in Linguistics 30. Cambridge.
- Kristján Árnason. 1986. The Segmental and Suprasegmental Status of Preaspiration in Modern Icelandic. *Nordic Journal of Linguistics* 9:1-23.
- Kristján Pétursson. 1972. Við skulum ganga spaklega um dyrnar. *Sjómannablaðið Víkingur* 34,9:368-369.
- Króki, Jóannes í. 1968/1982. *Sandoyarbók* 1 og 2. Útg. Rikard Long. Ljóðsöguligur inng. eftir Mikjel Sörli. Tórshavn. [1 1968 og 2 1982]
- Krossinn. Sönn saga frá Færeyjum um næst síðustu aldamót. Sigurbjörn Á. Gíslason þýddi. *Jólagjöfn*. Þrjár jólasögur, bls. 24-35. Reykjavík, 1901.
- Kühnl, Reinhard. 1973. *Geschichte und Ideologie*. Kritische Analyse bundesdeutscher Geschichtsbücher. Reinbek bei Hamburg.
- Kumar, Krishan. 1978. *Prophecy and Progress*. The Sociology of Industrial and Post-Industrial Society. Harmondsworth.
- Kumar, Krishan. 1988. *The Rise of Modern Society*. Oxford.
- Kurylowicz, J. 1968. *Indogermanische Grammatik* 2. Akzent, Ablaut. Heidelberg.

- Kvæðabókin*. Lagt til rættis hefur Sverri Egholm. Tórshavn, 1960.
- Lagtingstíðindene*. Betænkning 5, 1898.
- Lárus Sigurbjörnsson 1948. Ritdómur: Jörgen-Frantz Jacobsen. *Færeyjar, land og þjóð*. Aðalsteinn Sigmundsson þýddi. Ritsafn Norræna félagsins. Reykjavík. 1948. *Skírnir* 122:230.
- Linklater, Eric. 1984. *Orkney and Shetland*. London.
- Lockwood, W. B. 1955. *An Introduction to Modern Faroese*. Færoensia 4. København.
- Long, Rikard. 1933. Hans A. Djurhuus 50 ár, 20. október 1883 - 20. október 1933. *Varðin* 13:163-191.
- Long, Rikard. 1941. Og vindurinn þýtur. [Smásaga.] Jón Helgason þýddi. *Dvöl* 9:18-24.
- Lov um Navneforandring. *Lovtidenden for 1904*, nr. 35. København, 1904.
- Lousamling for Island* 7. Oddgeir Stephensen og Jón Sigurðsson (ritstj.). Kaupmannahöfn, 1857.
- Lúðvík Kristjánsson. 1980-1986. *Íslenskir sjávarhættir* 1.-5. Reykjavík.
- Luihn, Astri. 1980. *Føroyskur dansur*. Studier i sangdanstradisjonen på Færøylene. Trondheim.
- Lund, Troels. 1911. *Mogens Hejneson*. Et Tidsbillede fra det sekstende Aarhundrede. København og Kristiania.
- Løgtingslóg um fólkanövn. *Kunngeringsblaðið* A, 29, 15. október. Tórshavn, 1992.
- Løgtingstíðindi* 1945.
- Lönnroth, Lars. 1991. Ideologi och samhällssyn i de isländska sagorna. Í: Joensen, Johansen og Kløvnstad (ritstj.), bls. 110-116.
- Maddison, Angus. 1982. *Phases of Capitalist Development*. Oxford.
- Magnús Ásgeirsson (þýð.). 1946. *Ljóð frá ýmsum löndum*. Reykjavík.
- Magnús Finnsson. 1992. Kirkjubær - lifandi sögustaður. *Morgunblaðið* 5. júní, C, bls. 6-7.
- Magnús S. Magnússon. 1993. Efnahagsþróun á Íslandi 1880 til 1990. Í: Guðmundur Hálfðanarson og Svanur Kristjánsson (ritstj.), bls. 112-214.
- Magnús S. Magnússon og Gísli Gunnarsson. 1987. Levnadsstandarden på Island 1750-1914. Í: Gunnar Karlsson (ritstj.), bls. 95-114.
- Magnús Stephensen. 1882. Varnarrit. *Ísafold* 2:5-8 og 4:13-15.
- Manntal á Íslandi 1703*. Tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín ásamt manntali 1729 í þrem sýslum. Reykjavík, 1924-1947.
- Manntal á Íslandi 1801*. Suðuramt - Vesturamt - Norður- og Austuramt. Reykjavík, 1978-1980.
- Manntal á Íslandi 1845*. Suðuramt -Vesturamt - Norður-og Austuramt. Reykjavík, 1982-1984.
- Manntalið 1960*. Reykjavík.
- Marshall, T. H. 1963. *Sociology at the Crossroads*. London.
- Matras, Christian. 1928. Eitt sindur um gomul fólkanövn í staðanövnum okkara. *Varðin* 8:165-186.
- Matras, Christian. 1935. *Føroysk Bókmentasøga*. Keypmannahavn.

- Matras, Christian. 1943. Færeyingar og Íslendingar. *Frón* 1:129-140.
- Matras, Christian. 1951. Det færøske skriftsprog af 1846. *Scripta Islandica* 2:5-23.
- Matras, Chr. (útg.). 1951-1953. *J.H. Schrøters optegnelser af Sjørðar kvæði* (Ny kgl. samling 345,8°). Færoensia 3. Kaupmannahöfn.
- Matras, Christian. 1952. Ljóðskifti í føroyskum av sama slag sum "skerpingin" í frumnorrønum og gotiskum. *Fróðskaparrit* 1:177-180.
- Matras, Christian. 1958a. Skaldskapur av manna munni. *Føroyar* 2:84-101. Keypmannahavn.
- Matras, Christian. 1958b. Atlantssiðir - Atlantsorð. *Fróðskaparrit* 7:73-101.
- Matras, Christian. 1961. Gamli maðurinn er veikur. [Ljóð.] Guðmundur Böðvarsson þýddi. *Tímarit Máls og menningar* 22: 368
- Matras, Christian. 1969. Føringatíðindi og móðurmálið. *Føringatíðindi 1890-1906*, bls. [3.]
- Matras, Christian. 1973a. *Nøkur mentafólk*. Greinir og røður. Tórshavn.
- Matras, Chr. (útg.). 1973b. *Evangelium Sankta Matteusar* 1-2. Tórshavn.
- Matras, Christian. 1988. Við hljótum besta hnossið. [Ljóð.] Stefán Karlsson þýddi. *Bókaormurinn - Skjöldur* 3,3:5.
- Michelsen, Ólavur. 1956. *Mín jólabók*. Tórshavn.
- Michelsen, Ólavur. 1978. *Brøgd og Björg*. Tórshavn.
- Mitchell, A. R. 1977. The European Fisheries in Early Modern History. E. E. Rich og C. H. Wilson (ritstj.): *The Cambridge Economic History of Europe* 5. Cambridge.
- Nicolson, J. R. 1982. *Hay & Company*. Merchants in Shetland. Lerwick.
- Nicolson, James R. 1984. *Shetland*. London, North Pomfret.
- Nielsen, Johannes. 1975. Tvíþættur óður. [Ljóð.] Halldór Stefánsson þýddi. *Lýstræninginn*, 1,1:20-21.
- Nielsen, Jóanes. 1991. *Gummistívlarnir eru tær einastu tempulsúlurnar, sum vit eiga í Føroyum*. Keypmannahavn.
- Nissen, G. 1945. Glidning og spring i Rømmøls høje vokaler (klusilspring). *Danske Folkemål* 15:11-65.
- Nolsøe, Dánjal. 1963. Fiskimarkið. *Fróðskaparrit* 12:110-139.
- Nolsøe, Mortan. 1972. Some Problems concerning the Development of the Faroese Heroic Ballad. *Jahrbuch für Volksliedforschung* 17:87-93.
- Nolsøe, Mortan. 1976. Noen betraktninger om forholdet mellom ballade og sagaforelegg. *Sumlen*, bls. 11-19.
- Nolsøe, Mortan. 1977. The Faroese Dance. *Faroe Isles Review* 2,2:29-33.
- Nolsøe, Mortan. 1982. Ballads and their cultural settings in the Faroe Islands. *ARV. Scandinavian Yearbook of Folklore*, bls. 155-164.
- Nolsøe, Mortan. 1987. The Heroic Ballad in Faroese Tradition. Bo Almqvist, Séamas Ó Catháin, Pádraig Ó Héalaí (ritstj.): *The Heroic Process*. Form, Function and Fantasy in Folk Epic. The Proceedings of the Interantional Folk Epic Conference University College Dublin 2 - 6 September 1985, bls. 395-412. Dublin.
- Nolsøe, Mortan. 1988. Folkevisa og folkevisemiljøet på Færøylene. Óprentað handrit.

- Endurgivið í: Eyðun Andreassen (ritstj.): *Kvæðagreinir*. Føroyamálsdeildin, Fróðskaparsetur Føroya.
- Nordatlantiske foredrag.=Joensen, Johansen og Klavstad (ritstj.). 1991.
- Noreen, A. 1970. *Altnordische Grammatik* I. 5. útg. Tübingen.
- Norske Rigsregistrarer (NRR) 1-12. Christiania, 1861-1891.
- Oddný Sv. Björgvins. 1989. Sauðfjáreyjar, með stórbrotnum fuglabjörgum og rólegu mannlífi. Smáferðabrot frá Færeyjum. *Lesbók Morgunblaðsins* 64,24:13-14.
- Oddur Oddsson á Reynivöllum. 1646. Onomatologia priorum nominum gentis Islandicæ eorumque etymon. Handrit í Landsbókasafni (Lbs. 1190 4to).
- Ólafur Friðfinnsson. 1992. Veðiheimildir Færeyinga við Ísland. *Morgunblaðið* 20. febrúar, bls. 12.
- Ólafur Halldórsson. 1969. Rímur. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 14, teigur 320.
- Ólafur Lárusson. 1960. *Nöfn Íslendinga árið 1703*. Reykjavík.
- Ólafur Marteinsson. 1928. Rannsókn á íslenskum danskvæðum, sambandi þeirra við sams konar kvæði annarra þjóða og ferli þeirra á Íslandi. Óprentuð M.A. ritgerð við Háskóla Íslands. Reykjavík.
- Óli Þ. Guðbjartsson. 1969. Pankar úr Færeyjaför. *Lesbók Morgunblaðsins* 45,41:8-9, 13.
- Olsen, Kirsten. 1977. Fiskveiðar Færeyinga við Ísland á árunum 1872-1939. Prófrítgerð á 3. stigi í sagnfræði við Háskóla Íslands.
- Olsen, Tróndur. 1992. *Her er dámligt í Føroyum um krossmessutið*. Savnað og lagt til rættis hevur Jóhannes Enni. Keypmannahavn.
- Páll undir Hamri. Jónas J. Rafnar þýddi. *Nýjar Kvöldvøkur* 25:191, 1932.
- Pálmi Hannesson. 1951. Formáli. *Færeyskar sagnir og ævintýri*, bls. 7-10. Pálmi Hannesson og Theodóra Thoroddsen þýddu. Akureyri.
- Patursson, Erlendur. 1942. *Fólkaflýtingin úr Føroyum*. Keypmannahavn.
- Patursson, Erlendur. 1961. *Fiskiveiði - Fiskimenn 1850-1939* 2. Tórshavn.
- Patursson, Erlendur. 1979. *Fiskivinna og fiskivinnumál 1940-1970* 1. Tórshavn.
- Patursson, Jóannes. 1902. Tvær yrkingar til fastulávintsveitsluna í Keypmannahavn. *Bú-reisingur*. Føroyskt tíðsskrift, bls. 155-156. Tórshavn. [Uppafturprentað 1969].
- Patursson, Jóannes. 1932. Yrkingar. Keypmannahavn.
- Patursson, Rói. 1980. Kærleikur. Útlegð. Eyvindur Eiríksson þýddi. *Réttur* 63:169.
- Patursson, Rói. 1986. Nafnlaust ljóð. Pjetur Hafstein Lárusson og Martin Götuskeggi þýddu. *Ljóðormur* 3:36-37.
- Patursson, Rói. 1992a. Orðin. [Ljóð.] Gunnar E. Randversson þýddi. *Lesbók Morgunblaðsins* 67, 39:2.
- Patursson, Rói. 1992b. Orðin. [Ljóð.] Vilborg Dagbjartsdóttir þýddi. *Svört verða sólskin*, bls. 89. Reykjavík.
- Patursson, Sverre. 1983. Íslandsferðin. [Smásaga.] Ingvar Gíslason þýddi. *Lesbók Morgunblaðsins* 58,43:20-21.
- Pedersen, Holger. 1942. Er stødet i dansk en Konsonant? *Acta Philologica Scandinavica* 16:111-120.
- Pedersen, Inger Lise. 1974/1975. Om klusilparasit i vestfynsk. *Danske Folkemål* 20:13-18.

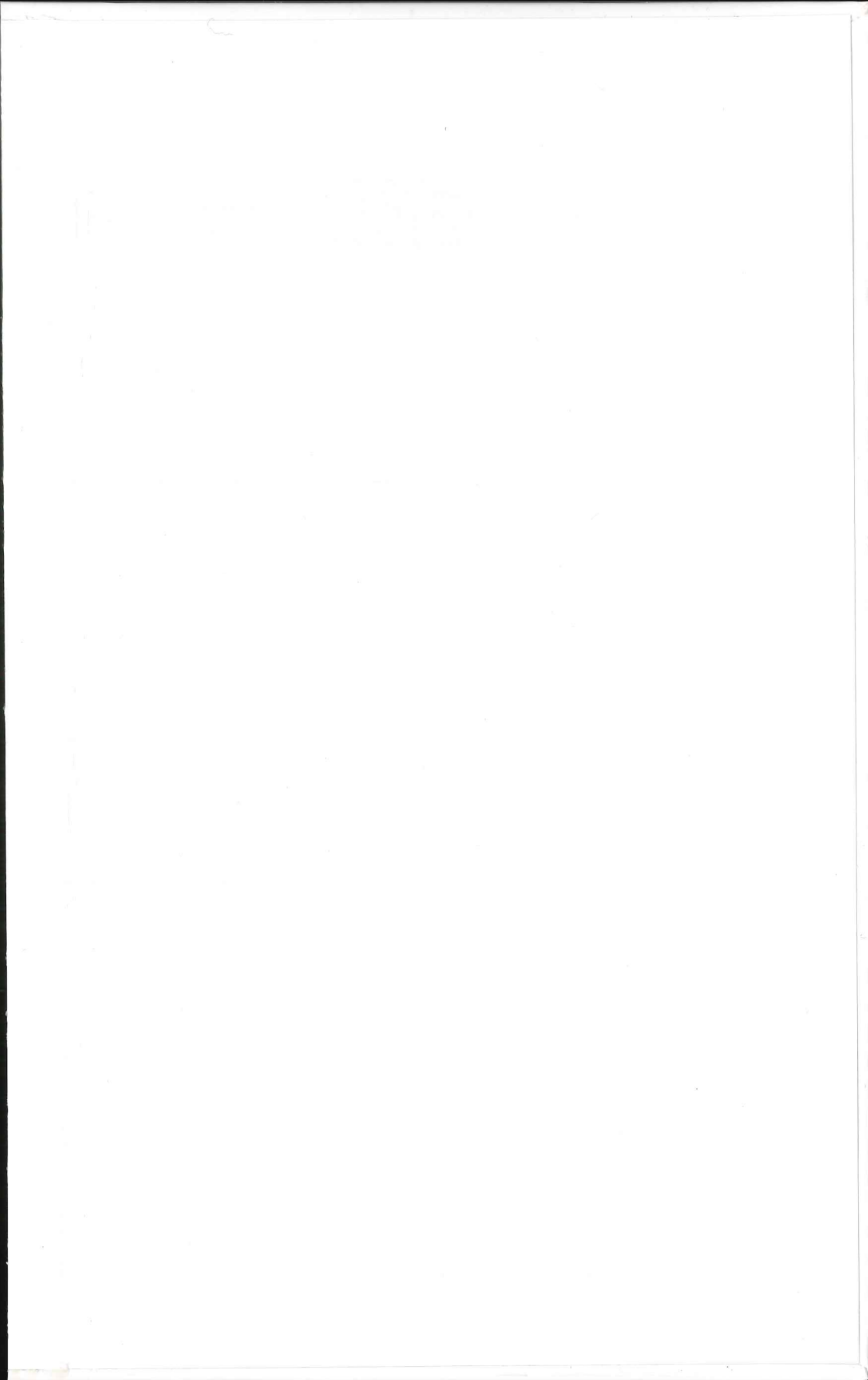
- Pedersen, Poul P. M. 1967. Með norðurljós og dögg í feldi. [Viðtal við William Heinesen.] *Lesbók Morgunblaðsins* 24:5-6.
- Petersen, Friðrikur. 1963. Færeyjar. [Ljóð.] Hjörtur Kristmundsson þýddi. *Lesbók Morgunblaðsins* 38,15:3.
- Phelps-Brown, H. 1978. *The Inequality of Pay*. Oxford.
- Pløyen, Chr. 1840. *Indberetninger fra ein Reise i Shetlandsoerne, Ørkenoerne og Skotland i Sommeren 1837*. Kjøbenhavn.
- Poulsen, Jóhan Hendrik W. 1966. Personnavneskikken i Sandoy syssel. Óprentað magistararitgerð. Københavns Universitet.
- Poulsen, Jóhan Hendrik W. 1979. Om brugen af stednavne i færøske familienavne. *Språkform og språknorm*. En bok til Bertil Molde på 60-årsdagen den 16. september 1979, bls. 190-196. Lund.
- Poulsen, Jóhan Hendrik W. 1985. Fólkanøvn í Føroyum. *Studia anthroponymica Scandinavica* 3:59-71.
- Poulsen, Jóhan Hendrik W. 1989. *Fólkanovn*. Úrval til leiðbeiningar. Málnevndarrit 1. Føroyska málnevndin. Tórshavn.
- Poulsen, Marentza. Viðtöl í ágúst 1992 og maí 1993.
- Poulsen, Tóroddur. 1992. *Villur*. Tórshavn.
- Rask, Rasmús. 1830. *Lestrarkver handa heldri manna börnum* Kaupmannahöfn.
- Rasmussen, J. Elmegård. 1989. On the North Germanic Treatment of -eww-. *Arkiv för Nordisk Filologi* 104:1-9.
- Rasmussen, Petur Martin. 1987. *Den færøske sprogrejsning med særligt henblik på kampen om færøsk som kirkesprog i national og partipolitisk belysning*. Høydølum.
- Rasmussen, Rasmus [Regin í Líð]. 1928. *Hovdingar hittast*. Tórshavn.
- Rasmussen, Rasmus [Regin í Líð]. 1987. *Bábelstornið*. 2. útg. Tórshavn. 1. útg. 1909.
- Recke, Ernst von der. 1906. *Nogle folkeviseredactioner*. Bidrag til visekritiken. Kaupmannahöfn.
- Reginn í Tóftum. Færeysk sögn frá 15. öld. *Nýjar Kvöldvökur* 25:161, 1932.
- Rischel, Jørgen. 1961. Om retskrivningen og udtalen i moderne færøsk. Í: Jacobsen, M. A. og Chr. Matras. 1961, bls. xiii-xxxvi.
- Risting, Sigurd. 1922. *Av hvalfangstens historie*. Kristiania.
- Robbins, Burling. 1966. The Addition of final Stops in the History of Maru (Tibeto-Burman). *Language* 42:581-586.
- Ryggi, Mikkjal Dánjalsson á. 1915. Sigmundur og Tórir. *Ungu Føroyar*. 5,6,:41-42. [Uppafturprent 1969, Tórshavn.]
- Ryggi, Mikkjal Dánjalsson á. 1929. Brestis kvæði. *Vardín* 9:108-111.
- Ryggi, Mikkjal Dánjalsson á. 1991. Givnir eru einglar góðir [nr. 315]. *Sálmabók Froya kirkju*, bls. 343. Tórshavn.
- Ræstad, Arnold. 1912. *Kongens Strømme*. Kristiania.
- Sagnadansar. Vésteinn Ólason bjó til prentunar. Reykjavík, 1979.
- Sálmabók Føroya fólks*. Tórshavn, 1960.
- Sálmabók Føroya Kirkju*. Tórshavn, 1991.
- Samuelsen, Andras. 1936. *Dimmaletting* 16. januar 1937.

- Sandoyarbók = Króki. 1968/1982.
- Selamóðirin. Færeysk sögn. Heimir Pálsson þýddi. *Svört verða sólskin*, bls. 115-116. Reykjavík, 1992.
- Seyðabrávið*. Útg. Jóhan Hendrik W. Poulsen og Ulf Zachariasen. Tórshavn, 1971.
- Sigfús Blöndal. 1920-24. *Íslensk-dönsk orðabók*. Reykjavík.
- Sigurðardóttir, Turið. 1989. Nýggjar tíðir — nýggjur songur. *Brá* 8:30-45.
- Sigurðardóttir, Turið. 1991. Skaldskapurin — vakurleikin — veruleikin. Í: Simonsen (ritstj.), bls. 46-66.
- Sigurður Hansen. 1858. Um mannanöfn á Íslandi. *Skýrslur um landshagi á Íslandi* 1:503-572.
- Sigurður Svavarsson. 1992. Viðtal.
- Sigurjón Guðjónsson. 1992. Viðtal.
- Simonsen, Malan. 1991. Hon fekk hug á deyðum manni. Í: Simonsen (ritstj.).
- Simonsen, Malan (ritstj.) 1991. *Hon fekk hug á deyðum manni*. Fýra bókmentalligar greinir. Setursrit 1. Tórshavn.
- Skaale, Bjarki Bjarkason. 1983. Fólkanøvn í Kollafirði serliga í sambandi við uppkalling. Óprentað serritgerð til exam. art.-próvs, Fróðskaparsetur Føroya, Tórshavn.
- Skarði, Símun av. 1930. Þjóðernisbarátta Færeyinga. *Skinfaxi* 21:5-6.
- Skarði, Símun av. 1935. Þjóðsöngur Færeyinga. [Ljóð.] Jochum M. Eggertsson þýddi. *Dvöl* 2,15:7.
- Skarði, Símun av. 1942. Saga af tveim drengjum. Aðalsteinn Sigmundsson þýddi. Aðalsteinn Sigmundsson. *Drengir sem vaxa*, bls. 42-48. Reykjavík.
- Skarfurinn og æðarfuglinn/Lok ævintýrisins af skarfinum og æðarfuglinum. Þorsteinn Thorarensen þýddi. *Vökunótt á Vigri*. Norrænar þjóðsögur og ævintýri, bls. 7-9, 195-196. Reykjavík, 1982.
- Skrá um almenningubókasöfn. Menntamálaráðuneytið. Bókafulltrúi ríkisins. Reykjavík, júní 1992.
- Smith, Hance D. 1984. *Shetland Life and Trade 1550-1914*. Edinburgh.
- Solheim, Svale. 1970. Færøysk-norsk i folkevisediktinga. *Fróðskaparrit* 18:297-306.
- Sólrún B. Jensdóttir. 1980. *Ísland á brezku valdsvæði 1914-1918*. Sagnfræðirannsóknir 6. Reykjavík.
- Songbók Føroya Fólks*. 7. útg. Tórshavn. 1976.
- Songbók Føroya [Føroya] fólks. *Óðinn* 11,10:78-80. 1916.
- Stearns, P. N. 1975. *European Society in Upheaval*. Social History since 1750. New York.
- Stefán Árnason. 1952. Komið við í Færeyjum. *Lesbók Morgunblaðsins* 27:413-418.
- Stefán Jónsson. 1948. Frá Færeyjum. Ferðabáttur. *Fanneý*. Rit handa börnum og unglingum, bls. 117-127.
- Stefán Karlsson. 1967. *Sagas of Icelandic Bishops*. Fragments of Eight Manuscripts. Early Icelandic Manuscripts in Facsimile 7. Copenhagen.
- Stefán Karlsson. 1989. Tungan. Í: Frosti Jóhannesson (ritstj.): *Íslensk þjóðmenning* 6, bls. 1-54. Reykjavík.

- Stefán Karlsson. 1992. Viðtal.
- Stefán Karlsson. 1993. Að hneigja uppá i. *Orðaforði*, heyjaður Guðrúnu Kvaran, bls. 103-106. Reykjavík.
- Stefán Ólafsson. 1984. Modernization and Social Stratification in Iceland. Oxford University. Ph.D.- ritgerð.
- Stefán Ólafsson. 1990a. *Lífskjör og lífshættir á Norðurlöndum*. Reykjavík.
- Stefán Ólafsson. 1990b. *Lífskjör og lífshættir á Íslandi*. Reykjavík.
- Stefán Ólafsson. 1992a. Þróun atvinnutækifæra á Íslandi. Ágúst H. Ingþórsson (ritstj.): *Menntun og atvinnulíf*. Reykjavík.
- Stefán Ólafsson. 1992b. Hafið er auðugt en fiskimennirnir fátækir. Um tekjuskiptingu 1987 og 1991. *Vísending*, vor; [lengri útgáfa er í *Greinasafni Félagsvísindastofnunar* nr. 22, 1993].
- Stefán Ólafsson. 1993a. Þróun velferðarríkisins. Í: Guðmundur Hálfðanarson og Svanur Kristjánsson (ritstj.), bls. 399-430.
- Stefán Ólafsson. 1993b. Um félagsgerð nútímaþjóðfélaga. Í: Guðmundur Hálfðanarson og Svanur Kristjánsson (ritstj.), bls. 59-74.
- Sutro=Gans, A. I. og A. Yedida (ritstj.). 1941. *New Source Material on Sir Joseph Banks and Iceland from the Original Manuscripts in the Sutro Branch, California State Library*. San Francisco.
- Swabo, J. Chr. 1959. *Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782*. Útg. N. Djurhuus. København.
- Swabo, J. Chr. 1966. *Dictionarium Færoense*. Færøsk-dansk-latinsk ordbog 1-2. Útg. Chr. Matras. Færoensia 7. København.
- Swabos Færøske Visehaandskrifter*. Útg. Chr. Matras. København, 1937-1939.
- Swabos Glossar til Færøske Visehaandskrifter*. Útg. Chr. Matras. København, 1943.
- Sveinbjörn Blöndal. 1982. *Sauðasalan til Bretlands*. Ritsafn Sagnfræðistofnunar 8. Reykjavík.
- Sveinn Einarsson. 1972. *Leikhúsið við Tjörnina*. Reykjavík.
- Sveinn Einarsson. 1992. Viðtal.
- Sverrir Jakobsson. 1993. Enskir menn á Íslandi. Um siglingar Englendinga til Íslands á sautjándu öld. Óprentuð námsritgerð við Háskóla Íslands.
- Sørli, Mikjel. 1936. *Færøysk tradisjon i norrønt mål*. Avhandlinger utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. 2. Hist.-Filos. Klasse. No. 1. Oslo.
- Sørli, Mikjel. 1965. *En færøysk-norsk lovbook fra omkring 1310*. En studie i færøysk språkhistorie. Tórshavn.
- Tarnovius, Thomas. 1950. *Færøers beskrivelser*. Færoensia 2. Útg. Håkon Hamre. København.
- Telefonbók* 92, 93. Tórshavn. 1992.
- Thomsen, Anna. 1990. Fólkanøvn í Suðurstreymoyar prestagjaldi 1925, 1955 og 1985. Óprentað høvuðsritgerð til cand. phil.-próvs, Fróðskaparsetur Føroya. Tórshavn.
- Thomsen, Rógvi. 1981. Det færøyske samfunds historieboeger. Danmarks Lærerhøjskole (óp.). København.

- Thomsen, Rógvi. 1989. 1888 - 1988 og hvat so! *Brá* 8:52-66.
- Thomsen, Rógvi. 1990. Bogen som kulturbærer. *Bogen som kulturbærer*. Rapport frá eitt nordisk forfattersseminar. Klaksvík 20.-24. juni 1990, bls. 53-65. Tórshavn.
- Thuren, Hjalmar. 1908. *Folkesangen paa Færoerne*. København.
- Til Færeyja*. Ferðasaga íslenzkra skóladrengja vorið 1933. Reykjavík 1934.
- Tingbókin 1615-54*. Tórshavn, 1953.
- Torp, Lisbeth. 1990. *Chain and Round Dance Patterns*. København.
- Trausti Einarsson. 1987. *Hvalveiðar á Íslandi 1600-1939*. Reykjavík.
- TSB=Jonsson, Bengt R., Svale Solheim and Eva Danielsson. 1978. *The Types of the Scandinavian Medieval Ballads*. Stockholm and Oslo.
- Tölfræðihandbókin 1984*. Reykjavík.
- Um fiskiveiðar Færeyinga. *Fróði* 3:d. 193-195, 1882.
- Vennemann, Theo. 1972. On the Theory of Syllabic Phonology. *Linguistische Berichte* 18:1-18.
- Verrier, Paul. 1931-1932. *Le vers français*. Formés primitives, développement diffusion 1-3. Paris.
- Vésteinn Ólason. 1979. Inngangur. *Sagnadansar*, bls. 7-88.
- Vésteinn Ólason. 1982. *The Traditional Ballads of Iceland*. Historical Studies. Reykjavík.
- Vésteinn Ólason. 1992. Veðar Færeyinga við Ísland. *Morgunblaðið* 20. febrúar, bls. 12.
- Vilhjálmur Þ. Gíslason. 1948. Formáli. Jörgen-Frantz Jacobsen. *Færeyjar*. Land og þjóð, bls. 5-6. Aðalsteinn Sigmundsson þýddi. Reykjavík.
- Vogel, J. 1990. *Leva i Norden*. Kaupmannahöfn.
- Werlen, Iwar. 1983. Velarisierung (Gutturalisierung) in den deutschen Dialekten. Í: W. Besch, U. Knoop, W. Putschke, H. E. Wiegand (ritstj.): *Dialektologi*. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung 2, bls. 1130-1136. Berlin/New York.
- Weyhe, Eivind. 1987. Dialekt og standard í færøsk. *Proceedings of the Seventh Biennial Conference of Teachers of Scandinavian Studies in Great Britain and Northern Ireland*, bls. 298-312.
- Widmark, Gun. 1970. Om rimvanor i västnordisk och dansk balladdiktning. *Fróðskaparrit* 18:259-274.
- Wilder, Robert Jay. 1992. The Three-Mile Territorial Sea: Its Origins and Implications for Contemporary Offshore Federalism. *Virginia Journal of International Law* 32,3:681-746.
- Winther, M. A. 1933. Skólasaga. Færeysk gamansaga. A[ðalsteinn] S[igmundsson] þýddi. Gefið út til arðs fyrir Austurbæjarbarnaskóla Reykjavíkur. [Fjölrit.] Reykjavík.
- Winther, M. A. 1935. Misklíðin í Klandurskoti. [Smásaga.] Jón Kr. frá Stakkahlíð þýddi úr færeysku. *Dvöl* 3,17: 3-10.
- Winther, Niels. 1875. *Færøernes Oldtidshistorie*. Kjøbenhavn [Uppáfturprentað 1985, Tórshavn].
- Wisconsin=Skjalasafnið Iceland, the Danish Colonies and the Polar regions 1772-1818,

- Banks Letters (MS 3). Varðveitt í Memorial Library, Rare Book Department, University of Wisconsin. Madison, Wisconsin.
- Ymsir sálmar*. Savnað saman hefur Jóannes Patursson. Tórshavn, 1925.
- Zachariasen, Louis. 1959. *Føroyar sum rættarsamfelag*. Tórshavn.
- Zachariasen, Ulf 1968. Munurin millum Suðuroyarmál og føroyskt annars í longdaruppfatanini av p, t, k, s, + j, r og p, k + l. *Fróðskaparrit* 16:45-51.
- Zachariasen, Ulf. 1970. Bókmentaliga virkið hjá Chr. Matras. *Fróðskaparrit* 18:386-391.
- Þjóðhagsstofnun. 1991. *Búskapur hins opinbera 1980-1989*. Þjóðhagsreikningaskýrsla nr. 8. Reykjavík.
- Þjóðhagsstofnun. 1992. *Þjóðhagsreikningar 1901-1945*. Þjóðhagsreikningaskýrsla nr. 10. Reykjavík.
- Þjóðhagsstofnun. 1993. *Sögulegt yfirlit hagtalna*. Þjóðarbúskapurinn nr. 16. Reykjavík.
- Þór Whitehead. 1980. *Ófriður í aðsigi*. Ísland í síðari heimsstyrjöld 1. Reykjavík.
- Þóra Kristín Ástgeirsdóttir. 1991. Ástarhaturssamband Íslendinga og Færeyinga. *Pressan* 4,28:28-29.
- Þórarinn Gr. Víkingur. 1949. Sumardvöl í Færeyjum. *Lesbók Morgunblaðsins* 23:368-371.
- Þórarinn Guðnason. 1942. Feðgar á ferð. [Ritdómur.] *Dvöl* 10,2:157-158.
- Þórdís Árnadóttir. 1992. Finnskar bækur í íslenskri þýðingu. Útgáfa og viðtökur. Ópr. BA-ritgerð í finnsku við Háskóla Íslands.
- Þorgeir Þorgeirsson. 1993. Viðtal.
- Þóroddur Guðmundsson. 1967-1968. [Fjórar greinar um Færeyjarfö.] *Lesbók Morgunblaðsins* 43,45:60-61, 63; 44,1:6-7; 44,2:10-11; 44,3:10-12.
- Þorsteinn Jónsson. 1950. *Formannsevi í Eyjum*. Reykjavík.
- Þorvaldur Friðriksson. 1987. Kór Langholtskirkju á "kórstevnu" í Færeyjum. *Morgunblaðið* 28. ágúst, bls. 12-13.
- Önundur Helgason. 1983. Ágrip af sögu Norðfjarðarhrepps til 1895. Cand.mag.-ritgerð í sagnfræði við Háskóla Íslands.
- Örlygur Hálfðanarson. 1992. Viðtal.
- Øssursson, Janus. 1963. *Føroya biskupa, prósta og prestatal*. Tórshavn.

Frændafundur er afrakstur íslensk-færeyskrar ráðstefnu í Reykjavík 20.–21. ágúst 1992. Hún var haldin til þess að efla rannsóknasamvinnu heimspekideildar Háskóla Íslands og Fróðskaparseturs Føroya.

Greinarnar í bókinni byggja á fyrirlestrum frá ráðstefnunni og eru ýmist á færeysku eða íslensku. Efni þeirra er fjölbreytt því hér er saman dreginn fróðleikur um tungumál, bókmenntir, sögu, samfélag, fiskveiðar og fiskifræði. Flest efnin eru skoðuð bæði frá færeyskum og íslenskum sjónarhóli.

Frændafundur er úrslit av føroysk-íslenskari ráðstevnu í Reykjavík 20.–21. august 1992. Hon varð hildin til at fremja rannsóknarsamstarv millum Heimspekideild Háskóla Íslands og Fróðskaparsetur Føroya.

Greinirnar í bókini byggja á fyrilestrar sum fluttir vórðu á ráðstevnunni og eru lutvíst á íslenskum, lutvíst á føroyskum. Evni teirra er fjölbreytt og fevnir um mál, bókmentir, søgu, samfelag, fiskiveiði og fiskifræði. Tey flestu evnini eru umrødd bæði úr føroyskum og íslenskum sjónarhorni.

ISBN 9979-54-058-3